AZ

EMBER ÉS VILÁGA

PHILOSOPHIAI KUTATÁSOK

ÍRTA :

Dr. Böhm Károly

egyetemi tanár

III. RÉSZ :

AXIOLOGIA VAGY ÉRTÉKTAN

Mikes International

Hága, Hollandia

2006.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: ***http://www.federatio.org/mikes_bibl.html***

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: ***http://www.federatio.org/mikes_bibl.html***

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070 **ISBN 90-8501-040-3** **NUR 730**

© Mikes International, 2001-2006, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

2003. szeptember 10-én elkezdtük Böhm Károly AZ EMBER ÉS VILÁGA című hatkötetes rendszerének elektronikus kiadását. Ezennel folytatjuk vállalkozásunkat. Jelen kiadásunk a rendszer harmadik kötetének ('Axiologia vagy Értéktan') eredeti kiadását hűen követi, amely pontosan 100 évvel ezelőtt, 1906. március 15-én jelent meg Kolozsvárott STEIN JÁNOS M. K. EGYET. KÖNYVKERESKEDÉS BIZOMÁNYA gondozásában.

A Mikes International felkérésére Ungvári Zrínyi Imre, a kolozsvári „Babeş-Bolyai" Tudományegyetem Szisztematikus Filozófia Tanszékének tanára írt bevezető tanulmányt. A kötetben szereplő s Tavaszy Sándor hagyatékából származó Böhm-fényképet Tonk Márton, a Pro Philosophia Alapítvány és Kiadó igazgatója bocsátotta rendelkezésünkre.

Jelen kötet technikai előállításában közreműködött Brem Walter, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (Kolozsvár) programszervezője. Ezért itt hálás köszönetet mondunk.

Ugyancsak ma kerül kiadásra málnási Bartók György 'KANT ETIKÁJA ÉS A NÉMET IDEALIZMUS ERKÖLCSBÖLCSELETE' című műve.

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a filozófiai sorozatban:

- **Al-Ghazálíj Abú-Hámid Mohammed**: A tévelygésből kivezető út
- **Böhm Károly**: Az Ember és Világa I. ~ Dialektika vagy alapphilosophia ~
- **Böhm Károly**: Az Ember és Világa II. ~ A szellem élete ~
- **Brandenstein Béla Emlékkönyv** (szerk. Veres Ildikó)
- **Kibédi Varga Sándor**: A magyarságismeret alapfogalmai – The Hungarians – Les Hongrois – Das Wesen des Ungartums – La esencia del pueblo húngaro.
- **Kibédi Varga Sándor**: A szellem hatalma
- **Kibédi Varga Sándor**: A transcendentalis deductio Kantnál ~ Bevezetés Kant philosophiájába ~
- **Kibédi Varga Sándor**: Henrik Rickert filozófiája ~ A modern értékfilozófia alapvetése ~
- **Kibédi Varga Sándor**: Rendszeres filozófia
- **Mariska Zoltán**: A filozófia nevében
- **Málnási Bartók György**: A görög filozófia története ~ Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával ~
- **Málnási Bartók György**: A középkori és újkori filozófia története
- **Málnási Bartók György**: A filozófia lényege ~ Bevezetés a filozófiába ~
- **Málnási Bartók György**: Az erkölcsi értékeszme történeti és kritikai tárgyalása ~ Az erkölcsi értékeszme története ~
- **Málnási Bartók György**: Az erkölcsi érték philosophiája
- **Málnási Bartók György**: Böhm Károly
- **Málnási Bartók György**: Akadémiai értekezések: ~ A „Rendszer" filozófiai vizsgálata – Az „Eszme" filozófiai vizsgálata – A „Szellem" filozófiai vizsgálata – A metafizika útja s céljai – A lét bölcseleti problémája – Ösztön, tudat, öntudat ~
- **Málnási Bartók György**: Ember és élet ~ A bölcseleti antropologia alapvonalai ~
- **Málnási Bartók György**: Faj. Nép. Nemzet.
- **Málnási Bartók György**: Die Philosophie Karl Böhms
- **Málnási Bartók György**: Kant
- **Segesváry Viktor**: Existence and Transcendence ~ An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology ~

© Copyright Mikes International 2001-2006

- **Vatai László**: Átszínezett térkép ~ magyar változatok az újkorban ~
- **Vatai László**: Az Isten szörnyetege ~ Ady lírája ~
- **Veres Ildikó:** A Kolozsvári Iskola I.
- **Tonk Márton**: Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában

Hága (Hollandia), 2006. március 15.

MIKES INTERNATIONAL

© Copyright Mikes International 2001-2006

PUBLISHER'S PREFACE

On September 10, 2003 we commenced to publish electronically the six-volume large opus magnum (entitled 'MAN AND HIS WORLD') of Károly Böhm, founder of the first authentic Hungarian school of philosophy. Today we continue this work with the publishing of the third volume, entitled *'Axiology or Value Theory'*. The text of present volume is unabridged and authentic that follows the original edition (in traditional paper-based format), published exactly 100 years ago, on 15 March 1906 in Kolozsvár.

On request of Mikes International, Imre Ungvári Zrínyi, professor of philosophy at the University "Babeş-Bolyai" of Kolozsvár/Cluj/Klausenburg — Romania (Department of Systematic Philosophy) wrote an introductory essay to this volume. The photograph of Böhm published in this volume was found by Márton Tonk, director of the Pro Philosophia Foundation and Publisher, in the bequest of professor Tavaszy. We publish this photograph by courtesy of him.

Walter Brem, program manager of the Hungarian Technical Scientific Society of Transylvania (Kolozsvár/Cluj/Klausenburg — Romania), contributed to the production of the electronic version of this book. We wish to express our deepest gratitude to him.

Today we release another philosophical work, written by György Bartók, entitled 'KANT'S ETHICS AND THE MORAL PHILOSOPHY OF THE GERMAN IDEALISM'.

Other works within our philosophy section include:

- **AL-GHAZALI, Abu-Hamid Mohammed**: DELIVERANCE FROM ERROR (Translated from Arabic into Hungarian by: NÉMETH, Pál)
- **BÖHM, Károly**: MAN AND HIS WORLD ~ Part I. : Dialectics or Basic Philosophy ~ (in Hungarian)
- **BÖHM, Károly**: MAN AND HIS WORLD ~ Part II. : Life of the Spirit ~ (in Hungarian)
- **VERES, Ildikó** (Ed.): BÉLA BRANDENSTEIN MEMORIAL (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: A MAGYARSÁGISMERET ALAPFOGALMAI ~ THE HUNGARIANS ~ LES HONGROIS ~ DAS WESEN DES UNGARTUMS ~ LA ESENCIA DEL PUEBLO HÚNGARO (in Hungarian, English, French, German and Spanish)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: POWER OF THE SPIRIT (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: KANT'S TRANSCENDENTAL DEDUCTION ~ Introduction into Kant's Philosophy ~ (in Hungarian with summary in German)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: HEINRICH RICKERT'S PHILOSOPHY ~ Foundation of the Modern Value Philosophy ~ (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: SYSTEMATIC PHILOSOPHY (in Hungarian)
- **MARISKA, Zoltán**: IN THE NAME OF PHILOSOPHY (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: HISTORY OF PHILOSOPHY I.: THE HISTORY OF THE GREEK PHILOSOPHY ~ With a Brief Introduction into the Hindi and Chinese Philosophy ~ (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: HISTORY OF PHILOSOPHY II.: THE HISTORY OF PHILOSOPHY OF THE MIDDLE AGES AND MODERN TIMES (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: THE ESSENCE OF PHILOSOPHY ~ An Introduction into Philosophy - (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: CRITICAL HISTORY OF THE IDEA OF THE MORAL VALUE (in Hungarian with German summary)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: THE PHILOSOPHY OF THE MORAL VALUE (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: KÁROLY BÖHM (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** ACADEMIC TREATISES (in Hungarian with summaries in German and English)

© Copyright Mikes International 2001-2006

- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: MAN AND LIFE ~ Fundamentals of Philosophical Anthropology ~ (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: RACE. PEOPLE. NATION (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** THE PHILOSOPHY OF KÁROLY BÖHM (in German)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: KANT (in Hungarian)
- **SEGESVÁRY, Viktor**: EXISTENCE AND TRANSCENDENCE ~ An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology ~ (in English)
- **VATAI, László**: REPAINTED MAP ~ Hungarian Variations in Modern Times ~ (in Hungarian)
- **VATAI, László**: GOD'S BEAST ~ Ady's Lyre ~ (in Hungarian)
- **VERES, Ildikó**: THE KOLOZSVÁR SCHOOL OF PHILOSOPHY I. (in Hungarian)
- **TONK, Márton**: IDEALISM AND EXISTENTIALISM IN SÁNDOR TAVASZY'S THINKING (in Hungarian)

The Hague (Holland), March 15, 2006

MIKES INTERNATIONAL

© Copyright Mikes International 2001-2006

UNGVÁRI ZRÍNYI IMRE

BÖHM KÁROLY AXIOLÓGIÁJA

Böhm Károly főműve, *Az ember és világa* a századforduló jelentős filozófiai alkotása. Nemcsak azért jelentős, mert a szerző az ebben összefoglalt szisztematikus kutatásaival bizonyította, hogy a magyar nyelv és a magyar kultúra is alkalmas önálló filozófiai rendszer létrehozására, hanem azért is, mert Böhm a korabeli gondolkodás jellegzetes filozófiai diszciplínáinak, az ismeretkritikának, a szellemfilozófiának és az értékelméletnek az összetartozását mutatta fel benne. A böhmi rendszer mind általános, módszertani összefüggéseiben, mind pedig az egyes diszciplínák részleteinek a kidolgozásában méltó képviselője a kor gondolkodásának.

Az axiológia a filozófiában és Böhm munkásságában

Az értékekről való gondolkodás kezdetben a 19. század második felének és a századforduló kultúrájának egyik jellegzetes problémáját képezte. A korszak filozófusai és művészei szinte kivétel nélkül állást foglaltak az úgynevezett értékválság kérdésében, amelyet olyan tendenciákban véltek megragadni, mint az anyagi civilizációnak a kulturális (szellemi) értékekkel szembeni fölénye az életviszonyok alakításában, illetve a racionálisnak tartott kulturális formák és az „irracionális" életjelenségek összeütközése. Az így kialakuló konfúziót tovább erősítette a kultúra hagyományőrző szellemiségének megváltozása, mint például a művészetekben és az irodalomban a klasszikus erkölcsi és vallási értéktartalmak egyeduralma alól felszabaduló életérzések és művészi önkifejezési formák jelentkezése. Az „egyetemesen irányadó" értékek elvesztését, amelyet a gondolkodók a kultúrában az „eszmei orientációhiány" vagy a „szellemi elbizonytalanodás" jelének tekintettek, az emberközi viszonyokban az egyre végletesebben jelentkező társadalmi konfliktusok és az egyes nemzetek közötti fokozódó szembenállások tették fenyegető kihívássá. Szellemi síkon ezek a jelenségek állandóan fokozódó „értékorientációs" válság tüneteiként jelentkeztek, ami rövid idő alatt Európa-szerte aktuálissá tette és inspirálta az értékeket tematizáló problémafelvetéseket és idővel a filozófia axiológiai fordulatát.

Az axiológia a 19. század közepétől kialakuló filozófiai felfogás, tárgyalásmód és diszciplína, amely a szellemi értékek különleges státusából kiindulva igyekszik megmagyarázni a történelmi és kulturális jelenségeket (tudomány, művészet, erkölcs), valamint az emberek nagycsoportjain belül tapasztalható jellegzetes társadalmi-kulturális orientációkat. Az axiológiai szemlélet központi kategóriája az *érték* fogalma. A terminus etimológiája a görög *axios*, azaz értékes, érdemes, méltó és a *logos*, azaz tudomány szavakra vezethető vissza. Eszerint az *axiológia*, egyetemes (filozófiai) értéktudomány, amely megalapozza az egyéni értékelések szempontrendszerét, feltárja az értékmivolt jellegzetességeit, illetve az értékeknek egymáshoz és a világ dolgaihoz fűződő viszonyát. Az értékfilozófia kifejezi a századforduló filozófiájának azt a törekvését, hogy megerősítse fennhatóságát a kultúra önállósuló ágazatai felett, mindenekelőtt azáltal, hogy a tudományt, az erkölcsöt és a művészetet filozófiai kérdésekként a szubjektum képességeinek rendszerében, értelmezi.

Az értékekkel kapcsolatos legjellegzetesebb filozófiai állásfoglalások a századfordulón Friedrich Nietzsche, Rudolf Hermann Lotze és Wilhelm Windelband nevéhez kapcsolódnak. Az értékelméleti vizsgálódásokat elindító alapvető elméleti eredmények között kell számontartanunk Nietzschének az *értékek átértékelését* meghirdető kultúrkritikáját[1], Lotzenak az *érvényesség*-re mint az értékek létmódjára irányuló vizsgálódásait[2] és Windelbandnak a filozófiát *egyetemes értéktudomány*ként definiáló gondolatmenetét[3].

---

* Az itt közölt bevezető tanulmány gondolatmenete alapvonalaiban, bizonyos részletei pedig fogalmazásmódjukban is megegyeznek korábbi Böhm-írásaim egyes fejezeteivel.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az axiológiai fejtegetések Böhm főművének, *Az ember és világa* hat kötetben ránkmaradt „végső" (kiadói) változatának mind terjedelmileg, mind pedig koncepcionálisan legfontosabb részét képezik. Ez a tárgyalásmód kiteljesíti a *Dialektika* ismeretelméleti kérdésfelvetését, noha Böhm csupán a második kötet, a *Szellemfilozófia* megjelenését követően kialakított, ún. „második" rendszerkoncepciójában fogalmazta meg az axiológiai kérdésfelvetés meghatározó jelentőségét. Kezdetben ugyanis az *Axiológia* nem tartozott hozzá a rendszer tervéhez[4]. Böhm saját megfogalmazása szerint a problémát már 1890-ben látta, de rendszeresen kifejteni csak tíz év múlva, 1900-as akadémiai székfoglalójában volt képes[5]. A rendszer axiológiai fejezeteit előkészítő általános értékelmélet a gondolkodó kolozsvári korszakának legfontosabb alkotása[6]. Az *Axiológia* módszerében a *Dialektiká*ra épül ugyan, de a maga részéről ugyancsak megalapozó diszciplína, mégpedig a filozófiai értékdiszciplínák (logika, etika, esztétika) és a szellemtudományok közös alapja. Az „értékelméleti fordulat" időszakát előkészítő, illetve annak alapfogalmait kidolgozó korábbi művek közül külön is említésre méltók *Az értékelmélet feladata és alapproblemája*[7]*, A filozófiai irányok különbözőségének gyökereiről és megegyeztetésük lehetőségéről*[8]*, illetve Az "idea" és "ideál" értékelméleti fontossága*[9].

Böhm megfogalmazása szerint az értékek rendszeres (filozófiai) tanulmányozásának célja az egyéni szubjektív értékelések kritikája és az értékelés objektív, azaz „...a dolgok és fogalmak saját immanens logikája..." szerinti mértékének a megtalálása[10]. Az így adódó gondolatmenet lényegében a *Dialektika* és a *Szellemfilozófia* gondolatmenetének a továbbfolytatása. Mindkettőben alapvető szerepet játszik az öntét *projekciója*. Erről az alapvető összefüggésről, szemléletbeli azonosságról Böhm posztumusz megjelent *Filozófiai szótárában* a következőket írja: „Az önkénytelen projekciók után következnek a világ megalkotásában az *öntudatos befolyás alatt végbemenő projekciók*. Minden ilyen projekció bizonyos

---

[1] Friedrich Nietzsche, *Der Wille zur Macht (Versuch einer Umwertung aller Werte)*, 1901, magyarul Friedrich Nietzsche, Az értékek átértékelése, Holnap Kiadó, 1994.

[2] Rudolf Hermann Lotze, *Mikrokosmos. Ideen zur Naturgesch. und Gesch. der Menschheit. Versuch einer Anthropologie*, 3 Bde., Leipzig 1856/1858/1864.

[3] Wilhelm Windelband: *Was ist Philosophie?*, In: Wilhelm Windelband: *Präludien*, 1882., magyarul Windelband Vilmos: *Mi a filozófia? (A filozófia fogalmáról és történetéről)*, 1882, In: Windelband Vilmos, *Preludiumok*, Budapest, Franklin - Társulat, é.n.

[4] A rendszernek a *Dialektikában* megadott szerkezete a következő nagy fejezeteket tartalmazta: *Dialektika*, *Fizika*, *Pneumatológia vagy szellemfilozófia*, *Eszkatológia*. A *Dialektika* itt a *„végfunkciók kritikája"*, amely a „létezési mechanizmus" formáit és az „ismerő mechanizmus" funkcióit, egyszóval a kategóriatant tárgyalja. Ezt követte volna a *Fizika*, azaz a külső világ általános és részletes képeinek lehetőségét (elem, ásvány, növényi és állati fiziológia) tárgyaló fejezet, beleértve „az öntudatos egyén organizmusát és a szellemi élet fő problémáit" is. Az axiológia mint megalapozó diszciplína egyáltalán nem szerepelt és a rendszerbe később axiológiai diszciplínákként beillesztett fejezetek (kötetek) a Logika, az Etika és az Esztétika ebben az első tervben még a *Pneumatológia vagy szellemfilozófia* fejezetcím alatt kaptak helyet. A rendszernek végül egy további, értékfilozófiai kérdéseket, azaz az egyén és az emberiség céljait, illetve az egyéni élet értékét tárgyaló fejezettel kellett volna végződnie, de Böhm akkor még ezt nem nevezte axiológiának, hanem *Eszkatológia* címmel jelölte.

Az új, az Axiológiát is magábanfoglaló rendszervázlatot a posztumusz publikált *Mi a filozófia* című tanulmány tartalmazza. Eszerint a rendszer újabb koncepciója a következőképpen tagolódott: *A.)* A «való» filozófiája (*ontológia*): I. Alapfilozófia (*Dialektika*); II. A szellem filozófiája; III. A projekciók tana; *B)* A «kellő» filozófiája (*deontológia*): IV. Általános értékelmélet (*axiologia*); V. Érték diszciplinák: 1. Logika; 2. Etika; 3. Esztétika. *Az ember és világa* kidolgozásában a második kötet, *A szellem élete* megjelenése után Böhm ezt a második rendszerváltozatot követi, noha önálló harmadik kötetként a projekciók tana nem készült el. Elkészült viszont az *Axiológia vagy értéktan,* és azok a szisztematikus fejezetek, amelyek később *A logikai érték tana* és *Az esztétikai érték tana* kiadásának alapját képezték. Elkészült továbbá számos más értékelméleti munka is, köztük egy egyetemi jegyzet, *Az erkölcsi érték tana* is, amelyet az életmű kiadója Bartók György önálló kötetként illesztett be a hiányzó Etika helyére.

[5] Böhm Károly: *Az értékelmélet feladata és alapproblemája*. (A Magyar Tudományos Akadémia. II. kötet, 4. szám. Budapest, 1900. Ez a tanulmány azt mutatja, hogy Böhm ezidőtájt, már alapjaiban kidolgozta és részleteiben is felismerte az értékelmélet filozófiai jelentőségét, noha csak később jelent meg rendszerének axiológiai alapfejezete az *Axiológia vagy értéktan*.

[6] *Az ember és világa*. Philosophiai kutatások. III. kötet, *Axiologia vagy értéktan*, Kolozsvár, 1906.

[7] lásd 5. lábjegyzet

[8] Böhm Károly: *A filozófiai irányok különbözőségének gyökereiről és megegyeztetésük lehetőségéről*. Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. II. füzet., 1902.

[9] Böhm Károly: *Az "idea" és "ideál" értékelméleti fontossága*. Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. XV. Füzet. 1905.

[10] i.m., 7.o.

© Copyright Mikes International 2001-2006

értékgondolat érzelmi hatása alatt megy végbe; az értékgondolat a cél, melyet az ember kisebb-nagyobb önreflexióval megvalósítani törekszik. Ezen cél tehát az, ami kell (το δεον), azért ezen tudományt, Bentham terminológiáját felhasználva, *deontológiának*, a kellő tanának lehet nevezni. A deontológiának gyökere az érték fogalma. Alapdiszciplína tehát ezen csoportban az *értékelmélet* (axiológia), mely az értékelés processzusáról s az érték fajairól értekezik."[11]

Az érték-gondolat eredete és párhuzamai

Az *Axiológia* gondolatmenete az értékfogalom történelmi változásainak áttekintésével indul. A történeti és polemikus fejtegetések azt bizonyítják, hogy Böhm behatóan ismerte mind saját korának, mind pedig a korábbi történelmi korszakok jelentős filozófusainak értékfelfogását[12], amelyeket elméleti hátterük szerint pszichologistákra, ismeretelméletiekre és metafizikaiakra osztott[13].

Bár Böhm rendkívül kritikusan viszonyult a kortárs elméletekhez, miként a főmű alapkoncepciójának alakulása is bizonyítja, nem tudta kivonni magát *Wilhelm Schuppe* és *Eduard von Hartmann* műveinek hatása alól. Így például Schuppével mindketten használták az *Én önállításának* a fogalmát értékfokozatok megállapításában és úgy tekinti, hogy Schuppe műve a *Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie* logikailag tisztázta, hogy a szellem alkata kényszerít arra, hogy „a képpel együtt értékességét is projiciáljuk".[14] Eduard von Hartmann nézeteiből Böhm mindenekelőtt azt a felismerést tartotta fontosnak, hogy az élvezet háttérbe szorul a célfogalomban kifejeződő logikai viszony, vagyis az értelem javára, illetve, hogy az élvezet nem alapja, hanem csupán jelzője, indexe az értékességnek. Böhm ugyanakkor kiemeli, hogy *Der Wertbegriff und der Lustwert* című írásában Hartmann először használja az „*axiologisch*" jelzőt, amelyből – állítja Böhm –, ő maga 1900-as akadémiai székfoglalójában, *Az értékelmélet feladata és alapproblémája* című értekezésben megalkotta az *axiológia* szakkifejezést.[15]

Az értékfogalom különböző összetevőinek az elemzése, mint amilyenek az élvezet, a cél és a szellemi értéktartalom, a kor gondolkodói számára mindenekelőtt azt a célt szolgálta, hogy eljussanak az értékrelativizmust meghaladó objektív értékesség alapjainak kidolgozásához.

Az értékelés szempontjai

A értékelés filozófiai kritikájával Böhm arra törekszik, hogy az értékelő folyamatból kiküszöböljön minden szubjektív és esetleges mozzanatot, és helyette feltárja azokat az objektív és szükségszerű összefüggéseket, amelyek az értékítéletek ésszerű alapjait képezik. Egy ilyen törekvés megköveteli, hogy az értékelést olyan logikai ítéletnek tekintsék, amely egy tárgy *objektív tulajdonságai* és az alany tudatosan megragadható *szintetikus reakció*ja közötti összefüggést fejez ki, *értékjelzők* segítségével. Éppen ezért Böhm ragaszkodik hozzá, hogy az értékjelzők objektív jelentéseket tartalmaznak (még akkor is, ha e jelentéseket különböző, olykor ellentétes érzések kísérik), mert úgy véli, hogy az értékjelzőket csakis a bennük kifejeződő objektív tartalomból, nem pedig a hozzájuk társult kísérő-érzelmekből lehet megérteni.

Az értékelés elemzésénél tehát a tárgy, illetve Böhm terminusai szerint a kép jellemvonásaira kell összpontosítani. Eszerint a tárgy (kép) objektív, jellemvonásokat mutat, amelyeket kétféle jelzővel: objektív

[11] *Adalékok egy filozófiai szótárhoz* [hátrahagyott írataiból]. Szeged, A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1935.

[12] V.ö. Böhm Károly: *Az érték fogalmának jelentése a XVIII. századig,* illetve *Az ember és világa. Philosophiai kutatások, III., Axiologia vagy értéktan*, 1906, 5. - 46. o.

[13] *Az értékelés analysise*, u.o.

[14] i.m., 234. o.

[15] i.m., 42. o. Ezt a megállapítást Böhm olvasói közül többen is az *axiológia* terminus bevezetésében az abszolút elsőbbség bizonyítékának tartják. Mindazonáltal meg kel jegyeznünk, hogy az axiológia szakirodalma a terminus első előfordulását Rudolf Hermann Lotze említett *Mikrokosmos* (1865) című művéhez köti.

© Copyright Mikes International 2001-2006

tárgyas, azaz *ontológiai jelzők*kel, és az alany szempontjából egyéni jelentőségű *értékjelzők*kel lehet leírni. Az értékjelzők tehát nem pusztán szubjektív feltevések, hanem a tárgy tartalmi alkatához kapcsolódnak, és alapvetően *polárisak*, azaz páronként és ellentétesen jelentkeznek. A Böhm által felsorolt legfontosabb értékpárok a következők: *kellemes-kellemetlen*, *hasznos-káros*, *tökéletes-fogyatékos*, *szép-rút*, *jó-rossz*, *igaz-hamis*. Az így adódó alapfogalmak képezik a továbbiakban az értékelés formális jellemzésének, az értékelő tudat vizsgálatának fogódzóit.

Az értékelés minden esetben egy jelentésnek az alanyi funkciókkal való összevetésében áll. Ilymódon, az értékelés során viszonyítási alapként felhasznált funkciók szerint, Böhm *hedonisztikus* értékelésről, *utilisztikus* értékelésről és *idealisztikus* értékelésről beszél, és ezeknek megfelelően elkülöníti egymástól az *élvezeti értékek*, a *haszonértékek* és az *önértékek* csoportját. Az én önaffirmációjának minőségi fokozatai a szellem három objektív fejlődési fokának, az *érzékiség*nek, az *értelem*nek és az *ész*nek megfelelően, az *érző*-, az *értő*- és az *eszes Én*. Ilymódon az a végső mérték, amely az értékességről dönt, az alany mindenkori reflexiós szintje [„reflexiófoka"], avagy „az egyén lelki élete felett uralkodó centrális gondolat" szerint változik. A különböző fejlettségi fokoknak megfelelően tehát mértékként funkcionálhat az érzékiség (a „közvetlen kedvérzet"), az önfenntartás (a „hasznosság") és az öntudatos szellemiség intuíciója (az „Én minősége"). A mértékek itt említett változatai szerint Böhm megkülönbözteti egymástól a *hedonisztikus*-, az *utilisztikus*- és az *idealisztikus* értékelést, majd ezeknek megfelelően elhatárolja egymástól az *élvezeti értékek*, a *haszonértékek* és az *önértékek* csoportját.

Böhm élvezet-fogalma az érték jelenlétére utal, s mint ilyennek jelző szerepe van, de önmagában semmiféle értékképző erővel nem rendelkezik. Az élvezeti értékek hasznosságának a gondolata azonban felhívja a figyelmet egy másik értékcsoportra, a haszonértékek csoportjára, amelyben a közvetlen létfenntartó funkciók érvényesülését elősegítő tárgyi vonatkozások válnak meghatározókká. A rendszer jellegéből adódóan azonban egyedül a szellemi értékek képesek önmagukban megalapozni az Én teljes önmegvalósításának öntudatát. E jellegük tekintetében a szellemi értékek teljesen függetlenek minden késztetéstől vagy külső hatástól, kizárólag az Én szabad önkifejtésére és ennek tudatosítására épülnek.

A szellemi értékek az egyedüli önértékek. Megjelenési formájuk szerint az ismeret, a cselekvés és a szemlélés értékei, amelyek egy-egy központi értékkategória, az *igaz*, a *jó* és a *szép* körül csoportosíthatók. Az így származtatott értékosztályok az értelmi alkat tökéletességének a kifejezői. Jellegzetességeiket az elméleti kutatás síkján a logika, az etika és az esztétika tanulmányozza. Tárgyi szempontból mindhárom diszciplína esetében szellemi jelentések alakzatainak, azaz intellektuális formák belső viszonyainak értelmezéséről van szó.

Az értékosztályok

A konkrét értékosztályok vizsgálata azokat a sajátos irányultságokat, motívumokat igyekszik megállapítani, amelyek a kultúra nagy értékterületeit, az emberi tevékenységek specifikus törekvéseit meghatározzák. Az értékosztályok felvázolása Böhmnél átmenetet képez az általános értékelmélettől az értékdiszciplínák tárgyalásához. Az értékosztályok feltérképezése szempontjából csak a *haszonértékek* és az *önértékek* csoportjába tartozó értékosztályok vizsgálatáról lehet szó, ugyanis az élvezeti értékek csoportján belül sem mennyiségi, sem minőségi kritériumok alapján nem különíthetők el értékosztályok.

A *haszonértékek* mindenek előtt aszerint csoportosíthatók, hogy közvetlen, azaz *egyéni hasznosság* vagy közvetett, azaz *társadalmi hasznosság* alapfeltételeiről van e szó. A haszonelvű értékviszonyok alapjai 1. az öntétekből kiinduló projekciók, a belső funkciók meghosszabbításai (prolongációi) és produktumai (az önállítás kifejezésének „fixírozása"/rögzített formája); 2. az én önállítása és a *más* közötti cél–eszköz viszony. Ebbe az értékcsoportba tartoznak a legáltalánosabb társadalmi viszonyok, az emberek célszerű együttműködése és ennek alapformái. A társadalmi viszonyok fenntartásának formái: a tulajdon és a társadalmi intézmények. Utóbbiak két csoportra oszlanak: a védő intézmények (alkotmány, jogi, fegyveres intézmények) és az alkotó intézmények csoportjára (gazdasági, családi és nevelő intézmények). Következésképpen a társadalom ebben a felfogásban nem az egyén lelkében kialakult kép, hanem szellemi valóság, amely hálózatának reális szálait a projekciók és azok prolongációi képezik.

Böhm megfogalmazása szerint *az önérték* „ ...a tárgynak azon értéke, mely azt önmagalétében, pusztán természeti minősége alapján illeti meg, s melyet a legnemesebb mértékkel, az öntudatos intelligenciával

© Copyright Mikes International 2001-2006

állapítunk meg rajta."[16] E meghatározás tartalmából megállapítható, hogy az önérték Böhmnél egyetemes érték, minden értékelés alapja, s így a többi értékmérőé is. Tekintettel arra, hogy a kivetített egységes képek csak két szempontból lehetnek önmagukban értékesek — logikai tartalmuk és esztétikai minőségük szempontjából —, az önértékek felkutatásában két alapvető emberi képességre építhetünk: a *megismerésre* és az *alkotóképességre*.

A megismerés és az alkotás alaposabb vizsgálata révén Böhm kimutatja, hogy a dolgok önértéke szorosan kapcsolódik jelentésükhöz. E kapcsolódások összefüggésrendszerének kidolgozása képezi majd a főmű további köteteinek, mindenekelőtt *A logikai érték tanának* és *Az esztétikai érték tanának* a tárgyát. Mint korábban jeleztük, Böhm számára abszolút alaptételnek számít, hogy önértéke csak a szellemnek van, és ez nem más, mint az *intelligibilis* érték. Mint ilyen, az önérték az értelmi egység tartalmához, azaz a jelentéshez kapcsolódik. Éppen ezért az *Axiológiá*ban az önértékek osztályainak az elhatárolása is a jelentések megvalósulásának a területei szerint történik: a jelentések viszonya az értelmi síkban a *logikai érték* (az *igaz*), míg az érzéki síkban az *esztétikai érték* (a *szép*) megvalósulása. Az *erkölcsi érték*, amelynek a szociális síkban történő megvalósulása a *moralitás*, végső soron a logikai érték alkalmazása az akaratra (a *jó*), s ezért Böhm szerint az intelligibilis érték egyik esetének kell tekinteni. Az erkölcs eszerint nem más, mint értelmi tartalmak más énekhez fűződő megvalósítása a *társas hálózat*ban.[17]

Az értékelés összetevőinek megállapításával és az értékfokozatoknak az Én reflexiófokaira alapozott rendszeres feltárásával Böhm úgy vélhette, hogy egyrészt megoldást kínál a kor kulturális alapproblémájára, az értékrelativizmusra, másrészt pedig ugyanazon gondolatmenet eredményeképpen helyreállítja a filozófiai gondolkodás tekintélyét, kulturális vezető szerepét. Ez a gondolat az *Axiológiá*ban nem csupán mögöttes feltevés, hanem az alapkoncepció részeként a kifejtés szükségszerű következménye, amennyiben az értékfokozatok alapjaira való rámutatás nem csupán az egyéni megítélések és célkitűzések szempont-rendszerében való tájékozódás elősegítését tartja szem előtt, hanem a tudományok szerepének, illetve a tudományok és a filozófia viszonyának a kijelölését is.

A böhmi axiológia helye és jellege

Böhm Károly értékelmélete, kérdésfelvetéseinek jellegét tekintve és az általa tárgyalt problémák általánosító, elvont, ismeretközpontú szemlélete révén alapvonásaiban beilleszkedik a századfordulón, illetve a századelőn született értékfilozófiák sorába. Elméleti alapállása szempontjából leginkább a kortárs badeni újkantiánusok (Wilhelm Windelband és Heinrich Rickert) felfogásával rokonítható, akik a filozófiát mindenekelőtt általános értéktudománynak tekintették, és szembefordultak a pszichologizmussal. Böhm, amint már utaltunk rá, az értékelés és az értékek érvényességének feltételeit maga is antipszichologista alapállásból vizsgálta, anélkül azonban, hogy elfogadta volna a badeni újkantiánusok megoldásait.

Az ember és világának értékelmélete, a korabeli európai értékfilozófiák színvonalán áll, mégpedig úgy, hogy azoknak érdemeit és jellegzetes korlátait egyaránt magában foglalja. Mégis, minden, a korhoz kötődő hiányosság ellenére, a böhmi axiológiai koncepció alapos módszertani körültekintéssel végrehajtott nagyszabású szintézis; számos diszciplínára kiterjedő önálló alkotás, amely egy korszakalkotó elméleti kihívás, részleteiben egyéni megválaszolását tartalmazza.

Mindenekelőtt el kell ismernünk Böhm egyébként nem kivételes és nem is egyedülálló érdemét abban, hogy az értékfilozófiát a filozófiai elméletalkotás, az ember- és világértelmezés nélkülözhetetlen oldalaként mutatta be. Hasonlóképpen tagadhatatlan az értékelméleti megközelítés jelentősége, lényeges elméleti hozadéka a logikai, etikai, esztétikai, társadalomelméleti, jogi, kultúrfilozófiai stb. problémák tárgyalásában. Mindez önmagában is alátámasztani látszik Böhm valamennyi axiológiára érvényes alapgondolatát, mely szerint az ember világa a *való* és a *kellő* „két félgömbjéből" tevődik össze. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy minden filozófiának, amely az ember, az emberi létállapot vagy az emberi alkotások problémájára összpontosít, elkerülhetetlenül tisztáznia kell az értékorientált magatartás feltételeit és következményeit. Böhm érdeme nemcsak abban áll, hogy részletesen kidolgozta saját filozófiájának értékvonatkozásait, hanem abban is, hogy felismerte, hogy a különböző filozófiai irányzatok szembenállása a „tény-problémák" és „érték-problémák" irányzatonként eltérő azonosításából, a két problémacsoport látszólagos

[16] i.m., 289. o.

[17] i.m., 313. és 330. o.

© Copyright Mikes International 2001-2006

összekeveréséből származik.[18] Számos más gondolat mellett ez a kérdésfelvetés is azt bizonyítja, hogy akárcsak badeni kortársainál, a böhmi értékfilozófiai vizsgálódások homlokterében sem csupán az emberi értékelő magatartás újraértelmezése áll, hanem mindenekelőtt a filozófia újfajta értelmezése.

Irodalom

1. Böhm Károly: *Az értékelmélet feladata és alapproblemája*. (A Magyar Tudományos Akadémia. II. kötet, 4. szám. Budapest, 1900.
2. Böhm Károly: *A filozófiai irányok különbözőségének gyökereiről és megegyeztetésük lehetőségéről*. Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. II. füzet., 1902.
3. Böhm Károly: *Az "idea" és "ideál" értékelméleti fontossága*. Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. XV. Füzet. 1905.
4. Böhm Károly: *Az ember és világa*. Philosophiai kutatások. III. kötet, *Axiológia vagy értéktan*, Kolozsvár, 1906.
5. Böhm Károly: *Adalékok egy filozófiai szótárhoz* [hátrahagyott írataiból]. Szeged, A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1935.
6. Böhm Károly *Az értékelés analysise*, Kolozsvár, Minerva, 1941.
7. Hoffmann, Werner: *A földi paradicsom. 19. századi motívumok és eszmék*, Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1987.
8. Windelband Vilmos, *Preludiumok*, Budapest, Franklin -Társulat, é.n.

Ungvári-Zrínyi Imre (1960)

Egyetemi adjunktus (PHD), Kolozsvári „Babeş-Bolyai" Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Szisztematikus Filozófia Tanszék (Etika, Antropológia, Magyar filozófia történet) tanára.

Néhány publikáció: *Változó értelemben* (esszé-kötet), Komp-Press, Kolozsvár, 1998; *Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája* (monográfia), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002; *Dialogic ethics for Business* (tanulmány), In: Society and Economy, Volume 25, Number 2, 2003; *Az erény folytonossága* (tanulmány), In: Dékány András-Lackó Sándor (szerk.): Lábjegyzetek Platónhoz 1. Az erény, Szeged, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Librarius, 2003.

[18] V.ö. Böhm Károly : *A filozófiai irányok különbözőségének gyökereiről és megegyeztetésük lehetőségéről*, a Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, II.-III., Budapest, 1902.

© Copyright Mikes International 2001-2006

BÖHM KÁROLY

(1846-1911)

© Copyright Mikes International 2001-2006

AZ

EMBER ÉS VILÁGA

III. RÉSZ :

AXIOLOGIA VAGY ÉRTÉKTAN

© Copyright Mikes International 2001-2006

ELŐSZÓ.

Huszonkét évi köz választja el „Az Ember és Világa"-nak első és ezen harmadik kötetét. Természetes, hogy egy munka, mely alkotóját egy negyedszázadnál tovább foglalkoztatta, nem lehet minden részében oly egyöntetü, mint az, melyet szerzője (mint Kant a „Tiszta Ész Kritikáját") néhány hónap alatt vetett papirosra. S a szives olvasó, ki e munka 1. és 2. kötetét olvasta, talán még jobban fogja a különbséget érezni, mint én, a ki a lassu átalakulás minden mozzanatát magamban átéltem. A legnagyobb változás, a mely a mű egészében előállott, a philosophia rendszerének tagolásánál észlelhető; s olvasó közönségem iránti tiszteletem és őszinteségem kötelességemmé teszik ennek bevallását és kifejtését.

A rendszer tagolásánál 1883-ban a philosophia régi felosztása lebegett szemem előtt, azért azt három tudományban véltem összefoglalhatni: 1. a *dialektikában* vagy alapphilosophiában 2. a *physikában* és 3. a *pneumatologiában* vagy szellemtanban; ehhez járult volna egy különös függelék *(„Eschatologia"),* melyben titkos vágyaimat szerettem volna kifejezni.

A mint azonban a *szellem* alkotásaiba jobban mélyedtem el, láttam, hogy ezen felosztás a felületen marad, mert mechanikus. Nem jut benne kellőképen érvényre azon centralis gondolat, mely egész munkámat mozgatta: *azon subjectivistikus meggyőződés,* hogy a mi ismeretünk közvetlen tárgya nem a tőlünk független valóság, hanem annak alanyilag megalkotott képe. Mind világosabban kezdtem belátni, hogy a „vera imago mundi" sem terjedelmileg, sem tartalmilag teljesen meg nem valósitható ábránd; mert a való világ előttünk csak az *általános emberi szellem formáiban* jelenhetik meg, melyeknek tartalma is ugyanezen szellemből fakad. S azért az emberben a *művész* kezdett érdekelni, ki a világot saját tartalmából és saját formáiban alkotja meg; s álláspontom rendszeresen mind jobban Fichte J. G. felé tolódott, kinek túlzásait Kant higgadtságával fékezni s formalismusát a positiv ismeretekkel helyesbiteni s tartalmassá tenni volna a feladat.

Ezen gondolat, melyet már a Dialektikában (1883) kifejtettem, tovább alakitotta nézeteim csoportosulását. Először is észrevettem, hogy a mi világképünknek egyik fele, a tárgy, ránk nézve szintén csak projectio s hogy ennélfogva az önmagát állitó szellem kérdése is, melyet a II. kötet fejtegetett, a természetphilosophiába (nálam fent „Physika") tartozik. De bele tartozik ezen csoportba a mű I. része (a „Dialektika") is; mert hiszen az ott vizsgált világkategoriák éppen a világ gerincfogalmai, tehát a *valóságnak* alkotó momentumai. Ezen alapon azon eredményre jutottam, hogy „Az Ember és Világa" eddig megjelent kötetei, kiegészítve a természettudományok philosophiájával, ugyanazon jellemvonással (az *önkénytelen projectio* tulajdonságával) biró egységes tudományt képeznek, melyet a *„való"* tanának (Ontologia) kellene nevezni.

Ezen első belátást azután egy másik követte. Az ember világa nemcsak abból áll, a mit a *Más* (a tárgy) tesz benne, hanem abból is, a mit *Ő Maga,* a saját erejével, *alkot* benne. Világunknak ez *határozottan nagyobb fontosságu része,* — közelebb érdekel minden esetre, mint az, a mi már megvan; mert itt magunk résztveszünk az örök élet munkájában, s beleszőjjük nagy szövetébe a mi szerény, de, a világ fennállásához, nélkülözhetetlen fonalainkat. Amott vadul és nyersen taszigálnak, — emitt önerőnket érvényesitjük azzal, hogy visszataszitunk s leigázzuk a physis nyers erejét. Az alkotások végtelen sorozata ép úgy nyulik a jövőbe, mint a hogy a valónak változásai a végtelen mult homályába vesznek. Az öntudat azon pont, melyben a kettő összefut és szétválik — ki jobbra, ki balra.

A valóval szemben tehát a megvalósítandó, a *„kellő"* (τὸ δέον) egyenjogú factorként lép fel az ember világában. Csak *együttvéve adnak egész, emberi világot.* És most szemben találtam magamat két tudománnyal: az egyik arról szól, a minek meg kell történnie akár Magamban akár a Másban, — a másik arról, a minek meg kell történnie, de csak akkor történik meg, *ha Én vagyok.* Mindakettő metaphysika; mert minden philosophia = metaphysika (de nem dogma). Nincs-e köztük összefoglalás ? Hogy ne volna! Ama fix pont, mely a mult és a jövő határát képezi, ugyanaz hozza létre a mult (ismereti) és a jövő (akarati) tüneményeket; az Én maga fejti ki magából a való fonalait, melyek a multat körülhálózzák, — s belőle erednek azon csillogó szálak is, melyek jövőnket megalkotni vannak hivatva. Az a munka, melylyel az Én a multba és a jövőbe Magát kifejti, ez a világkép eredtető gyökere. S igy a két metaphysikát egy hypermetaphysikai fogalomban lehet egyesiteni: az Én önállitásának, a *projectio fogalmában.* Ettől a ponttól függ a philosophiának két félgömbje: *a **„való" világ képe*** (Ontologia) és a ***„kellő" világ ideálja*** (Deontologia).

© Copyright Mikes International 2001-2006

Rendszeres tervemnek első, félénk vázlata tehát ezen átalakuláson ment át; jobb-e igy vagy roszabb? majd mások fogják megmondani. Én boldog vagyok, hogy Kantnak ezen nagy conceptióját meg tudtam érteni, ugy mint maguk módja szerint J. G. Fichte és Lotze Rud. megértették; mert igazán megérteni annyit tesz előttem, mint a magáéból utána teremteni. A fundamentalis gondolat az egészben: a projectio fogalma (Fichte „Setzen"-nek nevezte); hogy milyen nagy szerepe van ennek az egész szellemtanban, azt csak most kezdik belátni. Angol, francia, német irók, ezek között maga Wundt V. is legujabban (*Völkerpsychologie* II. köt. 1. Rész „Mythus u. Religion" 1905. a phantasia tevékenységének magyarázatánál pl. 42. 63. és szerte) a szellem életének megértéséhez erre kénytelenek recurrálni s én büszke vagyok arra, hogy mindezeket megelőzőleg már 1883-ban a „Dialektikában" ezt a fogalmat állítottam a magyarázat középpontjába. Igaz, hogy nálunk kevesen értették meg; de most majd megértik — idegenektől!

De gondolataim, kivált egyetemi előadásaim hatása alatt, más elhelyezkedésen is mentek át. Azt találtam, hogy a két félgömbnek, mint minden egybetartozó két félgömbnek, közös centruma van. Az egyikben ugyan a substantia, a másikban pedig az érték fogalma uralkodik; de ha csakugyan *egy* gömböt alkotnak, akkor a substantia és az érték fogalmainak egy közös centrumban össze kell esniök. Mert nem lehet *egy* gömbnek két centruma, nem lehet *egy* embernek két világa sem. A jelen kötetnek egyik feladata volt, hogy ezen összeesést valónak felmutassa s megértesse (v.ö. VI. és IX. Fej.). A mi a valóságban a lényeg, az az alkotásban a megvalósitandó érték; mondhatnám, hogy a szellem a valóság substantiája és a szellemiség az egyetlen értékes is.

Azonban, a mint az érték jelentését fixirozni próbáltam, hamar meggyőződtem arról, hogy a kérdést a legnagyobb zavar boritja. Nemcsak az értékelés folyamatát adják elő különbözőképen a lélektanok, hanem annak viszonyát a valónak megismerésével sem domboritják ki. Eredtető gyökere körül valóságos trójai háboru dühöng. Fajainak megkülönböztetése ingatag; területe bizonytalan. Oly fogalmazást, melyet az elfogadott értékdisciplinák (a logika, a moralis, az aesthetika) egyformán használhatnának, nem találtam; az egyes értékek megkülönböztetésének ingatagsága miatt az értékdisciplinák határait megvonni lehetetlennek látszott. S minthogy ilyen körülmények között sem az aesthetikának, sem az ethikának eltérő, sőt ellentétes irányai között nem választhattam, mivel nem volt mértékem, a melylyel igazvoltukat megítélhettem volna, — azért igyekeztem azon gyökérszálakig elhatolni, melyekre az egyes értékdisciplinák alkata rámutatott. 1890-ben kezdtem először tisztábban látni a feladatot; de 10 évi elmélkedésre volt szükségem, mig akadémiai székfoglalómban nézetemmel elő mertem állani. Ekkor világos lett előttem, hogy az alkotások tanának ép oly alapozásra van szüksége, milyent az ontologiának a maga tanaihoz a dialektika szolgáltat. Ezt az alapozást csak az érték általános elméletével véltem elérhetőnek, melyet „Axiologia" neve alatt most végre közzé teszek.

Most is aggódva teszem, mert a kifogások özönétől kell tartanom. Maga a tárgy annyira finom szálakból van szőve, hogy sokszor valóban filigrán munkát követelt s ez által (a mitől leginkább a II. és VI. Fejezetet féltem) igen elvonttá tette fejtegetésemet. Ennek következménye az lett, hogy kivált azon helyeken, a hol a gondolatot teljes világitásban kidomboritani, minden igyekezetem mellett, nem sikerült, hangom érdessé és keménynyé lett, valamint a birkózók hangja a küzdelem folytán rekedtté válik. Azonban reménylem, hogy azok, kik hasonló megfigyeléseket saját magukban *megéltek* (és csak ezeket illeti meg ezen kérdésekben az itélet), meg fognak kegyelmezni hangomnak is, előadásom elvontságának is. Sok helyen, igazán, a tárgy maga felelős az elvontságért.

Aggódom azért is, hogy némely kérdést nem részleteztem a tárgy fontosságának megfelelő terjedelmességgel. Érzem pl. hogy a haszonról szóló fejezetben bővebben lehetett volna a közgazdaságtani fogalmakra kitérni; de igazolni szeretném rövidségemet azzal, hogy munkám csak azon *alapokat* keresi, melyeken a társadalmi élet nyugszik, — a részletekben e téren több positiv tudással biró gondolkodók szerencsésebben fognak dolgozhatni. — Mentségre szorul az I. Fejezet is. Az érték elméletének korántsem akar ez *történelme* lenni; ilyen ma még nincs, és azt hiszem, sok viz fog még a Dunán lefolyni, míg egy, az értékkel foglalkozó tanok minden részében teljesen otthonos, férfiu ilyet meg fog alkothatni. Én ezt a fejezetet, mint meg is emlitem (1. §. végén), csak a magam álláspontjának megokolására és igazolására irtam, tájékozásul a sokfelé elszórt irodalmi termékek között; onnan kritikai jelleme is. Teljességre itt sem tartok igényt; bár igyekeztem minél több oldalról az irodalmat megismerni, tudom, hogy töredéket adok. Némely irót szándékosan, mást kényszeritve mellőztem. Igy pl. Grotenfelt Arvid ujabb munkájáról (a „Geschichtl. Wertmassstäbe in der Geschichtsphilos. bei Historikern u. im Volksbewusstsein", Teubner 1905.) fájdalom, csak müvemnek nyomdába kerülése után értesültem.

Ezen aggodalmak azonban nem tarthattak vissza a mű kiadásától. Egyfelől tudom, hogy a tárgyalt kérdések között megvan a kivánt logikai összefüggés s hogy hosszabb ápolgatás kisdedemből különb legényt alig fejleszthetne; ha egészséges a constitutiója, majd megél; ha vézna és vérszegény, elég spártai keménységet érzek magamban, hogy a Taygetosra kitegyem. Másfelől szeretném éltem hátralevő részében még az erkölcsi és művészi alkotásokban uralkodó elveket behatóbban fejtegetni, s hogy ehhez szabad

© Copyright Mikes International 2001-2006

kezet nyerjek, azért azt, a mit megérettnek gondoltam, saját sorsára kell biznom. Mert az értékelméletnek végső feladata mégis csak a moralis és az aesthetikai érték megmagyarázása. Ezen célnak szolgálnak művemben is az ösztön, az érzés, az élvezet természetére vonatkozó kutatások, s ezen célt szem előtt tartva tárgyaltam különösen az öntudat fejlődési fokait is. Mert ezek nélkül az erkölcsiség sajátosságát megérteni s nyilvánulásainak sokszor fogyatékos formáit *szeretetteljes igazságossággal* megitélni nem lehet. — De nem lehet megérteni a művészi phantasia s az aesthetikai szemlélés különböző fokait sem s ha azzal tisztába nem jövünk, homály marad a „jelenség" (Schein), a „forma", a „beleérzés" fogalmain és sok más fontos dolgon, melyek az aesthetika alapvető kérdéseit képezik.

Ilyen érzelmekkel inditom utnak az axiologia ezen próbakisérletét. Sikere attól függ, jobban birta-e a problémához fűződő számtalan fonalat *egy* központi gondolatból megértetni, mint a hogy előttem más, több igénynyel fellépő, „értékelméletek" tették? Hogy könnyen nem fog elterjedni, azt e mű első kötetének sorsából következtetem; hogy philosophiai irodalmunkra való hatását még élő szemeim meg fognák pillantani, azt különösen most, édes hazánk tépett erkölcsi és politikai viszonyai között, reményleni nem merem. Ezt azonban, a szebb jövő reményében, megadással vállalom; mert természetesnek találom oly munkánál, melyet szerzője nem kivánt „csillogó diszműnek a pillanatnyi meghallgatás számára" megirni.

Kolozsvárott, 1906. márcz. 15.

Böhm Károly.

© Copyright Mikes International 2001-2006

TARTALOM.

A Kiadó előszava III

Publisher's preface V

Ungvári Zrínyi Imre : Böhm Károly Axiológiája VII

ELŐSZÓ. XV

I. KÖNYV. Az érték általános elmélete. 1

I. Fejezet. Az érték fogalmának rövid történelme s az általános értékelmélet feladata. 2

1. §. Az axiologia értelme és feladatának kitüzése. 2
2. §. Az érték fogalmának jelentése a XVIII. századig. Walch. 3
3. §. A relativistikus gazdasági értékelmélet hysteron proteronja. 5
4. §. Objectiv gazdasági értékelméletek. 8
5. §. Az absolut érték gondolata Kantnál. Az értékelmélet gondolata Herbart, Lotze és Döringnél. 9
6. §. Az értékelmélet fejlődése a XIX. sz. közepétől általában. 11
7. §. Az élvezet mint az érték gyökérfogalma. Fechner. Döring. Schuppe. 11
8. §. Az értékelés psychologiája. Ehrenfels, Meinong, Kreibig, Cohn. 14
9. §. A célfogalom mint az érték gyökere. Nietzsche, Hartmann E. 18
10. §. Tanulságok és feladatok a történelmi áttekintés alapján. 20

II. Fejezet. Az értékjelzők áttekintése. A becslés eredete és a becslő itéletek. 22

11. §. A lélektani alapozás értelme. Az ontologiai és axiologiai jelzők különbsége. 22
12. §. Az axiologiai jelzők csoportjai s páros fellépésük okozója. 23
13. §. Az értékelés substratuma: a tetszés alapitélete. 24
14. §. A becslés sarkpontja: az önérték. Főkellékei s viszonya az önszeretettel. 25
15. §. A becslő itélet alkata s az értékelés lefolyásának lépései. 27
16. §. Az érték mutatójának (az érzésnek) természete. A gyökériz fogalma és eredete. 27
17. §. Saját functióink megismerése, mint a Más értékének feltétele. Az erőérzet szerepe. 31
18. §. Az erőérzet szerepe idegen functiók becslésénél. 33
19. §. Saját functióink minőségi becslése. 34
20. §. Idegen functiók minőségi értékelése. 35

III. Fejezet. Az élv szerepe az értékelés actusában. 37

21. §. A kérdés fontossága. 37
22. §. Az élv többféle formája. 37
23. §. Az élv egyetemes értékforrásul csak 4 feltétel mellett szerepelhet. 38
24. §. Az élv mint a cselekedet indoka. 39
25. §. Az élv mint a cselekvés célja. 41
26. §. Az élv mint az érték alapja. Hysteron-proteron. 44
27. §. Az élv mint az érték mérője. 45
28. §. Az élv valódi szerepe az értékelésben. 48

IV. Fejezet. Az értékelés mértékei és fajai. 50

29. §. Az értékelési módok megállapitásának elve. 50
30. §. Az értékelés organikus alapjai. 51
31. §. A lelki tartalom concret kibővülése. 52
32. §. Az Én reflexio-fokai. 54
33. §. Reflexio, abstractio és figyelem, mint heuristikus elvek. 56
34. §. Az érték mérője a különböző reflexio-fokokon. 58
35. §. Az értékelés fajai; ösztönszerüsége s emelkedése. A «dignity». 61

V. Fejezet. Az értékelési módok természetének kifejtése és dialektikai összefüggése. 64

36. §. A fejezet feladata. Fejlődési és hanyatlási typusok. 64

I. Szakasz. A hedonistikus (élv szerinti) értékelésről. 65

37. §. A «kellemes» területe és jelentése. 65
38. §. Az absolut hedonismus (vagy kyreneismus) természetrajza. 66
39. §. Az asszony hedonismusa; dialektikája. 68

© Copyright Mikes International 2001-2006

II. Szakasz. Az utilistikus (hasznossági) értékelésről. ... 69
40. §. A hasznosság subjectiv és objectiv értelmezése. ... 69
41. §. A subjectiv értelmezés elutasittatik. ... 70
42. §. A hasznossági viszony és az önfentartás dogmája. ... 71
43. §. Az ösztön és hiánya. ... 72
44. §. Az ösztönök, hiányok, és pótlékok áttekintése. ... 72
45. §. A hasznossági viszonyok csoportjai és a haszon formulája. Fel– és leszálló hasznosság az organikus functióknál. ... 74
46. §. Fel– és leszálló hasznosság a psychikai functióknál. ... 76
47. §. A hasznosság subjectiv aspectusa. A salak fogyása. ... 77
48. §. A haszon 5 dimensiója. ... 79
49. §. A tárgyak hasznának megbecslése ennek alapján. ... 82
50. §. A hasznosság dialektikája. ... 83
III. Szakasz. Az idealistikus (nemességi) értékelésről. ... 84
51. §. A nemességi értékelés fellépése az egyesnek életében. ... 84
52. §. A nemesség értelme és jelleme. Nemes csak az intelligentia. ... 85
53. §. A nemességi értékelés alapelve. ... 87
54. §. A nemesség fokai a minőség tisztasága szerint. ... 87
55. §. A nemesség fokai az öntudatosság szerint. ... 89
56. §. A nemesség fokai a szabadság szempontjából. ... 90
57. §. A 3 értékelés összehasonlitása és viszonyuk. ... 93
58. §. Monismus vagy pluralismus az értékelésben? A metaphysikai gyökér előtünése. ... 94

VI. Fejezet. Az érték fogalmának végső gyökere s az ontologia és axiologia közös centruma. ... 96
59. §. A fejezet feladata. A hypermetaphysika. ... 96
60. §. Az utilismus felfogási alapja a discursiv felfogás (causalitas). ... 97
61. §. Az idealismus felfogási alapja az intuitiv felfogás (substantia). ... 97
62. §. A causalitas és a substantialitas, mint az önfentartás két phasisa. ... 99
63. §. Az okiság és lényegiség közös fogalma: a projectio. ... 101
64. §. Az értékelés forrása ugyanaz, a mi az alkotásé. ... 101
65. §. Az ontologiai és axiologiai jelzők, mint világképünk obj. jelzői. Az absolut érték theosophiai gondolata. ... 102
66. §. Az ismerés és alkotás coincidentiája. ... 104

VII. Fejezet. Az érték fogalmának meghatározása és az értékfajok levezetése ... 105
67. §. Az «érték» szónak sokféle jelentése. ... 105
68. §. A mit az «értéknél» definiálni kell. ... 106
69. §. Az Én «jelentősége». ... 107
70. §. Az érték meghatározása. ... 108
71. §. Az «érték» jelentése az obj. tárgyakban. ... 109
72. §. Az érték fajainak végső megállapitása. ... 110
73. §. Összegezés. Nehány corollarium. ... 112

II. KÖNYV. Az érték fajairól tüzetesen. ... 114
74. §. Ezen könyv feladata. ... 115
75. §. A tárgy felosztása két sorozatra. ... 116

VIII. Fejezet. A haszonérték sorozatáról, különösen a társas (socialis) haszonról. ... 117
76. §. Individualis (egyenes) és socialis (megtérő) haszon. ... 117
77. §. A «hatásfonatok» általános értelme. ... 118
78. §. Az egyes ember «projectumai» és «ejectumai» ... 119
79. §. A faji ösztön mint a család *fennállásának* alapfeltétele. ... 120
80. §. A család közös céljai és légköre. ... 122
81. §. Patriarchalis tagoltság. A tulajdon kérdése. ... 123
82. §. Az alkotó és védő intézmények és kibővüléseik. Az alkotmány. ... 124
83. §. A társadalom mint élő lelkek functióinak projiciált rendezett hálózata. ... 125
84. §. A socialis haszon kétoldalusága. ... 127
85. §. *1. probl.* Az egyesnek socialis hasznossága. ... 128
86. §. *2. probl.* A társadalom hasznossága. ... 130
87. §. A felsőbb értékelés szükségessége. ... 131
88. §. A socialis moral ellenmondása. Az önérték mint a sociologia szükséges vezérgondolata. ... 132

© Copyright Mikes International 2001-2006

IX. Fejezet. Az önérték fajairól. 135
89. §. Az önérték fajainak felkutatási módjai. 135
90. §. Az önérték hordozója: az egységes kép. 135
91. §. Az érzéki mint a jelentés symboluma. Az intellectualis structura. 136
92. §. Az önérték és az alkotás. 137
93. §. Az értelem érzékitése. 139
94. §. Az önérték fajai a tetszés alapján. Kant. 141
95. §. Az igaz, a jó és a szép összefüggése. 144
96. §. Az intellectualis érték tana, mint az egyes értékdisciplinák közös törzse. 146
97. §. A «normativ» tudományok előállása. 146
98. §. A logika mint értéktudomány. 147
99. §. Az ethika mint értéktudomány. 148
100. §. A logika és ethika viszonya. Az aesthetikai álláspont. 149
101. §. Az aesthetika mint értéktudomány. Az aesth. szemlélés jellemző fővonásai. 151
102. §. A logika, morális phil. és aesthetika kölcsönös vonatkozásai. 152
103. §. Az önérték kötelező természetének magyarázata. Kant. 153

© Copyright Mikes International 2001-2006

I. KÖNYV.

AZ ÉRTÉK ÁLTALÁNOS ELMÉLETE.

———

Tro. What is aught but *as't is valued?*
Hector. But value dwells not in particular will;
It holds his estimate and dignity
As well wherein *'t is precious of itself,*
As in the prizer.

[*Tro.* Mi ér többet, mint mennyire becsüljük?
H. De a becslés nem függ egyéni kénytől :
Az tartja meg becsét és érdemét,
A mi *magában* ép oly drága, mint
A *becslésben*]

(Shakespeare Troilus and Cressida
Act. II. Sc. 2)

© Copyright Mikes International 2001-2006

I. Fejezet.

Az érték fogalmának rövid történelme s az általános értékelmélet feladata.

1. §. Az axiologia értelme és feladatának kitüzése.

A szempont, mely alá ezen munka az értékelméletet állítja, még kevéssé elismert s azért a következő összes fejtegetések kellő felfogásához szükséges azt már itt röviden jeleznünk.

Nézetem szerint az értékelmélet azon tudomány, mely az *összes* értékdisciplinák számára a philosophiai alapot szolgáltatja, mely nélkül ennélfogva sem a közgazdaságtan, sem a logika, sem az aesthetika, sem a morálbölcselet biztos fundamentummal nem rendelkezik. Ezen nézet már Lotzenél lépett ugyan fel, — de horderejét még a XIX. sz. utolsó tizedeiben sem látták világosan. Jodl Fr. még 1895-ben[1] ugy beszél az „érték fogalmáról, mely Hume óta az ethikában kisért", mintha csak az ethikának volna centralis fogalma, s csodálkozva emlegeti, hogy Meinong »*általános psychologiai értékelméletről*« sőt „egyenesen („geradezu") értékdisciplináról" (von einer Wertdisciplin) álmodozik. Pedig az érték fogalma már Aristoteles óta logikai mértéke volt az ethikának; mikor Jodl az emlitett sorokat irta, már Lipps és Rickert közt folyt a vita a fölött, hogy a logika nem értékdisciplina-e?[2]; az aesthetikai értékről régen tudtak[3], Cohn Jónás pedig (1901-ben) értékdisciplinának hirdeti egyenesen az aesthetikát[4], s hogy a történetirás értékelés nélkül alappal nem bir, azt legujabban Arvid Grotenfelt is meggyőzően mutatta ki[5].

A helyzet ezek szerint jelenleg egyenesen oda csucsosodik ki, hogy az ugynevezett szellemtudományokban kivétel nélkül *egy* fogalom vált uralkodóvá, *az érték fogalma.* Ez hatja át minden egyesnek a tanait, ez foglalja össze valamennyiöket egy közös jellemü, bár különböző tárgyu tudománycsoportba, mely éppen az értékesség vonása által különbözik a természettudományok csoportjától. Ámde ha valamennyiben egy fogalom bizonyult uralkodónak, mely öntudatlanul vezette évszázadokig az illető disciplinákat, akkor végső következménye csak az lehet, hogy ezen fogalom maga, mint az értékdisciplinák gyökere, külön mindenoldalu vizsgálat tárgyává legyen (dialektikai vizsgálatban részesüljön), amit csak külön tudományban, az *általános értéktanban (axiologia)* végezhetünk.

Az értéktanban, amelynek rendszeres szerepét már az Előszó néhány sorában megjelöltük, *az érték fogalma* a dialektikai gyökér és centralis gondolat. Párhuzamosan halad ezen tudomány a valóság tanával, az ontologiával, s a milyen szerepet játszik ez utóbbiban a substantia (lényeg) fogalma, olyanban lép fel az erkölcstanban az érték fogalma[6]. Senki a valóság összefüggésébe bele nem hatolhat, a meddig a substantia fogalmát tisztába nem hozta; de aki erről megállapodott nézetet szerzett, az általa formai és tartalmi tekintetben elkerülhetetlenül hajtatik egyrészt az atomismus és dynamismus, másrészt a materialismus és idealismus irányában. S egészen igy ragad minket magával az érték fogalma minden szellemtudományban vagy az egyik vagy a másik irány felé, melyben az életnézetek az emberiségben kialakultak s uralkodó áramlatokként érvényesültek. A két tudomány, ontologia és axiologia, éppen párhuzamos önállóságuk miatt közös gyökérre mutat (melyről ezen mü VI. fejezetében lesz szó) s a melyet, mivel „ismerésről" van szó mind a kettőben, az öntudatos munka közös alapjában kell felkutatni.

---

[1] *Jodl Fr.* Jahresbericht über die Erscheinungen der Ethik aus dem J. 1894 *(„Archiv f. Gesch. d. Phil".* I. 487. sk. 1895.)

[2] *Lipps.* Grundzüge der Logik 1893. — Rickert Der Gegenstand der Erkenntniss. 1892. 63 l. A dolog különben már Kantnál is ismeretes.

[3] *Volkelt* Aesth. des Trag. 1897.

[4] *Cohn* Jonas Allgemeine Aesth. 1901.

[5] *Archiv f. syst.* Philos. 1902. VIII. Bd VIII. 39-70 ll.

[6] Ezt a tételt már 1900-diki cikkemben »Az értékelmélet feladata s alapproblémája 1—2. l« hangoztattam.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az ismerés ugyanis vagy a *befogadás* stádiumában állapodik meg, s akkor a megváltoztathatatlan valónak képét szolgáltatja, mint az ontologia tartalmát. Vagy pedig életfunctioként újra *hat vissza* s magából uj okozatokat létesit, melyeket éppen azért *alkotásoknak* nevezünk. Ama valóság a substantia sulypontjában birja forduló tengelyét; emez alkotásoknak logikai centruma az érték. S valamint amott a létre vonatkozó minden fogalom a substantiához simul, ugy itt minden gondolat, mely az alkotásra vonatkozik, az érték fogalmából nyeri jelentőségét és értelmének magyarázatát. Az alkotások structurája szerint az érték különbözően alakul; más értéke van a physiologiai functióknak, más a psychikai természetü socialis fonatoknak, a tudásnak, a müalkotásnak, az önelhatározás nyilatkozatainak. De valamennyinek különbözőségén át az értékesség jelzője huzódik s csak a ki ez utóbbit érti tudományosan, annak van öntudatos, biztos képe az egyes alkotások értékességéről. Ellenben mindazon kavarodás, melyet a modern időkben a szép müvek, az erkölcsök és az ismeretek megitélésében tapasztalunk, s mely egész életünket a subjectiv tetszés impertinentiájára iparkodik önzően alapitani, — az értékelés kuszáltságából származik. Mert a kinek ezen folyamat természetébe betekintése nincs, az kényszerüséggel a maga korlátolt becslési mértékét fogja mindenre ráerőszakolni. S minthogy ezen mérték a lelki fejlődéssel párhuzamosan változik, azért egymással ellenkező értékelések haladnak egy időben egymás mellett s egyik sem ismeri el a másiknak fölényét; mert a fejletlen individuum számára nem létezik objectiv, észbeli, hanem csak subjectiv, érzelmi mérték. Mert a nélkül, hogy a kellemes, hasznos, szép, igaz, jó és tökéletes mivoltával tisztában legyünk, — azaz az értékek fajait ismerjük, — kritikai munka lehetetlen.

Az axiologia az egyetlen ut, melyen a subjektív tetszés önkényessége helyébe a dolgok és fogalmak saját immanens logikáját tenni sikerülhet. Hogy milyen pontról induljon ki helyesen az egész kutatás s mely gondolatokat, milyen csoportositásban öleljen fel, — azt nem az egyesek tetszése, hanem az eddigi kutatások saját logikája dönti el. Én azért legtanácsosabbnak vélem, hogy az értékelés eredetét s tudományos felfogásának alakulásait főpontokban előre bocsássuk; ezekből megtanuljuk, mi teendője legyen a mai axiologiának. Ezen történelmi áttekintés nyilván teljességre igényt nem tarthat, — mert ahhoz sokkal hézagosabb; de propaedeutikus értékéről megvagyok győződve s azért mintegy az értékelés felfogásainak „phaenomenologiáját" minden hiányossága mellett előrebocsátani kivánom. Mert a mit a gazdasági érték történelmének egyik irója az érték közgazdasági formájáról mondott, azt az általános értékfogalomról még nagyobb joggal mondhatni: „Az érték és ár tanában majdnem minden vitás, az elnevezésektől kezdve".[1]

2. §. Az érték fogalmának jelentése a XVIII. századig. Walch.

Az ember sokkal előbb végzi functióit, mint ismereretük kezdődik; igy volt az értékeléssel is. Ha az ember a kellemes és kellemetlen, hasznos és káros, igaz és hamis, jó és rossz, szép és rút között mindjárt történelmének első pillanatában különbséget nem tett volna, biztos elpusztulás érte volna ez első embert az első napon. Mondhatjuk tehát, hogy az értékelés az ember fennállásának kezdettől fogva képezte az alapját.[2] A nyelv azonban csak lassan talált kifejezést ezen nagy fontosságu functio számára s a mikor megtalálta, akkor eleinte *egy* szóval jelölte annak minden árnyalatát. A görögöknél ezen főszó az ἀγαθόν volt, mely eleinte az ὠφελιμόν (hasznos), a καλόν (szép) és ἀληθές (igaz) sőt a ἡδύ (kellemes) jelentéseivel összefolyt, mint azoknak homályos közös vonása. S ha a nyelvhasználat ezen szavakat helyesen meg is különböztette, — azok jelentéseinek pontos meghatározása már Platonnak sok fejtörést okozott s még a XVIII. században is azt olvassuk Batteuxnél[3]: „A művészetek tárgya a jó és a szép (az „igaz" a tudáshoz számittatik), két műszó, melyek, ha közelebbről vizsgáljuk (!), majdnem ugyanazt jelentik". A kérdést azonban: *mi teszi ezeket a jelzőket éppen értékjelzőkké?* vagyis mi a közös vonás bennök, mely egy kategoria alá hozza össze, — egész a XIX. századig tudtommal fel nem vetette senki.[4]

---

[1] *Zuckerkandl* Rob. Zur Theorie des Preises mit besond. Berücksichtigung der geschichtl. Endwickelung der Lehre. Leipz. 1889. 10 l. Rövid, hézagos historiai pillantást ad Ritschl Ottó «Über Werturtheile» 1895. (birálva Zeitschr. f. Philos. u. Phil. Kr. CXI. Bd. 134 l. Döring által). Maga Döring Aug. «Philos. Güterlehre» (1888.) az egész philos. t az «érték» szempontjából construálja (birálva *Wundt* V által «Einl. in die Philos.» 1901. müvében).

[2] Jól mondja *Nietzsche (Zarathustra* 4. k. 84 l.) «Leben könnte kein Volk, das nicht erst schätzte; will es sich aber erhalten, so darf es nicht schätzen, wie der Nachbar schätzt»

[3] *Batteux* (1746.) «Les Beaux-Arts réduits à un même principe» (ném. Schlegel I. 74.)

[4] Az «érték» fontosságát nem ismeri még sem *Franck Ad.* Dictionnaire des sciences philosophiques 1885., sem *Kirchner* Wörterb der phil. Grundbgfe. Heidelb. 1886, bár *Walch* Philos. Lexikon már 1726-ban a szót felvette, sem a valeur, sem

© Copyright Mikes International 2001-2006

Közös terminusul, ugy látszik, a stoikusok hozták forgalomba az ἀξία és ἀπαξία szavakat (Wert — Unwert). A szó ἀξία Herodotosnál (IV. 196.) a dolgok „(pénz) értékét, árát" jelenti, vmt. a személyek „méltóságát, személyi értékét" is. *Aristoteles,* kinél az ἀξία (érték) szó előfordul (Eth. IV. 7.), gazdasági értéket is ismer s annak természetét kutatja, mely szerint lehetnek a javak (ἀγαθά) anyagiak (κτήματα) és szellemiek (ἀγαθά ἁπλῶς) s jellemzőjük az, οὗ πάντ' ἐφὶεται (Eth. N. I. 1.). Tudja, hogy az érték azért van, mert szükségleteinket (χρεία) fedezi s ennek folytán lehetnek használati (οἰκεία χρῆσις) és cserejavak (ἀλλαγῆς ἕνεκεν): s az értékek között fokozatot vesz észre (*Eth N. V. c. 6.),* melynek alapján (*Pol. I. 11.)* azt mondja: „a legaljasabb munka az, a melyhez legkevesebb ügyesség (ἀρετή) szükséges". De nála ép ugy, mint a stoikusoknál, a főtekintet az erkölcsi értékre esik[1], s az egyes értékfajok tiszta elválasztását nem találjuk. Az erkölcsi szempont dominál a stoánál is; az erény a legfőbb érték (πρώτη ἀξία), melyről erkölcstanuk első része értekezik (περὶ τῆς πρ. ἀξ. *Dig. L. VII. 84.*)[2]

Aristoteles hatása a középkorban ezen fogalom tekintetében is érvényesült, — pl. Aquinói Tamásnál, a ki az érték megállapításánál (pretium) a subj. vonást észreveszi s ugy, mint Aristoteles, fokozatot is lát az értékek között.[3] De részletesebb indítást kivált a jogtudósok részéről nyer a kutatás, a kik a justitia fejtegetéseinél a „helyes érték" (iustum pretium) határvonalait keresik Aristoteles inditása alapján. Az érték fogalma ennélfogva a hasznossági, kivált socialis hasznossági szempont alá kerül. Ekkor feltünt az érték két vonása: 1. a *valor* (ném. Kaufkraft), mely azt jelenti, hogy valamely dologgal valamit megvásárolhatunk és 2. a *pretium* (Preis), melyet valamely dologért kapunk. Mind a kettő azonban a gazdasági értékre vonatkozik s szoros összefüggésük miatt az ujkor elején majdnem *azonos értelmüek* (pl. Nidernél). Igy szól pl. *Scaccia:* „mercis *pretium seu valor* vilescit ... si merx emptorem quaerat."[4] Az angol iróknál (a XVII. XVIII. században) a *value* (valor) a *dolgok vevő ereje,* s ezt az érte kapott dolgokban fejezzük ki (price = pretium). Igy *Pettinél:* „the silver of the one must be esteemed of equal value with the corn of the other" (th. egyenlő vevő erejü); és: „the one is the natural *price* of the other" (egyik a másiknak ára).

A dolog vevő ereje és ára azonban nyilván a dologban magában utal valamire, melyből származik; ezt nevezték az angolok *„worth"* nak, mely szó keverve használtatik ugyan a value és price szavakkal, mégis külön jelentéssel is bir. Ezen worth a dolgok azon képességében rejlik, hogy hiányainkat kielégitik; mth. pd. ez a természetükhöz tartozik, azért „természetes értéknek" (natural worth) vagy „term. belső értéknek" (nat. intrinsic worth) nevezték, a mit később „önértékül" ismertek fel.[5] Hogy azonban ez nem absolut, hanem relativ vonás, azt már az angol Anonymus műve (1718) mutatja.[6]

A XVIII. század elején ennélf. az érték fogalma gazdasági alakjában képezi a kutatás főtárgyát, bár az erkölcsi érték gondolata sem veszett el. Ismerték tehát a gazdasági és az erkölcsi értéket, a javaknál azok vevő erejét és árát (valor, pretium) s ezeket a dolognak valamely belső vonásában keresték (intrinsic worth). Az egész helyzetet igen érdekesen mutatja *Walch* műve,[7] melynek fejtegetései, bár manap teljesen elavultak, mégis sok tanulságot tartalmaznak.

---

a prix, sem az appréciation cimszókat nem foglalják szótáraikba. Ellenben Eisler Rudolf (Wörterb. der philos. Begriffe 1904. 2. köt.) már részletekben is fejtegeti a fogalmat.

[1] v. ö. *Joh. Zmave* «Die Werttheorie des Arist. u Thomas v. Aquino (Arch. f. Phil. V. Bd. 407. 1899.)

[2] *Zeller* Phil. der Griechen IIt. 1. p. 193. 239.

[3] Aqu. *Tamás* Summa theol. 2. 2 qu. 77. a. 1 ad 1. «iustum pretium rerum non est punctualiter determinatum, sed magis in *quadam existimatione* consistit»; — «operationes viles, in quibus parum praevisionum rationis, sed fortuna» (Aristotelest követve).

[4] *Zuckerkandl* i.m. II. l.

[5] *Shakespeare* (Tro. and Cre. III. Sc. 3.) különbséget tesz «regard» (becslés) és «use» (haszon) között, s ugyanott megfelelőleg «esteem» (becslés) és «worth» között (érték):

«most object in regard, and dear in *use*», és «what things, again, most dear in the *esteem* and poor in *worth*» (belső értékben).

[6] «An Essay on Money, Bullion and Exchange» igy szól: «worth is a *comparative* term, and signifies the relation, one thing has to another in value» (*Zuckerkandl* 12 l.)

[7] Philosophisches Lexikon. Leipz. 1726.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Walch szt. az érték tana (Werth) egyrészt elméleti, másrészt gyakorlati szempont alá helyezhető; amaz kérdi: mi az érték s hány féle? emez: mikép érvényesül az érték megállapitásánál az igazságosság, előzékenység, méltányosság?[1]

A dolgok értékére az emberek a csere utján lettek figyelmesekké. Mth. ugyanis mindenki nem birhatott mindennel, azért a szükségest másoktól kellett csere utján beszerezni, azaz „egyenértékü dolog" (gleichgültige Sache) átadása által. Egyenlőségüket összehasonlitás utján állapitjuk meg (Gegeneinanderhaltung vieler Dinge nach ihrer Quantität). Lehet ezen „quantitas" egyrészt „mathematikai", másrészt „moralische d.i. -nach ihrem Werth". Ez utóbbi *„der Werth oder Preis* genennet wird". „Quantitatem moralem o. moral. *Gewicht.* dadurch man Sachen u. Handlgen hoch o. gering schätzet, *insofern sie einen Nutzen* im gemeinen Leben haben".

A dolgok értéke ennélf. hasznosságukból származik; e nélkül értéktelenek (res nullius pretii). Az érték tehát nem ered a dolgok *kiválóságából.* „Denn wo dieses wäre, so würde folgen, dass z.B. ein Floh mehr, als das gesundeste Kraut, eine Handvoll Petersilgen mehr als die kostbarsten Diamanten oder Perlen werth wären, welches aber ungereimt sei" (*Lexikon* p. 2892). A dolgok kosmikus rangértéke tehát előtte nem számit. Minthogy azonban a hasznosság miatt, a szükséges dolgok értékesebbek volnának, mint a luxus és kényelem dolgai, azért Walch még egy dologra rekurrál, mint az érték okára: „die *Rarität* u. Seltenheit der Sachen u. der Arbeit". Haszon és ritkaság th. elegendően magyarázzák a dolgok értékét.

Mind a mellett Walch öszintén bevallja, hogy ez még nem meriti ki a kérdést. Vannak ugyanis dolgok, „melyeknek nincs áruk" („keinen Preis setzen kann") ugymint az egészen haszontalan és a forgalomból kizárt javak („die nicht in Handel u. Wandel kommen können"), milyenek pl. „die obere Luft, der Himmel, himmlische Körper. Weltmeer", továbbá „heilige Amtsverrichlunger" (pl. bünbocsánat) „unschätzbare Dinge" (pl. tanitók, orvosok). Hogy ezeknek már most honnan ered az értékük, azt nem látjuk.

Mindezekből látszik, hogy Walchnál az érték gondolatát folytonosan az ár fogalma alterálja. A felosztás is erre vonatkozik. Van ugyanis szerinte: 1. *pretium naturale* (némelyek szerint pr. virtuale) „da eine Sache nach ihrer *natürl. Vollkommenheit* o. Vortrefllichkeit o. nach ihrer Verwandtschaft mit der vvahren Glückseligkeit der Menschen geschätzet werde". Ez a „természetes érték" th. vagy a) önérték (=tökéletesség) vagy b) haszonérték (=boldogság); ezen használati értékhez (Gebrauchs—Nutzwerth) tartozik a *csereérték* (Tauschwerth), mely conventiótól függ s vagy a) *vulgare* („der gemeine Preis") mint α) commune β) pr. affectionis, vagy b) *eminens.* Ha már most a polgári társaságra („auf die bürgerliche Gesellschaft") is tekintünk, akkor kapjuk 2. a *pretium positivumot* („auch arbitrarium und formale genannt") mely az emberek „önkényén" alapul, a mennyiben vagy a hatóság állapitja meg (pr. *legitimum* vagy legale) vagy az egyesek között megállapodás tárgya (pret. *conventionale,* Markt-Kauff).

Walch tanai világosan mutatják, hogy a XVII. századig az érték fogalmát milyen irányokban tekintették. Az egész conceptio a gazdasági érték mintájába van szoritva s annak tapasztalati, esetleges formáit állitja össze. Hogy ezen gazdasági érték honnan származik, azt nem mondja világosan, — hogy nem az egyedüli, azt vallja, de kezdeni vele nem tud semmit. Mindenütt a haszon gondolata utjában áll annak, hogy a teljes értéket megértse. Ezen egyoldalu szempont okozza a felületen uszkálást az egész kérdésben. Az érték gyökerének nem ismerése pedig arra mutat, hogy az értékelésnek magának a természetét nem is sejti. A gazdasági érték szük keretéből nem is lehetett elegendő kitekintés az érték egész területére és a hozzá füződő kérdések nagy körére.

3. §. A relativistikus gazdasági értékelmélet hysteron proteronja.

Egyelőre azonban az értéktanban a gazdasági érték állott előtérben, a mit a socialis viszonyokból és Smith Ádám nevezetes munkájának hatásából könnyen érthetni. Még pedig az érték elmélete elsősorban az árképződés obj. és subj. tényezőit kutatta, mintegy azt képzelve, hogy a dolgok csak ezen körülmények között nyernek értéket; ezt *relativistikus* vagy subjectiv értékelméletnek nevezhetjük. Ezen szük felfogás mellett azonban a közgazdaságtanban oly irány is halad párhuzamosan, mely a dolgoknak értéket tulajdonit

[1] Walch mint elődeit felemliti: *Grotius* H. «De Jure B. et P.» II. cap. 12. §. 14; továbbá Thomasiust, Puffendorfot és Coccejus művét: «De pretio affectionis et amoenitatis». Grotius szt. lehetnek a dolgok «*értékükön alul álló árban*», ha nagy bőségben vannak, különben érték-ár nála is.

© Copyright Mikes International 2001-2006

a piaczi tényezőktől függetlenül is; ezt *absolut* vagy objectiv értékelméletnek akarom nevezni.[1] Mindezek azonban a gazdasági érték körében mozognak s kivált az ár kérdésével foglalkoznak.

A relativisták az árat egyrészt obj. piaci viszonyokból kívánják megérteni: tehát a kereslet és kinállat, valamint a termelés és munka elméleteivel; — másrészt pedig az érték psychologiai elözményeire fordul figyelmük, az értékelés actusára magára.[2] A két irány egyidejüleg keletkezik és marad fenn, a mi azt mutatja, hogy a két oldal egymást kiegésziti. Amazt, az ugynevezett „mechanikai" elméletet képviseli a XVIII. században Locke, Law, James Stuart s főkép ujra alakitója Smith Ádám; emezt, a „subjectiv" elméletet az olaszoknál Galiani, a franciáknál Turgot és Condillac hirdetik, felveszik a német tudósok és az osztrák iskola. Az áttekintés talán részletekben módositható, czélunkra nézve azonban alkalmasnak gondolom.

A „mechanikai" elmélet szerint az értéket a kereslet és kinállat viszonyából magyarázza J. Stuart,[3] a ki ugy véli, h. a nagy keresletből nagy forgalom, magas keresletből magas árak származnak. Különbséget tesz való érték (real value) és nyereség (profit) között. A való értékbe belép a termelési költség (real expens of making the goods) s ez képezi a „value" vagy „intrinsic value"-t; a profit ennek levonása után marad. Nyilvánvaló, hogy a dolognak magának értéke (önértéke) itt x, melyet ezen elemekből még nem lehet megtalálni, s a czél nem is ebben, hanem az ár megállapodásában keresendő.

Ezen x a subjektiv elméleteknél a hasznosságban kerestetik. Valamely dolog értéke *Condillac*[4] szerint az okozott haszonból ered; ritkaság nem momentum az értékben, csak az *ár* magasságát szabályozza. „Egy jav, mely semmit sem használ, semmi értékkel sem bir; ellenben azonnal nyer értéket, a mint használ. Ha már pusztán hasznossága miatt nem birna értékkel, akkor emez ritkaság folytán nem emelkedhetnék, bőség folytán nem csökkenhetne". Minthogy már most a hasznosság feltesz valakit, a ki élvezi, azért Condillac az értéket ezen élvezőtől függővé és eredővé teszi, mintha ilyen hasznossági relatio annak megérzése nélkül egyáltalában elő sem fordulhatna.

Ezen félreértés az egész elméletet a helyes utról letéritette s az osztrák iskola előkészitőjévé tette. „Rendesen" ugy mond „az értéket valami absolut qualitásnak tekintik, mely a dolgokban lakozik, itéletünktől függetlenül, Ezen zavaros nézet téves okoskodások forrása. Emlékezni kell, hogy ha a dolgok értéket csak hasznos tulajdonságaik folytán nyernek, akkor ezzel mégsem birnának, *ha be nem látnók,* hogy ezen tulajdonságaik megvannak. Az ő értékük ennélfogva *első sorban a mi itéletünkben fekszik,* melyet hasznosságukról hozunk; s kisebb vagy nagyobb a szerint, a mint inkább vagy kevésbé hasznosaknak s egyforma hasznosság mellett ritkáknak vagy tulbőségeseknek találjuk." Az érték ennélfogva csak subjektiv megélésünk esetén illeti meg a dolgot; s ezzel a tényleges viszony eltorzul. Mert a tény mégis csak az, hogy a *dolog hasznosságát érezzük*; ennélfogva *nem mi adjuk neki,* hanem az ő realis vonása okozza bennünk a hasznosságból eredő élvezetet, minek e nélkül igaz és való oka nem volna. Ezen subjectivitikus tulfeszités volt a későbbi „relativizmus"-nak tetsző, de nagyon olcsó alapja. Mert ezen két szempont nem zárja ki, hanem kiegésziti egymást kölcsönösen. Helyesen mondja ugyanis Zuckerkandl:[5] „Ha a kinállatot és a keresletet alkotó részeire nem elemezzük, akkor ezen [obj.] tan a kérdésnek nem megfejtése, hanem egyrészt csak ismétlése, másrészt pedig az árképződés utolsó lépésének leirása, a mint könnyen kimutatható ... A kérdés nem az: hogyan alakul az ár, ha az elárusitó A árújáért 50-et kiván, a vevő B pedig érte 50-et ad? hanem legelőbb is ez: *miért kiván* A ötvenet s *miért ajánl* B 50-et? Igy a tan a legfontosabb kérdéseket megoldottakul felteszi". A subj. megtoldás e szerint a közgazdasági érték elméletének teljességéhez kétségen kivül nélkülözhetetlen; de ezen subj. toldalék a kérdést még meg nem oldja. A becslés psychologiai eredete egyáltalában nem dönti el az érték objectiv valóságát, annak lehetőségét vagy lehetetlenségét magának a dolognak alkatában. A phychologikumnak ezen tulfeszitése az értékelméletre nézve végzetes tévedés, a mint az ugynevezett „osztrák iskola" mutatja.

---

[1] Ezen csoportositás eltér *Wieser F.* csoportositásától («Über den Urspr. u. die Hauptgesetze des wirthsch. Werthes» Wien 1884. p. 33.), a ki szerint a gazdasági értékelmélet 1. a merkantilisták és physiokraták 2. a Smith Ád. «személytelen értékfogalmán» át 3. a személyi értékfogalomra (német irók) s végre 4. a subjektivistikus értékelméletre haladt, mely utóbbiban «der subj. Act der Wertschätzung» az elmélet tárgya. A felosztás nyilván ugy van szabva, hogy az «osztrák iskola» az egész közgazdaságban koronájaként domborodjék ki; de azért az objectiv elméletek még mindig logikai és tényleges ellenfelül felvehetők a keretbe (v.ö. 72. § II.)

[2] *Zuckerkandl* i.m. 30 sk. l. «mechanische» és «subjektive W. theorien» különböztet meg.

[3] *J. Stuart* Principles of Political Economy 1767. (én Zuckerkandl után járok).

[4] *Condillac* «Le commerce et le Gouvernement» 1776.

[5] Zuckerkandl i.m. p. 124.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az „osztrák iskola" feje Menger Károly szerint[1] az érték (Werth) következőkép alakul. A természeti tárgyak nem elegendő bőségüek arra, hogy minden szükségletünket fedezzék; éppen azért a szükségletek fedezésénél az illető pótló tárgyak minden részmennyiségétől függésben érezzük magunkat, „mi által e tárgyak ránk nézve bizonyos jelentőséget nyernek, melyet értéknek nevezünk."

Ezt a jelentőséget a dolog az által nyeri, hogy az ember belátja, hogy „valamely jav feletti rendelkezéstől ... életének fenntartása függ" (ib. 87. l.). Ez utóbbi vonás a dolog hasznossága; értékessé azonban csak az embernek erre vonatkozó itélete által válik. „Az érték tehát nem ... a dolgok tulajdonsága, — hanem egy itélet („ein Urtheil"), mit a gazdálkodó emberek a javak jelentőségéről (az élet és jóllét fennállásának tekintetében) hoznak, *s ennélfogva az öntudaton kivül nem létezik"* (86 l.)

Mi által nyerik már most a dolgok ezen jelentőséget? Menger szerint az által, hogy csak korlátolt mennyiségben fordulnak elő, mert a bőségben előfordulók *„semmi értékkel"* sem birnak (81. l.) Egy akó viznek a falura nézve nincs értéke, ha százezer akó áll rendelkezésére; ellenben nyer értéket azonnal, ha a szárazság a patakokat kiszáritja, mert tőle függ a lakók élete és a falu ezen függéséről tudomással is bir. Wieser Frigyes, aki Mengert ez irányban követi,[2] ezért a *gondban* találja azt, a mi a dolgok *megbecsülésére vezet.* E nélkűl érték nem áll elő. Hogy ezek után az érték eredetét egyenesen a kivánságban keresték, az könnyen érthető (mert a gond = kielégittetlen kivánság), valamint az is, hogy az érték mérője az ugynevezett „határhaszon" (Grenznutzen), melyről nem egészen ok nélkül mondja Sacher, hogy „egy ember sem értékel a haszon, még kevésbbé a határhaszon szerint."[3]

Menger-Wieser fejtegetései ennélfogva a következő eredményekre vezetnek:

1. csak a gazdasági dolgoknak van értékük, a többieknek „nincs áltb. értékük, th. használati értékük sem"[4] (Gebrauchswerth). Ezen megszoritás teljesen önkényes s már Meinong elejtette;[5]

2. az érték nem ered a haszonból, mert csak a gond ad a dolognak jelentőséget. Erre nézve is az ellenkező belátás foglalt tért, mert Wernicke Joh.[6] szerint mindazon érveket, melyeket a haszonból való levezetés ellen felhoztak, az iskola „maga megczáfolja a határhaszon elméletével." Erre vissza kivánok térni s azért az eredményt folytatva azt találjuk, hogy

3. az értéket szintén subjectiv itéletünkből vezeti le s subiectivnek hirdeti.

Ezen eredmények közül az első minden általános értéktant feleslegessé tenne; de az emberek közérzéke tulhaladott rajta. A másik annyiban igaz, a mennyiben nem minden érték származik a haszonból; ellenben a gazdasági érték haszon nélkül nem érthető, — s ez a tannak gyengéje. Az értékelés elválasztását az obj. vonástól, mint a 3. p. teszi, helyesnek találjuk, de elszakitani minden összefüggést köztük, teljes lehetetlenség. A fundamentális tévedés azonban éppen e harmadikban rejlik.

A nézet szerint ugyanis a dolognak értéke csak az itélésből fakad, tehát ez *teremti meg.* Azonban a realis nexus éppen az ellenkezőt mutatja. Ha az érték a dolog „jelentősége" (Bedeutung), akkor ez csak tautologia, — mert a „jelentőség" éppen maga az érték forrása. De miért van jelentősége? Azért mert önfenntartásunk függ tőle; azaz: hasznossága miatt. Ezen hasznosságot azonban nem a mi itéletünk adja meg neki, — ez az ő objektív, realis vonása. A jelentőség tehát a haszontól függ realiter; csak a subjectiv értékességet adjuk mi a dolognak itélésünkben. Ha tehát én, Wieser szerínt, gondot forditok valamire, akkor azt értékes volta miatt forditom reá. Az értékesség vonzza a gondot; amaz emennek alapja; ha a dolog haszontalan, gondunkat le nem köti. A Wieser-féle sor ennélfogva egyenes hysteronproteron. Ezt a természetes viszonyt már Macleod[7] is kiemelte, mikor azt mondta, hogy *a munka nem forrása az értéknek, hanem ellenkezőleg* azért fordítunk munkát valamely dologra, mert az értékes vagy legalább mi annak tekintjük. Ép ugy a munkára ösztönző gond sem ad értéket az értéktelennek.

---

[1] *Carl Menger.* «Grundsätze der Volkswirthsch. lehre» (Wien 1872.) I. Th. 3 Cap. «Die Lehre vom Werthe».

[2] *Wieser Fr.* Über den Ursprung ... 87. l. «Der Werth bedeutet das Hinzukommen *der Sorge* zum Genusse, es ist ein Zwang, den man in ihm fühlt, das Gleichgültige zu schätzen.»

[3] Sacher Ed. Die Gesellschaftskunde als Naturwissenschaft. 20 l. (1899.)

[4] *Menger* Grundzüge ... 83. l.

[5] *Meinong At.* Psychol. eth Unters. zur Wert. theorie 5. l. (1894.)

[6] *Wernicke.* Der obj. Werth u. Preis. 35. l. (1896.)

[7] *Macleod* Principles of Economical Philosophy. Lond. 1872. I. k.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A relativistikus elmélet végső kiágazása ennélfogva azon lehetetlenségre jutott el, hogy az emberi itélés teremti az értéket ott is, a hol az nincs, — a mi ugyanaz, mint a tért pontokból, az öntudatot a nemtudatosak sommájából levezetni akarni. Igaz, hogy Locke is azt tanitotta, hogy a viznek és levegőnek értéke nincs, mivel a készlet bősége a keresletet messze túlhaladja[1]; de ez nyilván csak az árra (Preis) vonatkozik s a kereslet bármely sürgössége sem adhatna értéket oly ásványnak, mely semmi tekintetben nem volna hasznos. A kereslet motivuma mindig a dolog realis vonása; ez a természetes sorrend (v.ö. 14. §.).

A relativismus tehát fundamentalis hysteronproteronban sántit. Az értékelméletre nézve ezen tévedés felmutatása a legnagyobb fontosságu s általában azon axiomában foglalható: *nem azért van a tárgynak értéke, mert élvezetet okoz* (ez a Hobbes óta divó hypersubjectivismus), hanem *a dolog azért okoz élvezetet, mert értékes vonása van realiter* (v.ö. az egésznek felfordulását 48. §. 1. jegyzet 1.). Ezen axioma nélkül az értéktannak pusztán psychologiai disciplinának kellene lennie, — a mint azt pl. Wieser, Ehrenfels s mások próbálták tenni. Meinong helyesebben lát, mikor e helyett azt tanítja:[2] „az érték, melylyel valamely dolog rám vonatkozólag bir, állandó tulajdonság, mely teljesen független attól, mily gyakran vagy ritkán gondolok én az illető dologra." Azért „ceteris paribus bleibt der Wert auch, wenn die Werthaltung authört" (69. l.).

4. §. Objectiv gazdasági értékelméletek.

A relativistikus értékelmélet, bár ujabb időben számos mivelője nagyon előtérbe tolta s értékén tul propagálta,[3] nem birta a másik áramlatot teljesen elnémitani; sőt psychologizálása a közgazdaságtanba bizonyos idegenszerü vonást vitt bele, melytől az objectiv vagy absolut értékelméletek lehetőleg óvakodni kivántak. Mert bár Locke óta hirdették, még sem lett logikailag végrehajthatóvá azon tétel, hogy valaminek, a minek értéke nincs, a gondolkodás maga értéket, teremtve, kölcsönözhetne. Az önmagában értékes dolog nyerhet körülmények között gazdasági értéket is, — de absolute nem érthető, hogy ezt a plust honnan nyerné, ha benne magában nem volna valami alapja hozzá. A pohár viz, mely a szomjan halónak megbecsülhetetlen, gazdaságilag csak azért lesz értékessé, mert a világnak oekonomiájában bizonyos szerepet tölt be, az életet felüditi, a hol a hőség aszaló ereje elfonyasztotta. Ebben van a viznek kosmikus értéke, melyet mi, igaz, csak subjectiv kinjaink árán *ismerünk* meg, de a melyet nem ezen kinjaink adnak meg neki objective. Ha a viznek ezen kosmikus szerepe nem volna, gazdasági értéke teljesen érthetetlen volna. Hogy az érték alanyi s mégis objectiv valami, azt csak magasabb szempontból lehet megérteni (v.ö. VI. Fej. 65. §.).

Az obj. elméletek ezen kosmikus kitekintést nyujtják s azért a gazdasági értéken tul is látnak valamit. Számos képviselői közül, kiket a közgazdaságtan avatott mivelői nálamnál jobban ismernek, én csak kettőt akarok typusul bemutatni.

Rau[4] visszatért a gazdasági érték régi forrására: a haszonra. A dolog *használati értéke* (Gebrauchswerth) azon képessége, hogy hiányainkat pótolja; lehet pedig ez a) élvezeti érték (Genuszw.), mennyiben élvet okoz és b) termelési érték (Erzeugungsw.), mennyiben vele más hasznos dolgokat termelünk. Ámde ezen érték nála nem „itélet" (mint Mengernél), hanem a dolgoknak immanens használó ereje képezi objectiv alapját. Ezen alap abban áll, hogy 1. minden dolog valami czélnak szolgál s hogy 2. ezen czélok közt fokozat létezik; a dolog ereje és a czél foka közti viszonyban rejlik amannak értéke: „von der Stelle, die der nächste Gebrauchsw. desselben in der Gesammth. menschlicher Zwecke einnimmt, *Dieser setzt eine Rangfolge dieser Zwecke voraus, w.* theils auf natürl., th. auf *moral.* Gründen beruht. Die Befriedigungsmittel der dringendsten Bedürfnisse haben aus dieser Ursache den höchsten Werth." Ez utóbbi tétel nyilván tévedés; sem gazdaságilag, sem erkölcsileg a legfőbb érték nem rejlik a tápszerekben; — de az érték egyik fővonása, a sürgetősség, jól van vele jelezve. Megbecsülendő mindenesetre azon kosmikus kitekintés, melylyel ezen tan a világ objectiv czéljaira utal s mely által a használati érték ujra egyedüli gyökeréhez, a czélhoz kapcsoltatik.

---

[1] *J. Locke.* Consequences of the lowering of interest and raising the value of money. 1691. (Zuckerkandl után).

[2] *Meinong* i.m. 67. l.

[3] Az emlitetteken kivül ide számit Launhardt (1885.), Böhm-Bawerk (1886), Zuckerkandl, Meinong, Ehrenfels, Kreibig, kikről később (8. §) leszen szó.

[4] *Rau.* Lehrbuch der polit. Oekonomie. Heidelb. 1847.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Friedländer Eberhard Raura támaszkodva már 1852-ben rámutatott azon veszélyre, mely a közdazdaságtant a subj. bornirozás folytán fenyegeti s azért a gazdaságtant csak akkor tekinti kielégitőnek, ha alapját a „Bedeutung des Lebens" képezi.[1] Neki nem a subjectiv értékre, hanem a tárgyira kell ügyelnie (48. l.) „Will man den Gebrauchswerth eines Guts ermessen ... so hat man von der Gesammth. eines vernunftgemässen Lebens auf einer gewissen Bildungsstufe u. von den Eigenthümlichkeiten eines jeden Volkes auszugehen, u. die *Nützlichkeit jedes Gutes nach seinem Vh. zu diesem System sittlich zulässiger Zwecke* zu untersuchen".[2] Ennélfogva „der Werth ist mithin *das im menschlichen Urtheil erkannte Verhältniss,* wonach ein Ding Mittel für die Erfüllung eines erstrebenswerthen Zweckes sein kann".[3]

Az érték ennélfogva nemcsak gazdasági formában fordul elő, hanem másnemű is lehet; s nem a subj. itélés kölcsönzi a dolgoknak, hanem bennök rejlik azon viszonynál fogva, melyet Clarke „fitness of things"-nek nevezett, s a melyet mi ezen dolgokban, akárhonnan került is beléjük, értelmi erőnkkel csak constatálunk.

Friedländer ennek megfelelőleg próbálja is a dolgok ezen obj. viszonyskáláját megállapitani s a javak érdekes táblázatára jut el, mely azonban csak a használati értékre (Gebrauchswerth) vonatkozik. Megkülönböztet ugyanis javakat I. melyek a testi existentia fentartására vonatkoznak (a táplálék, ruházat, lakás, fütés, védelmi eszközök pl. fegyverek), II. melyek az aesth. és értelmi miveltséghez szolgálnak (le beau superflu est une chose trés nécessaire), III. melyek a természetszerü érzéki élvezet kifejtésének szolgálnak (kényelem, disz, társalgás, utazás, mikre való törekvés az értelmi erőt fejleszti v.ö. a müben 59-66 l.).

Volt azonban ezen kutatásoknak egy alaptévedésük, mely az egyoldalu foglalkozást rendesen kiséri, t.i. az, hogy az értéket gazdasági és nemgazdaságira osztották fel, mi által az értékelmélet legfontosabb részéül a gazdasági értékről szóló tan állittatott oda, a mi az egész elméletet egyoldaluvá s korlátolttá tette. A javak ezen felosztása, melyet Malthus, Menger[4] s mások adtak, mig Mac Culloch, Hermann, Roscher stb. az anyagiatlan javak ezen kizárása ellen tiltakoznak, — téves praedilectiónak az eredménye. A gazdasági érték ugyanis az értékelméletben nem képez külön fajt, hanem a *haszonértéknek* egy nagy terjedtségü socialis ága, anélkül, hogy külön fajtát képezne. Másodszor pedig az értékek a szerint nem csoportosithatók, hogy a gazdálkodás keretébe tartoznak-e vagy sem? Sok olyan dolog értékes, melyet a gazdaság nem is ismer (pl. aesthet. tárgyak); soknak pedig valódi értéke nincs, bár gazdaságilag nagy értéket szokás neki tulajdonitani (pl. gyémántok és gyöngyök).

5. §. Az absolut érték gondolata Kantnál. Az értékelmélet gondolata Herbart, Lotze és Döringnél.

A gazdasági érték a XVII. XVIII. században előtérben állott ugyan a nemzetek gondolkodásában; de azért az érték más fajai, kivált az erkölcsi érték, sem mentek feledésbe. Ez utóbbi, különösen theologiai fogalmazásában, ébren tartotta a változatlan örök érték gondolatát, melyet az Isten szabott meg a dolgok részére s igy az absolut mérték a relativ gazdasági mellett párhuzamosan alkalmaztatott az emberi viszonyokra. A XVIII. század lélektani elemzései már most arra vezettek, hogy az erkölcsi értéktől különböző értéket ismerjenek fel; Shaftesbury a szép és jó közti határokról elmélkedik, Hutcheson pedig az erkölcsi érzést az aesthetikaitól teljesen elválasztja s amannak forrását a moral sense-ben, emezét a sense of beauty-ban találja.[5]

Ennek a mindenoldalú értékelésnek álláspontját fixirozza Kant, mennyiben az erkölcsi értéket autonomnak ismeri fel s a positiv theologiától függetlennek hirdeti. Az *absolut érték* nála csak a *legfőbb,* de

---

[1] *Friedländer* Eb «Die Theorie des Werths.» Dorpat. 1852. («Zur Jubelfeier der kaiserl Univ. Dorpat am 12-13. Dec. 1852. Festschrift der hist. philos Facultät») Ezen munkáról Zuckerkandl (i.m. 113 l.) azt mondja: «die Arbeit dieses Forschers wird hier nur der Vollständigk. halber erwöhnt, da sie nicht zur Sache gehört» (csodálatos!).

[2] i.m. 48. l.

[3] i.m. 48. l.

[4] Mig Malthus gazdasági javakhoz csak az anyagiakat számitja, Menger (i.m. l. allg. Th. p. 51. 57.) a nem anyagiakról csak azt mondja: «sie sind ... keine Objecte der menschl. Wirthschaft u. wir nennen sie desh. *nicht-oekonomische* Güter». Mintha a főkateg. a «gazdasági» volna.

[5] *Hutchesonról l. Martineau Types of Eth. theory* (II. 487.) és *Jodl* «Gesch. der Eth.» I. 223.

© Copyright Mikes International 2001-2006

azért kosmikus törvények, nem isteni önkény által megszabott értéket jelenti. Ezen magas álláspontról széttekintve tájékozódott Kant az érték egész területén s fixirozta annak kiemelkedő formáit; a mi értéktanának legfontosabb eredményei közé tartozik.

Kant ugyanis az által, hogy az ész autonomiáját tanitja minden téren, élesen határt vont az *érték* (Werth) és az *ár* (Preis) között, bár mind a kettőt a czél fogalmával hozza, nézetem szerint tévesen, kapcsolatba. „A czélok országában" ugymond[1] „mindennek vagy ára (Preis) vagy méltósága (Würde) van. A minek ára van, annak helyébe más is tehető, mint egyenértéke (Aequivalent); ellenben a mi minden áron felül áll s igy másban egyenértéket nem talál, annak méltósága van." Amaz a *viszonlagos érték* vagy ár („relativer Werth oder Preis", „äusserer Werth "-nek is mondható), emez a *belső érték* (innerer Werth d.i. Würde); „innerer unbedingter Werth"-nek is nevezi. Amaz mindig csak eszköz, emez a végczél, az egyetlen önczél („Zweck an sich selbst"), melyet Kant az intelligentiában, nevezetesen a jóakaratban vagy az erkölcsi törvényt szabadon követő akaratban talál.

Kant tanának értékelméleti fontossága továbbá azon elemzésben rejlik, melyet az egyes értékeken, kivált a „Kr. d. Urth."-ban végrehajt. A nevezetes „Allg. Anmerkung"[2] négyféle értékjelzőt ismer: a kellemest, a szépet, a fenségest, a jót; de fejtegetései a hasznosra, a tökéletesre is kiterjednek s egészen világosan ismeri az ismeretek logikai értékét, a mit a Kr. d. r. Vft.-ban sok helyen kifejez.[3] E szerint elemzése már az értékek egész területére terjed ki, figyelmes szemmel nézi azoknak ingadozó határait s legtöbb helyen biztosan meg is vonja. De egységes elméletet az értékről általában nála nem találunk; az anyag felsorolása s részeinek logikai distinctiója a főigyekezete; a közös gyökeret, melyből valamennyien származnak s melyből szálaik haladása könnyen kisérhető, Kant nem találta meg.

Az „absolut érték", melyet Kant erkölcstana tanit, számos gúnyos megjegyzésre és ellenvetésre adott alkalmat, — a mi csak azt mutatja, hogy a támadók az „absolut" jelzőt félreértették, de a gondolatot nem teszi lehetetlenné. „Zweck an sich" ist gerade wie „Freund an sich — Feind an sich — Oheim an sich — Nord oder Ost an sich — Oben u. Unten an sich u. dgl. w.", mondja Schopenhauer.[4] Igaz, hogy a czél fogalma zavarólag folyt be a Kant-féle gondolatba; de azért ettől elvonatkozva kell az értéket gondolni. Kant a jóságot az akarat *minőségében* tanitja, eltekintve minden czéltól[5] s már ezen tétele figyelmeztethette volna Schopenhauert arra, hogy itt nem theologiai alapon, hanem egészen más alapon állunk. Az ő tana szerint[6] „ist das Gute, seinem Begriffe nach τῶν πρὸς τι, also jedes Gut wesentl. relativ, denn es hat *sein Wesen nur in seinem Verh. zu einem begehrenden Willen";* Schopenhauer tehát éppen oda helyezkedik, a honnan Kant távol tartani óhajtja; az önértéket Kant éppen az akarat czéljaitól függetlenné akarja tenni s azért Schopenhauer csak tételt állit egy más tétel ellen, melyet bizonyitani kellene. Az idézett hely folytatása ennélfogva csak consequens, de alaptalan állitgatás: „Absolutes Gut ist demnach ein Widerspruch: höchstes Gut, Summum bonum, bedeutet dass., näml, eine *finale Befriedigung* des Willens, nach welcher kein neues Wollen einträte, ein letztes Motiv, dessen Erreichung *ein unzerstörbares Genügen* des Willens gäbe." A Kant által czáfolt eudaemonismus itt minden indokolás nélkül szembe helyezkedik Kant mélységesen concipiált nagy ideájával; a követelő hang azonban nem teszi igazzá.

Jobban, mint más ellenesei, fogta fel Kant tanának ezen pontját *Herbart.* Van valami, a mi az egyéni érzelmektől és akarattól függetlenül, kényszerűen és önkénytelenül itéli meg a dolgok értékét, — ezzel egésziti ki ő és iskolája Kant értéktanát.[7] Ezen önkénytelen mérkőzésből, melyet a II. Fejezetben részletesebben fogunk fejtegetni, erednek az ugynevezett „aesthetikai itéletek", melyekhez Herbart a szép és jó alapitéleteit számitja, melyeket Herbart egy külön tudományban („Aesthetik") akart összefoglalni. Az absolut érték gondolata tehát megmarad, eredetét az önkényteten mérkőzésben keresi s az aesthetika és ethika számára közös keretet contemplál. Az itélés processusát az aesthetikában unalmas formalismussal

---

[1] *Kant.* Grundl. zur Metaph. der Sitten (ed. Rosenkranz) 42. l.

[2] *Kant.* Kr. d. Urth. Kr. I. p. 203. v.ö. ezen kötetben a 96. §-t, mely Kant erre vonatkozó nézeteit birálja.

[3] *Kant.* Kr. d. r. Vft. 242. »Dignität der Vorstellungen«; 301. «eigene Würde des Grundsatzes»; 26. »Werth o. Unwerth aller Erkenntnisse« s passim.

[4] *Schopenhauer,* Grundlage der Moral (ed. Grisebach ö. m. III. 452).

[5] *Kant.* Grundl. zur M. d. S. z. 12.

[6] *Schopenhauer.* Welt als W. u. V. I. 163-165.

[7] *Herbart.* Kurze Encycl. der Phil. (S. W. II. p. 74.) »vermöge eines unwillkührl., willenlosen Vorzichens o. Verwerfens« — »das Praed. der Vorzüglichk. o. Verwerfl. k. unmittelbar o. unwillkührlich, also ohne Beweis u. ohne Vorliebe o. Abneig. den Gegenständen beilegen«. V.ö. *»Lehrb. zur Einl.«* in die Phil. 1837. p. 103. »die Reihe der Erregungen muss abgesondert werden.«

© Copyright Mikes International 2001-2006

fejtegette *Zimmermann* Rob.;[1] ugyanezen ponthoz csatlakoztak *Meinong* Alexius és *Chr. Ehrenfels* értékelméletei,[2] valamint az emlitett osztrák iskola fejtegetései.

Az „Általános Aesthetika" gondolata uj alakban feléled *Lotze H. R.*-nál, a ki a philos. tudást 2 csoportba foglalja össze,[3] ugymint I. a *meglevő* (seiend) tudása, mint 1. physika, 2. elméleti szellemtan és II. a *kellő* (seinsollend) tudása, mint 1. aesth., 2. ethika. Ezen felosztásra nyilván Kant tana volt hatással, de itt bővültebb formában találjuk. S ezen nyomokon haladott *Döhring A.* is, ki Lotzetől eltérőleg a „javak tanában" (Güterlehre) átmenetet keres az elméleti és gyakorlati tudományok között (l. 7. §.).

6. §. Az értékelmélet fejlődése a XIX. sz. közepétől általában.

Az értékről szóló tanban Kant óta három törekvés észlelhető: 1. magának az értéknek psychologiai eredetét, tehát az értékelés processusát vizsgálják; — 2. az értékek fajainak viszonyait állapitják meg s az érték gyökérfogalmát kivánják megtalálni; és 3. mind ezeket egy önálló disciplinává próbálják egyesiteni s a philos. egész rendszerébe beilleszteni. Ezen kutatások eleinte a végczél öntudatos ismerete nélkül haladnak rendszertelenül, s egyik ág a másikkal párhuzamosan növekszik; csak a XIX. század vége felé kezdenek a szálak mindjobban elkülönödni, kidomborodni s akkor válik lehetségessé annak felismerése: hogy hol van voltaképen azon metszőpont, melybe ezen szálak mind összefutnak? Ezen körülbelül félszázados munka irodalma ennélfogva jelenleg kellően még nem csoportosítható, miért is a következő §-ok nem tartanak igényt a történelmi rajz jellemére. Én azért teszem ide, hogy a problemák egyenkénti megbővülését tüntessem fel s ezzel az értékelmélet jelenlegi feladatát kidomboritsam.

Sajátságos, hogy a folyamat a 2-dik kérdéssel veszi kezdetét, — a mi talán Kant hatására s századunk positiv irányzatára vezethető vissza. Ha az érték fogalmának fejtegetését ezen szempontból nézzük, akkor 2 irányt észlelünk benne. Az egyik, az utilismus nyomása alatt, az érték fogalmának gyökérgondolatát az *élvben* (Lust) találja, — a miben Kant „itélő tehetség kritikája" bizonyosan közre hatott, de az egész korszellem iránya is részes. A másik, a német idealismus hatása alatt, az értéket a *czélfogalom* gyökeréből véli sarjadzani, — a mi Hegel logikájára látszik utalni. Ezen szempont azonban az értékelméletre nézve a legfontosabb.

Sokkal kevesebb értékü magának az értékelésnek psychologiája; mindenesetre csekélyebb, mint a milyennek mivelői képzelik. Mert utoljára is minden psychologiai formát csak ártartalomból lehet megérteni; s ha a lélektan az értékelés formai lefolyását általános formai törvényekből vezeti le, azzal ugyan érdemes tudományos munkát végez, de ezen eredmény pusztán az értékre nem szoritkozík s azért fel sem deriti annak tartalmát, — hanem kihat minden itélésre, melynek valami fix eredményt megállapitani sikerült.

Ellenben fő fontosságu a 3-ik kérdés, mely már egyes meglevő s kifejlett tudáscsoportok között kapcsot létesit s ezzel azoknak tudományos alapjaira fényt vet s egész irányzatuk megigazitására döntőleg hathat. A sociologia pl. ezen vizsgálódás nélkül rendszeres elhelyezést, mely a tények természetének megfelelne, nem nyerhet.

A következő §§-okban ennélfogva mindig az érték gyökérgondolata lesz az első és főtárgyunk, a melyhez a psychologiai fejtegetést csatoljuk, hogy aztán, a hol előfordul, a rendszeres összefoglalást is megemlithessük. Vezérlőül azonban főleg az időbeli sorrendet fogadtam el.

7. §. Az élvezet mint az érték gyökérfogalma. Fechner. Döring. Schuppe.

A XIX. század általános erkölcsi signaturáját nem Kant idealismusa, hanem Bentham utilismusa adja. Az értéket ennélfogva az egyik, tulnyomó, irányban az élvre épitik s relativitását hangoztatják; ezzel a relativitással pedig tévesen azonnal merő subjectivitását is kapcsolják. Már Schopenhauer igy fejezi azt ki:[4]

[1] *Zimmermann* R. Aesthetik. II. Th Alig. Aesth. als Formwiss. §. 21-ben kifejti a helyeslő »Zusatz«-ot.

[2] v.ö. 8. §-ban az irodalmat.

[3] *Lotze H.* Encyclopaedie. Dictatheft p. 99.

[4] *Schopenhauer.* Grundl. der. Mor. S. W. III. 542.

© Copyright Mikes International 2001-2006

„Jeder Werth ist eine Vergleichsgrösse, u. sogar steht er in doppelter Relation: denn erstens ist er relativ, indem er für Jemanden ist, u. *zweitens* ist er comparativ, ind. er im Vergleich mit etwas Anderem, wonach er geschätzt wird (mérték) ist. Aus diesen 2 Relationen herausgesetzt, verliert der Begriff Werth allen Sinn u. Bedeutung." Az utolsó mondatnak később azt az értelmet adták, hogy ennélfogva az érték nem objectiv vonás, hanem egészen subjectiv toldalék, a mit később pontosan meg fogunk vizsgálni.

Hogy az érték gyökérfogalma az élv (Lust), azt ugyanekkor (1846.) *Fechner* Th. is tanítja.[1] Az érték fogalmát ezen időben olyannyira ismeretesnek vélik, hogy tüzetesebb elemzésébe Fechner (pl. „Über das höchste Gut" 1846.) nem is bocsátkozik. A dolgok tetszenek a szerint, a mint élvet okoznak, tehát *a tetszés alapja az élv.* Maga az élv és kín pedig „lelkünk egyszerü, tovább nem elemezhető határozottságai" (I. 8.). De, bár az élv mindenütt ugyanaz, mégis *„különböző fajait"* ismerjük (I. 9.); lehet „alsóbb" és „felsőbb" aszerint, a mint „magasabb szellemi területen" ered (I. 16), s „felsőbbsége" nem áll mindig az élv nagyobb erőfokában.

Az élvből fakadnak már most 1. *az aesthetikai* kategoriák, — a mennyiben a jelen tárgy okozza az élvet („gegenwärtige Lustgefühle gewähren"), mikor is a tárgy *szép,* vagy az élv csekélyebb erőfoka mellett „kellemes, megnyerő (ansprechend), csinos, kedves (anmuthig), niedlich, fenséges, pompás" (I. 16). Ezek közül a szép törvényei kötelezők és *követelők* („Forderungsgesetze des Gefallens" I. 16.). Ugyan erre épülnek 2. a *praktikus* kategoriák, ha a tárgy eredményei okozzák az élvet; ilyenek: a jó, előnyös, hasznos czélszerü, üdvös, áldásos, értékes („werthvoll").

Ugy találja már most F. „hogy a jóság fogalmával legszorosabb viszonyban áll az érték fogalma" (I. 24.) Ér valamit ránk nézve a jó, tehát az *érték méri a jót* s azért: *„kann man unter Werth den Massstab der Güte verstehen.*" Minthogy pedig a jó élvet okoz, azért az érték egyuttal az élvnek is mérője („zugleich ein Massstab des Lustertrages, den wir an die Dinge, Handlungen, Verhältnisse anlegen" I. 24). Ezen mérték azonban „csak a több vagy kevesebb" határait szabja meg, — mathematikai pontosságot vele sehol sem érünk el.

A mint ezekből látszik, az „érték" F-nél csak az élvnek *mérője* s ezzel a jó mérője is. Az élv pedig csak erőfokilag mérhető; minél több élvet okoz („als sie zugleich Quell von mehr Lust ist" I. 26.), annál „magasabb" az élv és a jóság is. Ezen tétele nyilván ellenmond a tapasztalatnak s F. maga is bevallja, hogy „magasabb élv nem mindig az erősebb vagy nagyobb" (I. 10.); de hát akkor mi a „magasabb" élv mértéke? Ugy látszik, hogy zsákutczába kerültünk; ha ugyanis az élv mértéke az erőfoka, akkor „alsóbb" és „felsőbb" élvezetek között nincs érthető különbség. F.-nek mégis „az erény értékesebb, mint a bün" (I. 27.), — „legfőbb értéke" van az „erkölcsi és isteni jónak", — pedig ezek erőfokilag nem a legnagyobb élvezetek. S ha a szép, de ledér énekesnőről azt mondja: „az ember jobb szeretne ezen könnyelmü", de nem rossz lény lenni, mint ugynevezett „moralische dumme Gans" (I. 28.), akkor egy élczes mondás kedvéért egész tanát feldöntötte. Mert vagy van „magasabb jó" s ez a moralis, vagy az erkölcsi jó nem a magasabb — s akkor kár róla, mint „felsőbbről" beszélni.

Fechner tehát az élvvel nem bir minden értéket magyarázni; a quantitás mellett a qualitás is érvényesül. De maga a viszony élv, jó és érték között egészen zavaros. Ha az élv a jó gyökere, akkor az élv mértéke is a jó mértéke; ezt a mértéket ő nem ismeri, de valami mennyiségnek képzeli, a melyet az élv intensitására alkalmazunk. Ez pedig teljesen homályos, s az egész okoskodást azon egy kérdés dönti fel: nem értékes-e az élvezet? Ha az élv maga is értékes, akkor az érték neki nem mérője, hanem tulajdonsága. S ezen qualitást kell ismernünk, ha az értéket ismerni és mérni kivánjuk. Hogy az érték = mérték, azt egyenesen halomra dönti azon tény, hogy az *értéknek is van mértéke.* Ha pedig ez áll, akkor nem az érték az élv mérője, hanem *az élvnek s értéknek egyformán van egy közös mértéke, — a melyben éppen azon absolutum rejlik, mely nélkül az értékelés teljesen lehetetlen* (I. II. Fej. 14. §.).

Az érték eredetének lélektanát Fechner nem dolgozta ki; az értékfajok rendszeres összefüggése pedig a felsoroltakkal ki van meritve.

Időbelileg későbbi, de tárgyalási módjára nézve közel áll hozzá *Döring Ágost,* berlini docens, a ki a javak eredetének s csoportjainak kutatásával kivált a haszonérték elméletére fontos hatást gyakorol.[2] „Jó (Gut) azon tárgy, mely *élvet* okoz" vagyis „eine Lustursache" (2. l.); minthogy pedig „jó az, a minek értéke van" (1. l.), azért: „az élv maga az egyén számára a végső érték (der letzte Werth), a voltaképeni jó" (5. l).

[1] *Fechner Th.* «Über das höchste Gut» Leipz. 1846 «Vorschule der Aesthetik» (1876. 2. köt. 1891.) Ez utóbbit idézem.

[2] *Aug. Döring* «Philosophische Güterlehre. Untersuchungen über die Mögl. der Glückseligkeit u. die wahre Triebfeder des sittl. Handelns» Berlin, 1888. Tőle ered a «timologia» *(*τιμή*)* elnevezése, melyet Kreibig elfogadott (i.m. 2. §.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen hedonistikus alapon minden érték *eredetét* Döring az érzésben látja („das Gefühl bejaht o. verneint den Werth" (2. l.); a miből tévesen következteti, hogy minden érték „von Haus aus individuel u. momentan" (5. l.) *„Es gibt keinen Werth an sich"*; ugy alanyi, mint tárgyi jelentése az érzésen épül fel, egy hiány kielégitéséből eredő élvezeten (331. l.). Az érzésnek fixirozása és kifejtése a becslő ítélet. „Das Werthurtheil ist nur das explicirte Gefühl" (5. l.); ezen ítélés azonban nem képezi az értéket, az már az érzésben van kifejezve. Döring ezen ponton hiányos; mert ha mélyebben ás, akkor rájött volna, hogy az érték még csak az *érzés megbecsléséből* származik, a mint pl. már Meinong tanítja.[1]

A becslő itélet („Werturtheil") lehet „singularis", mely egyes tárgyra, és „universalis", mely a boldogság lehetőségére általában vonatkozik (7. 8. l.). Ezekre épül fel az „elemi Güterlehre" és a „boldogságtan" általában. Amaz a javakat a hiány vagy szükséglet (Bedürfniss) fogalmából származtatja s 9 csoportba foglalja össze; emez a boldogság lehetőségéről általában értekezik s Schopenhauer és Hartmann ellen fordul. A legfőbb jót Döring az „önbecsülésben" (Selbstschätzung) találja s ezzel oly gondolatot pendít meg, mely a protestantismusnak lényeges erkölcsi vonása, Kantnál is fundamentalis jelentőségü[2] és Schuppenál már *korábban rendszeres* középpontul szerepel (v.ö. alább).

Döring tehát az érték eredetére nézve tüzetesebben nyilatkozik, mint Fechner; a haszonértékre nézve igen figyelemre méltó munkát végzett; de az általános értékfogalmat még nem ismeri. Az erkölcsi érték az egyedüli, a mit kutat s ezt is az utilistikus becslés szempontjából nézi, melyben az egyetlen álláspontot hiszi. Hogy Döring a „Güterlehre"-nek mint „Königin der Wissenschaften"-nek „uralkodó és irányadó helyzetet" ad a rendszerben, minek folytán az erkölcstan csak a javak helyes tanára épül fel, s a philos. egész specifikuma a „Güterlehre"-ben állana, — az jelenleg csak történelmi apercu értékével bir. Windelband állásfoglalása mellette s fejtegetései a philosophia ezen bornírozását igazolni s támogatni nem birják.[3]

Hogy milyen viszony van élv és érték között s mi az értéknek tulajdonképeni gyökere és hordozója, arra sokkal mélyebb pillantással, mint akár elődei, akár utódai, feleletet ad *Schuppe Vilmos,* az immanens philos. ismeretes kifejtője, greifswaldi egyetemi tanár. Már 1881.-ben, mikor erkölcstani s jogbölcseleti müvét[4] irta, érezte, hogy az erkölcstan levegőbe épül, ha az érték fogalmára nem támaszkodik. Azért ennek már 1. §-ában kérdi: *honnan ered az értékelés?* s azt feleli, hogy az érték a szemlélőből ered, mint a jó, szép és kellemes vonása, a nélkül, hogy a tárgy tartalmát gyarapitaná. A szemlélőben ezen forrás az érzés („jede Wertschätzung beruht auf dem Gefühl" 7. l,) s a becslő itélet az érzés kimondása („jedes Werthurtheil ist, direct o. indirect, eine Aussage des Gefühls"); áll pedig ezen kimondás abban, hogy a dolog élvet vagy kínt okoz.

Ezen kimondás, nyilván való, csak egyénileg érvényes; de ha az itélet oly érzelmekre épül, melyek az „emberhez" fajilag tartoznak, akkor objectiv érvényességet nyer. Egy ilyen becslés „minden egyéni izléskülönbségtől független" (25. l.). Semmi esetre sem folyik belőle az, mintha azért a subjectivitásért a tárgy maga értékes nem volna. „Az érték hordozója a legbelsőbb természete szerint élvokozó dolog" (34. l.); s azon állítás (melylyel a 3. §-ban volt s a 8. §-ban lesz még dolgunk), hogy az „élvokozó dolog magában voltakép értéktelen, minthogy a kivánt érték csak az okozott élvezetre vonatkozik, téves." A dolog ugyanis ezen élvokozó tulajdonsága nélkül nem is létezik; hanem valamint egész alkata projectio, ugy élvképesség s igy értéke is reá projiciáltatik (42. l.).[5] Ennélfogva nem az élv az érték hordozója, hanem a tárgy. Maga az érték nem lehet az élvnek értéke; „miben is álljon azon érték, melylyel az élv birna? ... nem-e az élvben? s akkor a mondat azt fejezné ki: élv élvet okoz." (31. l.). Az élvnek nincs értéke, hanem az élv maga az érték („die Lust *hat nicht* Wert, sondern sie *ist* der Wert, welchen die lusterzeugende Sache als den ihrigen hat" 34. l.).

Az érték ennélfogva *egyedül az élvezet.* Ezen tételből folyik 1. hogy az érték annyiféle, a hányféle az élv, 2. hogy ha az értéknek vannak fokozatai, akkor azokat az élv fokozataitól nyeri vagyis az érték mérője és az élv mérője ugyanaz. Sch. ezen két tétel egyikét sem hozta tisztába, bár a végső pontig hatolt elő; mert alaptétele (érték = élv) eltéritette a helyes iránytól.

---

[1] *Meinong* «Psych. eth. Untersuchgen . . » 8 §. «Lust ist nicht Wertgefühl», de «Wertgefühl ist auch noch nicht Wert». Látszik, hogy tovább lát Döringnél.

[2] *Kant* Kr. d. pr. Vft. psssim.

[3] *Windelband* Gesch. der Philos (2. kiad.) p 548. «Desh. kann die Philos. nur weiterleben als die Lehre von den *allgemein gültigen Werthen».* V.ö. ellene *Wundt* Einl. in die Phil. (1901.) 31-39 ll.

[4] *Wilh Schuppe* Grundriss der Ethik u. Rechts philos. Breslau 1881.

[5] Az imman. philos. szempontjából világos tétel. V.ö. tüzetesebb bizonyitását ezen mü VII Fej.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Arra a kérdésre ugyanis: *hányféle az élv?* Sch. azt feleli, hogy az élv az Én önállítása („Selbstbejahung") s azért mindenütt egyforma (146. l.); ezen élvalap mindenhol ugyanaz és ez a feltétlen és elkerülhetetlen érték. Amennyiben az egyik élvnek nagyobb értéket tulajdonitunk, mint a másiknak, annyiban „csak quantitásukat, vagy tartósságukat, vagy biztosságukat" (33. l.) vesszük számitásba. Ennélfogva az érték voltaképen csak egy (az önállitás élve) s miután ennek egyforma minősége mellett csak az intensitásban lehet különbség, annyiban az élv mértéke az intensitás. Ennyiben Sch. ugyanott áll, a hol Fechner. Azonban Sch. szerint voltaképen az *élvek alapjokban különböznek*. „Élv és élv tényleg oly különbözők lehetnek, mint ég és föld" (27. l.). Az egyezőség csak amaz abstract közös vonásban található, tényleg azonban tartalmi alapkülönbözés van köztük („materielle Grundverschiedenheit"); igy pl. élv lehet „a lelkiismeret nyugodt megelégedettsége, a lelkes önfeláldozás boldogsága, az isten szemlélésének üdve, de ép ugy a legnemtelenebb érzéki élv is" (27. l.).

Mérni már most csak egyforma élvet lehet, s itt a mérték csak quantitativ jellemü. Ha mégis különnemü élvekre is találunk, akkor mérni egyáltalában nem lehet; ott „a nemesebb élv a nemtelennek feltétele" s az élv egyáltalában elmarad, ha a „nemesebb szükségletet" ki nem elégitjük (34. l.). Az olvasó meglepetéssel veszi észre, hogy Sch. itt minőségi különbséget állit. A mi az eudaemonismussal mindig történt (már Epikuros kezdi és J. St. Mill ismét teszi Benthammel szemben), az itt is beállott; a különféle élvek mértéke a „Sense of dignity" s ez az értékelmélet serpenyőjét Kant előnyére sülyeszti le.

Sch. ugyanis a quantitativ becsléssel nem tud boldogulni s egy feltétlenül biztos értékre recurrál, melyet az öntudatban talál („das absolut Wertvolle ist das Bewusstsein, die unvermeidliche Wertschätzung ist die Lust an der bewussten Existenz oder am Bewusstsein" 108. l.). Mindenkinek öntudata tehát a legfőbb élv és legfőbb érték („absolute Wertschätzung") s ennek különböző értékei nem egyebek, mint az élv különböző fokai (34. l.). Schuppe tehát a legfőbb értéket az élvben találja, ezt pedig az Én önállitásában. Az önállitás intensitása az egyetlen mérték, a mely e szerint az értéknél lehetséges. Minthogy azonban ő is, mint Fechner, különbséget ismer nemes és aljas élvek között, ez azonban az intensitásból sehogy sem érthető, ennélfogva világos, hogy az érték mérője nem lehet az élv intensitása. Az önállitás ereje ennélfogva nem arányos az érték fogalmával; vagyis az élv ereje nem adja az értékek skáláját, az élv nem szabja meg az értéket. Mert ha az élvek közt más fokozat is van, mint intensitási, akkor az élv értékét más mértékkel kell megállapitanunk. Ha Schuppe az öntudatnak nem csak élvezetes voltát, hanem annak qualitását is vette volna tekintetbe, akkor megtalálta volna azt, a mitől az értéktan teljessége függ; igy ő is, mint Fechner és J. Stuart Mill az eudaemonismus elégtelenségét bizonyítja, a miből világos, hogy az *értékelmélet forduló sarka ezen problema: milyen szerepe van az élvezetnek az értékelés processusában*? A mely elmélet ezt kerülgeti, az egyoldalu marad s csak psychologizál; a mi nem elegendő.

8. §. Az értékelés psychologiája. Ehrenfels, Meinong, Kreibig, Cohn.

Mig az eddigi elmélkedések leginkább az érték és élv viszonyára fordultak, addig egy más irány, mely a Herbarti rokonságot meg nem tagadhatja, az érték lélektani eredetét vizsgálja s azzal véli titkait feltárhatni. Egész sora az erre vonatkozó iratoknak látott napvilágot, melyek az osztrák iskola közgazdaságtani fogalmazásához csatlakoznak s melyek mind az érzés, kivánság, akarat tüneményeinek fejtegetéseivel próbálják az „értékelmélet rendszerét" megadni. Nem lehet szándékunk, mert czéltalan volna, egyenként ezen többnyire egyszőrü szüleményeket részletesen vizsgálni s azért sommásan fogunk a főpontokon végig tekinteni. A mint az időrend mutatja, a sor kezdője Menger-Wieser után Ehrenfels[1], kit nyomban s egyidőben követ Meinong[2]; ide tartozik Eisler-munkája[3] és a legújabb, Kreibig müve[4], ki az iskola főbb tanait világos összeállitásban közli.[5]

[1] *Ehrenfels* Chr. v. «*Werttheorie u. Ethik*» cz. értekezése 1893/4 jelent meg a «Zeitschr. f. wiss. Philos.» megfelelő folyamában. «*System der W. Theorie*» 2. k. Leipzig 1897/8.

[2] *Alexius v. Meinong* «Psychol. eth. Untersuchungen zur W. theorie» Graz. 1894. Ehrenfelsre reflectál 1895. «Über Werthaltung u. Wert» cz czikke (Arch. f. syst. Philos. I. Bd. 327-346.).

[3] *Rob. Eisler* Studien zur Werttheorie Wien 1902.

[4] *Jos. Clemens Kreibig* «Psychol. Grundlegung eines Systems der Wert-Theorie» Wien 1902.

[5] Megjelentek ezen keretben még: *Alexander* «The idea of value»; *Finck* «Grundlegung für eine neue Rangordnung der Werte»; *Naumann* «Die Lehre von Wert», — de magam nem olvastam.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A csoport módszerének helytelenségét legjobban mutatják azon eltérő substructiók, melyet az egyesek a közös értékconceptióknak adnak; mert csekély eltérések mellett valamennyien megvannak győződve, hogy a közgazdasági értékfogalmat Menger és tanitványai a határhaszon fogalmával végleg tisztázták. A fővonásokban valamennyien azon tévedésben szenvednek, hogy *az érték lélektani fogalom,* hogy ennélfogva teljesen megfejthető, ha az értékelés lélektani folyamatát feltárják. Pedig világos (v.ö. 3. §.), hogy az értékelés csak az egyik oldal, — az értékadás vagy az érték objectiv constatálása s elemzése a másik, még pedig sokkal fontosabb oldala a problemának (v.ö. 6. §.)

Az iskola az értéket 1. mint gyökérfogalomra a *haszonra* épiti. Ehrenfels különbséget tesz hasznosság (Nützlichkeit) és haszon között (Nutzen), amaz a potentialis, emez az actualis. Annak objectiv relatióját azonban nem ismeri, hanem rögtön a subjectiv oldalra tekint, melyet a szükségletben talál; a hasznosság pedig abban áll, hogy „boldogságot okoz" („Glücksförderung zu bewirken"). Meinong a haszon és érték fogalmak viszonyát megforditja, ugy hogy a haszonfogalom függ az értékfogalomtól (13. l.), nem megforditva.

2. Magát az értéket tisztán *subjectiv valaminek* nézik (Meinongot kivéve v.ö. 3. §. a ki az értékelésben „Noumenon"-t és „Phaenomenon"-t vesz észre 14. §.). A nyelv ugyan a tárgyban objectiválja (Ehrenfels, Eisler), de: „ohne fühlende Wesen gibt es keinen Wert" (Kreibig). A subjectivitas ezen sürgetése, minden fontoskodás mellett is, igen olcsó consequentia (v.ö. később 70. §.). Senki sem gondolja, hogy az ember által alkotott érték a tárgy tulajdonsága; de józanul nem is teheti fel senki, hogy az ember valami tulajdonságot becsben tarthatna, tőle függőnek érezhetné magát, a melyet ő maga toldott a tárgyhoz. Az érték tárgyassága ennélfogva lélektani elemzéssel meg nem szüntethető. Kreibig be is vallja, hogy „az objectiv érték", mint „regulatives Verständigungs-Hilfsmittel éppen nem felesleges" (i.m. 10.). Ebben az van kijelentve, hogy az objectiv érték logikailag szükséges feltétele a subjectiv értékelésnek.

3. Az érték *eredetét* az iskola egyrészt az érzésben, másrészt a kivánságban keresi. Amazt Meinong, Kreibig, emezt Ehrenfels, Eisler; egyeznek abban, hogy, mint Ehrenfels mondja „aus den emotionalen Functionen der Psyche" származik.

Ehrenfels szerint ugyanis a haszon a szükségletre vonatkozik; a szükséglet azonban kivánságra vezet. A dolog hasznossága teszi értékessé, hasznossá pedig teszi a szükséglet kielégitése azaz a kivánság; ennélfogva a kivánság teszi értékessé. „Dieses Ding ist mir wertvoll heisst soviel, als dies Ding ist Obj. meines Begehrens". Ezért „az érték a dolog vonatkozása egy rá irányuló emberi kívánságra, mely vonatkozást a nyelv tévesen objectivált." Eisler egész értékelmélete már az akarás processusára épül fel s csakis az akarat ezen becslését fogadja el alapul. Kreibig ezen ellentétet az érzéssel csak látszónak mondja; mert Ehrenfels szerint „Gefühl u. Wille" a „Glücksförderung" pontjában egyeznek. S minthogy a cselekedet erre céloz, azért belőle ki lehet indulni az értékskála megállapitásánál, a mint Eisler, Meinong és Kreibig munkái mutatják.

Annak lélektani fejtegetése: milyen viszony van élvérzet, becslő itélet, becslő érzés és érték között? a mi az értékelés lélektanára nézve mégis a legfontosabb, — sok fejtörést nem okoz nekik. Meinong az egyetlen, a ki ezen finomságokban tiszta pillantással tájékozódik. Kreibig pl. az értéket az érzésben adva véli („Wert ... ist eine gefühlsmässige Bedeutung" p. 3.); a mikor ezt a tárgyra vonatkoztatjuk, már „becslő itéletet" (Werturtheil) kapunk, ugyhogy becslő érzés és becslő itélet párhuzamosak („correlativ" 8. l.). Pl. a narancsot már ize teszi értékessé; ha ezt itéletben fejezem ki, akkor csak „correlativ" forma ez a „Denkseite" oldalán. Ennélfogva élv, becslő érzés és becslő itélet ugyanaz; csak formaliter különböznek. Ezen felületes „psychologia" annál feltűnőbb, mert a finomságokat teljes evidentiával már Meinong fejtette ki, mikor a folyamatban 1. okozott érzéki élvet (sinnliches Gf.) 2. erre vonatkozó becslő érzést („auf das sinnl. Gf. selbst gerichtetes Wertgefühl" 43. l.) s ezt kifejező „becsben tartást" (Werthaltung) és 3. az ezt kifejező becslő itéletet (W.-urtheil) különböztet meg, melyet aztán ujra egy érzés kisérhet („itéleti érzés", Urtheilsgefühl), mely nyilván különbözik a becslő érzéstől és az egy *képre* vonatkozó „Vorstellungsgefühl"-től, melyet M. szintén helyesen figyelt meg (35. l.). Miben? azt Meinong fejtegetéseiből nem tudtam megérteni. A mikor M. aztán „főitélet" és „mellékitéletek" között tanit különbséget, ezzel az értéktan egy részére fontos momentumot emel ki, a mely azonban ezen finom distinctiók mögött messze elmarad érdemében. A Kreibig-féle „primäres" és „secundäres W.-urtheil" ebből van véve (8. l.). Az értékelés folyamatára nézve ennélfogva az egész csoportban csak Meinong lát élesen. Mert lélektanilag eldöntendő, hogy vajjon élv = értékérzet = itélet = itéletérzet ? vagy pedig ugy áll-e a dolog inkább, hogy egyik a másiknak functiója, ugy, hogy pl. az élv és első itélet, az első itélet és értékérzet, s értékérzet és becslő itélet vonzzák s feltételezik egymást ilyen causalis sorban. Hartmann E. erre igen fontos feleletet ad (v.ö. 9. §.). E nélkül az egész psychologizálás csak anyaggyüjtés, melyet átható gondolat nélkül „rendszerré" nem foglalhatni össze.

4. Az értéknél határozó momentumokul Meinong négyet emel ki: a) az értékes *tárgyat,* mely vagy maga vagy okozataiban hordja az értéket b) az értékelő *alanyt,* minek változtával az érték változik, c) az érték

© Copyright Mikes International 2001-2006

nagyságát (W. grösse), mely a becslő érzés intensitásában nyilvánul és d) az érték *minőségét* (Qualität), melyen a Wert (+) és Unwert (–) kategoriái alapulnak. A két elsőt Kreibig is átveszi s a 4-et is; általában köztudomásu dolgok, melyben semmi problematikum nem rejlik. A becsült tárgyak áttekintése Ehrenfels (205. l.). és Meinong munkáiban (36. sk.) formalistikus természetü és Döring csoportositásánál, mely a tárgyak tartalmi oldalát veszi tekintetbe, határozottan csekélyebb értékü.

Az érték ezen momentumával összefügg az *értékfajok* megállapitása. Ezen ponton, ugy látszik, Ehrenfels vezet, a ki a (gazdasági értéknél) megkülönböztet: 1. önértéket (Eigenwert) és 2. hatási értéket (Wirkungswert); amaz ott van, a hol a dolgot „maga magaért", emez ott, a hol „hatásaiért" kivánjuk. Hogy ezen határvonás labilis, kitünik abból, hogy minden dolognak van önértéke és causativ értéke is; hogy önérték és hatási érték mikép függnek össze? hogy ezeknek megállapitása nem tesz-e fel gyökeresen különböző felfogási módokat? ezek oly kérdések, melyekre az osztrák iskola nem tud felelni, mert a kérdés előtte nem is problema.

Ehrenfels ezen, az elődöknél már lappangó, értékfajait Meinong is bevallottan veszi át (72 l.), Kreibig is (II l.), sőt tovább hat az egész félszeg distinctió Cohn Jonásra is végig terjedve az egész értékfelfogáson. A való és képzelt értékek vizsgálása, valamint a használati érték, csereérték, ár fejtegetése — csakis lélektani érdeküek s nem érdemlik azon fontosságot, melyet nekik Ehrenfels, Meinong és Kreibig egyaránt tulajdonitanak (v.ö. 72. §.).

Az egész tan gyökeres átalakitást követel, ha hasznavehető lenni akar.

5. Az *értékek átvitele és változása* (Wertbewegung) (Ehrenfels), Wertübertragung o. Wertverschiebung (Kreibig) igen érdemes problema, melynek megfejtése Ehrenfelsnél (ki „okaikat és törvényeiket" akarja megállapitani) pium desideriummá változik; mert csakis az alany subjectiv viszonyaitól teszi függővé, a hol csakis abstract formai schemákat nyerhetni. Próbálta ezt Wundt is[1] és ujra Kreibig. Kreibig 3 stadiuma,[2] melyeken át az érték állitólag halad (a. „esetleges reactió", b. távolira kiterjeszkedés, c. szerzett egységes *alkalmazás),* ennek világos bizonysága.

6. Az iskola ujabb kiágazásában (valószinüleg Cohn hatása alatt) egy más kérdéssel is foglalkozik: az *értékterületekkel* (Wertgebiete. Kreibig p. 16). Ezt a kérdést is ellapositotta, bár rögtön uj terminusokat is termelt. E szerint az értékelés, melynek alapja az élvérzet (többet nem lát benne a sensualismus) 3 ellentét egyikében folyik le, a mennyiben a tárgy a) élvet okoz az értékelő alanynak — „Autopathik" vagy b) tőle idegen alanynak — „Heteropathik, Ethik" (az a. b. nyilván Meinongot nézi „Ego-Alter" ellenpárjával) vagy c. „szép és rut" „vonatkozás nélkül a saját vagy idegen alanyra" — „Ergopathik — Aesthetik". Mondani akar valamit, — a mire talán Paulsen vitte — de nem érti a dolog mélyebb vonatkozásait s azért azon logikai monstrumra fanyalodik, hogy a tárgy hatása (mely subjectiv érzelmi állapotban (élvben) áll) ezen hatást alany nélkül is hozza létre (az „Ergopathik"-ban). Ezen illogikus ugrás nyakát szegi az „értékterületeknek", s ha a 3 csoportot nézzük, akkor rögtön kilátszik, hogy az 1. 2. egybetartozik, mint causativ érték, a 3. pedig külön áll, mint önérték. Ezen gondolat helyes, de az osztrák iskola feltevéseivel semmi eredményt nem termel.

Hogy Kreibig az aesthetikai értéket is felveszi, az Cohn hatására mutat; hogy az egész iskola mégis a gazdasági érték mellett csak az ethikait taglalja (Ehrenfels, Meinong), az hedonismusának eredménye; de hogy innen az aesthetikai értéket is akarja lehozni, az részesévé teszi azon illusiónak, melyben a sensualistikus evolutionismus még mindig ringatja magát, mikor az aesthetikai érzelmeket a felesleges luxusérzelmekből véli megérthetni.

Egész habitusa szerint ide tartozik, bár kitekintése tágassága által valamennyiöket felülmulja, *Cohn Jónás,* kit éppen ezért még ezen csoporttal együtt tárgyalunk.[3] Könnyed stílusa sokszor azt az érzést kelti, mintha az értékelmélet összes tekervényeit végig járta, kérdéseit ab ovo dolgozta volna fel; de ha közelebbről elemezzük, akkor meggyőződünk, hogy csak a felületen meglátszó nagy és vastag szálakat ismeri, melyeket az értékelmélet eddig megfont, s azokat foglalja össze, mélyből hajtó gyökérszálaikat azonban nem kutatta fel. Pedig ezen kérdésnél szinte histologiai részletezés szükséges, ha az érték structuráját hajszálnyi gyökereiből megérteni óhajtjuk.

---

[1] *Wundt* Ethis. 231. l. (1886.)

[2] *Kreibig* Psych. Grundl ... 23 l.

[3] *Cohn Jon.* «Beiträge zur Lehre von den Wertungen.» (Zeitschr. f. Philos. u. ph. Kr. CX Bd. 219-262 l). — «Allgemeine Aesthetik». Leipz. 1901.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Cohn tudja, hogy az *értékelés forrása* az érzés, de értékeléssé csak akkor lesz, ha „itéletté sürüsödik", s hogy ez itéletekből szabályok, értékcsoportok (W. gruppen) és értékrendszerek v. területek (W. systeme v. W. gebiete) lesznek. De hogy milyen viszony van élv, érzés, itélet és érték között, azt már nem mondja. A kiváncsi olvasót pedig azzal nyugtatja meg: „miképpen kelljen az értékadó functiót közelebbről meghatározni, azt itt nem fogjuk vizsgálni"[1]; pedig éppen ez az „Ért. elm." kiváncsiságának főtárgya! Különben az értékelés különbözőségét valami praedestinatió féléből akarja érteni, — mely expediensre valószinüleg Adickes biztató sikerei a „szabad akarat" kérdésénél csábitották.[2]

Az ember szerinte ismer *szabályozó* értékeket s olyanokat, melyeknek a cselekvést *szabályozniok* kellene; s ezt azon homályos mondással indokolja: „mert az embernél az értékek ujra értékeltetnek," — mert akkor voltaképen az értéknek is volna értéke vagyis ezen utóbbi volna csak az igazi érték, igy nyer Cohn kétféle értéket: *következményes* (consecutiv) és *benső* (intensiv) formában; amaz az erkölcsi, emez az önérték („seine eigene innere Bedeutung"), a mint Ehrenfels—Meinong tanitják. Hogy azonban mikép állapitjuk meg e 2-féle értéket, — az Cohnnál kutatás tárgyát nem képezi.

Az intensiv értékeket Cohn a „normativ" régi szabályok alapján kötelező vagy *követelt* értékeknek nevezi („geforderte Werte" — a mit Ehrenfels „imperativischer Wert"-ből vett át[3]) milyenek közé az erkölcsi, aesthetikai és logikai értékek tartoznak. De hogy honnan származik náluk ezen „kell", — azt Cohn csak „sociologiai" elmélkedéssel próbálja magyarázni;[4] pedig ha valahol, ugy itt elkerülhetetlen az ontologiai mélységekbe való türelmes belemélyedés. Mert hisz az világos az értő számára, hogy a „társadalmi" szempont nem vezet „követelt", hanem *tényleges* értékekre, miket a sociális hagyomány tüz ki a társak elé. Cohnnak különben ezen pont figyelemre méltó fejtörésre ad ismételten alkalmat. Az intensiv értékek között is látja a különbséget, de rossz helyen keresi annak magyarázatát, hogy miben különbözik az *immanens* aesthetikai érték, (mely az isolált szép tárgyra vonatkozik) a *transgrediens* log. és ethikai értéktől (melyek egy nagyobb egészre való vonatkozásukból nyerik az értéket).[5]

A consecutiv és intensiv értékek közötti viszonyt is látja Cohn s ugy véli, hogy consecutiv értékü tárgyak idők folyamán intensiv értéket nyerhetnek. Ehrenfels „Wertbewegung"-jának ezen ismétlése azonban másodszor is tévesnek marad; mert az intensiv érték megállhat a consecutiv mellett és viszont, de soha nem változhatik át azzá, különben kár volna a két értékfajt annyira fixe megkülönböztetni. Hogy Cohn egyébiránt az intensiv önérték természetét különben is csak közönséges causativ értelemben veszi (mint az osztrákok), az éppen befejezetlenségének jele; mert intensiv értékélés számára példákat keresni s typusát látni a protozoonban, a gyermekek, vad emberek játékaiban, a pillanatnyi élvben[6] — azt csak akkor tehetjük, ha az intensiv érték alatt a hedonét értjük, — a mitől azonban az aesth. érték mégis csak különbözik. Az, hogy a méheknél „consecutiv" értékelést lát, mikor a heréket megöli, még megjárhatná.

Cohn az igaz, szép és jó értéket közös rendszerbe foglalja össze s ez egyike a tágabb pillantásainak,[7] de e 3 területnek viszonyát nem állapitja meg kifogástalanul. Lehetne ugyanis e viszonyuk „coordinált" („organisch"-nak nevezi 227 l.) vagy „consecativ" elrendezésű (ha az egyik az uralkodó). Hogy azonban miféle gyökérből sarjadzik ezen területek közös vonása? miféle talajviszonyok fakasztanak belőlük külön törzsü és ágazatu fákat? azt Cohn nem tette vizsgálata tárgyává.

Azt azonban Cohn nagy érdeméül kell elismernünk, hogy egy általános értéktudomány régi gondolatát uj alakban feleleveniti („allg. Wertwissenschaft"), melyhez külön disciplinákúl tartoznának („übrige W. wissenschaften") a logika[8], az aesthetika és ethika, — s melyen belül (ha axiologiának nevezzük el) a *gazdasági értéknek* is kell helyet foglalnia.

---

[1] Beiträge 245.

[2] *Adickes* Zeitschr. f. Philos. u. ph. Kr. 116 Bd. p. 9.

[3] *Ehrenfels* Syst. d. W. th. I. p. 69. A terminus már Fechnernél található (v.ö. 7. §).

[4] *Cohn* Allg. Aesth. 222 sk. l.

[5] Allg. Aesth. 27 l.

[6] u.o. 249 l.

[7] Magam akadémiai székfoglalómban (1900) ezt a gondolatot már korábban jellemeztem.

[8] Cohn ezt a tételt *Lipps* ellenében is fentartja ki (Philos. Mon. h 1880 Bd. 16. p. 530) tagadja.

© Copyright Mikes International 2001-2006

9. §. A célfogalom mint az érték gyökere. Nietzsche, Hartmann E.

Az eddig felsorolt elméletekben a figyelmes olvasó kétségtelenül egyoldaluságot fog kiérezni, a mely tudni vágyát kielégitetlenül hagyja. Én nem akarok a psychologiai substructió önkényességére hivatkozni, mely minden elméletnél más meg más s ezért magát czáfolja. De utalnom kell azon sivár világképre és életnézetre, a mely ezen irányokhoz, mint keretük tartozik (Schuppe kivételével). Milyen legyen az a világ, a mely olyan alanynak felel meg, melyet a relativistikus irány magának képzel? Ezen világ okvetetlenül értéktelen; az atomismus anyagi formája az egyetlen megfelelője, melyet csak az okviszony szabályoz. Még célszerüséget sem lehet benne keresni; mert akkor a hasznosság realis viszony volna (pedig ezt meg nem engedhetik) s értéket adna a valóságnak. Az élvhajhászó egyéni akarat mechanikus tülekedése volna ennek sociális párhuzama.

Férfiak, kiknek lelke csak valamilyen lendülettel bir, ilyen magyarázattal meg nem elégedhetnek; mert a világnak nagyobb felét örök homálylyal boritja s még azt sem nyujtja nekik kárpótlásul, a miért a mythosi ősember vétkezett: a tudást. Mert az exact tudás nem ilyen természetü, a milyen a relativista értékelmélet. Az elégedetlenségnek vehemens kifejezést adott már 3 évtized előtt *Nietzsche* Frigyes, kinek ragyogó dictiója bizonyára sokat tett arra nézve, hogy a pessimismus által előtérbe tolt értékkérdés a nyolcvanas évek körül intensiv fellendülést nyert. Mellette a higgadtabb *Hartmann* Ede folytatja néhány hivével azon teleologiai irányt, mely az érték fogalmát kosmikus szerepében megőrizte, mi által a psychol. elméletekkel szemben azon állást foglalja el, melyet a gazdasági értéknél az objectiv értékelméletek (4. §.) jeleznek.

Nietzsche nem subjectivista, a hogy metaphisikai értelemben a terminust venni szoktuk; tanának alapját a romantikus „Wille zum Leben" képezi (Schopenhauer), melyet Nietzsche „hatalmi vágynak" (Wille zur Macht) nevez el.[1] Ez az önfentartási vágy az embernél értéket ad a dolgoknak, melyek ebben elősegítik.[2] A mi ez akaratot elősegiti, az a jó s azért minden jóból „die Stimme seines Willens zur Macht" szól s e javak sorozata a javak táblázata („Tafel der Güter"). A dolgok értékét th. a becslés teremti,[3] s az uj értékek feltalálója körül forog nesztelenül a világ;[4] a mint a becslők változnak, változnak azaz megsemmisülnek a régiek s teremnek az uj értékek.[5]

Ezen változásban hiányzik a végső érték, mert hiányzik még a végső czél.[6] Az élvben ezt nem találhatjuk, — mert minden élvhez kötve van ugyanannyi kin;[7] csak a feltétlen önérvényesités lehet ilyen czél, melyet az „emberen tuli" („Übermensch") valósit meg. Ezen „emberentuli" és az állat között feszül az átvezető kötél: az ember.[8] Ekkor „uj értékek uj táblákon" („neue Werthe auf neuen Tafeln") mint egy uj dekalogus fognak a népek előtt felragyogni (Zarath. 46).

Ennek az „emberentuli"-nak mértéke nem lesz az, a mi a „csordaállaté" a keresztyénségben. „Der Geschmack der höheren Art richtet sich auf Ausnahmen, auf Dinge, die gewöhnlich kalt lassen u. keine Süssigkeit zu haben scheinen: *die höhere Natur hat ein singuläres Werthmaass" (Fröhl. Wiss. 40. l).* Azért: „Zerbrecht, zerbrecht mir die Guten u. Gerechten!" *(Zarath 311.* /.), a kiket a keresztyén értékelés ilyenekké nevelt, — mert ezek az uj alkotásoknak legnagyobb ellenségei.

Felesleges volna Nietzsche nézeteit részletesebben tárgyalni, mert az *értékelmélet* számára tumultuosus természetük használhatlanokká teszi. Annyi világos ezekből is, hogy Nietzsche az értéket nem az érzés tetszésétől teszi függővé, hanem az akarat czéljaitól. A czélban rejlik az érték; mikép? azt nem tudjuk meg; de bizonyos, hogy ha a hatalmi vágy realitas, akkor czéljai és ezek értéke sem lesznek subjectiv

---

[1] *Nietzsche* Zarathustra. 86 l.

[2] u.o. «Werthe legte erst der Mensch in die Dinge, sich zu erhalten, — er schuf erst den Dingen Sinn, einen Menschensinn. Darum nennt er sich «Mensch» — das ist der Schätzende.» — Durch das Schätzen erst gibt es Werth; und ohne das Schätzen wäre die Nuss des Daseins hohl».

[3] *Zarathustra* 86. l. «Schätzen ist Schaffen ... Schätzen selber ist aller geschatzten Dinge Schatz u Kleinod.»

[4] ib. 193. l. «Um die Erfinder von neuen Werthen dreht sich die Welt; unhörbar dreht sie sich »

[5] ib. 86 «Wandel der Werthe — das ist Wandel der Schaffenden. Immer vernichtet, wer ein Schöpfer sein muss »

[6] ib. 87. «Noch hat die Menschheit kein Ziel. Aber sagt mir doch, meine Brüder: wenn der Menschheit das Ziel noch fehlt, fehlt da nicht auch — sie selber noch?»

[7] Die *fröhl Wiss sch.* 2 k. 49. 50 l. «wie, wenn Lust u. Unlust so mit einem Stricke zusammengeknüpft wären, dass, wer möglichst viel von der einen haben *will,* auch möglichst viel von derandern haben *muss*?»

[8] *Zarath.* 16 l. «Des Mensch ist ein Seil, geknüpft zwischen Thier u. Übermensch — ein Seil über einem Abgrunde».

© Copyright Mikes International 2001-2006

tetszésünktől függők, hanem a fejlődés folyamán objectiv valóságot is fognak nyerni. Ezért ezen összefüggésbe tartozónak vélem Nietzsche irányát. Az objectiv idealismus körébe tartozik ugy, mint Schopenhauer maga is. Nem az egynapi legyek élvkeringései jönnek itt tekintetbe, mint a relativisták vélik, hanem a sötét, komor realitásból fakadnak a célok, fakadnak az értékek is; ebből a kosmikus lánczolatból próbálja az idealismus az értéket megérteni s ezért Hegelnél az obj. logika körében kell a helyét keresnünk.

Ezen körbe tartozik *Hartmann Eduard* is.[1] Az érzés itt nem a varázsló, a ki mindent birna megértetni, — hanem háttérbe szorul az értelem nyugodt világitása elől s az érték fogalmát is ezen logikai körbe állitva találjuk.

Már az értékfogalom *eredeténél* látjuk az intellectus előnyomulását. Az érték a czélfogalom alá tartozik s minthogy „az eszköz és czél viszonya lényegében logikai viszony" (22. l.), azért csak logikailag érthető meg, azt nem lehet megérezni. Már pedig H. szerint a viszony az, hogy a czélt (idealiter) a képezés (Vorstellung) *adja,* a (magában üres) akarat *megvalósitja,* a megvalósitásról pedig *értesit* az érzés. Az élv azért csak *jelzője* („Index") az élvokok értékének:[2] de az *érték megállapitása* minden érzés nélkül, pusztán a *logikai gondolkodás* által történik (a mi bizonyosan igaz, de az élv szerepét az értékelésben kellően nem méltatja).[3] Az érzés csak egészen speciális viszonyok között teremti az értéket, ekkor is csak látszólag, mert voltaképen csak jelzi.[4]

Az érték ennélfogva csak az értelem által kitüzött czélból fakad, — *ez az érték voltaképeni hordozója;* az akarat csak megvalósitja, az érzés pedig csak azt mutatja, hogy az akarat iránya és a képzés kitüzte czél között egyezés vagy ellentét forog-e fenn?

Van ugyanis minden akarati nyilvánulásnak ilyen czélja, mely czél ismét távolabbi czélra irányul s annak elősegitő eszköze. Minden fokon pedig a czél elérése élvérzettel jár; de nem az élvezet adja meg az eszközi czélnak (vagy „közbeeső czélnak", Mittelzwecke 23. l.) az értéket, hanem az értelem adja meg neki logikai összehasonlitás alapján, melyet eszköz és végczél között talál. Ekkép a világot czélsorozatnak kell gondolni („Glieder der Einen teleologischen Weltordung") s minden eszköznek (vagy „Mittelzweck"-nek) értéke az elérendő czéltól, valamennyié pedig a végczéltól függ. „Das Wertverhältniss der aus ihnen (den Mittelzwecken) abgeleiteten Werturtheile muss *aus ihrer teleologischen Steltung zum Endzwecke,* aus ihrer grösseren oder geringeren Wichtigkeit für ihn bestimmt werden" (23. l.).

E szerint mindennek értéke a világczélnak értékétől függ. Vagyis: *minden dolognak voltaképen csak relativ, hasznossági értéke van,* melyet a megfelelő czél értékétől nyer („dem System der Mittel entspricht ein System der Werte" 25. l.). Ezt az értéket azonban objective birja a dolog („es gibt auch viele Werte, deren wir uns nicht bewusst werden" — „Werte sind was sie sind, an u. für sich"). Ha nem volnának objectiv czélok, akkor nem volnának objectiv értékek sem („ohne obj. teleol. Weltordung keine obj. Wertordung" 25. l.).

Hartmann értéktana tehát czélszerüségi viszonyt tesz fel a világban; viszonyt eszköz és czél között. Ezt az értéket mi haszonértéknek fogjuk felmutatni. Saját gondolata azonban befejezetlenségben szenved; mert a következő dilemma elé állit. *Ha az érték a czéltól függ,* akkor voltaképen csak az eszközök értékesek, — még pedig hasznosak. Akkor azonban a végczél (a világczél), mint többé semminek sem eszköze, értéktelen. De ha az eszközök sehonnan sem nyerhetik értéküket, akkor maguk is értéktelenek. Már pedig, H. szerint, most még nem tudjuk, mi a világczél (53. l.); maga egyidőben a megváltásban (Erlösung) kereste. Ennélfogva nála a világczél ismerhetetlensége miatt minden becslés csak pseudó-értékelésre vezet, — mert az eszközök értékessége problematikus. Ezen ponton tehát körben forog H. tana; az eszköz értéke a világczél szerint állapittatik meg, tehát a világczél nem értékes, — s ekkor az eszközök honnan nyernék a maguk értékét? *Ha azonban a világczélnak magának is van értéke,* akkor nyilván nem hasznossági relatióból nyeri; s ekkor az érték megállapitása nem történik az eszköz és czél viszonyának alapján, hanem más felfogási mód szerint, melyet H. nem ismer.

A csomó megoldását tényleg ezen gondolatból kell nyerni. Tagadhatatlan, hogy a világ teleologiai viszonyokat mutat fel, egész ismert szervezete ezekből áll. A dolgoknak értéke egyik oldalával ezen

---

[1] Egész philosophiája az élet értékére czéloz, már a «Philos. des Unbew.»-ben is (1869.). — Ujabban foglalkozik az értékkel értekezése: «*Der Wertbegrift u. der Lustwert*» (1895. Zeitner. f. Philos. u. Phil. Kr. 106 Bd. 20-51. l). Ezt idézem itten. Ezen czikkben használja H. az «axiologisch» jelzőt, miből én «axiologiát» csináltam, v.ö. akad. székfoglalómat: «Az ért elm. feladata és főproblemája» (1900). Tekintetbe jön még «Krit. Wanderungen durch die Philos. der Gegenwart» (107-119. l.) és «Zur Geschichte des Pessimismus».

[2] *Wertbgf. u Lustw.* p. 21. «Das Gefühl ist ein Index; aber die Folgerungen ... zieht ... der Verstand»

[3] ib. 26. l.

[4] 21. l. «Das Gf. scheint die Werte zu schaffen, die es thatsächlich nur *anzeigt.*»

© Copyright Mikes International 2001-2006

viszonyoktól függ. De ez csak egyik oldala; kell, hogy a dolgoknak ettől eltekintve is legyen értékük, mely ezen viszonyokban csnk megvalósul. S ezen önérték az, a mi a relatiókat is értékessé teszi. Ezt azonban nem lehet logikai uton megtalálni. *Vagyis az érték végső forrása nem rejlik a czélfogalomban, csak egyik fontos ága épülhet reája.* Staudinger Fr. azért nem birja Ehrenfelset megczáfolni, bár az ő felfogása minden tekintetben józanabb és realisabb, megnyerőbb világkép keretében mozog.[1] Mert ha az érték az eszköz megfelelőségében áll, akkor a végczél értéktelen; — ha pedig a végczél értékes, akkor az érték forrása és gyökérfogalma nem a czélfogalom.

Hartmann cikkének második része az értékelmélet számára biztosabb eredményt mutat fel. A problema ez: *milyen értéke van az élvnek?* H. ezt „eudaemonistischer Wert der Lust — u. Unlustempfindungen" nevezi (30. l.). — Az élv ezen értéket az által nyeri, hogy egy 2-dik akarás célul tüzi ki magának s ennek kiélégedése a 2-dik élv („retlectirte Lust"), mely az élvnek „eudaemon. indexe" (31 l.). Hogy ezzel sokat nem nyerünk, az világos; mert élvet élvvel mérünk. H. fejtegetései különben abban végződnek, hogy az „élv nagysága a kivánság erejével" nő, — minek folytán Ehrenfels tételére jut el: kivánság = élv = érték. De a gondolat maga az értékelméletre nézve igen termékeny, lélektanilag sarkpont. S azért azt a mértéket, melyet H. az élvnagyság és élvérték mérésére keresett és nem talált, más szempontból keresni okvetetlenül szükséges.

Végre megemlitjük, hogy H. az értékelés fejlődését is nézi s ,,három phasist" talál (47 l.), melyek a motivatió módjára támaszkodnak s melyek e szerint 1. „naive Motivation ohne Rücks. auf Lust" th. „vakon szükséges reactió" 2. a reflectáló Motiv. („nach der eudaem. Bewertung der Folgen") 3. „az önakarat alárendelkezése az objectiv teleologia megbecslése alapján. Ez utóbbi csak ,,ein teleologisches Ideal", mely meg nem valósul.

10. §. Tanulságok és feladatok a történelmi áttekintés alapján.

Ha már most a 2—9 §§-ok tanulságait összefoglaljuk, akkor az értékelmélet jelenlegi állapotát s teendőit illetőleg a következő eredményeket nyerjük.

1. Mindenekelőtt biztos tény az, hogy az értéket a gazdasági formájára szoritani többé nem lehetséges; a Menger-féle egyoldaluságot teljesen legyőzőttnek kell tekintenünk (3. §).

2. Éppen azért minden psychologiai fejtegetés, mely csak ezen értékfajt magyarázni vállalkozik és képes, hasznavehetetlen; mert előre elejtette az értékterületek legnagyobb részét. A gazdasági értékelméletek, akár relativ akár absolut formában lépnek fel, az érték általános elméletének csak egy-egy fejezetét teszik.

3. Mind a mellett, minthogy a történelmi haladásban a relativ és absolut vagyis subjectiv és objectiv érték gondolata párhuzamosan halad egymás mellett, — legelső teendőnk lesz annak vizsgálása: vajjon csak a becslés folytán járul-e a dolgokhoz az érték? vagy van-e bennök magukban valami objectiv vonás, mely azokat becslésünktől függetlenül is értékesekké teszi? Azaz *a legfőbb problema ott rejlik:* van-e valami állandó mérték, egy absolute értékes, melylyel a dolgokat becsük szerint megitéljük? vagy csak az egyéni tetszés hullámzásától függ-e az egész értékelés? Ha a gondolatok logikája egy ilyen absolut mértékre szükségképen rávezetne, akkor kénytelenek volnánk absolut értéket elfogadni s az adott tények között *azt* kiemelni, a mely ilyen mérésre képesit.

4. Minthogy már most a relativ elméletek az érték mérőjét az élvezetben s igy az érzésben keresik; mig viszont az absolut elméletek (Hartmann) ugyanazt az értelemben látják, — ennélfogva vizsgálat tárgyává kell tenni az értékelés tényét és különösen az élv szerepét a becslés folyamatában. Az érzés : élv : érték viszonyait tehát mindenekelőtt tisztába kell hozni.

5. Minthogy a becslő itélet, mint az érték kimondása, nyilván bizonyos értelmi felfogástól függ, szükséges azon fejlődést szemügyre venni, a melyen a becslő alany egyénileg s fajilag keresztül megy, mig a végső mérték tudatára jut el. Ettől a fejlődéstől függ ugyanis nyilván a mérték s e mértéktől az értékelés, mely az értéknek különböző fajait fixirozza.

[1] *Staudinger Ferencz* Empirische u. ration. Methode in der Philos. Dargelegt an einer Besprechung von Ehrenfels Syst. der. Werth (Archiv f. syst. Philos. VII. Bd. 1901 p. 295-315.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

6. Ezen fejlődésen nyilván az alanynak substantialis léte fog végig menni. Az ő lényege az, a mely fejlődik; ennélfogva az értékfajok ezen fejlődés gyökeréből fognak származni. Ezen metaphysikai gyökér az érték forrásául lesz tekintendő; ebből kell a hasznos, igaz, jó és szép értékét megérteni.

7. Ha ezen végső pontig emelkedett vagy elmélyedt az elemzés, akkor lehet a centralis actusból az egyes értékfajokat tüzetesen dedukálni. Ezen deductió fogja az egyes értékdisciplinák alapgondolatait s alaptételeit felderiteni s ezzel az axiologiát, mint az ontologia párhuzamosát megállapitani.

_____

© Copyright Mikes International 2001-2006

II. Fejezet.

Az értékjelzők áttekintése. A becslés eredete és a becslő itéletek.

11. §. A lélektani alapozás értelme. Az ontologiai és axiologiai jelzők különbsége.

Az értékelés folyamatának ezen lélektani elemzése nem azon szándékkal történik, mintha általa az érték fogalmának jelentését lehetne tisztázni s megállapitani. A lélektan erre egy irányban sem elegendő; sem a logikai törvényeket (Wundt), sem az aesthetikai értéket (nálunk kivált Greguss Ágost[1]), sem a gazdasági értéket (Menger), sem az erkölcstant igy megalapitani nem lehet. A becslés végbemenése csak a külső formát adja, mert a tartalom elemeit még nem tárja fel; a mit legjobban bizonyitani fog azon tény, hogy a becslés lélektani formája mindenütt egyforma s mégis minden téren más meg más értéket nyerünk. Ez utóbbira ennélfogva a lélektani elemzés nem vezetvén, egész teendőnk csak azt eredményezi, hogy az értékelés mozzanatait feltárja s igy megérthetővé teszi azt, a mit az axiologia a tartalmi analysis utján feltár.

Minthogy az értékelés nyilván itélés valami tárgyról, ez pedig állitás, azért kiindulási pontul azon kérdést állitjuk fel: *mit állithatunk a tárgyakról általában?*

Az összes állitmányokat megvizsgálva, azt találjuk, hogy azok egy csoportja magának a tárgynak tartalmát alkotja, — a másik a tartalomhoz valamit hozzá tesz, mely annak jelentését nem szaporitja, annak tartalmához semmivel sem látszik hozzájárulni.

A tárgy már most előttünk csak kép alakjában ismeretes; ezen kép egyes vonásokból alakul, melyek egységbe foglalva a tárgy valóságát adják. Lehet már most ezek közt olyanokat megkülönböztetni, melyek a tárgynál nélkülözhetetlenek s igy minden tárgyban megvannak, és olyanokat, melyek subjectiv fölfogásunkból kerülnek oda, — a mint azt a XVIII. század ismeretelmélete próbálta (Descartes nyomán) a „primary" és „secondary qualities" szegzésével (Locke). Ezen különbség a dolog mivoltára döntöleg nem hat ki, az alak ép ugy a tartalomhoz tartozik, mint a szin, iz, tapintat; s ép azért a lényeges tárgyas jellem valamennyiükben megvan. Éppen azért ezeket a jelzőket objectiv, tárgyas jelzőkül kell tekinteni. Ezt a csoportot ezen oknál fogva *ontologiai jelzőknek* fogjuk nevezni. Lehetnek ezek: 1. *minőségiek* és pedig a) olyanok, melyek a dolgok tevékenységét jelentik (pl. a különböző erők) és b) melyek nyugodt létét jelzik (pl. az érzéki és értelmi vonatkozások); 2. *mennyiségiek,* melyek az extensitás és intensitás mindenféle fokaival nyernek kifejezést. Az ismeretelmélet ezen jelzők előállására nézve bárhogyan állapodjék is meg, azt, hogy a tárgyas kép alkatát képezik, eltagadni nem lehet: erő nélkül s érzéki vonások nélkül, tehát minőség és mennyiség nélkül a tárgyat elképzelni nem birjuk.

Vannak már most jelzők, melyek a tárgy ezen alkatát nem bővitik, azt, ugy látszik, egyáltalában alkotni nem segitik. Valamiféle realitást fognak ugyan a tárgyon létesiteni vagy valami realitás fog nekik a tárgyon megfelelni: de ez a realitas nem alkotja a tárgynak, mint zárt egységnek, momentumát. A jó cselekedet ontologiailag nem tartalmazza a jóságot, hanem valami vonása által okozza bennünk azt az állapotot, melyet aztán synthetikus uton a tárgygyal kapcsolunk; a szépségnek is ilyen lesz az alapja, valamint a kellemesnek, a hasznosnak stb. Mi elhamarkodva azt mondjuk, hogy ez csak látszólag tartozik a tárgyhoz, voltakép azonban pusztán alanyi járulék; de ezen elhamarkodás felismerésére rögtön rávezet azon megfontolás, hogy hiszen a szin sincs ugy a tárgyban, mint mi ott látjuk s mégis a tárgyhoz tartozik. Éppen azért most még erre nézve ne döntsünk; lehet objective is a tárgyban, de annak jelentését nem alkotja; jelentősége csak az alanynyal való viszonya folytán tünik ki, sokkal közelebb áll életéhez, mint szin, illat, iz. S éppen azért, mert ezen tény az alanyra nézve egyéni jelentőséggel bir, nevezzük ezen jelzőket *értékjelzőknek vagy axiologiai* jelzőknek.[2]

[1] V.ö. *Greguss Ágost.* Rendszeres széptan. Kiadta Liszka Béla (Budapest, 1888.). A III. fejezettől kezdve.

[2] Az elnevezésre nézve v.ö. 8. 9. §§-okat.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Nyilvánvaló, hogy az értékjelzők a valóságot felteszik, csak *ahhoz,* annak tartalmi alkatához kapcsolódnak; s érthető ebből az is, hogy egy felsőbb alany számára az *egész* valóság ontologiai és axiologiai jelzők egysége. A tájképhez ép ugy tartozik a rajz és a szin, *mint a hogy* hozzá tartozik a hangulat, melyet a szemlélő rálehelt. A metaphysikát magyarázó elme ennélfogva mind a két csoportot fogja a valóságnak tulajdonitani s csak a Samsâra áramlatában uszkáló korlátoltság mondhatja, hogy: „a hangulat tőlem ered, tehát nincs a valóságban, hanem csak illusió." A hindu bölcs mélyebben látott; a Maja nem subjectiv csalódás, hanem magának a valóságnak a fátyola.[1] E helyen azonban a hypermetaphysikai problemák még nem jönnek tekintetbe; az ismerés dualismusa a valót és értékét különbözőnek mutatja s ha a kosmikus kapcsot, a világ-copulát, megakarjuk pillantani, akkor előbb külön-külön kell a kapcsoltakat elemeikben látnunk.

Az axiologiai jelzőknek már most feltünő tulajdonságuk az, hogy *párosan azaz ellentétesen* lépnek fel. Szinek és hangok coordináltak, a rövidség a hosszuba nyulik át, a homály a világosságba terjed; a jó és rossz, a szép és rut, az igaz és hamis, a hasznos és káros, a kellemes és kellemetlen egymás árnyékai ugyan, de nem keverednek; lehetnek bennök fokok (gradus), de a végpontok határozottan elválnak.

12. §. Az axiologiai jelzők csoportjai s páros fellépésük okozója.

Az értékjelzők, melyekben ezen ellentétesség[2] praegnáns kifejezést nyert, a következő csoportokban állíthatók össze, megjegyezvén, hogy teljességükben csak az egyes disciplinák kötelesek azokat felsorolni.

1. *A kellemes és kellemetlen* az első ellenpár. Értelme közismeretes s itt nem fixirozandó. Mennyiségi szempontból ide esnek: a gyönyörködtető, elbájoló, kéjes, megragadó, mámoritó, elkábitó; minőségileg az eredtető szervi adatok jelzőivel összeolvadtak: édes, lágy, sima, izletes, illatos, behizelgő, hevitő, csillapitó, bóditó, éles, tiszta stb.

2. *A hasznos és káros* a második határozott ellenpár. Egészséges, izmos, erős, hatalmas, ügyes, fontos; tápláló, termékeny, óvatos, okos, éles, tapasztalt, értelmes; délczeg, szálas s minden testi és lelki előny és hátrány kifejezői, tehát az érzékek becslései: szemfüles, éber, gyorskezü, πόδας, ὠκύς, kényes izlésü; nagyszerü, mély- éles eszü, sagax, átható, tervező, teremtő elme; haragos, szerető, lágyszivü; erős, szivós akaratu, határozott, elszánt; a társadalmi értékjelzők: tekintélyes, előkelő, hasznavehető, szolgálatkész, szegény, vagyonos, takarékos, szorgalmas st. st.

3. *A tökéletes és fogyatékos* ellenpárja kivált mennyiségi tekintetben érvényesül, s igy valamennyi más csoporton általhúzódik (v.ö. 94. §.).

4. *A szép és rut* csoportja eleinte nagyon tág kört ölelt fel. A görögöknél Walter ezeket találta:[3] bájos (χὰρις), kecses (lieblich, ἱμερόεις), édes (ἡδύς, γλυκύς), boldog (ὂλβιος, μάκαρ, εὐδαίμων), nevetséges (γελοῖος), gazdag és bőséges [a hova igen sok ilyen jelző tartozik, mint: viruló (θαλερὸς), tarka, mozgékony (αἰόλος), a rend és disz (κόσμος), az összhang (ἁρμονία), a fény (φῶς), a fehér, a szőke (ξανθός), aranyos, biboros, sáfrányszinü (κροκωτὸς), fekete, hangos (λιγύς), éles, érczes, mély, ragadó (ἁβρός) st.); a pompás (ἀγλαίη) mint φαὶδιμος, λαμπρός, κλειτός; a hősies (ἀγαυός, κυδάλιμος, ἀγήνωρ); a méltóságos (πότνια az istennő, κυδρὸς a két nem, σεμνὸς)]; a méltóságos mellett a fenséges sok ágazata: széles, hosszú, magas, mély, sok, nagy; a hatalmas (δεινός); az aesth. határfogalmak στυγερός, λυγρός, θαυμαζτός, τελώριος st. Ha ezen jelzők egy nagy része más körbe is helyezhető, mégis maradnak az egyszerüen szép, a fenséges és változatai, a nevetséges, a kecses és kellemes, melyeknek árnyalatai az aesthetikai érzelmek sokaságában észlelhetők.

5. *A jó és rossz* köréhez számitanak: a könyörületes, irgalmas, kegyelmes, szerető, önfeláldozó, takarékos, bőkezü, őszinte, becsületes, lelkiismeretes, szorgalmas, tiszta, buzgó, rendszerető ; a nemes és

[1] A hindu philos. ezen sajátságos realismusát a 66. §. jegyzetében részletesebben tárgyaljuk.

[2] Ezen ellentétességet a becslésnél *Greguss Ágost* emeli ki nálunk (*Rendsz. Széptan* 19. l.) és «sarkalatosságnak», polaritasnak, kettősségnek nevezi, mely «mindenütt és mindenben uralkodik.»

[3] *Jul. Walter.* Die Gesch. der Aesth. im Altertum ihrer begriffl. Entwicklung nach. Leipzig 1893. (elején)

© Copyright Mikes International 2001-2006

aljas kategoriával összefüggnek: a finom, a durva, a komisz, a tapintatos, az előkelő, a választékos, az illő és ki tudná mind felsorolni!

6. *Az igaz és hamis* körébe: a valószinü, kétes, egységes, változatos, ellenkező, ellenmondó, következetes, szabályos, arányos, világos, tartalmas, biztos, bő és tág, egyszerü, áttetsző gondolat st.[1]

Az összevissza fonódó szálakat, melyek ezen jelzőket egy hálózatba fogják össze, az egyes értékdisciplinák kötelesek megkülönböztetni; ezen munka nélkül az egyes értékek fokozatában tévelyegni fognak s bármely fajta becslésben csak kapkodunk, ha a kellő mértéket meg nem találjuk. A közember értékelése mindenütt ez okból ingatag; hogy a tudományos nézetek is tévesen értékelnek, a minek következménye a nyilvános élet vezetésének ferdesége (kivált a napi sajtó gyakori éretlenkedései folytán) — az sajnos, de érthető tapasztalat. Érthető azért, mert valóban arany mérlegre volna szükség, ha pontosan meg akarnók az egyes értékeket egymástól különböztetni (pl. ha a tragikus hatást okozó momentumokat értékük szerint nem tudjuk megbecsülni, akkor a tragoediák aesth. értéke is a félszeg megitélés zsákmányává lesz).[2]

A halomra hordott értékjelzőknek megfelel már most mindenütt az ellentétük, melyet én mellőztem, de a mely mindenki előtt kézzelfogható. Nekünk most azon kérdés ajánlkozik első sorban: honnan ered ezen páros ellentét az értékjelzőkben?

A párosság némely jelzőnél, pl. kellemes-kellemetlen, igen egyszerűen érthető, minthogy ebben csakis az érzés kibillenése nyilvánul. Minthogy pedig a kedvérzetek minden képet kisérnek, azért a képek ezen ellentét szerint csoportosulnak. Szép és rut, jó és rossz, hasznos és káros ennélfogva az érzelmi kisérő sarkaihoz simulnak s azért párosak. Mert ettől eltekintve a szép és rut, jó és rossz stb. csak objectiv jelentéseket tartalmaznak, melyeken ép oly kevéssé van ellentét, mint nincs fa és asztal, kő és érzés s hasonlók között. A képek eredeti érzelmi jelzete némelyeknél kezdettől fogva gyenge volt s elveszett (pl. a concret tárgyak képei nem sorakoznak sarkilag); másoknál elgyöngült, de azért, beleolvadva a képbe, mégis kihat sorakozásukra (pl. jobb — bal, hosszu — rövid — izomérzetektől kisérve) s onnan egyes szavak magukban is ellentétet jelentenek az érzés különbözősége szerint (pl. altus = magas és mély); végre azok, a melyeknél az érzés folytonosan ismétlődve lép fel, az érzelmi kisérőt vagy eredeti vagy fokozódó erőben őrizték meg s *minthogy az érzés az Én léte vagy nemléte körüli kérdésben a felelet,* azért a tárgynak bizonyos fontosságot tulajdonitanak s *voltaképeni értékjelzőkül* szerepelnek.

Nyilván való ebből, hogy az értékjelzőket pusztán ezen érzelmi kisérőből megérteni nem lehet; valamint jobb — bal, éj — nap stb. közös logikai értelemre mutatnak s csak mint irányok vagy astronomiai helyzetek érthetők, ép ugy az értékjelzőknél is az érzés csak a sarkokat adja, melyekhez a tartalom szilánkjai vonzódnak, ellenben a jelentést azon kép érteti meg, mely az érzésnek motivuma. Az értékelméletnek egy tévedése, hogy az érték = érzés, innen nyeri megvilágitását.

13. §. Az értékelés substratuma: a tetszés alapitélete.

Az értékjelzők ezek után az alanynak bizonyos synthetikus reactióját mutatják a tárgygyal szemben; de magában a tárgyban rejlő vonásra épülnek fel. Az alanyi reactiót a tárgy hatásával szemben az öntudat fixirorozza s egy itéletben fejezi ki, mely a tárgynak ezen fontosságát hirdeti. Közönséges életben ezen reactio oly ösztönszerü gyorsasággal megy végbe, hogy az itélet végbemenését alig észleljük s azért érzelmi itéletekről beszélnek („Gefühlsurtheil")[3], a tárgy e fontosságának elismerését pedig *megbecslésnek* (Werthaltung)[4] nevezik. Ezen terminusok azonban csak félrevezetők; de ingadozásukból az látszik, hogy a folyamat bonyolultabb, mint a milyennek képzelik. Mi az egész processust *értékelésnek* („Werten",

[1] Nálunk ilyen elemzés igen ritkán történik. Legérdemesebb még Greguss Ágost munkája, mely a szépnek erkölcsi és értelmi alapjait bonczolgatja s igen tiszta belátása miatt mindenkinek ajánlható (Rendsz. Sz. t. III-VI. fejezetek).

[2] Érdekes pillantást vet erre *Joh. Volkelt* Aesth. des Tragischen (1897) 254,5 lapokon.

[3] *Ritschl* O. «Über Werturtheile» 15. l. (1895).

[4] *Meinong* «Ps. eth. Unters» 15 l. «die Werthaltung ist eben ein Gefühl».

© Copyright Mikes International 2001-2006

„Bewerten") fogjuk nevezni s hogy a kutatás egyes lépésein egymást megérthessük, elemeit fixirozni szükséges.[1]

Az értékelés előállásához szükséges: 1. egy *tárgy* és annak hatása az élő alanyra. Pl. egy kődarab a tapintásra hat; 2. a hatás folytán keletkezik a tárgy *objectiv képe,* a mint az érzékek adataiból megszerkesztjük pl. a kő darabos, kemény és durva, barna, meleg; 3. az objectiv képhez járul az *alanyi változás* pl. a kő melege éget s fájdalmat okoz. Ha az 1. alattit, mint tudatelőtti momentumot, kiküszöböljük, akkor az eredmény a tárgyi kép és az alanyi járulék viszonya: „a kő melege fájdalmas". Ezt az itéletetet az *Én* hozza, mely az érzéki adatok egysége (= tárgy, objectum) és az alanyi járulék (= fájdalomérzés) *felett* helyezkedett el.

Némelyek már most ebben *becslő itéletet* látnak (pl. Kreibig: a narancs ize és a kellemes érzés kapcsolata[2]) s ezt „primär becslő itéletnek" nevezik. Azonban az egész processusban még nyoma sincs az értékelésnek; az előbbi itélet még csak két tényt kapcsol, azaz: ontologiai természetű. Épp olyan, mint az, hogy „a kő meleg", ez is, hogy „a meleg fájdalmas"; — két tény kapcsoltatik; értékről csak akkor volna szó, ha azt mondanám : „a fájdalom nem tetszik" s minthogy ezt mindenki önkényt igy érti, azért mondják már ezen itéletet: „A meleg fájdalmas" — becslő itéletnek. Holott lélektanilag ezen itélet még csak a becslés substratuma; a becslés pedig csak az ezen itéletre forduló uj itélésnek, a fájdalom mérésének az eredménye. Én azért azt ajánlanám, hogy az olyan itéleteket, melyekben P gyanánt az élv vagy kin valamely formája szerepel, mint a hozzájok járuló tetszés substratumait, *a tetszés alapitéleteinek* nevezzük s a becslőitéletektől szorosan elkülönitsük.

Az elemzésből tehát nyerünk 1. egy objectiv tárgyat és ennek valamely kirivó tulajdonságát (pl. forró kő) 2. egy szükségszerü járulékot („fájdalmas"), mely nem lehet más, mint kedvérzet (azaz kellemes vagy kellemetlen, élv vagy kin). Ezen érzés egyszerüen „kedvérzet" (Lustgefühl), s S és P egyformán valósági elemek lévén, *a tetszés alapitélete ontologiai természetű. A* kedvérzet összezavarását az értékérzettel (Wertgefühl) már Meinong óta nem kellene elkövetni (v.ö. 7. §. Döringnél).

A kik már most abban: „a narancs ize kellemes" máris „becslést" látnak, azok nyilván kénytelenek kérdezni: miért értékes a narancs? S ekkor könnyen rájönnek arra, hogy azt mondják: a narancs kellemes, mert kivánságunkat valami hiányérzetünket csillapítja; s ekkor az érték a kivánságtól függ (Ehrenfels). A ki azonban a lélektani tényeket tisztán látja, az ezen kérdést itt még fel sem veti. „A narancs kellemes" ez egyszerüen tény; ha a kellemesség okát a kivánságban (pl. szomjuságban) látja, akkor annak psychologiai azaz lélektani magyarázatát adta; de azért a „kellemes" marad értékesnek akkor is, ha más okból származnék a narancs izének ezen hatása, azaz a kivánság csak lélektani előzője lehet a kellemesnek, de a „kellemes" értékmagyarázatát nem szolgáltatja, arra nincs benne vonás. Psychologiai magyarázattal ennélfogva az értékességig ezen ponton még nem emelkedtünk. Azon kérdés, hogy mitől függ a kellemes-kellemetlen? ennélfogva az értékességet még nem érinti.

14. §. A becslés sarkpontja: az önérték. Főkellékei s viszonya az önszeretettel.

Az érzelmi itéletek, melyek sorába a tetszés alapitélete tartozik, mindenütt találhatók, a hol élő lényekkel találkozunk; leterjednek ennélfogva a monerákig, mint az életfunctiókat szabályozó psychikus megrendülések. Ámde senki sem jogosult ezért már értékelésről beszélni (mint Cohn teszi) az élő lények ezen psychikai törmelékeinél. Az értékelés csak az ontologiai itéleteken való felülemelkedéssel kezdődik. Ha az élő lény az élvet a kinnak öntudatosan elébe teszi, akkor ezen praeferálásban összehasonlitást végez az élv, kin és *valami mérték* között s csak ezen mérlegelés azon rügy, a melyből a *becslő itélet* (Werturtheil) fakad.[3] A becslés ennélfogva soha nem érzelmi functió, mint pl. Lotze is gondolta,[4] hanem mindig az érzésre vonatkozó itélés. Még pedig itélés, mely a tetszés alapitéletéből fakad vagyis *ezen alapitélet fölé elhelyezkedett itélet.* Igy értette helyesen Hartmann (9. §.) s csak ezen másodfoku itélet igazán becslő itélet.

---

[1] Nálunk már *Öreg János* «értékbecslésről» beszél («Wertschätzung») «Erk. szab. ak. nélkül» 72 l. *Greguss Ágost* «megbecslésnek» nevezi (R. Sz 24 l.). Azt hiszem, közös terminusul jobb az «értékelés», mert a «megbecslés» már az itélés eredménye, th. az értékelésnek csak egy mozzanata.

[2] *Kreibig* i.m. 8 l.

[3] A terminust már *Rümelinnál* találhatni 187 l.

[4] *Lotze* Mikrokosmos I 267 és 437.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A dolog ugyan magában világos és maga bizonyitja magát; mégis tapasztalati illustratiója nem lesz, felesleges. Ezt azon tényből nyerjük, *hogy egy és ugyanazon tárgyra többféle értéket vihetünk át.* Ezen tény nem szól az érték subjectivitása mellett, hanem ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy a tárgyban annyi realis vonás rejlik, hogy összhatása (Σ) a legkülönfélébb becslésnek szolgálhat substratumául. Kertemet tekintve, azt vagy általában kellemesnek mondom vagy hasznosnak vagy szépnek vagy más tökéletességgel felruházottnak. Mindezeket a vonásokat a kert képének összhatásából emelem ki, azon szempontok szerint, melyeket ráalkalmazok. De mik ezek a „szempontok"? Nyilván nem egyebek, mint azon mértékek, melyekkel az összbenyomás érzelmi eredményét összehasonlitom vagy mérem. Ebből világos, hogy az értékelés még a kedvérzettel befejezve nincs, hanem a becslés voltaképen még csak akkor kezdődik, a mikor egy *becses* mértéket alkalmazunk a kedvérzetre. Mert az, hogy a kert nekem élvezetes, az még csak tény; csak a mikor az élvezetet valami mértékkel összehasonlitom, akkor *becsültem meg.*

Milyen már most ezen cynosura? Olyan természetünek kell lennie, a mely az értéket magában hordja. Hiában mérem a kedvérzetet a kivánsággal; az érzet csak akkor lesz értékessé, ha a kivánság maga máris értékes; a vagyonnak csak akkor lesz értéke, ha a vele megszerezhető dolog (ló, ház, kéj) rám nézve értékes; maga az érzés is ilyen fix mérőtől nyeri az értékességet; az akarat szabadságát is ilyen értéken mérjük (pl. némelyek a vagyonosodáson, mások a mivelődésen); végre: minden lelki tevékenység csak akkor nyer értéket, ha a mérték, melyhez fogjuk, birja már az értékes vonást. *Az értékelés ennélfogva csak akkor lehetséges, ha van valami, a mi magában vagy absolute értékes.* Az önérték ennálfogva nem hogy ellenmondás volna (mint Schopenhauer után sokan mondják v.ö. 5. §.), hanem ellenkezőleg azon logikai conditio sine qua non, mely nélkül egyáltalában meg nem valósulhat. Az önérték ismeretelméleti határfogalom az értékességre nézve, olyan milyen az erkölcsi értékre nézve a cselekvő szabadsága; a ki ezt el nem ismeri, az a 3. §-ban jelzett hysteronproteronban forogni kénytelen minduntalan. Maguk a subj. elméletek is elismernek ilyen absolut értékest (Schuppe nyiltan be is vallja): az élvezetben.

Ezen logikai priust már most különböző helyeken lehet keresni: kéjben, haszonban, miveltségben — de nélküle semmi értékelés nem történhetik s nekünk egyelőre elegendő ennek belátása; az értéktannak minden peripetiája ezen önértékesnek meghatározásából ered. Bizonyos formai vonások nélkül azonban soha nem gondolható. Önmagától világos fundamentalis vonása: *az absolute önértékesnek, olyannak kell lennie, a mi magára nézve is értékes.* Az absolute értékes ennélfogva csak *az öntudatos;* a mi csak *másra nézve* értékes, az logikai tévedés nélkül absolute értékesnek nem tekinthető. De nem elég erre még az öntudatosság sem; az öntudatosnak magát *értékesül* kell tudnia. Ugy hogy az értéktannak legvégső problémája abban rejlik: *mit jelent az absolut értékesnél az, hogy önmagának értékes?*

Formailag ezen kérdésre csak azt felelhetni, *hogy az önértékesség az önszeretetben nyeri kifejezését.* Az önértékes az, a mi magát *valami minősége* miatt szereti; ezt a minőséget értelmes elemzéssel meg lehet állapítani, az önszeretet azonban önkénytelen és feltétlen önállitás („Selbstaffirmation" Schellingnél). Önmagát mint magától elszakithatatlan valót állitja teljes és minden mást kizáró tisztaságban; *egyetlenségének* érzete az, a miből az önszeretet önállító szenvedélye fakad; ennek az egyetlenségnek, végső létének elismerése, ez az értéknek elismerése s megszülemlése. De nem az önszeretet teszi értékessé, — mert az önszeretet léti vonás s értéke nincs; — hanem a minősége miatt szeretjük s *a minőség summitása* teszi az önszeretetet a legfőbb érték nyilvánulásává. Az érzés annyira nem értékadó, hogy az önszeretet mindenkiben megvan s mégis mindenkinél különböző objectiv értékü; az, a ki ezen értéket megállapitja, nem a szenvedélyben tomboló, kéjtől vagy kintól vonagló ösztön, hanem a tőle megszabadult, viharzó hányattatásaiból magába tért, összeszedett („gesammelt", mondja a német) és nyugalmas Én, az itélő intelligentia. Nietzsche a legmélyebb mélységig pillantott, mikor azt mondta: „Liebende waren es stets und Schaffende, die schufen Gut und Böse. Feuer der Liebe glüht in aller Tugenden Namen und Feuer des Zornes";[1] s hogy Schuppe a kérdésnek ezen végső pontjáig eljutott, az teszi elméletének tényleges nagyságát.

Az értékelméletnek ennélfogva logikai sarkpontja az önérték fogalma; absolut érték nélkül csak a phaenomenonnál maradunk. Ezen absolut érték az önszeretetben nyer *kifejezést,* phaenomenális létet; de *gyökere* az öntudatos minőségben rejlik, ez a noumenon. A noumenont oly módon felfogni, hogy az az emberre nézve a *legfőbb érték,* — ez az értéktan forduló pontja; sem az élv sem a czél ezt a forduló pontot nem nyujtják, mert amaz még mindig az értékelés substratuma, emez végnélküli regressusra és progressusra vezetne.[2]

[1] *Nietzsche.* Also sprach Zarathustra. 86. l.

[2] Ezen végső pontot, melytől minden becslés függ, majd a IV. V. Fejezetben fogjuk még elemezni; akkor lesz értelme ez érték relativitásának is. Most csak figyelmeztetni kivánok még arra, hogy az érték megszületésének pillanata nem elemezhető, hanem csak megélhető actus s igy a szives olvasó ezt a «fordulást» maga kénytelen átélni. Hogy nem mai

© Copyright Mikes International 2001-2006

15. §. A becslő itélet alkata s az értékelés lefolyásának lépései.

Ezen fundamentalis belátással felfegyverkezve világos pillantást fogunk vethetni a becslés structurájába. Azt, hogy az élvezet nem az érték maga, hogy ennélfogva az érzés nem állapitja meg az értéket, ezen fejtegetések által elkerülhetetlenül kimutatottnak tekintem.

Az értékelés előfeltételéül a 13. §. a tárgy és kedvérzet kapcsolatából álló itéletet mutatta ki, a melyet a tetszés alapitéletének neveztünk. A becslés most azzal áll elő, hogy ezen itéletet, mint az Objectum által okozott összbenyomást, valami értékessel mérjük. Igy kapunk azután a mérték szerint különféle tárgyi értékeket, Az alapitéletnek ugyanis nem az S-át, hanem a P-át tesszük becslés tárgyává. Az ezen P-ben rejlő érzéstömeg ennélfogva nem maga az érték, — hanem csak ráutal s azért (Hartmann terminusat elfogadva) az érték *mutatójának* (Index), inditójának, jeladójának — fogjuk nevezni.

Azon itélet már most, melyben az érzésmutatót az értékmérővel egybevetjük, értjük a *becslő itélet* (Werturtheil) neve alatt. Az egyezés vagy nem egyezés érzésmutató és értékmérő között egy uj érzésben nyer kifejezést, mely az S-nak értékét mutatja. Ezen érzést lehet *az érték érzetének* (Wertgefühl) nevezni, a mely ennélfogva egészen más, mint akár az egyes kedvérzet, akár azoknak complexusa. Ezen utolsó érzést kapcsoljuk azután a tárgy objectiv képével, mi által annak értékét (hasznosságát, szépségét, jóságát) fixirozzuk. Ezen érzésnek további sublimálódásából semmi uj eredmény nem nyerhető, — mert hiszen az absolut mértékkel mérte az absolut alany, — s éppen azért ezzel az értékelés folyamata teljes, nyugalmas berekesztését nyerte (v.ö. 22. §.).

Az értékelési processus ennélfogva lélektanilag igy pereg le. Az *első* a tetszés alapitélete.

$$1.\ S \infty P$$

a *második* az összbenyomás megmérése a mindenkori mértékkel:

$$2.\ P\ (= \Sigma\ = S_1) \infty P_1$$

a 3-dik lépésben az $S_1 \infty P_1$ képezi az itélés substratumát s visszakanyarodik az első alanyra

$$3.\ S \infty P_2$$

A kert kellemes; a kellemesség a haszonból származik; a kert tehát hasznos. A kellemesség és a haszon összeméréséből származik a kert és haszon kapcsolata s ezzel az első tárgy értékesnek declaráltatik. Az érzés, mely ezt elismeri, az értéknek érzése.

Lehetne ezt syllogismusnak venni:

$$\text{kert} \infty \text{kellemes} \infty \text{hasznos}$$

s a zártételből eredt érzés, mint az értéknek a megérzése, képezné a befejezést. A három lépés nem is zavarható össze egymással, érzelmeik is különböznek. Az $S \infty P$ érzelme egyszerüen ontologiai viszonyból ered, a tény logikai érzete; az $S_1 (= P) \infty P_1$ érzelme már *értékegyezés érzelme*; az $S \infty P_1$ érzése az értéket kisérő, helyeslő érzés. A voltaképeni értékérzés tehát a 2-ik fokon áll elő.

Ha ezen lépések abbreviálódnak, a mint az okoskodásoknál (syll. decurt. és enthymema) történik, akkor a szemlélő a tárgyhoz rögtön köti a P_1-et azaz az értéket s azt hiszi, hogy az értéket igy nyerte, pedig igy csak tudomásul veszi. Ilyen értelemben beszélnek aztán „érzési itéletekről"' (Gf. urtheil), a mi azonban logikailag lehetetlen s igy rossz terminologia.

16. §. Az érték mutatójának (az érzésnek) természete. A gyökériz fogalma és eredete.

A becslő itélet helyének ezen kijelölése után vissza kell térnünk a becslés lélektani inditójára, motivumára. Ezt az inditót, mint a 13. §. mutatta, a tárgy összhatásában (Σ) kell keresni; azért, mert a tárgy tetszést vagy visszatetszést okoz, *keressük* annak értékét.

---

gondolat ez nálam, hanem hosszu vergődésnek logikai szülötte, bizonyságul szolgál, hogy már akad. székfoglalómban (1900) erre határozottan rámutattam (l. «Az ért. elm. feladata és alapproblémája» cz. értekezésemet 38. sk. ll.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

A hatás, a melyet a tárgy a szemlélőben okoz, mindig 2 elemből alakul össze; az egyik az illető érzéknek természetétől függő érzéklet (sensation), a másik az ezen érzékletet kisérő érzelmi hangulat. Ezzel az összes hatással találja magát szemben az öntudatos Én, — s erről vesz tudomást, a mely tudomásvétel maga is kedves v. kellemetlen s belevegyül amaz objectiv összegbe. Legteljesebben láthatni ezt a complexust a felsőbb érzékeknél. Egy színes üvegkocka látásában pl. van 1. annak alakja, a szinek változatossága — vagyis a tárgyi *kép*; 2. ezen kép a látás könnyű v. nehezebb végbemenése szerint (ép vagy fogyatékos optikussal) *érzelmi hangulatot* is fog mutatni, mely nem fejez ki egyebet, mint az érzéki tartalom kialakulásának specifikus érzelmi kisérőjét; 3. az Én ennek megfelelőleg maga részéről is *kedvérzetre* hangoltatik, — azaz tetszést vagy nem tetszést fog csatolni az objectiv állapotokhoz. Csak ezen complexus meglétele után különödik el tőle 4. az Én öntudatos figyelme s magáról való eszmélése. Ezen lelki elemek, mik a felsőbb érzékek összhatásában egybenőnek (a symphysis kapcsolási schemája szerint[1]) minden lelki állapotnál megkülönböztethetők; alsóbb érzékleteknél azonban az objectiv kép homályos tömegben jelentkezik, mig a hangulati velejáró az alanyi érzéssel összenő s erőfoka által a figyelem centrumába tolul. A bélrendszer adatai, valamint egyéb közérzéki állapotok (izom, vérkeringés) ilyen alkatot mutatnak.

A tetszés alapitéletében az objectiv tényezőkkel szemben a subjectiv érzés áll, melyet a tárgyi elemek közül kivált a hangulati oldal szinez ki, ugyhogy ennek mérvadása szerint + vagy – jellemü, azaz élv vagy kín. Ebben az egész complexusban értékről még nincs szó, ez még csak ontologiai tények kapcsolata. Kifejezhetni ezt igy:

$$\Sigma = [(O \pm S) \pm C] : \text{Én}$$

ha C = kedvérzetet jelent. Ezen Σ a becslő itéletnek substratuma; a schemában a ± S objectiv vonásának a ± C felel meg, jelezve a C függését az S-től.

Magában a becslésben az O eleinte egészen báttérbe szorul, csak a 3. fokon áll elő, mint a becslő itélet alanya (O = S v.ö. 15 §. 3.). A szines üvegkoczka képe marad ugyan, minden élével és szögletével (habár ezek elmosódnak is ideiglenesen), de tulnyomó erővel emelkedik ki az organikus érzés (± S) s vonzza az Énnek állapotát (± C); ugyhogy a tetszés alapitéletére döntő befolyást az S gyakorol. Az ilyen hangulatos vagy *szinezett organikus állapot* (tehát objectiv vonás) az, a mi a becslő Én elé kerül. A mikor a képtárban Rembrandt Ganymedesében vagy Raphael Sixtinájában gyönyörködünk, akkor annak egyes vonalai leszorulnak erőfokilag, — előtérbe lép az egésznek kiszinezett „benyomása" s ennek alapján hozzuk meg az itéletet, mely a kép értékét fixirozza.

A becslés megértése ezen elemzéstől függ, a melyet mindenki magában megfigyelhet. Minden dalocska elolvasása rá fog vezetni ezen tényállás helyességére.[2] Ha pl. Petőfi ezen versét, elolvassuk: „Pusztán születtem ...", akkor az egyes szavak és képek a végén elmosódhatnak, az általuk keltett érzelmek azonban előtérbe nyomulnak s ezen összes érzelmi tömeg alapján fogunk a költemény értékére rájönni. A kritikusnak dolga ezen elemek értékét magukban s viszonyban a felkeltett érzelmekkel megállapitani; az olvasó az egésznek varázsa alatt állva, elragadtatva vagy eltaszitva, fog becsülni.

A további *lélektani* elemzés nem az érték eredetére vonatkozik többé, hanem amaz érzelmi tömeg ontologiai előállására. S éppen azért közönyös az értékelméletre nézve; akár physiologiai alapon magyarázzuk előállását, akár a képeknek egymást szoritó s felszabaditó viszonyaiból, akár külön tehetségből, — ez mind csak psychologiai érdekü, axiologiailag közönyös. Annyira távol áll az igaztól a psychol. elmélet, hogy minden különbözőség dacára a helytelen psychologia is eltalálhatja az értékre nézve az igazat. Nézetem szerint az egész dolog ekkép érthető legegyszerübben. Maga a functió, melyre valami tárgy hat, reactiójában 2 momentumot mutat: 1. *tartalmit,* melyben specifikus jelentése rejlik (pl., hogy látás, hallás, mozgás, táplálkozás) 2. *formait,* mely a functió végzésével kapcsolatos, mint a functió tevékenységének, önállitásának sikeres vagy meg-megakadó végbemenése. Ezen utóbbi adja minden érzéki képnek az érzelmi szinezetet s állitólag tőle különböző vezető pályákon halad az agykéreg felé. Azért amazt érzékletnek (Sinnesempfindung), emezt *életérzetnek* (Lebensgefühl) lehet elismerni[3] s rendesen a közérzék csoportjába számitják. Vezető pályáját némelyek a „szöveteken észlelhető szabad idegvégződésekben" keresik, melyek „a fájdalom vezetésében részt vesznek".[4] Schiff 40 év előtti

[1] v.ö. *Böhm* K. «Az E. és V.» II. K, 39 §. [megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában 2004-ben; http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.] és *Tap. Lél.*[4] 16. §.

[2] Goethe ezt magánál megfigyelte, mikor a tárgyak szemléléséről szól (Aus meinem Leben Wahrh. u. Dichtg. S. W. 22 k. p. 10 (Cotta): «ich fasste sie nur im Ganzen, insofern sie Wirkung thaten.»

[3] Igy *Oppenheimer* Z Physiologie des Gefühls. (1899) 26 l.

[4] u.a. 23 l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

tapasztalataira támaszkodva Oppenheimer ezen pályát a hátgerinc szürke állományában látja, mely két oldalkötegben a Med. obl.-ba halad s pl. házi nyulaknál a calamus seriptoriuson felül 4-5 mm-nyire terjed.[1]

Ezen centrum izgalma a vasomotori apparátusra terjed tovább, ugyhogy a kedvérzetek szerint a véredényinnerváló centrumokban állanának elő s magyaráznák azon érzeteket, melyek a jóllakottság, étvágy, éhség, szomjuság formáiban lépnek fel (41-46 ll.). A kedvérzetek ebből folyólag a szervezet „Wohl u. Wehe" állapotaival függnek össze (73 l.). Hasonló érzelmek kisérik a psychikai folyamatokat is, miért is az életérzéseket „az intellectualis processusok helyi jegyeiül tekinthetjük" (34 l.). Minél erősebb pedig a szerv functiója, annál világosabb a kisérő érzés és a „helyi jegy".

Ettől a kedvérzettől Oppenheimer már most megkülönbözteti az *érzést* magát (a C-t, Gefühl). Az érzés nem a Med Obl.-ban, hanem a thalamusban birja a centrumát (84 l.) s igy a „3-dik ventriculus centralis szürke állományában levő sejtek nyilatkozata", mig a kedvérzetek a „vasomotori centrum" nyilatkozatai (122 l.); a miből az undor, a szaglást kisérő érzelmek, az opt. és akust. szálak gyengébb kedvérzetei nyerik magyarázatukat (124 l.).

Ezen érző centrumnak rhythmikus ingerlése a *kellemes,* szabálytalan és arhythmikus ingerlése a *kellemetlen* adatait szolgáltatja. E kettő tehát nem esik össze az élv és kin érzeteivel, mert Opp. szerint lehet kellemes érzés, melyet fájdalom kisér (pl. ha a kétely fontos képkapcsolatokat támad meg); a mi egyébként kétes állítás (134. l.).

A mint látszik, Oppenheimer bizonyos psychol. elemzéshez physiol. és anatomiai substratumot igyekszik construálni. Ezen constructio értékét a physiologusok fogják eldönteni; de az elemzés eredményéhez mi is hozzáfüzhetjük véleményünket. A bonyodalmas tényben Oppenheimer is több elemet választ szét. Van *tartalmi oldala* a functiónak, melyet (a hüvelytelen rostok) ingereltetései mint kedvérzetek kisérnek; e kettőt Brown-Séquard hüdési tapasztalatai (Rückenmarksaffection) biztosan elkülönitik egymástól, a mennyiben ilyen esetekben „a dohos (pelzig), halotti érzés" megvan, holott a tapintási érzetek elmaradnak (31. l.). Bizonyos, hogy ezen kedvérzetek magához a functióhoz vannak kötve; csak az kétes, vaájjon már érzésnek minősitsük-e? s azért én realiter csak az önállitás könnyü végbemenésével hoznám kapcsolatba.

De bizonyos, hogy ezen érzelmi momentum önállóvá is lehet s elválhatik a tartalomtól. Oppenheimer ezért külön sejtekben keresi az érzésnek székhelyét, bár ez csak folytatása s határozottabb kiformálódása a functiót kisérő formai momentumnak. Hogy azonban *hozzájárul* az objectiv folyamathoz, ez bizonyos s igy lélektanilag külön momentumul elismerendő, akárhonnan eredjen is. Ez azon C, melyet schemánkban kiemeltünk. Eddig Oppenheimer elemzése a mi tapasztalatunkkal egyezik. Hozzá kell még most a 4-ik momentumot: *az Ént* venni, mely ezen eddigi 3 momentumon *felül* áll, mint az egész hatásnak szemlélője. Erre a viszonyra nézve kell még tisztába jönnünk.

Az érzés, melyet Oppenheimer a kedvérzetektől megkülönböztet, szerinte mindenkor homogen. Nézetem szerint azonban az „érzés" alatt csak azon állapotokat kellene érteni, melyek a sarkiság ellentétét mutatják (12. §.); az ettől ment tudatos állapotokat egyszerűen tudatnak vagy Énnek kell nevezni, nehogy ellenmondásokba keveredjünk. „Man kann wohl von intellectuellen, aesth. u. sittlichen Gefühlen sprechen, wodurch jedoch nur bezeichnet w. soll, bei welcher Gelegenheit das Gefühl entstanden ist. Ohne eine solche Gelegenheit, ohne Thätigkeit der Muskeln, Haut, Sinnesorgane u. des Gehirns komt ein Gefühl nicht vor; es wird durch sie hervorgebracht u. ist das einzige Element, das unsere Empfindungen u. Vorstellungen, sowie jede organ. Thätigkeit begleitet u. uns unterrichtet, dass sie in unserem Körper ablaufen" (34. l.). Oppenheimert ezen irányban nem követhetjük. Lehetetlen, hogy az érzés maga oly abstract pont legyen, melyben az eredet nyomai sem volnának; az Én maga lehet az, mint az összes lelki állapotok activ tendentiájának iránypontja (l. IV, Fej. 31, 32. §.), — de az érzés ezen csúcsponton *alul* keresendő. Ott azonban az alsóbb centrumok specifikus szinezete nem tűnhetett még el; mert a kedvérzetek éppen az obj. de formai momentumnak folytatásai s átalakulásai oly formává, melyben tudomást is szerzünk róluk. Az érzés, mint ezen formai sikernek az érzete, a magát kifejtő tartalom természetes charaktere nélkül realis maggal nem birna. Tehát a sarktalan Én felette áll az érzésnek s tőle menten létezhetik; ellenben *az érzés mindig minőségileg határozott.*

Ezen minőségi különbözés pedig nemcsak az érzésnek közönyös appendixe, hanem annak alkatában ép ugy benne van, mint az érzékletben annak formai momentuma. Ennélfogva nem magyarázható „a szembesített tartalomból", mint Jodl[2] gondolja és Oppenheimer fenti idézete is véli (még világosabb p.

[1] Az anatomiai constructiót részletesen ugyan ott lehet találni 48-66 l.

[2] *Jodl* Fr. Arch. f. syst Phil. I. 487 (1895): «Qualitäten der Gefühle sind Lust u. Schmerz. Innerhalb dieser polaren Gegensütze gibt es nur Quanta».

© Copyright Mikes International 2001-2006

121. „das Gefühl unterrichtet uns nur über die *Grösse* der Erregung, ohne alle Beziehung zu Nutz u. Frommen"); a „repraesentativer Inhalt" (Jodl 491 l.) nem adhatja az érzést, mert benne magában nincs egy szemernyi sem belőle. Sem bonyolult „organikus elemek" sommálásából nem eredhet, mert ezek is tartalmas erők s mindenikben már meg van a magyarázandó érzés. Hanem egyenesen a tartalom önállitásának tudatában kell a forrást keresnünk, mely az érzés tudatosságává fejlik ki.

A nélkül, hogy az anatomico-physiologiai feltevésnek igazságát kétségtelennek hinnők, Oppenheimer fejtegetései mégis megerősítenek azon nézetben, hogy minden érzésben qualitativ vonás fordul elő, mely más érzéstől realiter is, nemcsak a szemlélő összehasonlitása számára, megkülönbözteti. A bélrendszer, a sziv, az izomzat, nemi szervek, a tüdő, az érzékek, a kéregcentrumok munkáját kisérő érzelmek nem egyformák, — a legközönségesebb ember is megtudja különböztetni a legcsekélyebb analysis nélkül is. Össze nem zavarhatók a haszon, a szépség, az erkölcsiség érzetei sem; még pedig nemcsak az okozó képek különbözése, hanem saját structurájuk miatt nem zavarhatók össze. Az „élv" *szó,* igaz, mindenütt ugyanaz; de a ki az élvet élvezi, az ezen azonositáson mosolyogni fog. Egy költemény által okozott lelkesedés és egy szép asszony által gerjesztett szerelmi izgalom — ki fogja ezeket egyformáknak, homogeneknek érezni? A tévedést maga a meghatározás még csak erősbiti. Igaz ugyan Kantnak meghatározása[1]: „Vergnügen ist das Gefühl der Beförderung; Schmerz das einer Hinderniss des Lebens"; — de ez csak utólagos magyarázat, mely nyilván a végső abstract vonást ragadta ki a concret való csomójából, maga a lelki élmény egészen más valami, mint ezen kopasz definitió. Az „Ich bin" az öntudat; de az érzés azt jelzi, hogy nemcsak *vagyok,* hanem *valahogyan* is vagyok s ez különbözteti meg az Én hideg nyugalmas egykedvüségétől.

Az érzés minőségi különbségét ennélfogva immanens charakteréül kell felfognunk. És ha psychologiailag kétség forogna fenn ennek magyarázata iránt, azért még a tényt elvitatni nem szabad; az értékelés maga pedig nem a minőség nélküli identikus érzésre, sem pedig az objectiv érzékletre nem épülhet fel, hanem azt a tényt veszi substratumául, mely képet és érzelmeket megkülönböztethetetlen egységül tüntet fel. Azért, hogy az élvet leirni lehetetlen, a mint Fechner[2], Mill[3] és mások kiemelik, még nem következik, hogy az ez okból egyszerü állapot legyen. Mert ha egyszerü volna, akkor micsoda jogon tennénk különbséget köztük? S miért ne legyen élv és kin ugyanaz, ha mind a kettő egyszerü? hol volna a megkülönböztető qualitativ vonásuk? Az összes lelki tényeket nivelláló azonositás ellen ennélfogva az értékelméletnek azokkal kell tartania, kik ezen qual. különbséget hirdetik; ezek közé a régibb G. Francis James-en[4] és Ladd-on[5] kivül tartozik Wundt[6], Lipps[7] és Ziegler[8], valamint Roetteken[9] és mások is. Különben az érzésből már azon közvetlen vonatkozásnál fogva sem hiányozhatik a minőség, mely közte s az élet functiói között fennáll. Az érzés ugyanis ennek sikeréről értesit; milyen hasznát vennök azonban oly értesitésnek, mely csak azt mondaná: „baj van!", de nem jelölné meg egyuttal azt a pontot is, a hol a baj van? Csak ha az érzésnek ezen jelző és tájékoztató ereje is van, csak akkor szolgálhat észszerü indexül az életfolyás hullámzó kitéréseiben.[10]

Az összhatás érzelmi oldala ennélfogva mindig specifikus vonással bir; s most a kérdés ez: honnan ered ezen vonás? Sejtelmünk szerint *magából a functióból,* melyre a tárgy hatott; a hozzá nőtt hüvelytelen rostok ezen formai vonást csak továbbitják s elkülönitik. Minthogy ezek után a specifikus érzelmi jelleg gyökere az alapfunctióban rejlik, azért benne az egész complexusnak *gyökérizét* találjuk s annak nevezni is akarjuk; s minthogy az Énérzet ezen gyökériztől ment, azért, a mikor tudatosan lép fel előtte a complexus, abban

---

[1] *Kant.* Anthropol. in pragm. Absicht. (Ö. M. VII 549. ed. Hartenstein)

[2] *Fechner.* Über das höchste Gut 19, 20. l.

[3] *J. Stuart Mill.* Utilitarianism Ch. I.

[4] *George Fr. James* «Thomas Hill Green u. der Utilitarianismus» (Abhandlungen zur Philos. u. ihrer Geschichte. Herausg. von Benno Erdmann Heft. 4. 1894.)

[5] *Ladd* George Physiological Psychology.

[6] *Wundt* Philos. Studien XV. Bd. 149 l.

[7] *Lipps* Th. Komik u. Humor. 6. l.

[8] *Th. Ziegler* Das Gefühl. 109 l.

[9] *Roetteken* Poetik I. 93.

[10] Azért nem szükséges az érzést magát «pathologiai» tüneménynek venni, mint *Zahlfleisch* I. próbálja «Die Gefühle als Symptome psychischer Abnormität» 22 l cz. czikkében (Zeitschr. f. Phil. u. Phil. Kr. 121. Bd. H. 1. 1902.). V.ö. helyesbitését az 56. §-ban.

© Copyright Mikes International 2001-2006

bizonyos salakot képez s azért salakiznek is nevezhető. Igy körülbelül fogja fel a dolgot Zahlfleisch is emlitett czikkében.[1] Elképzelhető, hogy ezen gyökériz annál erősebb, minél homályosabb a functio objectiv adata (pl. a közérzéknél), s érthető talán az is, hogy alsóbb foku lelkeknél pl. állatoknál az egész obj. elemet ezen formai áram elözönli s *azért a tudatosságot korlátolja.* Hogy pedig az állatoknál is megvan, arra az állati élet megfigyelői régen lettek figyelmesekké.[2] Ez azon ösztöniség, mely őket vezérli, mert hiszen az élet minden határozott tartalmu vonása nem egyéb mint functio = ösztön. Az emberi lélekben ezen qualitativ kiszinező egész a legkomplikáltabb érzelmekig terjed el, a melyeket némelyek ezen oknál fogva „qualitativ érzelmeknek" is szeretnek nevezni.[3] Egyébként a salakiz erőfoki viszonyát az összhatás öntudatos felfogásában később tüzetesebben fogjuk vizsgálni, mikor is ennek fokozatos fogyására fogunk rájönni (47. §.)

17. §. Saját functióink megismerése, mint a Más értékének feltétele. Az erőérzet szerepe.

A most elemzett összhatásból indul ki (mint a 13. §. kimutatta) a becslés actusa ugy, hogy a szemlélő Én az Σ-t valami értékessel egybeveti. A kérdés most ez: mi az a közvetlenül értékes, a mihez az Σ-t fogjuk? s miképpen történik az összemérközés? (v.ö. 34. §-ban a továbbit).

Közönségesen az a nézet, mintha a tárgy becslése valami közvetlen intuitio utján állana elő; ez azonban lélektanilag, az ismerésnek nem direct hanem indirect, közvetitett természete miatt lehetetlen. Az egyszerü tudomásvétel is közvetitett, bárcsak objective; az itélés azonban, a milyen a becslés formája, mindig összehasonlitás eredménye, még pedig valami értékessel való összehasonlitás (14. §.). Ez a mindenkire nézve végső értékes: *ő maga.* Mondhatjuk tehát, hogy a becslés logikai alapfeltétele ugy módosul: *minden más tárgy értékének előzménye az önmagunk értéke.* Ez a lélektani alap, a mely nélkül az értékelésről biztos, érthető képet nem nyerhetünk.[4] Az első problema tehát igy determinálódik: *miképen ismerjük meg önmagunk értékét?*

A kérdést itt tisztán formai, azaz lélektani oldaláról kell tekintenünk; axiologiai oldalát csak akkor lehet majd fejtegetni, ha a mérték kérdése el lesz döntve. Akkor fogunk a végleges értékről beszélni, melyet magunknak tulajdonithatunk. Lélektanilag már most ugy megy végbe az önmagunk megismerése, hogy saját különböző functiónkról *képet alkotunk* magunknak s ezt szembesitjük magunkkal.

Áll pedig ezen szembesitett kép a következő elemekből: 1. a specifikus tevékenység képéből (pl. látás, hallás, az emésztés adatai stb.); ezt a tevékenységet végső ponton közvetlen megélés által vagyis intuitive értjük meg.[5] Abban a tárgyi képben benne rejlik a formai azaz *érzeti hangulat* is, mely azt más functiók képétől, kiszinezve, megkülönbözteti; 2. azon eredményekből, melyeket ezen functio megvalósit vagyis azon okozatokból, melyekben hatása nyilvánul, tehát pl. a látott szinek, a hallott hangok, a mozgás által elérhető helyváltozások más tárgyakban stb. Tüzetesebben az emésztő rendszer képében a tevékenység specifikus adatán kivül (melyet közvetlenül megélünk) a tápláló anyag feldolgozását; a lélegzésben a specifikus adaton kivül a felvett levegő tömegét, az izomzatnál az ugrás magasságát, hosszát vagy az emelt suly arányát látjuk; ugyanilyen momentumok lépnek fel a nemző functio képében. A beszéd képességénél a szavak bősége és elrendezésük könnyüsége, az indulatoknál a physiol. kisérők intensitása s a képek lefolyására való hatásuk, az értelemnél az érzéki anyag feldolgozott tömege s az összefoglaló egység terjedelme, az

---

[1] *Zahlfleisch* i.cz. 22. l. szerint ezen «Färbung der Gefühle», mint nevezi, «sich aus den in der Vorstellung *nachsitrernden Empfindungen* u. ihren Abtönungen herausgebildet hat.»

[2] *Espinas* Des sociétés animales 154. l. azt véli, hogy a fülemile dalát párja szépnek találja. «Maintenant, nous reconnaissons sans peine, que la manière dont la femelle du rossignol entend la beauté en général, et sent la beauté des chansons de son mâle en particulier, diffère considérablement de la manière dont nous sentons l'une et comprenons l'autre». Nyilván az ösztöni salak itt nem csak a halló functióból, hanem az általa irritált nemi ösztönből is származik. V.ö. Espinas további fejtegetéseit.

[3] *Nahlovszky.* Das Gefühlsleben 44. l. (1884.). — *Horwitz.* Analyse der qual Gefühle.

[4] Már az aesthetikában is idáig jutottak. Igy *Stern* Paul «Das Eintreten solcher *Selbstwertgefühle* ist das Charakterist. des aesth. Genusses u. die Vorbedingung der aesth. Billigung» *(«Einfühlg u. Assoc in der neueren Aest.» 1898. p. 25. Beitr-zur Aesth.* von Lipps u. Werner V.)

[5] v.ö. *Böhm K.* Az E. és V. II. köt. 94. l. [Az elektronikus kiadásban a 40-41. l. — Mikes International Szerk.]

© Copyright Mikes International 2001-2006

akaratnál azon hatás, melyet a képek kapcsolatai, érzelmek reflexei s kívánságok feletti uralmában észlelünk — játszszák az illető ismereti képet alkotó tényezők szerepét.

Azaz: saját functióink megismerése oly projiciált képben nyer kifejezést, melyben a specifikus tevékenység tartalma és érzeti hangulata egyrészt, az általuk okozott eredmények tömege másrészt játszsza a főszerepet. A hány qualitativ különbséget felfoghatunk, annyiféle functiót tulajdonitunk *magunknak* (mondjuk óvatosan igy; mert ha magunk csak a Descartesi „Cogito" volnánk, akkor könnyen ránk disputálhatná valaki, hogy a nemzés, emésztés stb. talán nem is a mi functionk!).

Ezt a képet *mi* alkotjuk. Akárhogyan alakul is ki, a mi képező erőnk bizonyos foka szükséges hozzá, hogy ezen kép megalakuljon. Mi erről bizonyos tevékenységi érzésben értesülünk, melyet az *erőérzet* nevével illethetni. Minthogy azonban ezt az erőlködést mi végezzük, azért az erőérzetben saját erőnk önállitása jut tudomásunkra s ennek sikeressége szerint az erőérzet + vagy – jellegű lesz. Minél nagyobb az erő, melyet kifejtettünk, annál magasabb lesz a + index, azaz az önerő érzete; minél kisebb, annál csekélyebb.

Minél erősebb már most azon functiónk, melynek képét magunkban megalkottuk, *annál nagyobb a képező erő,* melylyel a f. képét megalakitottuk s *következőleg annál nagyobb a tevékenység érzete vagyis az Én önaffirmatiója.* Minél több erő kifejtésére vagyunk tehát képesek izom, gyomor, nemi szervek, érzékek és értelem terén, annál nagyobb az önerő érzete. Minthogy pedig erőnk azaz életünk elősegitése = kellemes (l. Kant definitióját 16. §.), azért minél nagyobb erőt fejtettünk ki a képezés közben, annál kellemesebb az erőlködés pillanatában az alkotott kép is ránk nézve. Ezen erőérzetben azonban, mint látható, nyoma sincs még az értéknek. A functiók erejére való büszkeséget, a bennök élvezett örömmel minden ember *kénytelen* megérezni s ez az önszeretetnek physikai, bár még nem axiologiai, alapja.

A mi functióink ennélfogva nekünk tetszenek, mert elképzelésükhöz bizonyos erőt kell kifejtenünk; az itélet melyben azt kifejezzük, tehát még a tetszés alapitéletéhez tartozik. Ezen erőérzet alapján 2 tételt nyerünk eredményül:

1. minden erőkifejtés tetszik; ezt hozza magával az önigenlés természete. Még a legerősebb gyaloglások, kirugások, tulzások az érzéki és értelmi munka terén, maga a fájdalom is (ha elbirhatjuk) tetszik, mert + erőérzet kiséri. Ez utóbbinak fontosságát az aesthetikában láthatni (a fenséges és tragikum). Másfelől

2. minden erőtlenség visszatetszik; legyen ennek forrása bármilyen, testi v. lelki defectus, az erőtlenség nem tetszik.

Ha ezen erőérzet a szervezeti erő hullámzása folytán változik, akkor az exaltatió és depressió érzetei, mint a normális állapottal való összemérközés eredményei, különböző előjegygyel lépnek fel. S az egyes psychosisok is ezen szempontból tetszenek v. nem tetszenek; mert minden psychosis elképzeléséhez az Énnek különböző erőfoka szükséges s ezek mérkőzése uj érzésben megéreztetik.

A herbarti iskolában régóta figyelmet fordítottak azon kedvérzetekre, melyek a képzetek találkozásából s mérkőzéséből erednek. Zimmermann[1] szerint ugyanis a képzetek már tartalmuktól eltekintve is tetszenek s ezen formai viszony („das Wie ?" II. 58 §.) az aesth. érzések forrása; maga a tetszés csak „toldalék" s a „kedélyből" származik s „érzésnek" nevezhető.[2] Feltéve ugyanis, hogy a képek „összehasonlithatók" („vergleichbar") vagyis közös vonással birnak (85-87 §§.), puszta erőfoki mérkőzésnél két törvény állitható fel:

1. „Az erősebb kép tetszik a gyengébb mellett; a gyengébb visszatetszik az erősebb mellett"; az intensitas dolgában.

2. „A formaságok tulnyomó azonossága tetszik, azok tulnyomó ellenkezősége visszatetszik feltétlenül" — minőség dolgában (II. 91. §.).

A két törvény nyilván csak az erőfok dolgában áll, s a tartalom ellensulyozó hatása a becslésnél igen nagy szerepet játszik. Éppen azért tévedés az, ha Z. a képek tetszőségét azok jelentése nélkül akarja megérteni. De az erőérzetre vonatkoztatva az 1. törvény elfogadható. Ellenben egészen felesleges munkát végez Oppenheimer, mikor az érzésnek ezen váltakozását physiol. constructióval elborítja.[3] Ő észreveszi, hogy már a phantasiakép alakulásánál „bizonyos képzetalakulások önkényes praeferenziában" részesülnek; ennek oka azonban csak az, hogy „a kéregsejtek bizonyos száma tevékenységre indittatik"; hogy miért lépnek igy előtérbe — azt nem mondja. Ha már most a készen levő kép egy más, uj képpel találkozik, akkor

[1] *Zimmermann* Rob. Aesthetik. II. Th Allg. Aesth. als Form wiss (1865); az I. hist. rész 1858.

[2] ib. H. 13. §. «ein gewisser Zusatz des Gemüths».

[3] *Oppenheimer* Phys. des Gef. 116 sk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

vagy „egyezik" vele azaz „ezen uj izgalom ugyanazon sejteket éri, melyek már izgalomban voltak", — s ekkor „a tevékenység érzete emelkedik" s keletkezik egy „gyenge uj érzés", melyet „megtelés érzelmének" („Gf. der Erfüllung") nevez. Vajjon a fájdalomnál is emelkedik-e ekkor a tetszés? Vagy pedig a két kép különbözik s ekkor az uj kép vagy kisebb tartalmu a réginél (mivel „a készenlétben levő sejteknek csak egy részét izgatja") vagy bővebb a réginél („a mennyiben eddig nem izgatott sejteket érint"). Nyilvánvaló, hogy ezen constructió sem nem biztos, sem nem hasznos; mert az erőérzet emelkedésén kivül semmit sem tesz érthetővé, a képek tetszését azonban magában nem magyarázza. Mert a mi itt tetszik, az voltaképen nem a kép, hanem a szemlélő alanynak erőérzete.

18. §. Az erőérzet szerepe idegen functiók becslésénél.

Ha már most saját functióink képét megalkottuk s az erőérzet alapján a tetszés vagy nem tetszés előjegyével (±) elláttuk, akkor megszereztük azon eszközt, melylyel idegen tárgyak functióit is megítéljük.

A megítélésnek alapja itt azon kép, melyet magunkról alkottunk. Ugyanazon ismerő tényező, mely ennél szerepelt, szerepel az idegen functió megalakitásánál is. Ennélfogva az egyezés vagy eltérés közvetlenül ötlik szembe s a megitélés szinte rögtöni; elkerülhetetlen és objectiv természete világos. Ha pl. idegen hallást vagy látást képzelek el, akkor a kép csak a magam látásának a képe, de azon módositással, melyet az idegen látás elképzelése okoz rajta. Az egyezés rögtöni, elkerülhetetlen és teljesen objectiv; itt a hiuság s más kivánságok nem szerepelhetnek.

Az összemérközés eredménye már most a két kép erőviszonya szerint, mely 3-féle lehet, különböző lesz. Ha A a magam, B az idegen functiójának a *képe,* akkor a a magam, b az idegen f. képét kisérő *erőérzetet* jelezze s α vagy β a *végső eredőt* mutatja a mérkőzés után. E szerint.

1. ha *az A = B,* akkor a = b, ennélfogva az $\alpha = \beta$ vagyis az α természetét követi. Minthogy pedig minden erőkifejtés tetszik, az α mindig + jelü; mert a és b + jelüek. *Az idegen, velünk egyező functió tetszik;* erős az erőshöz, gyenge a gyengéhez csatlakozik, mint a szláv példabeszéd mondja: „eb a kutya testvére."

2. *Ha A > B,* akkor a > b; ennélfogva az a, ha B-t elképzeljük, leszorul, lesz (a = b) s igy az α kisebb, mint a, a mi kellemetlen. Ha én 10 kg. emelhetek, akkor az 5 kg. emelését csekélyebb erőérzettel kisérem vagyis az *idegen gyengébb* functió képe nem tetszik. Az erős *lenézi a gyengét*; a nagyeszü roszul érzi magát korlátoltak társaságában, mint Lavater nem szeretett a kis orruak közt lenni. A leereszkedés mindig kényelmetlen. *Goethe* „Aus meinem Leben" (Ö. M. XXI. 55. l.) Rabenerről emliti, hogy pontos üzletemberként végezte kötelességeit, azonfelül azonban „derült nembánomságot" („heitere Nichtachtung") tanusított minden iránt, a mi legközelebb környezte. Pedans tudósokat, hiú ifjakat, a korlátoltság és képzelődés minden formáját „kitréfázta inkább, semhogy kigúnyolta volna." Ez az A > B viszonyából egyenesen folyik. V.ö. a §. végén a jegyzetet.

3. Ha *A < B,* akkor az a < b, tehát az α emelkedik, ha B-t képzelem. S minthogy a b erőemelkedést jelez, azért a B-nek látása tetszeni fog. *A gyenge szereti az erősebbet.* Az irigység tulajdonképen az erősnek kedvelése, melybe csak az csepegteti az üröm keserüségét, hogy nem az enyém. A fenséges hatása ennélfogva felemelő, ha elbirom. A fellendülés mindig tetsző. Exempla trahunt. (v.ö. 54. §. az izomzat túlbecslését asszonynak és gyermeknek értékelésénél).

Az idegen functió képe ennélfogva 1. tetszik, ha az enyémnek erejével egyenlő vagy azt felülmulja; 2. nem tetszik, ha önerőmnél kisebb.

A mi pedig itt a functiók absolut nagyságáról áll, ugyanaz áll a functiók fejlettségének nyilatkozási módjáról vagy az *ügyességről.* Ez utóbbi a szerzett könnyedség, az előző a lényeges rejlő erőt mutatja; pl. a láb lehet erős, de bicyklizéshez, tánchoz ügyetlen, az ész megvan, de gyakorlatlan, jól hallunk, de lassan értjük pl. a zenét. Itt is az egyezést szeretjük, az ügyes játszót keressük és részünkön kivánjuk, az ügyes táncosnő ügyes táncos után sóhajt, korhely korhelyt keres. A nagyobb ügyesség mindenütt kivánatos és önkénytelenül vonzó erővel hat. Ellenben az ügyetlenség visszatetszik; az eltogult. a gyámoltalan sajnálatos és sokszor került egyéniség; a mai vasconstructiók művészei mosolyognak a nehézkes cyclopsfalak építőin; Wagner R. nem sokat tartana még Mozart instrumentálásáról, Tizian szinezése homályba borítja Michel Angelo szineit st. st. A routine emberei előnyben részesülnek nemcsak hasznosságuk miatt, hanem objectiv vonzóerejük miatt. Mindenütt azonban a magasabb fok az alsóbbnak mérője ; csak a *mester itélheti meg a tanitványt,* a zenészt a zenész, a festőt a festő, a költőt a költő, a hadvezetőt a hadvezér st.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Mindezekben az összemérkőzésből hiányzik a melléktekintetek érdekeltsége. A mérkőzés a tiszta tény constatálásában áll: nagyobb-e A vagy B? Gyermekek és míveletlen emberek és törzsek őszintesége ez irányban ismeretes; a szemlélés *naiv álláspontja a jellemző.* A szétvető elemeket a reflexió szolgáltatja; a művészi felfogásnál e naiv őszinteség a főfeltétel. „Das Erste u. Letzte, was vom Genie gefordert wird, ist *Wahrheitsliebe"* (Goethe). Ezen naivságot biztosítja azon körülmény, hogy a mérkőzés, mint a §. elején kifejtettük, közvetetten, ugyanazon képező tényezőnek önmagával való összemérése. Azért a tettetés egy irányban sem használ. *Az igazi nagyság elől hiába zárkózik el a törpe,* akaratlanul meg kell hajolnia előtte, ha titkolja is; valamint nem segít a törpék felmagasztalása, falábakkal való felszerelése s előtérbe nyomása, — mert belsejökben szégyenelni kénytelenek maguk előtt a csalást. Csak az egyenlők bizalma megrendíthetetlen; ők az idegen által ki nem mozdíthatók egyensúlyukból.

Jegyzet. Az itt fejtegetett erőérzettől jól kell megkülönböztetni azon fel nem használt maradék erőérzetét, mely az Énerő megérzésében mutatkozik. Itt a viszonyok más eredményre vezetnek. Ha ugyanis 1. *A = B,* akkor az A ingadozás nélkül örvendeni fog magának; jól fogja magát érezni („uns ist ganz kannibalisch wohl" Faust); ha 2. *A > B,* akkor először tudatosan leszorul az a, azonban a felesleges erő külön érzésben érvényesül és akkor az A a lenézett B felett *uralkodik.* Ezen fölény kifejezése a nevetés formáiban látható, mint a feles erőkitörése s a komikum peripetiájában lép fel. Ha pedig 3. *A < B,* akkor az *a* növekszik, felemelkedünk; ez magyarázza a nagy fájdalmak szinpadi előadásának is tetszését; nem a fájdalom tetszik, hanem képező erőnk erőérzete tetszik, — a mi az aesthetikában igen fontos thema (s.ö. 20. §. 1); de mivel a B-t elérni nem birjuk, elmaradásunkat resteljük, a nagyobbtól félünk is talán s a tárgy *felettünk uralkodik,* azaz fenséges. Ennek kifejezése a sirás s a szomoruság minden formája (a sirás a gyengének reactiója, melylyel magát erőre emeli), a mi a tragikum peripetiájában észlelhető. A fenségesnek gyökere azért mindig kellemes; csak az énerő gyengeségének érzetében járul ezen emelkedéshez a keserüség. Kant morális emelkedése a lélektani alapon *felül* megy végbe s azért az emelkedés és csökkenés phasisait megcserélte; a fenséges felemelő hatása csak a 3 dik, mintegy az ujra előálló emelkedésnek, phasisa.

19. §. Saját functióink minőségi becslése.

Az erőérzet minden gyarapodása fogalmánál fogva tetszik; ennélfogva minden erős psychosisban lesz valami tetsző mozzanat, — ha a szemlélő absolut erőtőkéjén tul nem megy. *Miért mégis nem minden erős psychosis értékes?*

Ezen kérdés arra figyelmeztet, hogy a formai, mennyiségi oldal még nem adja az érték fogalmát. A tetszés csak ontologiai tény; csak a mérték alkalmazásával lesz axiologiaivá. Lehetséges már most, hogy ezen erőérzetre valami önértékü mértéket alkalmazunk (pl. ha az élvezetet önértékünek tekintjük); akkor az erőérzet foka a functió értékének a kifejezése, a mint ezt tényleg a hedonismusnál tanitják is. De ezen erőfok maga még nem az egész érték; valamint az erőérzet csak egy tartalom önállitásából fakad, ugy a dolog értékébe is még a functió minősége is lép értékadó momentumul. Az Σ-ben tehát nemcsak a C, hanem az S is képez fontos momentumot s minthogy az S az O minőségéhez simul, — azért az O a tulajdonképeni substratum, melyhez az érték csatlakozik. Mi pl. nemcsak az emésztés sikerén örvendünk, hanem magát ezt az örömünket is megitéljük; vagyis az S-nek természetét becsüljük meg, ezt pedig csak ugy tehetjük, ha a táplálás functiójának jelentőségét valami önértékessel mértük össze.

Az erőérzet ennélfogva az érzelmi összhatás minőségét teszi fel; a milyennek becsüljük ezt a minőséget, olyan értéket fogunk tulajdonitani magának az erőérzetnek is; az erőérzet fokai és minőségi fokozatai tehát összefüggnek s realiter a minőség értéke szabja meg az erőérzet voltaképeni értékét. Vagyis: *az érték gyökere nem az intensításban, hanem a qualitásban keresendő.* És világos az is, hogy a minőségi fokok skálája az erőérzet intensitási fokaitól nem függ; ellenkezőleg ez utóbbiak értéke a minőséghez simul. Legalább annyit mindenesetre mondhatunk, hogy az intensitási értékelés, ha ilyen van is, nem a teljes értékelés, hanem annak csak egy momentuma. Az *érték tehát a tartalomnak functiója,* a melytől függ az erőérzet is (v.ö. 27. §. II. 1.).

A minőségi mérkőzésnél is önmagunk ismeretes értékelése minden más értékelésének feltétele s azért itt is első helyen azon kérdés merül fel: *hogyan értékeljük a magunk functióinak tartalmát?*

A kérdés egy részét már a 17. §. fejtette ki. A functió megbecslésének előfeltétele ezen functió képének megalakitása, a mit ott magyaráztunk. A másik kérdés azután e kép értékének megállapitására vonatkozik. Minthogy ezen kép itt az Σ, azért ezt az egészet kell valami önértéküvel mérnünk; még pedig ezen mérték itt nem lehet az erőérzet, mert ez csak járulék, hanem csak valami qualitativ vonás, mely az Σ-nak minden mozzanatában, különösen az O minőségében előfordul. Ha csak az intensitás, az erőérzet, jön tekintetbe, akkor a mérték mennyiségi; de mivel itt minőségről van szó, azért oly vonásra van szükségünk, mely

© Copyright Mikes International 2001-2006

mindennek minősége számára alkalmas összehasonlitási pont. Ezen ponttal vetjük össze az Σ-nak minden tagját, az O, S és C minőségét s igy tanuljuk egyes functióink minőségét megbecsülni.

A minőségi értékelés ennélfogva felteszi a mérték ismeretét, melyet saját magunkra alkalmazunk. Ezen postulatumra concret választ csak a III. Fejezet fog adhatni, mikor a mérték kérdését megfejtjük. Most feltesszük, hogy ezen X mértéket a fuuctióinkra alkalmaztuk: mi az eredmény? Az eredmény az, hogy functióink között *értékfokozatot* (Wertskala) állapítunk meg, melyben az emésztéstől kezdve az öntudatos értelmiségig minden functió a maga értéke szerint be van sorozva. Ezen skála az értékelés egész területét zárja magában. Nyilvánvaló azonban, hogy ezen fokozatok az alkalmazott mérték szerint különbözőleg fognak feltünni. A különböző mérték szerint az egész terület különböző *értékrendszerekre* (Wertsystem) fog felbomlani, melyekben ismét a közös vonások determinatiója alapján különböző *értékkörök* (Wertkreis) fognak egymástól elválni. Mindezeknek a szempontoknak alkalmazásától függ a saját functióink végleges értékskálája, melyet az értéktan megállapítani iparkodik. Az értékfokozat ennélfogva azon tárgyakat foglalja bizonyos rendbe, melyek az értékrendszerek és értékkörök határain belül sorakoztak. Ez utóbbiak a közös tartalmi vonásoktól függnek; az értékfokozat a legfőbb, az absolut mérték alkalmazásának folyománya.

20. §. Idegen functiók minőségi értékelése.

Akármilyen fokán álljunk a fejlettségnek, mindegyikünknek mindig van valamiféle értékmérője, melylyel saját magát megbecsüli s alkotó tényezőit bizonyos skálába illeszti. A mikor már most idegen tárgy hat reánk, s ennek functióit akarjuk értékelni, mértékünket mindig ezen ideiglenes értékskálából veszszük. Innen származik az értékelés ingatagságának nagy része.

Ennek szükségképenisége lélektanilag rögtön kiviláglik, ha meggondoljuk, hogy az idegen functió nekünk csak képünk alakjában ismeretes; hogy ezen képet ugyanazon tényezők alkotják, melyekkel saját magunk képét készítettük; hogy ennélfogva az idegen functió képe csakis a saját functiónk képének módosított ismétlése. Ha tehát idegen functiót értékelünk, voltaképen a magunk functiójának értékét visszük rá az idegenre; mert az idegen functio = magunk functiójának módosított képe.

Az elv ezen oknál fogva régóta ismeretes s csak elnevezése helytelen, mikor *analogiának* nevezték el. Az elvet *Smith Adam* ezen classicus mondásában állította fel[1]: „Every faculty in one man is the measure by vvhich he judges of the like faculty in another. I judge of your sight by my sight, of your ear by my ear, of your reason by my reason, of your resentment by my resentment, of your love by my love." Ehhez nem kell semmi közvetítő sympathia; már a más képének megalkotásában saját magunkat képezzük s érezzük is közvetlenül. Azért tanácsolja Polonius Reynaldonak, hogy Laertest igy kémlelje ki: „observe his inclination in yourself" (Hamlet II. 1.).

A magunk functiója és az idegen functio közt már most kétféle viszony lehetséges: 1. az egyezés vagy 2. a különbözés viszonya. Az összemérkőzés eredménye egy kedvérzet, melynek előjegyét a saját functiónkat kisérő kedvérzet előjegye szabja meg. Ha a mi functiónk tetszik, akkor az idegen egyező is tetszeni fog, — a különböző nem fog tetszeni. Nézzük ezt részletesebben.

1. Az *egyezés* alatt azt értjük, hogy az összemérkőző functiók tartalmai egymásnak megfelelnek, vagyis: harag a haragnak, élcesség az élcességnek, pontos látás a pontos látásnak. *Az egyenlő functiók összemérkőzése mindig tetszik,* még pedig az idegen annyiban tetszik, *a mennyiben a miénk tetszik.* Minden utánképzés („Nachahmung") már magában tetszik s önkénytelenül megy végbe; ut ridentibus arrident, ita flentibus afflent humani voltus (Hor. Ep. II. 3. 101.).[2]

A hasonszőrű emberek, „a kik egymást értik", már ezen physikai congruentia alapján tetszenek egymásnak; »*helyeseljük*«, mert saját magunkat helyezzük beléje.

---

[1] A*d Smith.* Theory of moral sentiments I. 20 l. Az elvet ma nap a mélyebben tekintők mind elismerik. *Schopenhauer* «analogia» szerintinek mondja («Welt als W. u. Vorst »). — *Espinas* «Des soc. anim.» 359 l. «nous comprenons les autres par analogie d'après ce que nous savons de *notre moi».* «Car *toute explication part de nous même* et consiste à conjeter la lumière saisie au clair foyer de l'esprit sur l'obscurité croissante qui nous environne.» V.ö egyébként *Böhm* K «Az E. és V.» II. 20. §. *Logika*[2] 6. §.

[2] *Groos Károly.* Einleitung in die Aesth. 83. l. (1892.) és 152-181. l. mint «Nachahmungsgefühle» fejtegeti. Tetszésüket a «játék»-ból vezeti le («die innere Nachahmung ist das edelste Spiel, welches der Mensch kennt» 176 l). Hogy a «játék» tetszősége az erőérzetben birja alapját, azt sem ő, sem Schiller nem domborítja ki kellően.

© Copyright Mikes International 2001-2006

2. A *nemegyezés* két okból állhat elő. Vagy a) nem birjuk utánképezni, tehát *érthetetlenségből.* Igy a mysteriumok mind kényelmetlenek; a vad törzsek szokásai nekünk idegenek s megfordítva; kis gyermek ezért huzódik el a felnőttnek intelligentiájától s nincs nagyobb kín, mintha eszes ember üres, léha fecsegők körében elátkozottnak módjára vergődik. Származhatik b) a functiók *ellenkezéséből* is. Ezen eset kivált az indulatok és vágyak, tehát az érdekek körében áll elő. Mind a két esetben a mérkőzés eredménye kellemetlen, ha saját functiónk kellemes volt; az idegen psychosis előjegye tehát minőségileg az első esetben (a) a miénkkel egyezik. — a 2-ban (b) a miénknek ellenkezője.

3. A psychosisokban *mennyiségi* és *minőségi* momentumok mérkőznek. Egyezésük esetén a tetszés annál erősebb, minél erősebb a mi psychosisunk. Nem egyező psychosisok annál erősebb visszatetszést keltenek, minél erősebbek. Ezt a nemtetszést enyhíti az erőérzet + előjegye, miért is pl. az akasztás nézésénél nem a fájdalom tetszik, hanem erőnk érzete melyet ennek elképzelésénél kifejtettünk s a szomorú helyzetek elképzelése is az utánképzésből nyeri élvjegyét. Mert fájdalom fájdalmat, öröm örömet kelt magunkban is s a káröröm és irigység, mely velök sokszor jár, reflectált állapot; különben nem értenők, ha nem éreznők, sem az örömet, sem a fájdalmat.

———————

© Copyright Mikes International 2001-2006

III. Fejezet.

Az élv szerepe az értékelés actusában.

21. §. A kérdés fontossága.

Az értékelés menete formai szempontból úgy alakult ki, hogy lélektani alapjául realis psychosisok mérkőzése szolgál, melynek eredménye a szemlélő Énben: helyeslő vagy helytelenítő actus. Ezen mérkőzés még tisztán ontologiai processus; az értéket csak akkor nyeri a szemlélt tárgy, ha a saját functióinkat értékesnek felismertük. Minthogy azonban ez egy önértékü valamit tesz fel (14. §.), azért most közelebb kell megtekinteni: mi az az önértékü, a mi minden másnak értéket nyújt? vagyis mi az, a mi minden másnak az értékét mérheti? Nyilvánvaló, hogy itt az „érték" még csak közönséges jelentésében értendő (= becses); mert az érték definitióját még csak terjedelmes fejtegetések után fogjuk adhatni.

A kérdés most már úgy hangzik : mi az, *a mivel saját functióink mérkőznek?* vagyis mi az, a mi önértékü? Minthogy eddig még csak 2 dolgot ismerünk: az Σ-t és a szemlélő Ént, azért a kérdés arra irányul: az Σ-ban vagy az Énben van-e az önértékü? Ezen dualismusból ered nyilván a két irány, melyek egyike az élvezetben, a másik az értelemben keresi a végső értéket vagyis az önértéküt (7. 8. 9. §§.). Jelenleg a serpenyő az élv oldalára látszik hajlani. Mert az élvirány azzal szokta sarokba szorítani az intellectualismust: ugyan miért értékes az értelem? Nem-e azért, mert tevékenysége élvet okoz? Ezt a kérdést minden értéknél fel lehet vetni, csak az élv értékénél nem, a mint Schuppe mondásából fentebb láttuk (p. 30. *[Jelen elektronikus kiadásban a 14. l. — Mikes International Szerk.]*). A végső érték ennélfogva csak az élv; ettől nyeri minden más a maga értékét.

Ebből látszik, hogy az értéktanra nézve forduló és sarkpontot ezen kérdés képez: *milyen szerepe van az élvnek az értékelés actusában?* Minden további fejtegetés ennek eldöntésétől függ; nem lehet az érték fajaiba belebocsátkozni, sem az értékelés phaenomenologiájába, sem az érték definitiójába, mielőtt ezen kérdés bonyodalmát fel nem fejtettük. Mert valódi utvesztő az, a melyet ezen problema szálaiból nagy mesterkedéssel és sophistikával össze-vissza szerkesztettek az elméleti szeszélyek és rövidlátások.

22. §. Az élv többféle formája.

Ezen utvesztőből csak úgy igazodhatunk ki, ha a kérdés szálait csomópontjukban felkeressük, kitárjuk s azután logikai értéküket (az érték fogalmára nézve fontosságukat) külön külön megállapítjuk. Még pedig félretéve minden specialis érdeket, a milyent aesthetikai, ethikai szempontok belekevernek, a boncolást pusztán azon csomónál kell elkezdeni, a melyet eddig az értékelés folyamata felmutat; azaz azon formulát kell első sorban megvizsgálni, melyet a 16. §. eredményként állított fel:

$$\Sigma = \{[(O \pm S \pm C] : Én_a \} : Én_b$$

Ezen formulában az összes eddigi mozzanatok foglaltaknak. Van benne: 1. az értékes tárgy képe (O) és 2. annak érzelmi kisérője (± S), mely 3. az érzésben (± C) folytatódik s 4. az $Én_a$-ban szemléltetik. A formulát kibővítettük 5. $Én_b$-vel, mely azon szemlélőt jelzi, a ki maga szemléléséről ($Én_a$) tudomást vesz, melynek szemlélése az [(O + S) + C] csoportra, mint közvetlen tárgyra fordul. Ezen tényezők már most

1. egy objectiv vonásból állanak, t.i. (O ± S) csoportjából; és

2. egy subjectiv csoportból, t.i. a ± C és az $Én_a$, — az egészszel szemben áll

3. a becslő alany: $Én_b$

A ki már most ezen elemeket gondosan vizsgálja, azt fogja találni, hogy a kedvérzet itt 3 formában lép fel. Az első az érzéklettel kapcsolt (± S), mely az egésznek gyökérizét szolgáltatja; a 2-ik az ezen (O ± S) csoport által okozott öntudatos kibillenés (± C), — mely a hatás kedvérzetét képezi; a 3-ik az $Én_a$-nak

© Copyright Mikes International 2001-2006

önállítási kisérője, mely az öntudatos munkának sublimált érzése. Az $Én_b$-nek önállítási formaindexét el lehet hagyni, mert az $Én_b$ abstractiófokon ujat nem nyujt (v.ö. 15. §.).

Melyik már most azon „élv", melyet a hedonismus minden érték forrásául kiván elismertetni? Az $Én_a$-ban alig fogja kereshetni; mert ez olyan csekély, hogy csak nagyon figyelmes önszemlélés veszi észre az $Én_b$ fokán; hozzá oly jellegtelen, hogy aesthetikai, logikai, ethikai izgalmakban majdnem ugyanolyan minőségü, mint az érzéki és physiologiai izgalmaké. Mert nézzük ezt concret esetekben. Valamely tárgy A éhségemet csillapítja; egy másik B látásomat foglalkoztatja; egy 3-ik C a számítási tehetségemet; egy negyedik D izlésemet. A megkülönböztető jelleg már most az S ben járul hozzá; az emésztés, a látás, a számítás és a szép tetszése teljesen különböznek, tehát (ha a, b, c, d a formai önállítást jelzi) a sor igy fejezhető ki;

$$\left(\begin{Bmatrix} A \\ B \\ C \\ D \end{Bmatrix} \begin{matrix} \pm a \\ \pm b \\ \pm c \\ \pm d \end{matrix} \right) = (O \pm S)$$

Ennek meg fog felelni már most az ezt kisérő külön érzés ($\alpha, \beta, \gamma, \delta$) = C, mely szintén különböző gyökérizü; mert a fenti functiók érzelmei egészen jól különböztethetők meg.

Most ez mind tudomásomra jut: $Én_a$. Ennek a szinezete, megfelelőleg az $\alpha, \beta, \gamma, \delta$-nak még ki fog valahogy ríni, noha már csekélyebb világításban, ugyhogy Énα, Énβ, Énγ, Énδ még mindig különbözni fognak. De már az ezen csoportokra forduló szemlélés oly szintelen, hogy a különbözés alig jut tudomásunkra; a szellemiség oly abstract identitásba vész, hogy a különbözetek elenyésznek. A fokozat tehát igy áll előttünk:

$$\begin{Bmatrix} A \ . \ . \ a \\ B \ . \ . \ b \\ C \ . \ . \ c \\ D \ . \ . \ d \end{Bmatrix} \ . \ \alpha \ . \ . \ Én\alpha \ . \ Énb$$
$$\begin{Bmatrix} A \ . \ . \ a \\ B \ . \ . \ b \\ C \ . \ . \ c \\ D \ . \ . \ d \end{Bmatrix} \ . \ \beta \ . \ . \ Én\beta \ . \ Énb$$
$$\begin{Bmatrix} A \ . \ . \ a \\ B \ . \ . \ b \\ C \ . \ . \ c \\ D \ . \ . \ d \end{Bmatrix} \ . \ \gamma \ . \ . \ Én\gamma \ . \ Énb$$
$$\begin{Bmatrix} A \ . \ . \ a \\ B \ . \ . \ b \\ C \ . \ . \ c \\ D \ . \ . \ d \end{Bmatrix} \ . \ \delta \ . \ . \ Én\delta \ . \ Énb$$

Az Én hozzájárulása objective az $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ sornál kezdődik; tudomásomra jut az Énα, Énβ fokon azaz szinezett subjectivitásban itt veszem észre; az $Én_b$-ben már csak az Énnek magának azonossága az, a mit tudok (= öntudat), nem a másnak szinezete. Ebből világos, hogy az $Én_a$ (azaz Énα, Énβ . . . sor) már gyengesége miatt sem lehet azon élv, melyet a hedonismus az érték forrásául tekint; ez már önszemlélés, nem önérzés (28. §.).

Az „élv" alatt ennélfogva az $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ érzelmei értendők; az emésztés, látás, számítás, műszemlélés élvezetei itt állanak előttünk teljes erejükben és intensiv tisztaságukban. *Ezek miatt mondjuk a tárgyat (O) reánk nézve becsesnek.* Mert nem az élvezet *tudata,* hanem maga ez élvezet élvezése és megélése, ez az, a mit értékesnek mondanak. Az élvről való tudomás maga csak theoretikus objectiv szemlélés, szürke egyformaságban és halvány fénynyel; — az élvezet maga, az életvalóság, határozott különösséggel és vakító villámerővel, ragad bennünket a tevékenységre ösztöni erejével, amilyent az Én csak az erkölcsiség legmagasabb fokán fejt ki — igen ritkán.

23. §. Az élv egyetemes értékforrásul csak 4 feltétel mellett szerepelhet.

Arra nézva, a ki az értékelés folyamatát egyes mozzanataiban látja, kétségtelenül világos, hogy az érték még az $\alpha, \beta, \gamma,$ azaz a kedvérzetek fokán megállapítva nincsen. *Az értékelés nem direct, érzelmi actus, hanem indirect és közvetített, értelmi actus azaz itélés.* A mikor tehát az élvirány az érzésre épiti fel, akkor okvetetlenül különféle psychikai jelenségeket összezavar. Mindamellett, minthogy lélektani substructiónk önkényes is lehetne, az élv szerepét ezen álláspontról eldönteni nem akarjuk; hanem úgy intézzük a vizsgálódásunkat, hogy azon feltételeket és következményeket veszszük logikai elemzés alá, melyek az élvirány elfogadásától el nem választhatók. S ha úgy találjuk, hogy ezen feltevések a tényekkel nem egyeznek, akkor lélektani elemzésünk erőt nyer a logikai érvek részéről is.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ha ugyanis az élviránynak igaza volna, akkor tétele azt jelentené, hogy az emberi életnek (azaz az actióknak, melyekben nyilvánul) középpontját és mozgatóját az élvezet képezi. Vagyis:

1. minden tevékenységnek ez volna *indítója;* mert ha a cselekedeteknek más indító okuk is volna, akkor ezen más az élvvel párhuzamos esetleg neki fölérendelt valami volna; azaz vele egy értékü vagy (legalább erőfokilag) értékesebb.

2. De akkor minden actiónak *célja* is volna az élv, mert csak annál nyugodnék meg. Mert ha más célunk is volna, akkor nem állana az, hogy *„az érték = élv",* hanem csak azt nyernők: *„némely érték = élv."*

3. Akkor azonban az élv volna az értéknek *okozója,* forrása és gyökere. Mert ha maga az élv mélyebb alapra támaszkodnék, akkor ebben a mélyebben fekvő gyökérben kellene az értéket fakasztó erőt találnunk.

4. S végre ha érték = élv, akkor minden értéket az élvvel kellene *mérni.* Mert ha magát az élvet is mérhetnők valamivel, akkor nyilván ez a más volna a feljebb álló mérték, nem az élv. Ebből következik, hogy ha az élvezeten kivül

1. más inditó ok
2. más czél
3. mélyebb realitás
4. más mérték

is találtatnék, akkor a hedonismus tétele: *„az érték = élv"* egyetemes érvényességét elvesztené.

Ezen vizsgálódás közben nem fogjuk azon sophismákat mind felsorolni, melyeket az eudaemonismus, tétele mellett, fel szokott hozni; ezeket az utilistikus erkölcstanok már specialis szinezettel szokták részletezni s azért ott keresendők.[1] Itt általános szerepléséről van szó s azért emeltem ki ezen 4 szempontot, mert ezeknek zavaros kavarodása okozza azon homályt, melyet az eudaemonismus vitájában tapasztalunk. Mert lehetne az élv egyik vagy másik tekintetben uralkodó, és akkor erre a dominiumra nézve fennáll a hatalma; de azért az egész életfelfogásban uralkodóul az élvezetet csak akkor szabad hirdetni, ha emberi alkotásokat csakis az élv inditására, csakis az élvezeti czél végirányában, csakis az élv gyökeréből és forrásából állitanók elő s ha egyuttal az élvezetben azon mértéket is nyernők, mely minden érték megállapitására képesítene.

24. §. Az élv mint a cselekedet indoka.

Mindezeknek megvizsgálásához szükséges volna az *élvnek természetét* felderiteni. Azonban a lélektani részletezés, a melyben sokan szinte kéjelegnek, itt egészen alárendelt fontosságu, ontologiai kérdés; azért mellőzhetjük. Jelentés tekintetében annyira világos az élv mindenki előtt, hogy a kintól még az állat is meg tudja különböztetni. Jelenti ugyanis az önállitás sikerességét vagy sikertelenségét; a mikor valamelyik functiónk hatása akadálytalan, akkor ez *önállítást subjective* élvnek érezzük. Van tehát benne 2 momentum: az objectiv realitás önállítása és ennek az önállitásnak subjectiv reflexe; hogyan oszlanak meg ezek: vajjon a képekre esik-e az érzés vagy az Énre? ez az értékelésre magára közönyös kérdés.

Ha már most az élv és a kín az önállításban birják realis alapjukat, akkor voltaképen a kín csak az élvnek kisebb foka, mint Leibniz gondolta;[2] a realitásnak realitása mindkettőben az alap s azért kifejezését ugy adhatjuk, mint Kant tette, + a és — a; ugy a hogy meleg és hideg egy 0 fokra nézve ellentétek s mégis realitások. Még a kínban is az Én az, a mi érzi magát, azaz valami realitas. Ebből következik, hogy minden érzésben az önállitás, a realitas, *a positivum az, a mi nyilvánul. Ama tétel, mintha az élv csak valami negativum volna, logikai lehetetlenség*,[3] melyet régen megczáfoltnak tekinthetünk.

Egészen más kérdés az: *vajjon az élv vagy a kin* („Lust u. Qual") *lélektanilag azaz időbelileg az első-e?* Kant ugy fejezte ki nézetét, hogy „minden élvet a fájdalomnak kell megelőznie. Der Schmerz ist immer das

[1] Az eudaemonismus érveit részletezi pl I. *Stuart Mill.* Utilitarianism. *Lestie Stephan* Science of Ethik. 1882. *Paulsen* System der Ethik. *Schuppe* Grundriss der Ethik u. Rechtsphilos. és mások.

[2] *v.ö. Hartmann E.* Pessimismus I 23 l.

[3] *Schopenhauer* «W. als W. u. V» I. K. IV. 58. §. Maga Hartmann sem tartja fenn s v.ö. *Döring* Phil Güterl. 57 l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

erste".[1] Öntudatunk szempontjából ezen tétel nyilván hamis; mert az élveknek egy nagy részét semmi *érezhető* kín nem előzi meg s mivel a kín az öntudatos állapotot jelenti, azért a tétel (pl. a fejlődő gyermekek játékainál, az aesthetikai élvezeteknél stb.) a tényállást nem fejezi ki. Ha azonban metaphysikailag a kín alatt a *realitas objectiv megszoritását* értjük, akkor a tételnek *van* értelme.

Ahhoz, ugyanis, hogy a realitas tevékenységnek induljon, mindenkor valami inditás kivántatik, hatás egy ok részéről; pl. hogy *valamit* lássunk, kell tárgy, a mely ingerel. Ezen inditás a mi funktiónkban először megszoritást okoz, — azaz valamiféle változást vagy jelen állapotának részszerü negatióját. Ez a megszoritás ennélfogva megelőzi az önállitás sikerességét vagyis az önállitás relative mindig reactio; s igy bár maga az önállitás positiv actio, mégis logikailag benne egy negatio (mint a ható tárgyban positivum) a megelőző. Az öntudatos élvezetet ennélfogva *sokszor* öntudatos fájdalom előzi meg, de ez *nem mindig* öntudatos kín;[2] ellenben *mindig* megszoritással kezdődik a reactio, csakhogy ezen megszoritás az érzés körében nem lép fel. Ha ezen megszoritás tudatunkban is lép fel, akkor *hiánynak érezzük;* azért az élvnek metaphysikai lényege az önaffirmatio s azért mindig +, ellenben physikai előállása mindig megszoritáshoz van kötve vagyis realis hiányhoz.

Ha már most ezen distinctiót szemmel tartjuk, akkor a cselekvésben mindig reactiót fogunk látni, melyet a realitas egy objectiv megszoritás ellenében kifejt. Éppen azért a relatióban álló dolgok *minden tevékenységét* (objectiv vagy subjectiv) *hiány előzi meg.* Vagyis: *minden cselekvésnek indoka a hiány;* mert az *élv csak a siker érzete,* mely a reactiót, azaz az önfentartást, kiséri, tehát *logikailag nem lehet a reactiónak megelőzője.*

A cselekvés ennek folytán nem az élvből indul ki, hanem a kínból vagyis a hiányból; a hiány egyenes projectioja maga a cselekvés; a cselekvésnek kisérője, árnyéka, formái, reflexe a siker érzete vagyis az élv minden formája (v.ö. logikai fejtegetését a 31. §. végén.)

Ebből következik a 23. §. 1. feltételének tagadása: *a cselekvésnek indoka nem az élv, hanem a hiány vagyis sokszor a tudatos kín.* Ha már most a hiány minden cselekvés motivuma, akkor félszegséget követünk el, ha a cselekedet alanyi értékét az élvből próbáljuk kihozni. Mert akkor a cselekedet alanyi értéke a *hiánynak* functiója s a cselekedetek értéktáblája a hiányok, nem az élvnek fokozatától függ. S tényleg a cselekedetek legnagyobb részét a hiány ereje erőszakolja ki. Eltekintve az öntudatlan mozdulatoktól, melyek mind öntudatlan, de realis hiányból fakadnak, — az emberi cselekedeteknek főforrása az ösztönök hiányaiban rejlik, ezek impulsusai késztetnek a reactiókra. Socialis és individualis életnyilvánulásainknak óriásilag tulnyomó része az affektusok nyomása alatt áll elő, melyek nem számitanak az esetleg cseppenő élveredményre, hanem ezen számitástól eltekintve a hiány lángjával vetik magukat a cselekedet tárgyaira (v.ö. 51. §.).

Ezen fejtegetések már most tisztábban engednek látni a motivatio természetébe, mely a criminalistáknál még mindig megbocsáthatatlan zavarban szenved. A felületen uszkáló hiba; mely indokot és czélt összezavar,[3] már Bentham fejtegetései után el volna kerülhető, a ki a motivumot „pleasure, pain or other event, that prompts to action" csoportjában lát,[4] azaz a *közvetlen inditóban.* Ellenben a lélektani motivumot még mindig sokan az élvben keresik, bár sokan belátták, hogy a cselekedet közvetlen motivuma a kín (pl. Tráger L.,[5] Zitelmann Ernő[6]). *A* mi fejtegetéseink eredménye talán indokolttá teszi azon tételünket, hogy *minden cselekedet motivuma csakis a hiány, a cselekedet maga a hiányt elenyésztető projectio;* mert az élvnek mindenkori megelőzője az öntudatlan vagy öntudatos hiány.

Azonban vannak esetek, melyekben az anticipált élv látszik a cselekedetet meginditani. Ha pl. valaki pénzkeresésre adja magát, akkor rendesen azt gondolják, hogy azért teszi, hogy a pénzzel jó életet (= élvezeteket) biztositson magának, azaz a motivumot a jó élet anticipált élveiben keresik. A helyes elemzés azonban azt mutatja, hogy az élvezetek hiánya ösztönöz a jövendő felé; a jó élet élvei csak az irányt jelzik, mely felé a cselekedet halad. Hát a mikor Ádám „megismeré" Évát, micsoda élvérzet volt annak

---

[1] Kantot e tételre *Veeri* H. vezette «Meditazioni sulla economia politica» 1771.

[2] Már *Locke* a fájdalomban látja a cselekedetek indokát. (Essay II. 20. §. 6; 21 §. 29, 31-37.).

[3] Szép florilegiumot ad *Liepmann* «Einleitung in das Strafrecht« 115-120.

[4] *Bentham* An Introd. to the princ of morals and legistation. Ch X. of motives.

[5] *Tráger* L. Wille, Determinismus u. Strafe 93. l. «das Unlustgefühl, das Unbefriedigtsein ist es, das zur Willensäusserung *treibt*».

[6] *Zitelmann* B Irrthum. u. Rechtgeschäft 107 l. «Aus der Unlust .... «folgt» *unmittelbar* u. nothwendig der Wille zur Handlung».

© Copyright Mikes International 2001-2006

motivuma? a mikor a fiatal állatok étel-ital, játék után néznek: honnan ismerik az élvet, mely rájuk ezekből háramlik? Ez esetekben nyilván az élvmotivatio érthetetlen; ellenben egészen világos a kínmotivatio ereje.[1]

Ha az ember valami hiányt máris kielégitett, akkor a hiányérzethez hozzácsatlakozik az élvérzet, mint emlékezeti kép. Ekkor az emlékezeti élv a motivatio körébe beleilleszkedhetik tagul, de akkor is a kör kezdőpontja, melybe visza is fut, a hiány. Igy pl. valami hegy megmászása élvezetet okozott; mikor a hegyre gondolok, az élv emlék is fel fog éledni. De vajjon akkor mindjárt szaladok-e fel a hegyre? Nyilván való, hogy ezen actióra csak akkor szánom el magamat, ha sok szobaülés, unalmas egyformaság és más egyéb valami hiányérzetet okozott bennem; akkor ezen hiány megszüntetésére eszközt jelez az emlékezeti kéj s mint a motivatio körének egyik rugója közremüködhetik. De a megindítás unalmam kínjából fakad.

Minthogy ezek után az élv az önállitás sikerének kifejezése, azért az élv másodlagos reflex, az ősi tény pedig az önmagát állító realitas. Minthogy azonban ez önállitás megértéséhez indok kell, mely a realitast izgatja azaz megszoritja, azért a cselekedet priusa a szoritás vagy hiány. Éppen azért az élv csak az önállitás kisérője, nem megelőzője; s minthogy önállitás = tevékenység, azért minden tevékenység megelőzője a hiány. A tevékenység értékét ennélfogva a hiány szabja meg realiter, annak a functiója; az élvben csak tudomásunkra jut, tehát az élv csak ratio cognoscendi az értékre nézve, nem ratio essendi. Ha a cselekvés indokától függne az érték, akkor a hiányban s nem az élvben kellene annak alapját találni (v.ö. 26. §.).

25. §. Az élv mint a cselekvés célja.

Bár az előző §. fogalmilag és tényekkel is azt mutatta ki, hogy a cselekvés indoka nem lehet az élv, hanem pusztán csak a hiány, mert ezen actio ellen való reactio = cselekvés, — mégis valaki azt mondhatná, hogy ez csak lélektani subtilitás; hogy azért mégis minden ember szeme előtt, mielőtt tevékenységre szánná el magát, az élvezet lebeg s hogy ez képezi voltaképen tevékenysége vezérét. „A természet az emberiséget két souverain ur kormányzása alá helyezte" mondja Bentham; ez az uri ikerpár az élv és kín (pleasure and pain). Az élvnek és kínnak ezért centralis szerepet tulajdonitottak s bennök találták az értéket magát.

A tétel felállítása a görögök felületes lélektani elemzésének eredménye, melyben ezen nagyerejü tényező szerepe világosan nem lett felderítve. *Diog. L. X. 128.* szerint Epikuros hivei azt mondják: ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν. A stoikusokról is azt mondja *Stobaeus* (Ecl. II. 138.): τέλος φάσιν εἶναι τὸ εὐδαιμονεῖν οὗ ἕνεκα πάντα πρὰττεται, αὐτὸ δὲ πρὰττεται μὲν οὐδένος δ᾽ ἕνεκα. Az élvezet tehát „kezdete és vége" a boldog életnek; benne van az „a miért mindent teszünk, őt magát semmiért" — azaz ő *az absolut végső cél* is.[2]

Lehet már most e körül sokat vitatkozni — eredménytelenül; de csak addig, mig a kérdés összekuszált egyes szálait szét nem választottuk. A kétértelmüséget a τέλος finis terminusa rejti magában; itt kell az elemzéssel kezdeni. Lehet ugyanis 1. τέλος valaminek *vége és célja,* a „finis" kétértelmüsége szerint. „*Cél*" az, a mit öntudatosan végpontul tüztem ki magamnak; a *„vég"* ilyen szándékosságot nem foglal magában. Azért az élvet lehet a) öntudatos első célúl tüzni ki magunknak vagy pedig b) ezen célzatosság nélkül is lehet eredménye mindennek (ἐπιγιγνόμενον, Arist.). 2. Az élvezet lehet öntudatlanul is logikai alap (ratio) arra nézve, hogy bizonyos cselekvési sort végrehajtsunk. Ezen eseteket ennélfogva külön-külön kell megvizsgálni, ha az élvnek „cél" voltát világosan meg akarjuk állapítani.

1. A főkérdés tehát ez: *igazán célul tűzzük-e ki öntudatosan az élvezetet minden cselekvésnél?* Ha a cselekvések nagy területén végig tekintünk, akkor azt találjuk, hogy ezen kérdéssel szemben különféle jellemet mutatnak.

a) Vannak tevékenységek, melyeknél az élv egyáltalán szerepet nem játszik, — mert lélektanilag még elő sem tünik. Ilyen ősi tevékenységek azok, melyet az élő lények a tapasztalat teljes hiánya mellett hajtanak

[1] *Rolph* szerint az állat nem azért fogja a zsákmányt s eszi, mert ez élvezetes, hanem azért mert *éhes,* tehát fájdalom az indoka. Az a «fájdalmatlan élet», melyet *Patten* S. N. (The theory of social forces Philad. 1896) mint «ideált» képzel, — minden actiónak megszünése lesz, azaz halál. (V.ö. *Barth* Philos. der Gesch. als Soc. I. 298-302).

[2] Aristoteles is a τέλος-t, azaz a cselekvés végcélját vagy eredményét, mintegy logikai ratióját (bár nem lélektanit!) az εὐδαιμονία-ban (= εὖ ζῆν = εὖ πρὰττεν) látja. *Eth. N. I. 6.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

végre. A csecsemő actiói ilyenek. Általában az élő lény, a meddig az élvezetet nem tapasztalta, az élvezettől teljesen független tevékenységeket fejt ki, állat és ember egyaránt. Oly lény, mely első sorban élvre iparkodnék, okvetetlenül elpusztulna, mert kapkodó mozdulatai célhoz sokáig nem birnák elvezetni.

b) Vannak tevékenységek, melyeknél az élv ismeretes ugyan s még sem lép fel kitüzött cél alakjában. Az anyaállat védi és táplálja fiait nem azért, hogy élvezzen, hanem azért, hogy könyörületességétől megszabaduljon; ezért segít a gyermek a pajtáson, mert a részvét fájdalma ösztönzi. *A cél tehát nem az élv, hanem az actus;* nem a hedonismus, hanem az energismus a cselekvés formája. Inditó ok a hiány, kitüzött cél a védő mozdulat, melylyel azt megszüntetjük. Ez indítja táplálkozásra, mert éhes (szinte nevetséges egy állatot elgondolni, mely étel után élvezet kedvéért keresgélne, vagy élvezetért, élv céljából dőzsölne, mint az ember); ez ösztönzi játékra, védelemre s egyéb actióra. Messze áll tőle annak gondolata is, hogy az eredmény élvezet lesz rá nézve. Az állat és a gyermek a naivitás álláspontján állanak; s a meddig naiv az ember, addig ő sem tüzi ki magának *célul* az élvet, hanem elsősorban a mozdulatokat, melyekben a tevékenysége kifejlik. Ha sok az ideje, akkor a kellő foglalkozással igyekszik azt kitölteni, nem — élvvel; csakis igy érheti el az εὖ ζῆν-t.[1] Minél ösztönszerübb az akarat, annál kevésbbé lép fel benne az élvezet, — ez csak mellékes járulék, ἐπιγέννημα (stoikusoknál).[2]

Az emberi cselekvés legnagyobb része ennélfogva nem az élv, hanem az önfentartás céljából megy végbe; ez vezérli; τηρεῖν ἑαυτό az, a mire minden élő lény törekszik (τὰ ὀικεῖα προσἰεται Stobaeus). Spencer azért jól mondja az „életet előmozdító" = élvezetes; amaz az alap, emez járulékos. S azért kár volt ezt hedonictice meggyengíteni s azt mondani (Social Statics 84. l.), hogy mindenki saját *boldogságára* törekszik; mert mindenki *önfentartásra* kényszerittetik s igy arra törekszik, — a boldogság ezen actus közben tudomására sem jön. Ez utóbbi a természetes élvezet; a mely nem igy ered, azt már Panaitios természetellenesnek nevezte,[3] — mi raffináltságnak mondjuk.

c) Átmenetileg lehetnek tevékenységek, melyekben az actio és az élv egyrangu célként szerepelnek. Igy pl. valami poemát megismerni és élvezni kivánok; itt az élv az actiónak alkotórészéül szerepel s kötve van az ismerés actusához, mint lényegeshez.

Mindezen esetekben tehát a közvetlen cél nem az élv, hanem a tevékenység. Van d) utoljára, elfajulásként, azon eset is, a hol az actio nyüg és mellékes, az élv a szándékos és tudatos cél az elsőrendü (primär) cél. Az ember mozog az élvezetért, eszik, hogy élvezzen, iszik, közösül, társalog, dolgozik csak azért, hogy élvezzen, semmi másért. Ez esetben azonban egy fixa idea, rögeszme rángatja az embert; felhőt ölel Hera helyett; az eredményt kivánja az előzmény nélkül; az „élvezet" somnambulismusba meríti bele az embert, melyben a valóság homályos szálak képében zavaros értelmetlenséggé összefolyik s csak egy lidércfény ugrál a mocsár felett sásról sásra. A boszorkányéjnek hangulata ez, — de nem normális lélek állapota. Hanyatló, ideges („reizsam", Lamprecht-nél) korszakok, mint a római császárok kora, teremnek ilyen dehumanizált bestiákat, kiknek üressége édeskés finnyásságot vesz fel maszkul (pl. némely modern nőknél), holott a mélységben a hiány (többnyire a nemi ösztön hiánya) rejtőzik s időnként hallatja bömbölő hangját, mely a lárvát lerántja a kéjhölgy simulatiójáról. A kiben azonban csak „emlék" a hiány, ott vana est sine viribus ira, nem kéjenc ő már, hanem csak elégedetlen barom.[4]

Ezen fejtegetések eredménye tehát igy foglalható össze. A kezdő állati életben az élv egyáltalában nem szerepel, tehát nem is lehet a cselekvés célja. Fejlettebb tapasztalat mellett is a cselekedetek nagy része az önfentartásra, az actióra törekszik, nem az élvre. Normalis esetben az actióval együtt az élvet is tüzhetjük ki célul, — de támasza a cselekvés. Ellenben az élvnek központi célul való kitüzése abnormitás jele, mert a reflexet tüzi ki célul a hordozó valóság nélkül; felhőt Hera nélkül ölel, a ki élvezetet munka nélkül vél elérhetni.

2. A lelki élet szolgáltatta ezen tények érverejét emeli még a teleologiai kitekintés. Ha az élv a végső cél volna, „melyért minden más van, ő maga pedig semmiért", — akkor azt jelentené a) hogy az ember egész

---

[1] *Kant* (S. W. VII r. 149. l)*:* «das Ausfüllen der Zeit durch planmässige fortschreitende Beschäftigungen, die einen grossen beabsichtigten Zweck zur Folge haben, ist das einzige sichere Mittel, seines Lebens froh u. dabei doch auch lebenssatt zu werden.»

[2] *Hartmann* E. Wertbegriff u. Lustw. 30 l. helyesen: «Lust ist umso weniger als bewusstes Ziel enthalten, je instinctiver, naiver, unreflectirter das Wollen ist .... Dem bestimmten Wollen kam es nur auf *Erreichung seines bestimmten* concreten Zieles an, u. die *Lust fällt ihm nur nebenbei zu.»*

[3] *Sextus Emp.* adv Math. XI. 73.

[4] ἡδονὴ τέλος — πόρνης δόγμα — állítják a stoikusok.

© Copyright Mikes International 2001-2006

organisatiója, b) a társadalom összes intézménye s történelmi menete, c) az egész világberendezés csakis ezen szempontból volna érthető. Mert mindezekben akkor csak az élvre vezető eszközöket kellene látnunk. Ez azonban teljes képtelenségre vezet.

a) Az egyes ember egész organisatiója eltévesztett szerkezet volna ez esetben. Mert α) a cél maga irrationalis, mivel *soha el nem érhető*. Az élv ugyanis folyton váltakozik a kínnal s ezért logikailag a fájdalom éppen olyan célul volna tekinthető, mint az élv; sőt éppen ez volna a valódi cél, mert az összes élvezeteknek tényleges eredménye a legnagyobb fájdalom, melyet ember e földön ismer: a halál.[1] De β) a cél megvalósítása *célszerütlen apparátusra* volna bizva, mely az eredményhez semmi arányban nem áll. Minek az a komplikált és kényes szervezet, ha az élvet egyszerübb eszközökkel biztosabban is el lehet érni? Avagy nincs-e erőfokilag nagyobb élvezete az állatnak párosuláskor, mint az embernek? s mégis mennyivel egyszerübb az alsóbb állatok minden szerve, mint a miénk! Micsoda aránytalanság az, ha az emberi szervezet csodálatos bonyolultsága s a bolha egyszerü alkata ugyanazt a célt valósítja meg: az élvezetet! Ha pedig nem egyforma az élv, akkor van felette valami, a mi magasabb értékü, mint az élv. Honnan veszi magát ezen „eszközök" sorában azután az értelem, mely Kant szerint is a legnagyobb fájdalmak forrása, mert csak az értelem ismeri fel azon növedéket, melylyel a képzeti fájdalmak az organikus fájdalmakat gyarapítják? Ilyen dysteleologiát semmi szervezet sem birna el. Pedig Cain azt mondja:

I should be proud of thought
Which knew such things. (Act. II. Sc. 1.)

Az emberi szervezet különben nemcsak élvezetet, hanem kint is termel. Ép oly szükségszerüséggel, mint az élvet, hozza létre; s ugyanazzal a logikával a kín is állítható a szervezet végcéljául.

b) S a mi lehetetlen az egyesnél, az lehetetlen marad a köznél is. A „legtöbbek legnagyobb boldogsága" üres ábránd, a vérig elkinzott sziv lázas projectiója; mert a mi az egyesnél nem valósítható meg, az nem valósítható meg *sok* egyesnél sem, mivel az organisatiójuk azonos.

c) A világegységre pedig alkalmazni ezt a képet egyrészt alacsony értelmiségnek a dolga, másrészt logikailag értelmetlenség. A mi a napi légynél máris csak futó pillanat — mert addig tart az élvezet — ezt a mindenségben örökkévalóságul képzelni, legalább is izléstelenség. Még Cain is csak vonakodva jut arra a gondolatra, hogy az égitestek a végtelen ürben repülnek — az örökkévalóság mámorában „intoxicated with eternity";[2] pedig Cain egy tapasztalatlan, bár jóeszü és helyes járású suhanc! Logikailag pedig a gondolat teljes csak a kín hozzávételével. A világban egyik a másiknak eszköze; az egyiknek kárából él meg a másik; az egyiknek élvezete a másiknak kínja és halála. A növény elpusztítja az ásványt, az állat a növényt, az ember az állatot, gomba és féreg az embert. Hát csak az, a ki mást felhasznál, van élvre praedestinálva? a kit széttépnek, annak kín és végpusztulás a végcélja? Hol marad azonban akkor az élv mint egyetemes világcél?

Minden hedonistikus teleologia hajótörést szenved azon tényen, hogy élv és kín, haszon és kár kosmikus ikertestvérek, melyek egymástól elválaszthatatlanok s azért, ha ezek czélok logikailag *egyformán* czélok. S ha valaki azt képzeli, hogy az élv nem a dolgoknak maguknak a czélja, hanem valami providentia által kitüzött „praemium", mely az állat normalis tevékenységét jutalmazza,[3] — ugy, hogy *ily* értelemben mégis világczél, — akkor ez először rossz theologiai ábránd, melyet nem akarunk birálni; másrészt ha praemium, akkor igazságtalanul van beosztva, mert miért kell a báránynak kinlódnia, hogy én élvezzek? Harmadszor, ha csak „csábitásul" lebeg az állat előtt („Lockung"), akkor még türhetetlenebb czél, nemtelen czél, ha eszközei között a vérengző kegyetlenséget is kell felvéve találnunk.

A §. fejtegetései talán világossá tették, hogy az élv egyetemessége nem tartható fenn végczélul. Hogy mégis annyira lábra kapott a XVIII. században az eudaemonismus, annak mély sociologiai okait csak az érték phaenomenologiája deritheti fel; a mit tehát a kellő összefüggésre kell halasztanunk. Jellemző, hogy ezen elbutult nyárspolgáriasság csupa élvvágy és élvmámor miatt a legfőbb elleninstantiát nem látta: a halált. Byron „Cain"-je ezzel döntötte fel; az iszonyatot el kell képzelni, melyet Zillah rémületes szavai Ábel holtteste felett okoztak az odarohanó első családban:

---

[1] *Byron.* Cain Act. II. Sc. 2. Cursed be

He who invented life that leads to death.

[2] *Byron.* Cain. Act. II. Sc. 1.

[3] *Paulsen.* Ethik I.[2] 208.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Father! — Eve! —
Adah! — come hither! *Death is in the world!*
(Act. III. Sc. 1)

26. §. Az élv mint az érték alapja. Hysteron-proteron.

Abból a feltevésből már most, hogy az élv kedveért történik a világon minden, — a melynek ferdeségét a 25. §. fejtegette, — vezették le azon értékelméleti „axiomát", hogy *az élv az értéknek forrása és alapja.* A logikai nehézségeket, melyekhez ezen tétel kötve van, a legnagyobb gonddal kell felmutatni, — mert az értékelés minden további lépése ezen ponthoz van kötve.

Mit rejteget magában azon tétel: hogy az élv minden érték forrása? Először is azt, hogy az élv önmagában értékes mindenkor. Másodszor azt, hogy az élvezetből folyik okilag az érték; 3-szor, hogy nélküle semmi érték nem lehetséges.

1. Az első pontot talán meg lehet engedni sok vita és cautela nélkül. Az élv ugyanis az önállitás sikerének kifejezése; az önállitásban birjuk lételünket, melyet a „perseverentia in se" jellemez; azért az élv mindenkor tetszik s a szemlélőben ismét élvet okoz. Lehetetlen hogy saját élvezetünk felett szomorkodjunk, mert ez annyi volna, hogy lételünket magát élvvel megszüntessük. Az élvben van az önállitás teljessége elérve; rajta tul nincs semmi, azért önelég, αὐταρκές, s birtokában nem vágyódunk semmire. *Az állat,* mikor elérte, az *élv pillanatában életének csucspontján áll mindenkor.*[1]

2. Ámde abból, hogy az élv értékes, *nem következik az,* hogy ennélfogva más érték nincs, mint csak az élv; az egyszerü logika tiltja ezen tételnek az „élv értékes" megforditását igy: „az érték = élv", itt csak per acc. lehet forditani. Schuppe ugyan azt kérdi, hogy miben álljon az érték, ha nem az élvben? de ezen kérdés a logika óvó szava ellenében meg ne zavarjon. Mert hiszen éppen azt keressük, hogy miben állhatna az érték? jelenleg pedig még biztosan nem is tudjuk, mi az érték? most még csak ugy fogjuk fel, a hogy a közbeszédben szokás róla beszélni. A logika azt tanitja tehát, hogy az élv ugyan értékes, de egyelőre ebből csak az következik, hogy némely értékes az élvben keresendő. Ha valaki azt következteti, hogy minden érték az élvben áll, akkor már petitiót követett el, a mennyiben felteszi, hogy az élv az, a mi itél, az érzés adja az értéket. Mi pedig már a 15. §-ból tudjuk, hogy az érték nem az érzés, hanem az itélés dolga; ennélfogva számunkra nyitva áll azon lehetőség, hogy az értéket az élvtől és érzéstől függetlenül is állapithatjuk meg.

3. Hasonlókép elhamarkodott állitás az, hogy, ha valamely tárgy értékes, az élv *miatt* értékes. Ez a „cum hoc" és „post hoc, ergo propter hoc" tévedése.

a) Valamely dologgal mindig járhat élv, a nélkül, hogy *a miatt* volna értékes. Pl. az étkezés normális körülmények között mindig élvezet; — azért értékét még sem ezen élvezet állapitja meg, hanem azon objectiv haszon, melyet a szervezetnek hajt. A rózsa illata és szine mellett annak aesthetikája is szerepel s okozza az értékét. Igy bármely tárgy értéke nemcsak az élvtől, hanem más momentumtól is függ. Igaz, hogy ez ellen azzal állanak elő, hogy az aesthetikai tetszés is élvben áll; ámde ezen élv nem az, a mit „élv" alatt érteni szoktunk (pl. nemzés, étkezés élve), másfelől pedig az élv itt tiszta nyugalmas érzés, vagyis inkább tudatosság, a melynek *minősége* és igy értéke is más, mint egyéb élveknek.

b) Az okoskodás téves a „post hoc" tekintetében is. Igaz, hogy pl. az étkezés mindig élvvel jár; de nem igaz, hogy ezen élv *miatt* értékes. A causatumról a causára sem biztos a haladás. Még akkor is, ha az élvet az étkezés okozza, nem következik, hogy az étkezésnek értéke az élv miatt volna. Mert étkezés ∞ élv ∞ érték haladási momentumok ugyan, de nem causalis tagok. Az étkezés élvet okoz s az élv az értékre utal; s azért az érték mégis inkább az étkezés értéke miatt s nem az élv miatt lesz állitható.

Vagyis: az *élv csak ismeretünk számára indok, de nem az értéknek szülőoka.* Az élv az értéknek ratio cognoscendi-je, de nem ratio essendi-je. Mi az értékre az élv folytán leszünk *figyelmessé;* de az élv nem adja az értéket; azt homogen természete miatt nem is adhatja. Mert élv mindig csak ± kibillenés, egyforma mindenkor; ellenben az érték különböző: haszon, erkölcsi, aesthetikai s más érték. Hogyan lehetne az egyforma élv ezen heterogen értékeknek szülő oka! Itt is azon tévedés uralkodik, mintha az érték az *élvező*

[1] Onnan *Schuppe:* «Richtig also ist, dass die Lust nicht um irgend etwas willen gewollt wird.« (Grundriss 32. l.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

érzésből eredne; pedig az érték megállapitása az *érzésen felül álló intelligentiától függ,* mely az érzést egy önértéküvel összehasonlitja s az egyezést vagy nemegyezést *objective megállapitja.*

4, Magának *az élvnek pedig értéke miben áll?* igazán nem szabad ennek alapját tovább kutatni? Az eudaemonismus tiltja ezen további fürkészést; én azonban szükségesnek vélem. Mert mi tulajdonképen az élv? magában levő, substantialis vagy csak accidentalis valóság? Az élv először is alanyi állapot. De kinek az állapota? Mondjuk az Éné; ennek affirmatiója tükröződik az élvben. *Az élv ennélfogva subjectiv reflexe valami realitasnak,* az Én realis önaffirmatiójának. Ha tehát a reflexnek értéke van, akkor az *alapul szolgáló realitas értékessége miatt van értéke.* S igy voltaképen nem is az élv értékes, hanem az, a ki élvezi, azaz annak a realitasa. Ezt a realitast itéljük meg a becslő itéletben s ennek értékét viszszük a reflexre; a táplálkozás reflexe más, mint a látás, a harag, a gondolkodás élvreflexe — az értéket erre a reflexre a realitas értéke sugározza. Van ennélfogva a realitasnak saját formai vonása; élvvonás, mely az Énben tudomásul jön s onnan, mint a realitas értékének reflexe a reflexre terjed ki. S igy az élv nem magáért, hanem az alapul szolgáló realitásért értékes; az ő fényessége is csak a bolygók kölcsönzött fénye.

A mi feltegetéseink tehát arra vezettek, hogy az élv nem lehet az értéknek végső forrása és alapja. Mert maga az élv is csak tünő accidens; saját különböző értékét az alapul szolgáló realitastól nyeri; azért bár maga értékes, még sem végső érték; s ha az okozó dolognak értéket tulajdonítunk, akkor azt a dolog saját realitása miatt tesszük, nem pedig a reflex miatt, melyet mi borítottunk reája. Az élv tehát az értéknek csak alkalmi oka, figyelmeztet reá, de nem valódi szülőoka: ép azért csak rat. cogn., de nem rat. essendi, s azért helytelenség azt mondani: „az érték az élv miatt van", — az igazi tényállás ez: „az érték a tárgy realitása miatt van, de felismerésére az élv szolgál inditó okul." Minden más okoskodás: hysteron proteron; éppen azért az értéket az élv functiójául felfogni csak azért nem sikerülhet, *mert nem az.* Az érték sem erőfokilag, sem minőségileg nem áll arányban az élvezettel; hanem arányban áll a hiánynyal és ennek kapcsán a functio minőségével (v.ö. 24. §.).

27. §. Az élv mint az érték mérője.

Ha az érték az élvvel functiói viszonyban állana akkor az értéknek minden faja is az élv fajaitól függne minőségileg és erőfokilag vagyis *csak egy mérője* volna: az élv fokmérője. A kérdés annyira bonyolódott, hogy, tekintve nagy kihatását az értéktan minden ágára, itt összefüggésben kell vele végeznünk. Ezen célból két részre bontjuk a problemát:

I. Mit akarunk voltaképen mérni?

II. Mivel mérhetjük s általában milyen értelme van a mérésnek?

I. Ha az élv az érték mérője, akkor *ennek az az értelme lehet,* hogy:

1. az élv minőségétől függ az érték minősége és

2. az élv erőfokától függ az érték erőfoka. Azaz: az élv minőségét vagy erejét használhatjuk mértékegységül az érték megállapítására.

1. Már az első lépésnél ingadozást tapasztalunk. Némelyek az élv minőségét mindenütt egyformának tanítják, mások különnemü élveket ismernek el. Mi a 16. §-ban azok mellé állottunk, kik különnemü minőséget fogadnak el az érzelmek s igy az élvek között. Ennek alapján számunkra a kérdés igy áll: mivel mérjük az élvek heterogen fokait? Van-e nagy változatosságuk mellett is valami vonás, mely valamennyiökön végig huzódva, mégis annyira különböző alakot ölt, hogy a csoportokat el lehessen választani? Ezen kérdésre II. alatt tüzetesen felelünk; egyelőre elegendő megemlíteni, hogy a gyökériz különböző tisztasága elég alapul szolgálhat ilyen közös vonás felállítására.

2. Azok, akik ezen differentiát tagadják, pusztán az élv erőfokára vannak utalva. Ennek folytán minden érték rájuk nézve csak élvérték;[1] és minél erősebb az élv, annál nagyobb a dolognak az értéke; egyéb különbség az élvek között nem található: „pushpine is as good as poetry" mondja Bentham. *Feladatul* áll

[1] Igy már *Epikuros,* midőn azt mondja *(Cic. de fin.* b. 17.): «animi autem voluptates et dolores nasci fatemur e *corporis* voluptatibus et doloribus». És «nec equidem habeo, quid intelligam bonum illud, *detrahens ittas voluptates,* quae sapore percipiuntur ... stb» Azóta ismételte *Paley* («Grundsatze der Moral und Politik», ném Garve 1788. 21. l.) «dass eigentl. zwischen Vergnügen u Vergnügen kein anderer Unterschied stattfindet, als der an Dauer u. der an innerer Stärke» és utána mások.

© Copyright Mikes International 2001-2006

tehát előttük: oly egység megtalálása, a melylyel az élvsommát osztani s igy mérni lehessen. De *feladatul áll az is:* hogy az egynemü élvekből azoknak különbözését is magyarázzák. Mert az élvek tagadhatatlanul különbözők; maga Bentham is ezen okból 7 tulajdonságot különböztet meg az élvben (pleasure), úgymint: 1. erőfok (intensity), 2. tartósság (duration), 3. biztosság (certainty), 4. közelség (propinguity or remoteness), 5. termékenység (fecundity), 6. tisztaság (purity) és 7. terjedelem (extent).[1] Ezek közül azonban az élvtől elválaszthatatlan csak az intensity és duration, mely utóbbi physiologiailag függhet az előbbitől; a többi már a mérlegelő alany tapasztalatától függ s azért az alapbecslésnek csak a reflexió utólagos correcturáját nyujthatják. Ha az élvek között mégis distinguálunk, akkor a puszta erőfok az egyedüli alap; mert ha nem e szerint történik az elválasztás, akkor nyilván külön mértéket alkalmaztunk vagyis a puszta erőfokot s igy a homogeneitást elégtelennek vallottuk be.

Eszerint a dolog az I. kérdésre nézve úgy áll, hogy az élvezet minőségével vagy erőfokával az érték minőségét vagy erőfokát akarjuk mérni. Vagyis felteszszük, hogy az értékben minőség és mennyiség rejlik s hogy az élv is ezen 2 vonást mutatja; mert csak ezen feltétel mellett lehet az élv minőségét és erőfokát mérő egységül használni. A nehézségek már most ott állanak elő, ha 1. az értékben az erőfokot tagadjuk és 2. ha az élvben a minőségi különbözést tagadjuk. Mert akkor 1. az értékben azt akarjuk mérni, a mi benne nincsen (t.i. erőfokát), 2. pedig egészen idegenszerü egységgel akarjuk az értéket mérni.

II. És tényleg az érték mérésénél ezek a nehézségek fordulnak elő: 1. az értékben nincs erőskála, hanem csak minőségi és 2. az élvben a minőséget egyformának állitják s mégis egységét mérőül alkalmazzák a különnemü élvekre. Ezen ellenmondás csak akkor szünik meg, ha belátjuk, hogy itt voltakép „mérésről" nincs is szó, hanem pusztán minőségi egyezkedés és *mérkőzés* az értékskála megalapitója.

1. *Az értékben erőfoki gradatio nincsen*; a mi annak látszik, az csak téves átvitel. Mi a testi és lelki functióknak különböző értéket tulajdonitunk; mást a mozgásnak, mást a táplálkozásnak, a látás-hallás-nak, a szeretetnek, a gyűlöletnek, a szorgalomnak és takarékosságnak, a tér és kavics fogalmainak, a lyrai és drámai alkotásoknak, a jó és rossz cselekedeteknek. De ezen értékben erőfoki különbség nem rejlik. A mozgás *értéke* egyforma akár kis, akár nagy erejü, világszerepe mindig a minőségéhez van kötve; ugy a látás organikus értéke sem változik akár gyenge, akár éles; a lyrai elemek nem különböznek erőfokilag, ugy a drámai bonyodalmak sem, hanem alkatrészeik tartalma szerint áll elő a különbség; a jó és rossz ezen változhatatlan örök jellegét már a stoikusok hirdették, mikor minden erényt és bünt egyformán erénynek és bünnek tekintettek. A dolgoknak ezen önértéke változhatik relative, más dolgokhoz hasonlitva, — de akkor nem az értéket, hanem okozatait mérjük pl. a szorgalom és takarékosság fokai a vagyonosodáson s más kihatásokon olvashatók le. A ki már most ezt a minőséget az élvnek erejével akarná osztani, — az ugyanugy járna el, mint a ki a charaktert kilogrammal mérni akarná. A mozgás, látás st. saját értéke teljesen független azon erőfoktól, melyet az okozott élvezetben észlelünk.

Ha mégis az értékek közt fokozatokat találunk, akkor ezen fokozatokat csak valami fix minőséggel, a legértékesebbnek minőségével összehasonlitva állapithatjuk meg. A mérőnek ugyanis a mérendővel egynemünek s mégis különbözőnek is kell lennie. Ezt a valódi mérésnél a téregységben találjuk, mely mindenhol azonos s csak ismétlődésével hozza létre a kiterjedés különbségeit. Az erőhatásokat ezzel a téregységgel mérjük, azért $C = \frac{s}{t}$, azaz a befutott tér a symboluma. A psychikai mérés ennélfogva mindig csak metaphora; nem az érzékletet mérjük, hanem azon anyagi ingereket, melyek előhozzák; a „mérés" itt csak ezen functiói viszonynak constatálása. Ha azt mondom, hogy egyik érzéklet a másiknak tizszerese, azaz a = 10 x, akkor nyilván az x-et kellene ismernünk, hogy a 10 x értelmét belássam. Ámde az x csak valamely inger alakjában mérhető (suly, hanghullám, éterrezgés); ezenkivül csak qualitas s mint ilyen a téregységgel nem mérhető.

Már most a mozgásnak pl. értékét igy sem lehet evalválni; mert a mozgás jelentése egészen más, mint a téregység jelentése. A téregységek mennyisége ennélfogva mindig csak kiterjedést fog adni, de soha sem mozgást. Egyik a másik által nem osztható, ugy mint nem lehet a pirosat, zöldet stb a rezgésekből evalválni. Ha tehát az érték számára valami qualitativ mérőt keresünk, akkor annak *szelleminek* kell lennie, a milyen maga az érték. Mint ilyen kell hogy az alany valami *functiója* legyen (hallás, szeretet, gondolkodás). De még ez sem elegendő: kell hogy *centralis functio* legyen, olyan a melyből minden más ered minőségileg, melynek a többi functiók csak fejlődési stadiumai, a melyekben ő maga megvalósul. Csak akkor felel meg azon követelménynek, hogy a mérendővel egynemü s tőle mégis különböző legyen. Ilyen természete azonban az élvnek nincsen; egynemü ugyan minden psychikai állapottal, de nem realis centrum, hanem annak csak

[1] *Bentham l.* An Introduction ... IV. 3-5. §. versbe is foglalta.

© Copyright Mikes International 2001-2006

reflexe. A végső mértéket tehát abban kell keresni, a mi az élvben nyilvánul — s igy *minőségi mérőül az élv nem alkalmazható.* Még az erőérzet maga is a qualitástól nyeri értékét (v.ö. 19. §.).

Általában végső mértéke az értéknek az élv már azért sem lehet, *mert az élvnek magának is van különféle értéke.* Miért tetszik némely élv, visszatetszik egy másik? mert az kétségtelen, hogy vannak undok élvezetek is. Milyen mértékkel állapitjuk meg az egyes indulatoknak élvértékét? Azt meg kell engednünk, hogy minden élv értékes; de viszont kétségtelen az is, hogy nem minden élv egyformán kivánatos, hogy ennélfogva ennek megitéléséhez az élven felül álló mértékre van szükségünk.

2. Hogy az élv erőfoka ennélfogva az érték minőségét nem mérheti, az kétségtelen tény. Ez ellen már most ugy védekeznek, hogy az *érték minőségi különbözését egyáltalában tagadják,* azt mondván: az érték = élv, az élv mindenütt azonos, ennélfogva az érték mindenütt azonos. Ha tehát az értékben fokozatokat keresünk, akkor azokat csak erőfokában lehet találni; mert az élvben csak erőfoka jön tekintetbe s igy csak ezzel mérhetjük a vele azonos értéket. S azért *minél nagyobb az élv ereje, annál nagyobb az okozó tárgy értéke.* Mind tehát attól függ csak, hogy az élv mértékegységét megállapitsuk; mert akkor ezen egységek sommálása által nyerünk intensitási élvfokozatot, melyet az értékkel azonosithatunk.

Mi az élvek egyneműségéből nem kovácsolunk nehézségeket. Csak azt kérdjük: *ismerjük-e azon minimalis élvet,* melyből a hatalmas élvalakok sommálódnak? Ezen kérdésnél azonban az eudaemonismus magas hangja annyira leszáll, hogy a „több kevesebb" szerény formulájának megmentését is nagy nyereségnek tekintené.[1] Ez a „több kevesebb" azonban maga is csak átlátszó fátyol, melylyel a hedonismus lehetetlenségét drapirozzák. Az élvegység ugyanis merő phantom; még irrealisabb, mint az „érzetegység", melylyel a psychophysika operál. A zavart, mely innen ered, akár Fechner, akár Bentham műveiben meg lehet olvasni; végre mégis csak oda lyukad ki az egész, hogy vannak „alsóbb" és „felsőbb" élvek, ez utóbbiakhoz a szellemiek számitandók, azaz előáll a mysteriosus „Sense of dignity" s betölthetlen rés tátong a hedonismusnak, oly erősnek látszó, alkatán.

Ha már most maga az élvegység ismeretlen, hogyan lehetne vele az élvet „mérni"! A „mérés" itt nyilvánvaló euphemismus; alanyi szeszélynél egyebet nem jelent. Az eredmények is ehhez méltók; még a legnyersebb alakban sem tudják az értékskálát megvalósitani.

V. Bacon F. a javakat igy sorolja fel: „1° loco emendationem animi pono ... 2° loco opes pono et pecuniam... 3° loco famam et existimationem ... Postremo loco pono honores".[2] Ezen praktikus becslést Baconnak megbocsátjuk, mert hisz ő nem akart „mérni", hanem csak „becsülni". De már Bentham táblázatai[3], melyekben az élvezeteket és fájdalmakat elrendezi (V. ch. 2.), valamint a motivumok táblája (X. 27. §.), messze állanak attól, a mit adnia kötelessége lett volna; mert hiszen nála a cselekedet jósága az okozott élv nagyságától függ s az egész erkölcsiség nem egyéb, mint „helyes calculus". Itt ennélfogva, ha megvolna a mérték, exact sorozatot várnánk. Ugyanilyen találgatást látunk a „physiologiai" alapon álló Grant Allennél[4]: „The strongest pleasures" erednek az „alimentary and reproductive senses"-ből; „the weakest pleasures are ... of the tactual and thermal senses". „Intermediate between these come the pleasures of sight and hearing". A „felsőbb élvek" csak „complementary not fundamental" fontosságuak (ch. VIII. végén). Általában pedig úgy véli, hogy az élv nagysága egyenes arányban áll az idegrostok számához („the amount of pleasure is in the direct ratio of the number of nerve fibres"). Ez utóbbi valami mérésfélét contemplál, de csak amolyan felületes általánosítás, melynek semmi exactsága nincsen. Ugyanezt találjuk a „hedonologia" nagymesterénél, Mantegazzánál, a ki sorra veszi az 1. érzéki, 2. érzelmi, 3. értelmi élvezeteket, az érzékiek közül a nemi élveket tolja előtérbe, — de ezek mind nem „mérések", hanem találgatások.[5] Bentham azt hitte, hogy ennek okát az egyéni érzékenység különféleségében lehet találni („bias of his sensibility" ch. VI. §. 3.) s azért 32 féle körülményt sorol fel, melyek az érzékenységet befolyásolják. De a dolog nem érdemli a fáradságot, melyet reá fordított; ha a normalis sensibilityt nem lehet megállapítani, akkor a körülmények a kriminális praxisra fontosak, — de a mérték kérdését előbbre nem viszik. A minőség mellőzése csak azon brutalitásra vezethet, mely szerint minden lelki élet a vegetativ élet fentartására céloz, — a mi a szervezet egész berendezésének oktalan megfordítása s szerencsére („Principienreiterei"-nak mondja a német) a való

[1] *Fechner* (v.ö. I. Fej. 7. §) igy mondja: «die Schätzung eines *mehr oder weniger* des Werthes *in gewissen Grenzen der Sicherheit* (kann man) wohl bewirken» (*Vorsch. der Aesth. I. 25.*)

[2] *Bacon.* De dign. et Augm. Sc. VIII. 2 §. 30.

[3] *Bentham.* «An Introduction ...»

[4] *Grant Allen.* Physiological aesthetici. 25. l. (4877)

[5] *Mantegazza* P. Az élvezet physiologiája, 6. l. (ném. ford. 1881.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

élet tényeivel szemben csak ártalmatlan játszadozás.[1] Olyan becslés ez, mint a Horatiusé: nam fuit aute Helenam c. ... taeterrima belli causa (Sat. I. 3.). Ezen ingadozás annak nyilvános bizonysága, hogy itt erőfoki mértékegységet nem is sejtenek; annál kevésbé hiszszük el, hogy alkalmazták volna. Találomra, az egyéni érzékenység és ennek is pillanatnyi állapota szerint becslik meg a dolgokat. S ezen az sem változtat, hogy bizonyos élvek, mint Schuppe[2] említi, általános emberiek azaz generikusak; mert ezek nem állanak érték dolgában az egyéni élveken *felül,* hanem ugyanabba a rangfokozatba kénytelenek sorakozni, a milyent az egyesnél követnek. *Ennek* eldöntése pedig az élverő alapján lehetetlen, mert a mértékegység ismeretlen. Különben oly sokat használna-e nekünk ezen mérés, ha sikerülne is? Mit nyernénk azzal, ha valamikor az élv egységét atomrezgésekkel helyettesíthetnők? jobban fogjuk-e azzal az értéket megérteni? Hisz a szám sem az érzés ± jellege, sem minősége felől nem tájékoztat s igy tényleg mechanikai kiváncsiságunkon túl egyebet nem elégíthetne ki. Mert ha az érték = élv, akkor, lévén a feltevés szerint minden élv egyforma minőségü, egy erőfoki táblázatot nyernénk, melyből éppen az hiányoznék, a mit kutatunk, — az értékesség vonása (v.ö. 39. §.).

A „mérés" ennélfogva csak szó, melynek fogható értelmet nem adhatunk. Végrehajtani nem lehet, mert egységünk nincsen; hasznát nem vehetjük, mert az érték *qualitativ,* nem quantitativ természetü fogalom.

28. §. Az élv valódi szerepe az értékelésben.

Mielőtt már most tovább haladnánk, szükséges és hasznos lesz a 21-27. §§-ok érvelését összefoglalni.

Az értékelés valami önértéküt tesz fel, a melylyel az összhatást összemérjük. Ezt az absolut önértéküt általánosan az élvben keresték. Mint ilyen absolut értéknek, az élvnek szolgálnia kellene 1. minden cselekvés indokául; a mi fejtegetéseink azonban azt mutatták ki, hogy az egyedüli indok mindenkor az objectiv megszorulás, illetve annak tudata mint hiányérzet (24. §.). S igy ha ettől függne a dolog értéke, akkor azt inkább a hiányok természete határozná meg, nem pedig az élv. Kellene 2. hogy az élv legyen minden cselekvés célja, akár tudatosan, akár öntudatlanul. A tények ezek ellenében azt bizonyítják, hogy a tevékenység első célja maga a cselekedet, mint a hiány pótlása. Ösztönszerüleg igy nyilvánul az állatban és az emberben; még az öntudatos actus sem az élvet célozza, hanem valami célgondolat realizálását. Végső célul az élv csak abnormis állapotban tüzhető ki, mely abnormitás éppen észszerütlen voltában rejlik, a mennyiben az élvcél mellett sem az organismusok különbözősége, sem az emberi szervezet bonyolult finomsága, sem az emberiség törekvéseinek változatossága észszerü indokolást és magyarázatot nem engedne; világcélul pedig csak akkor volna kitüzhető, ha a fájdalmat és a kárt negligáljuk, azaz fictiók után kapkodunk (25. §.). Kellene 3. hogy az érték élvből fakadjon, hogy egyenesen *ez* magyarázza meg. Maga az élv bizonyára értékes; de azért őt is mérjük, azaz felette is áll valami. De azért hirtelen generalizálás volna ebből: „az élv értékes" — azt következtetni, hogy: az „érték = élv". Itt csak részszerü megforditásnak van helye. Különben is az élv a tárgy hatásának okozata bennünk s azért belőle az érték egyedüli okára (élvhatásából) következtetni nem lehet. Az élv csak ratio cogn. az érték felismerésére; de az érték maga s az élvnek értéke is realiter a dolog értékes vonásából származik. Ezen hysteronproteron a hedonismus alaptévedése. Az élv maga tehát, mint valaminek önállítása és annak subjectiv reflexe, azon objectiv alaptól nyeri az értéket, melynek önaffirmatiója benne nyilvánul (26. §.). Végre pedig 4. az élvvel az értéket mérni nem lehet. Mert ha minőségi különbség van az élvek között, akkor a közös valamiben van a felső mérték, s ez a közös nem lehet az *erőfok.* Ha pedig egyformák az élvek, akkor az értékek is egyformák s az értékqualitások különbözősége magyarázhatatlan. De ha egyforma is az élv, még akkor sem adhatja meg az érték mérőjét, mert az élvegységet magát nem ismerjük. Ha pedig az érték a minőségtől függ, akkor az élv erőfoka, mint quantitas, mérvül nem szolgálhat. E szerint a „mérés" itt nem is eszközölhető s csak a „becslés" minőségi természetét eltakaró hamis metaphora (27. §.).

Ezen fejtegetések logikai ereje engem arra kényszerített, hogy az élvnek hirdetett központi szerepét tagadjam. *Az élv nem minden értéknek forrása, nem oka, nem mértéke.*

Távol áll már most tőlem az, hogy az élvezet értékét tagadjam; ezen ellenvetést már 26. §. 2. alatt elutasítottam. Az élv önmagában is értékes; mint az önmagát állító tartalomnak sikeressége minden körülmények között tetszik, azaz értékes. Maga a bűn is édes, valamint az ölő méreg is kellemes — az illető pillanatban; az étel, mely gyomrunkat elrontja, az ital, mely idegzetünket felbomlasztja, az asszony, ki

[1] *Pikler Gy.* Das Grundges. alles neuro-psych. Lebens (1900.) 119. l. Jellemző nyilatkozatok olvashatók még 181. 183. ll.

[2] *Schuppe.* Grundriss ... 45. §. 108. l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

életünket felforgatja és tönkre teszi, a tévedés, melyet megsiratunk, a rút kép, melyet megvetünk, a nagy fájdalom, mely alatt összeroskadunk, — mindezek tetszhetnek, kellemesek, édesek lehetnek az illető pillanatban. De éppen azon tény, hogy mindezek, bizonyos viszonyok változtával, ellentétükbe csaphatnak át, bizonyítja, hogy az élvezeten felül áll az itéletet hozó törvényszék, a magasabb forum. *Ezen magasabb forum azon tartalom, melynek önaffirmatiójához az élv kötve van.* A tetszés értéke az absolut önértékütől függ; maga a tetszés a tetszőnek minőségétől, az élv pedig az alapját képező realitástól.

S ezen tényállás teljesen egyezik azokkal, miket a II. Fejezetben a becslés folyamatáról mondottunk. *A becslés nem az érzés dolga. A becslés az itélő értelem functiója.* Az értelem tiszta öntudata az, a mi az élvezet felett itélkezik. A ki ezt az öntudatot érzésnek akarja nevezni, az ebben az esetben ismét az élvre van utalva, mint forrásra és mértékre. Az azonban az élvet az élvvel akarja megbecsülni, vagyis az egész értéket a partialis értékkel; annak lélektana confusus önmegfigyelésben szenved; az a qualitativ szinezetü érzést a magával azonos nyugodt öntudattal, az értelmiséggel összezavarja; az ezen nyugalmas értelmiségnek értékét kevesebbre becsüli, mint az élvet azaz a homályos érzést, a melylyel mérni akarja; az végre mondjon le a becslés processusának megértéséről. Annak a tudomány maga az érzés homályába fog veszni,— mert hiszen az érzés éppen a homályos, a mibe a tárgyak burkolóznak, azon árnyék, melyet az Énre, mint fényes napra a kerületi ösztönök vetítenek.

Már pedig a II. Fejezet értelmében az, a mi mérkőzik, az Σ, és pedig ennek objectiv tartalmi alkatrésze és formai kisérője. Első sorban az önállító tartalom sikere jön tudomásunkra, az érzés, az élv, a tetszés. Ezen tetszés mérődik össze az Én realitásával; ha ezt a mérkőzést kibirta s ezen próbából sikeresen került ki, akkor az itélő Én (az $Én_b$ v.ö. 22. §.) magával rokonnak iteli az objectumot (A, B, C) s ezen végső itélet tartalmazza a dolog értékét. A ki másképen látja, az a dologi szálak finomságához kellő nagyítóval nem rendelkezik.

Az élv tehát önmagában értékes, — de nem a végső érték. Az élv minden becslésnek *indítója,* — de nem forrása. Az élv *rávezet* a dolog értékére, de nem okozója s nem adja meg neki. Az élv az értéknek *ismerési alapja,* de nem szülőoka; valamint nem azért vagyunk szabadok, mert erkölcsi törvény alatt állunk, hanem azért állunk erkölcsi törvényhozás alatt, mert szabadok vagyunk.

Ámde ha az élv csak egyik alapja az értéknek, bár formailag egyetemes ismerési alap, — akkor lehet más alapja is az értéknek, mely nem az egyetemes formától, hanem a benne nyilvánuló tartalomtól fog függni. Akkor lehetséges az is, hogy más érték is legyen, mint az, a melyre az élv általános formaisága rámutat. Vagyis *az értékek különbözősége lehetséges az élv egyetemes index-volta mellett is.* Akkor azonban az élv nem az érték egyedüli alapja, — hanem más alapok után is kell nézni. Hogy hol találhatók ezen alapok, ez a következő Fejezetnek feladata.

———————

© Copyright Mikes International 2001-2006

IV. Fejezet.

Az értékelés mértékei és fajai.

29. §. Az értékelési módok megállapitásának elve.

Kétségtelen tehát, hogy az élv nem az érték oka, hanem csak mutatója s nem egyetemes és végső mértéke, mert magának az élvnek értéke is különböző s igy felsőbb valamire utal magán tul. Az élv általában csak valami itélő alanyra nézve értékes s igy magában mindenkor csak ontologiai adat, mely az értékelésnek alapot és anyagot szolgáltat, de maga nem mondja ki annak értékét; más, nem az élv maga, az, a ki értékeli és becsüli.

Ámde ha az élv nem az egyedüli érték, akkor az élv szerinti értékelés sem lehet az egyedüli; kell hisz az érték megállapításánál az élven kívül más szempontok is érvényesüljenek, vagyis hogy más értékelések is legyenek tényleg érvényben. Erre a ténylegességre figyelmesekké tett már az értékjelzők sokasága (13 §.), melyek a közéletben használatos becslések sokféleségére látszanak utalni. Mert hisz a nyelv nem alkotna különböző szavakat, ha nem volnának különböző indokai ezen alkotásra. Az elmélet ugyan próbálta mindezeket *egy* elvre, a hedonére, visszavezetni; de a III. Fej. kimutatta, hogy ezen monismus tarthatatlan. Hol keressünk tehát alapot arra, hogy ezen kérdésre helyes feleletet adhassunk?

A legegyszerübbnek látszanék azon ut, hogy a tényleges értékjelzők jelentését megállapitsuk s igy az értékek fajairól az alapjokul szolgáló értékelési módra eljussunk. Azonban ez petitio principii lenne. Mert a) senki sem biztos abban, hogy az értékjelzők taxativ felsorolása nem hiányos-e? és b) ezen értékjelzőknek jelentését éppen az értéktan akarja tisztázni s igy az nem fixirozható a nélkül, hogy az értékelést ismerjük. Vajjon a szép, jó és igaz, a hasznos és kellemes igazán különböznek-e? Ezt az értékelés módjának az ismerete dönti el, s ehhez amazokat alapul venni, fordított eljárás lenne. Hogy itt milyen ingadozások lehetségesek, legjobban mutatja az aesthetika homálya, a morális és sociologia határainak összefolyása, a mik ezen uttól előre elintenek.

Lehetne másodszor az értékelési módokat a phylogenetikus uton is megállapítani próbálni, mely uton az állatország egész területén (az embert is bevonva) bizonyos „typusokat" nyerhetnénk.[1] Ez azonban, az alsó lények lelki életének ismeretlensége folytán, mint kalandos gondolat, elejtendő s azon hysteronproteron is tiltja, hogy előbb magunkat kell értenünk s csak azután nyulhatunk másnak magyarázásához (17. §.).

Nem marad más ut, mint az egyes lélek életéből kiemelni azon időszakokat, melyekben az értékelés változása előállani látszik, azaz a lélek ontogenesise. Fájdalom, a mai lélektan ezen fundamentalis pontra figyelmét még nem forditotta.[2] Megtudjuk ugyan, hogy az érzékek milyen módon fejlődnek a gyermeknél, mik az első érzelmei; hogyan s mikor áll elő s erősödik az értelem; hogy alakul ki az akarás, a beszéd s mikép állapodik meg az Én, mint centralis functio. De hogy ezek az értékeléssel mikép függnek össze? hogy alakul ki az értékek világa az embernél? arra felvilágositást ezen lélektan, mely csak a psychikai élet formáit kutatja, nem ad. Többet gondolt ezzel a XVIII. század lélektana,[3] valamint a német idealismus[4]; az ujabbak közül ismét ez irányban tartalmi feleletet próbál adni az amerikai (Princetoni) Baldwin.[5] De bár sok hasznavehető megfigyelés van összehordva, az eredmény itt sem elégithet ki.

---

[1] Ilyen ötlete van *Cohn Jónásnak* «Beiträge.....Th. II. §. 2. «Entwicklungsgesch. Betrachtung» (Zeitschr. F. Ph. u. ph. Kr. 249. 250. CX. Bd.).

[2] *Perez B.* Les trois premières années de l'enfant 1888. Pairs *Preyer V.* Die Seele des Kindes Lpz. 1884. valamivel hosszabb időt figyelt meg. *Baldwin* műve ellenben («das soc. u. sittl. Leben») igen értékes megfigyeléseket közöl.

[3] Ilyen pl. Fr. *Aug. Carus.* Psychologie. II. Th. Specialpsychologie. Lpz. 1808. p. 27. «Charakteristik der Seelenart der Alter». *Kant* «Pragmatische Anthropologie».

[4] A «tudat történelme» czimén Fichte, Schelling, Hegel (kivált «Phaenomenol.»-ja).

[5] *Baldwin* James Mark «Das soc. u. sittl. Leben» (ném. ford)

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen három uton kivül csak a deductio maradna hátra; ezt azonban a jelen ponton, a mikor még azt sem állapítottuk meg, hogy mi az érték? megkisérleni is vakmerőség volna. Minthogy azonban valami módon mégis meg kellene állapítani: van-e, nincs-e az élven kívül más értékelési mérték? azért a következő elmélkedés alapján fogunk haladni.

Az értékelés ugy történik, hogy a tárgyat valami (való vagy képzelt) értékessel összehasonlítjuk; ezen önértékü tehát az érték mérője *s azért a mérték az értékelésnek lelke.* Nyilvánvaló ezen függési viszonyból, hogy az érték változik, ha a mérték változik, vagyis: *az értékelés változása a mérték változásával halad párhuzamosan.* Már pedig *a mérték változik, ha a centralis* gondolat, mely lelki életünk felett *uralkodik, változik.* Ezen *változás* a gondolatok csoportosulásában a *lélek fejlődésétől* függ. A lélek fejlődése pedig abban nyilvánul, milyen viszony van az öntudat és a tartalma között? *A ki tehát azt a törvényt megtalálja, mely szerint az öntudat változik és fejlik, az a tartalom fejlődésének törvényét is fogja megtalálni, ezzel az uralkodó gondolatok haladásának, ezzel a mértéknek s ennek folytán az értékelési módnak változásait is fogja alapjukban megérteni.* S igy az Én álláspontjától függ valóban az értékelési forma, ellenben a becslés módjáról rá lehet következtetni az Én álláspontjára vagy qualitására.

Ezen elmélkedés alapján oda jutunk, hogy feladatunkat a következő módon fogalmazhatjuk. Az első teendőnk lesz azon fokokat fixirozni, melyeken a lelki élet tartalmilag és formailag áthalad. Ezen megállapitás tisztán a tények szerint kell hogy történjék, a mikor ki fog derülni, hogy minden foknak van a maga uralkodó planetája, vagy vezérlő gondolata. Ebből rájövünk az Én fejlődési fokaira s ezekből visszafelé érthető az egész menet s magának az értékelési módnak szükségképenisége. Minthogy pedig mindezek az idegrendszer fejlődéséhez vannak kötve, azért azon organikus alapot is kellene tekintetbe vennünk, a mely az egésznek anyagi hordozója.

Ezen 4 ténynek összefüggése általánosságban talán mindenki előtt világos és igy megengedettnek tekintem. Ha az organikus alapot részletesen és exacte ismernők, akkor ennek növekedése rávezetne egyenesen a fellépő lelki tényekre is; minthogy azonban az idegrendszer ezen fejlődési részleteit nem ismerjük, a lelki fejlődésről is csak általában, τύπῳ fogunk beszélhetni. S azért a physiol. contructiónak nem kell *bizonyitó,* hanem csak szemléltető értéket tulajdonitani. A peripherikus fejlettséggel már most szükségképen jár az Én tömöttségének foka is, mert az Énben futnak össze a fejlés összes szálai. Hogy az Én ezen tevékenységét mikép kell érteni, ezt is csak képleg fogom megvilágithatni; a megértés mindenkinek öntapasztalatára marad bizva. Ezen tömöttségi foktól függ már most egyenesen a mérték és igy az értékelés maga. A négy ténynek párhuzamos megfelelőségében rejlik tanunk bizonyitéka. Ezen egyéni haladásnak képét nagyobb méretekben az emberiség mivelődésében találjuk („az érték phaenomenologiája"). A kérdés fejtegetése tehát 1. kezdődik az organikus alap feltüntetésével; átmegy 2. a lelki tartalom bővülésére és 3. innen az Énnek abstractio fokaira, melyekből folyik 4. a mérték megválogatása s 5. az értékelés fajai. Mindezek azon alapon történnek, hogy az értékelés folyamata az Σ és az önérték mérkőzésén épül fel.

30. §. Az értékelés organikus alapjai.

Az ember lelki élete az idegzethez lévén kötve, ennek külső növekedése mintegy jelképe a psyche gyarapodásának. Ezt a párhuzamot alaposabban csak az összehasonlitó physiologia birná kimutatni. A mi fejtegetésünk, minthogy magamnak ilyen részletező munkáról nincs tudomásom, csak az emberi idegzet fejlődésének fővonásaira fog szoritkozni, hogy a psychikum legalább valami homályos képhez legyen kapcsolható s ne lebegjen idealis finomságában a valóság felett.

Az első, a mi e tekintetben feltünik, az, hogy a fejlődés elején valamint gyorsabban halad a végtagok növekedése, úgy gyorsabban fejlődnek a mozgató idegek, mint az érzők. Az érző idegek közül valószinüleg a fentartó functiók sensorai fejlenek legelőbb (tehát a sympathikus és a táplálkozás, vérkeringés, mozgás idegei, melyek ezen functiókat az agytól függetlenül is végzik); csak később válnak ki az egyes érzéki agyidegek (tapintás, szaglás, az opticus, az acusticus s.t.) s fejlenek ki a subcorticalis centrumok. Ezen centrumok között támadnak kapcsoló pályák, melyek az érző és mozgató területek között közvetítenek s aránylag korán reflexmozdulatokat inditanak meg.

Ezen érzéki centrumokban van már most a tovafejlődés anyagi alapja. Eleinte mint gyenge törekvés, *tendenzia,* később mint folyton erősbödő *valóság* alakul ki a kéreg hatalmas területe, mely az egyes érzéki centrumokban egyesiti a subcorticalis izgalmakat s jelentéssé sürüsiti. Ezen corticalis centrumok ujra kapcsolódnak s magukból uj tendenziát hajtanak, mely a jelentések corticalis alakjait magasabb egységekbe foglalni törekszik. Vajjon megvan-e ez már valósitva a gondolkodásnak tulajdonitott homlokkanyarulatokban,

© Copyright Mikes International 2001-2006

vagy még csak oly lappangó igyekezet, mint a milyent a phantasiában találunk, átmenetül az érzéki centrumok functiójától az értelemhez, — ránk nézve nem életbe vágó dolog. A kapcsolás ezen felsőbb formájának ténye kétségen felül áll.

A fejlődés ennélfogva a következő lépésekben történnék: 1. egyes sejtek és kapcsolataik a physiol. functióknál, a motorok tulnyomóságával 2. az érzéki tevékenységek kéregalatti centrumaikkal 3. tendenzia ezen adatok felsőbb kapcsolására 4. ezen felsőbb egyesités a corticalis centrumokban s azok közötti kapcsoló pályákon 5. tendencia a kéregcentrumok felsőbb kapcsolására és 6. ennek megvalósulása. Gondolhatunk ennélfogva egy *indifferens mediumot,* melyből az érzéki (subcort.) centrumok, az értelmi (corticalis) centrumok és az észcentrumok állanak elő; és van 3 átmeneti fok: az érzéki tendenzia, az értelmi tendenzia (phantasia), az észtendenzia.

31. §. A lelki tartalom concret kibővülése.

Az organikus alapnak megfelelőleg alakul ki a psychikai functiók sorozata. Ezeknél azon előnyben részesülünk, hogy időbeli soruk szorgalmas és pontos megfigyelések, valamint az egyes eredmények összehasonlítása által biztosabban megállapitható, — noha jelenleg még, egyes részleteken kivül, csupa ingatagság boritja az eredményeket.

Az embryonalis állapotban valami *homályos kedvérzeteket* sejtenek a megfigyelők, az észlelhető mozdulatokból következtetve.[1] Az újszülöttet is ezen homályos kedvérzetek, továbbá az éhség és szomjuság, csekélyebb fokon a fáradság vezérlik s igen korán mutatkoznak a félelem és elcsodálkozás rokon affectusai.[2]

Az *érzékek* fejlődése s határozott kialakulása és első begyakorlása 10-12 hónapig tart. Ezen egyes érzékletek kapcsolódása lassan halad előre; hogy a gyermek mikor vesz észre egységes képeket, azt biztosan meg nem állapithatjuk. De bizonyos, hogy az első 2 éven belül megtörténik, a miben segitségére szolgál a beszéd lassankénti előállása (2. 3.-dik félév).[3] Hogy azonban az érzéki egységek kialakulása évekig nem állapodik meg s hogy eleinte a külső körvonalakra szorítkozik, az egészen bizonyos tény; a gyermek élte 6.-dik évéig néz, lát is, de nem szemlél.

Különböző szemléletek vonatkozását egymásra Preyer állitólag már a 6. hónapban figyelte meg (ib.); hanem *értelmesnek* ezt a vonatkozást nevezni nem lehet; mert ez inkább az érzékletek mechanikus kölcsönhatása, mely pl. a védelem módjait találja fel egészen spontán reflex-szel, a nélkül hogy bennök értelmes öntudat nyilvánulna. Sokkal inkább számíthatnók ide azon próbálgatásokat, melyekkel a gyermek saját testének részeit megismerni törekszik. Tagjainak ezen kisérletező megértését Preyer igen tanulságosan adja elő.[4] Tapintás, látás sőt az izlés és szaglás is segitik ebben s ezen érzéki adatokkal okvetlenül kapcsolódik a functiónak valami homályos képe, melyet erőérzet kisér, mi által a mozgás, hallás, tapintás, látás stb. functióját is, nemcsak eredményét, érti meg primitiv módon. Elkerülhetetlen dolog aztán az, hogy lassanként ezen érzéki kép és annak jelentése egymástól elválnak s ebben rejlik *az értelemnek első tartalmi nyilvánulása.* Ezen közvetlen tapasztalat alapján történik aztán a saját testének elkülönítése az idegen testektől; mert a vonásokat, miket magán tapasztal, az idegen test képeiben nem leli ujra. De ezen elválasztás Magam és Más között is még csak érzelmi alapokon megy végbe.

Ezen időig, melyet bizonyosan a 7.-ik évig, de lehet később is, terjedőnek gondolhatunk, a gyermek lelkében az érzéki képek játszanak kizárólag szerepet; saját testének functióit csak homályos összérzés képében ismeri s reactiói a kedvérzetek hatása alatt mennek végbe. Ezen érzésekből kifejlenek már indulatok (magam már a 20. hónapban hiúságot, 21.-ben önállóságot és fejességet, 22.-ben féltékenységet tapasztaltam fiaimnál), de inkább féltudatos formában. Az Én-érzet már a 18. hónapban sürüsödött az „Én" szóban azaz az Én a Neméntől itt legalább érzelmileg tisztán megvált. A mikor aztán a saját functióinak homályos képe előállott, akkor ezt a külső tárgyakba projiciálja (gyermeki játékban), annak egyes részeit élettel szereli fel, úgy, mint a saját testén tapasztalta, s hozzá szokik s külső tárgyban az életnek

[1] *Preyer.* Seele des Kindes 130. l. — *Perez.* Les trois premières années de l'enfant. 7. l.

[2] *Preyer* i.m. 95. l.

[3] ugyanaz u.o. 265. l.

[4] *Preyer* i.m. 393 402 ll.

© Copyright Mikes International 2001-2006

felismeréséhez. Azonban ez még csak *kölcsönzött élet* a tárgyban; a gyermek csalódásait hamar látja be s 10. évétől fogva a legtöbb esetben megkülönbözteti az élettelent az élőtől.

A fiú és leány ezen próbálgatásait szeretjük már a phantasiának tulajdonitani; pedig ez még csak a legelső érzelmi fonal, melyet a tárgyak képébe belesző, homályos és bizonytalan, mint a közérzéki adat, melyből ered. Körülbelül a 14. évvel azonban igazán képzelmi alkotások állanak elő. A tárgyaknak nem *kölcsönöz* többé jelentést, hanem *feltalálja s constatálja* bennök. Ezen még homályos, kavargó tömeg még nem jegecedett ki, de már a fővonásokra ráismer a fiú s ha centralis pontjukat sokszor el is téveszti, egységes jelentő képeket mégis alkot. Ezek az *igazi phantasiaképek,* melyekben a fiú és leány kéjeleg; nem a világot diszíti fel velök, hanem a realis világ mellett, coordinált szereppel, építi fel új, más világát, melynek egyedüli alkotója s igy ura is önmaga.

A phantasiaképeket ezen ingatag jellemük miatt azon átmeneti foknak tulaldonítanám, mely az érzéki feltogást az értelembe észrevétlenül átviszi. Hogy az agynak gyarapodó erejéből fakad, azt spontán és szinte erőszakos előállása mutatja; a fiú-leány álmatag révedezése elkerülhetetlen s felsőbb erejét az érzéki adott képek önkényes átalakításával, capriciosus és bizarr áthelyezésével bizonyítja. Centralis, homályos jelentésül a faji ösztön lép fel (v.ö. 34. §. 2.), mely ezen álmadozásoknak gyúpontja, s melytől azok az ifjuságnak kizárólagosan sajátos, soha többé vissza nem térő, ingerlő báját és ragyogását nyerik. Az átmenet körülbelül a 20. évig tart, mikor a corticalis centrumok uralma az alsóbbak felett kezdődik. Az ifjúnál a phantasiaképek homályossága mindinkább tisztul, a borító ködfátyol szétfoszlik, az önkény megszünik; a tárgyak *saját* alkotó vonásai domborodnak ki, a kavargó anyag egy *való* központ körül (a substantialis jelentés körül) szervezkedik egységbe, s az egységes kép mint a valónak képe mereven ellenszegül a phantasia átalakítási törekvésének. A vizek felett feltünik a „Lélek" s rendezi az első napok homályos alkotásait.

Az értelem (intellectus, Verstand) az eddigi alkotásokkal szemben biráló állást foglal el. Elemzi az önkénytelen synthesiseket s saját logikai törvényei szerint uj bogokba köti az elemeket. Jellemző az ifjak és fiatal férfiak ezen kritikai iránya, a szőrszálhasogatás, a tudákosság, a hypothesisek vakmerő felállitása s makacs és következetes keresztülvitele. De mindezekben *a valóság dönt;* az értelem nem a phantasia önkényének, hanem a tények logikájának hódol s elveti a csillogó ábrándképet, ha a való logikája ellenzi. Tervezéseibe soká belejátszik a phantasia, Peer Gynt még vén korában is fantastikus tervező; de az értelmi belátás megszilárdulásával csak a való relatiók részesülnek elismerésében; a tervek physika és mathematikai pontosságot követelnek, a vállalkozások eszközei nem nebulosus lehetőségek, hanem technikailag felhasználható való factorok, — s valamint a fiú lelke találomra kapcsolta képeit, az ifjúé szive sugalma szerint, úgy most a férfiú a valóság logikáját akarja felkutatni. Nemcsak az egyes képekben állitja fel a substantialis. uralkodó vonást (fogalmak lesznek belőlük), hanem azoknak való vonatkozásait is fixirozza, az „imago mundi" megszerkesztése az ideál; ezt a való képet keresi közeli környezetében, mikor a tünemények között a realis azaz *causalis* összefüggést kutatja. Ugyanezen szellemben állnak elő reactiói is; az okviszony célviszonynyá lesz s eszköz és cél ugyanazon *való* vonásokat mutatják, miket az ok és okozat formájában tőlük követelt.

Az értelem igy való világot alakított ki, melyben érzéki adatokban a maga jelentéseit belemerítette, ugyhogy érzéki és jelentő vonások egységét látja minden alkotásában. Soká csakis ezen fokon állott az intelligentia. A római világ foka itt van; Aristoteles egész rendszerét ezen intellectualis álláspont jellemzi, valamint a hindu philosophiát a phantasia (általunk jelzett fenti értelmében) teremtéséül kell megérteni. Azonban az értelem corticalis centrumai felett uj sejtrétegek képződnek, melyek magasabb szempontot, felsőbb gondolatot vetnek az intelligentia világába. Az értelem magát és egész világát teszi objectumává. Keresi ennek hézagait, réseit, a tünemények széthulló oki sugárkévéit valami központi hatalommal absolut egységgé, hiány és hézag nélküli képpé akarja összeforrasztani. *Mert magában ilyen, mindent összefoglaló,* összes productumain áthuzódó, azokat elválaszthatatlan személyes egységgé összekényszeritő *valóságot érez.* A philosophiában ezen szempont, melyre az ujkorral emelkedett, öntudatos kifejezést Kantnál nyert; ezen felülemelkedett szempont adja neki örök felsőbbségét minden addigi philosophia felett. Kant az uj szempontot főművének cimében jelölte meg: „Kritik der reinen *Vernunft"*; az értelmen felül az *ész* tünt fel, bár Kant ezt is a „Verstand" keretébe foglalta be. Az átmenetet a philosophia munkája Kantig mutatja, — végighuzódik rajta a felsőbb felé való törekvés, *az ész tendenziája.* Az ész tendenziájának érvényesülésével uj, reméljük nem végső, foka az intelligentia fejlődésének valósult meg; — s eddigelé tovább nem jutottunk.

Eddig tehát a fejlődés a homályos primär érzékenységen felül az *érzékiséget,* a vegyes és derengő, sejtő phantasián felül az *értelmet,* ezenfelül pedig az átvezető stadiumon túl az *ész* formáit tárja elénkbe. Három embryonalis állapotnak három világosan kidomborodó határozott felfogási mód felel meg. Nyilván való tehát, hogy itt nem mereven elválasztott fix tehetségekkel, hanem fokozatosan átalakuló tevékenységekkel van dolgunk, miért is bajos az uralkodó gondolatok merev felmutatása is. Még az első stadiumban legkönnyebb ennek eszközlése. A physiologiai functiók legalsóbbjai: lélekzés, táplálkozás, mozgás uralkodnak itt, az

© Copyright Mikes International 2001-2006

egyesek helyzetéhez mért módosulásokban. Az érzékiség fokán is meg lesz állapitható, az egyes érzékek fellépési sorának megfelelőleg, az érzékek uralma: a világ fényes alakja képezni fogja a centralis csillagot, a melynek fénye az ős ködbe bevilágit. De már a jelentések egymásutánja bizonytalan; általánosságban *talán* a physiologiai sorrend lesz felismerhető, ugyhogy először a táplálkozás, lélekzés, mozgás lesznek ismeretesekké, aztán az érzékek használási soruk szerint, végre a nemi ösztön. A világ tárgyainak sorrendjét, növény, állat, ember — s alkotórészeik egymásutánjának felismerését, szintén nem lehetetlen megfigyelések utján felkutatni. Ellenben hogy a lelki életben *egyénenként* milyen idősorban lépnek fel egymásután, ezt megállapitani általánosságban bajos lesz, mert a helyi viszonyok különbözőleg szabják meg egyénenként. Hogy fontosságuk szerint mint váltják fel egymást, az már nem physiologiai, hanem axiologiai szempontot tesz fel, — s ezt keressük éppen. *Hogy az oki kutatás mégis a vezércsillag,* az, bár csak formai, mégis főfontosságú, biztos ténynek tekinthető. Végre az ész fokán uralkodó gondolat *a szellem,* úgymint az *értelemén az erő és anyag* schemája. Minden dolognak a szivében a lüktető középpontot megtalálni, azaz: összefoglaló intuitióval a dolgok noumenalis oldalát megragadni, ez az észnek ép oly sajátsága, mint a phaenomenalis oksor megállapitása az értelemé (v.ö. az anyag előállásának értelmezését a 47. §-ban).

Ha ezen hézagos, de tényleges álladékot szemmel tartjuk, akkor talán mégis vázlatosan szabad azt mondanunk, hogy 1. a gyermek lelkét a közérzéki adatok töltik el a physiologiaj functiók fellépési sorában; — 2. a fiu-leány lelkét az érzéki adatok (ugyanilyen sorban) foglalkoztatják tulnyomóan, azaz kifelé fordul a figyelme; — 3. az ifjuében a sejtelemszerü jelentés uralkodik, főleg a faji ösztön resonnanzalapján; 4. a férfi korban az értelem az anyag és erő schemáit állitja előtérbe s az okschemával igyekszik kapcsolatot hozni a tünemények hálózatába; végre 5. az ész a szellemi centrumot keresi s intuitióval reményli megragadhatni, mert ő az értelmet birja tárgyául, tehát magát találja mindenben.

Ezen sovány schemán belül még *egy* pontot szükséges elhelyezni. Mindezekben ugyanis az öntét kifejtését kell látnunk, tehát az *önfentartását.* Ezen „önfentartás" ugyan csak abstractum, — mert maga csak mint az alkotó realis részletek létele és actiója létezik, s igy *czélul* nem állitja magának egy élő lény sem. Hanem az, hogy minden lét = önállitás, az logikailag bizonyos; s ezért tényül állitható, *hogy: az összes lények közös létezési és cselekvési formája az önfentartás*. Milyen formában lép fel már most ezen vonás az öntudatra törekvő lélekben? vagyis milyen viszonyban áll az önfentartás gondolatához az öntudat? ez volna a fent jelzett még hátralevő kérdés veleje.

A lélektani terminologia („conatus perseverandi in suo esse") a tényt ferde világitásba helyezte, mennyiben lélektani izzel keverte: sokkal jobb volt a stoikusok ὁρμή-je, melynek iránya „ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτό" vezet. A lét ugyanis önállitás; öntudatlan formából sublimálódik czélzatos önfentartássá. Mint puszta önállitást találjuk a physikai erőkben; homályos reflexiót mutat a növény; homályos érzékenységet az állat. Az önállitás sikerességét jelzi neki a kedvérzet, — mely ennélfogva igazi ἐπιγέννημα, *a realitas reflexképe egy felső centrumban.* Csak a szoritás ellen „törekszik" (conatur) az állat; a nélkül csak „állitja" magát. Épen azért czélja, mikor a kedvérzetet megizlelte, nem az önfentartás, hanem a szoritás elháritása; az önfentartás csak sikere, tehát eredmény (v.ö. a 24. 25. §§. 1).

Ha tehát önfentartásról beszélünk, akkor ez csak önállitás, mint eredmény. Akkor is csak abstractio. Állitja magát a tápláló, faji, érzéki ösztön st. a szerint, a mint ideje megjön; az állat erre kénytelen, de nem tüz ki czélul egyebet magának, csak a hiány elháritását. Első fokon csak homályos kedvérzet kiséri (általános jóllét); azután ez specializálódik a különböző minőségű sikerérzetekben; végre; lehet magának ezt az önállitást öntudatos czélul is kitüzni; de akkor is a czél a realitas, nem annak reflexe, az élvezet. Ha tehát az önfentartás öntudatlan tevékenység, akkor nem a tudatos reflexe, hanem az alapját képező tudattalan ösztön a valóság; s az önfentartás értéke nem az élvtől, hanem az ösztön értékétől függ. *Az önfentartást ennélfogva nem lehet a kisérő élv szerint, hanem kell felsőbb mérték szerint értékelni.* Ebből is világos az alanyi fejlődés megértésének nagy fontossága.

32. §. Az Én reflexio-fokai.

A szellem, melynek fejlődését a 31. §. próbálta vázolni, mindezeknek tudatával is kell, hogy birjon. Mi történik tehát azalatt a szellem tudatával, mig alkata ekkép változott?

A közönséges lélektan, melyet éppen azon terjedelmesség jellemez, melylyel a kialakult részletekben elvész, ezt a pontot (a német idealismus dicséretes kezdeményezését elvetve) teljesen mellőzi. Azt hiszi, hogy az Én, az öntudat egészen változatlan marad, mindig egyformán magát tudja, akármilyen bőségben

© Copyright Mikes International 2001-2006

öntötte is a szellem tengere magából mélysége csodás kincseit a partra. A ki valaha értelmesen megszemlélte magát s megfigyelte a közönségesen használt kifejezéseket, melyek az „akarat megszilárdulását és erősödését", az „értelem tágulását és megvilágosodását", a „figyelem uralmát", az érzékek „fejlettségét és biztosságát" emlegetik, — az csodálkozó mosolylyal fog a lélektan félszegségére tekinteni. Lehetséges-e, hogy egy erő, mely annyi más erő hatásának ki van téve, melyekkel szinte elválaszthatatlanul összeforrt, ezen küzdelem közepette maga ne csökkenjen vagy ne gyarapodjék? Hiszen ha fénysugarak, hangok egymással találkoznak, ha a sejteket elemi hatásoknak kiteszszük, a saját alkatuk is meg fog változni, ha elemeik belső structurájat változhatatlannak gondoljuk is!

Az Én, mint az összes lelki tevékenységek gyúpontja, szintén elváltozik. Alapminőségét változatlanul megtartva, mégis viszonya a tárgyával megmásul s minden ily megmásulással az *Én alkata is gyarapodik.* Alapjelentése az Énnek az, hogy önmagába megtérő, refexiv munka, melyben saját magát tárgyává teszi s ezen csodálatos önszemléléssel léte tudatára („Ich bin") ébred. Nem üzünk methaphysikát; gondolja valaki, hogy az Én minden képezésnek metsző pontja, — vagy hogy pusztán „epigenesis", — vagy hogy önálló tevékenység, — ezt, a hogy tudása birja, ugy teheti magának érthetővé mindenki, — mert ez csak ontologiai *magyarázat.* Azt a tényt, hogy az önérzet más, mint a szin, hang, harag, gondolat, senki el nem vitathatja; azt a tényt sem tagadhatni, hogy ezen Én az objectiv képtől megválik, mert amaz az alany, emez az általa szegzett tárgy: végre azt a tényt sem engedjük elhomályosítani, hogy az Én magára is figyel, sőt ezen figyelését is megfigyelheti s tetszés szerinti sorban alakul át a szemlélő alany uj szemlélés számára tárgygyá (azaz O : S : S_1 : S_2, a hol az S S_1 S_2 felső szemlélés számára O-vá lesz).[1] Ezen tények azt mutatják, hogy az Én a lelki világ egyik félgömbjét képezi; e nélkül csak félvilágunk volna.

A lelki világ két félgömbje azonban nem mutat kétféle alakot, mint az égi testek, hanem symmetrikus megfelelőséget, mint az arcnak két fele, a jobb és bal kéz. A jobb arcban tükörképét látjuk a balnak, az Énben visszasugárzik a Nemén bal oldala. Az Én magába foglalja a Nemént; minden gyökérszál, mely a Nemént hajtja, az Én mélyeiben tünik el, ennek idealis structurája a Nemén fonalaiból képződik. S valamint a Nemén realis gyökérszálai az Énben futnak össze, úgy az Én való structurájának idealis fonalai ismét azon Énbe terjednek, mely őt *szemléli*. Hogy is képzeli magának a lélektan ezt a megértést, ha azt hiszi, hogy az Én a Nemént „felfogja"? hisz akkor okvetetlenül a felfogóban magában benne kell lennie a felfogottnak is különben nem „fogná fel", nem ölelné magához s nem érthetné!

S a szemlélő Énnek ezen objectivnek látszó, tehát realis különféleségen felül még azon sajátossága is van, hogy egyik részével *az objectumon felül emelkedik* s magáról mint ezen objectum tulajdonosáról, azaz mint tagolt objectumáról tud. Én magyarázni nem tudom ezen tényt, de el nem ejtem, akármilyen lehetetlenségek meredjenek is felém megértésekor. A léleknek tehát kifejlett valósága van képeiben; e valóság realis gyökerei az Énbe vezetnek; az Énnek ezen idealis tagoltsága szemlélés tárgyává lesz; s a szemlélő ugyanaz, mint a tárgy, a melyet szemlél. Nyerünk ennélfogva ilyen sort:

psych. Nemén : szemlélő Én : ennek a tagolt Énnek uj szemlélete : ismét felsőbb Én

vagyis : O : S : S_1 : S_2 : S_3

Nemén : $Én_1$: $Én_2$: $Én_3$.

S már most mondja valaki, hogy az Én változatlan marad, míg a Nemén tagolt világgá fejlik ki előtte! mondja csak valaki, hogy az Én minden fokon ugyanaz a szemlélő, a mely volt, mikor önmaga tudatára *ébredt!* Hisz nemcsak, hogy structurája kibővült, hanem saját maga is gyarapodott, mikor e gyarapodott structurát és ezen felül maga alapminőségét is magába felölelte! A lelki élet átvizsgált fokozatai ezt világosan mutatják. Először kialakulnak a physiologiai functiók, melyeknek kínjai és élvei mint egyedüli tartalom sugároznak a szemlélő Énbe ($Én_1$). Azután fejlenek ki az érzékek, melyek végtelen adatai szaporítják ismét a szemlélő Én tartalmát. E tartalom a *jelentéssel* bővül meg az objectiv oldalon, uj vonások vetődnek a szemlélő Én félgömbjére; az ész ezen tarka jelentést áthatja öszefoglaló kötelékével s az Én maga teljes egységbe olvad össze ezen valósággal. Az Én tehát, mely ezen objectiv kialakulást szemléli, idealis testet nyer azon szálaktól, melyekkel a Nemén beléje terjed; s minden gyarapodást az objectiv kialakulásban gyarapodás kisér a szemlélő Én subjectiv idealis structurájában.

De az Én mint szemlélő magát is szemléli; észreveszi, hogy szegényes üressége mint tünik azzal, hogy érzékei bővülnek; látja, hogy ezen, az objectumba elmerült Énen *felül* támad a jelentésadó hatalom s e fokról a világ (mely eleinte csak érzéki fonalakból szövődött össze) az értelmi vonással megbővül. Az $Én_1$ első

[1] *Spinoza.* Eth. II. prop. 21. Schol. «simulac enim quis aiiquid scit, eo ipso scit se scire, et simul se scire *quod* scit, et sic in infinitum». Herbart olcsón élcelt — maga ellen, mikor ezt kifogásolta!

© Copyright Mikes International 2001-2006

fokán felül, értelmi szemlélésig emelkedik. Aztán harmoniává olvasztja össze uj tendenzia az értelem oksorait; az Én magát nézi, mint e harmonia forrását s harmadik fokra hágott.

Az Én objectiv kibővülésének ennélfogva subjectiv (alanyi) gyarapodása is felel meg. Az érzéki adatokkal telitett Én ilyenül látja magát; az értelmi adatok előálltával az Én az érzéki *és* értelmi adatok urául tudja magát; s végre az ész világkapcsának („Weltcopula" Schelling) kiformálódásával az Én mint érzéki, értelmi és észbeli alkotások centruma tárul fel maga előtt s közvetlen intuitióval ragadja meg maga fenséges, egyetlen, páratlan csodatermészetét. Igy lesz a megelőző fok a felsőnek momentumává, a felső az alsónak szemlélő alanyává, vagyis megbővült felsőbb Énné, mely másnak *kénytelen* magát találni, mint milyennek magát a megelőző fokon észlelte. Az érzéki Én tárgyává lesz az értelmes Énnek, mindketten az eszes Énnek vagy absolut Énnek objectumává, azaz momentumává.

A szellem ezen felülemelkedése maga magán az ő csodálatos képessége, melyet Fichte örök időkre *reflexió* (önmagára térés vagy *rátérés)* nevével jelölt meg. A mikor a szellemből még csak a physiologiai alapfunctiók léptek ki, akkor az Én ezekkel összevegyülve, tompa állatiságban beléjük merül és nem tud még tőlük különválni s velük szemben elhelyezkedni. Csak az érzékek szétkülönödött tevékenységei hatnak ugy vissza a forrásra, hogy ez tőlük elválik s magát *érezni* tanulja. A jelentés a chaost tagolja, az Én ez által (mert tagolás = elválasztás = realis distinctio) az érzéki s értelmi tagoltságot magával szembe állitja, de szemléli ez érzéki önérzetét és értelmi actusát is. Első értelmi munkájában csak az objectiv anyagot nézi, melyet jelentéses szellemiséggé átalakit; megérti az érzékiséget, és érzéki önérzetét. Aztán felülemelkedve ezen *értő szemlélését* is tudatossá teszi magának s mint 2-dik foku reflexio magát is belemeriti, minden tevékenységével, a való világban. Ezen *értelmi érzés* az, a mit már öntudatnak nevezünk. Végre az értelem rendezett világát s a rendező s magáról tudó értelmes Ént egybe foglalja, lesz belőle „mundus intelligibilis", melyet magából tanul megérteni, a két félgömb *egy* világgá forr össze; s akkor egy uj felülemelkedéssel magát mint mindezeknek alkotóját látja, közvetlen egységben a mundussal, közvetlen intuitióval. Az *ész intuitiója* azon fok, a meddig az emberi szellem mai napig elérkezett (v.ö. ezen intuitiv felfogásról 61. §.).

A §. fejtegetéseit összefoglalva tehát azt nyerjük, hogy a szellem három objectiv fejlődési fokának: érzékiség, értelem, ész, megfelel három subjectiv fejlődési fok is: az érző, az értő és az eszes Én, melyeknek természete ép ugy bővült s erősödött, mint a tartalom, a melyet az Én magából kialakított s mely az egyik fokon O, a másik fokon ismét annak szemlélő alanya, S. Ezen utóbbi sort akarom a *reflexio fokainak* nevezni, s ezentul ezen jelekkel jelölni: $Én_1$, $Én_2$, $Én_3$, értve alattuk a fejlődés befejeztével fokonként megvalósuló öntudatos Ént.

33. §. Reflexio, abstractio és figyelem, mint heuristikus elvek.

A határozottan különböző 3 fokozat közt *megfelelő átmenetek* is fognak előfordulni, mint a 31. §. felfogási főmódoknál. Ilyen átmeneti pontokon az alsó, homályosabb Én a felsőnek derengő világosságába átnyulik s ingadozásaival jelzi a készülő emelkedést. A gyermekben tulnyomó még a közérzék adatainak tömeges érzelmi hangulata, de már az érzékletek határozott színezete fel-feltünik, mint a befagyó viztükrön a jégképződés első vékony vonalai. Az ifjúnál a phantastikus képek kéjes mámorát nem egyszer szakitja félbe a valóság fagyos lehellete s halomra dőlnek a légvárak a próza megrázó érintésétől. S ép ugy a férfi rideg számításaiba nem csak az alsóbb fokok indulatossága terjed át, hanem bizonyos magasabb szempont sejtelme is, mely a számításnak felsőbb jogosultságát („substantialis igazságát" mint Hegel szépen nevezi[1]) teszi kérdés tárgyává. Igy tükröződik a „tendenzia" az öntudatban is s mondhatni, hogy realiter minden embernek reflexio fokában már a felsőbb foknak csirája kezd fakadozni.

A reflexio ezen fokaival függ össze az *abstractio.* Azzal ugyanis, hogy az Én önmagába megtér, együtt jár az elválás a mástól, mely lehetségessé teszi ezen Másnak tárgyul szegzését. Tapasztalati ismertető jelét a *figyelem* mutatja, a mely az abstractiot (a megválást) felteszi s éppen azért az Én reflexiójában birja egyedüli magyarázatát. Reflexio, abstractio és figyelem között tehát függési viszony van, ugy, hogy az önmagába térés a Mástól való elvonatkozást eredményezi, ez pedig a figyelmet a Más szegzésére képesiti. Ekkép a figyelemről lehet a reflexióra következtetni, de még nem az abstractio tartalmi magasságára. A ki nem figyel, az még nem vált meg az anyagtól, hanem le van kötve általa. A figyelmetlenség ekként a lustaságnak gyökere, mely nemcsak a vad törzseknél, hanem a félmiveltségben is észlelhető (pl. a Gauchosnál Darwin

[1] *Hegel.* Aesthetik. I. 130 (S. W. X. I.) «die Region einer höheren substantiellen Wahrheit, in welcher ... die Freiheit ihre volle Befriedigung finden könne».

© Copyright Mikes International 2001-2006

szerint); ellenben a civilizált embernek figyelem és munka kell, különben rosszul érzi magát.[1] Épp azért van valami Ribot sejtelmében, hogy az önkényes figyelmet az asszonyok hozták a világba, mert a vad népeknél[2] a mig a férfi alszik, az *asszony dolgozik* s ép azért figyelmesebb és igy reflectálóbb eleinte.

Maga a figyelem kétségtelenül emelkedik az értelmiség emelkedésével,[3] — azaz formailag mutatja az Én reflexio-fokait, de még csak *erőfokilag.* Az erős figyelem, ha önkényesen fordítjuk tárgyunkra, uralmunkat jelenti ugyan a tárgy felett, de erőfokai nem meritik ki jellemét. A figyelem tartalmilag is *más* az érzéki tárgyakkal szemben, — ott elmerül a tárgyban s többnyire az inger erőszakolja ki; — *más* az értelmi fokon, — a hol felette áll az érzéki megfigyelésnek s szabadon irányitható az Én által, mely anyaga felett uralkodik. Amott önkénytelen, emitt szabad figyelmezésnek nevezik. Ezt a különbséget benne a tartalom különbözősége okozza, s ezen tartalmi oldalt nyomja meg azon használat, mely az *„abstract"* neve alatt az általánosnak megértését jelöli. Az „abstractio" itt nyilván felsőbb fejlettségi fokot jelent; mert az érzékek csak az egyest nyujtják, az általános összefoglaló jelentést az értelem adja hozzá. A hol tehát abstract = általános, ott = értelmes vagyis az érzékiségen tul emelkedő; s itt tartalmilag más a figyelem és az abstractio, mert más a reflexiófoka.

Az abstractio foka tehát a reflexio magasságát jelenti. Tartalmilag az általánosnak meglételét, tehát az értelmet teszi fel s annak ratio cogn.-je; formailag azonban igen nehéz ezen átalakulását kifejezni. Én ezért ezen subjectiv Énnek reflexió-fokait csak képben tudom kifejezni; magából kiki megadja a képnek a jelentését, a ki magát meg szokta figyelni. Az Én reflexio-foka nem a tárgy terjedelmében észlelhető, melyet felölel, hanem saját maga *intensiv gyarapodásában.*[4] Tartalmilag is bővül, mint fent láttuk, bár ez csak extensiv erejét jelzi; de maga saját valójában is kell ezen gyarapodást mutatnia, azaz intensiv munkában. Ugy érthető ez, mintha az Oxygent vagy más gázt erőszakos nyomás által sürüsitjük. Ezt a nyomást itt maga az Én gyakorolja; az érző Ént felveszi magába az értő Én s azért önállitása az $Én_2$-nél sokkal intensivebb, mint az $Én_1$-nél s legintensivebb az $Én_3$-nál. Az Én sűrűsége, condensatiója itt a legnagyobb; feszessége és figyelme is a legactivabb. De bár a tartalom bőségével párhuzamos, mégis ettől különbözik a subjectiv oldala, — mert benne semmi idegenszerü nincsen s azért bár legintensivebb, mégis egyuttal leghomogenebb azaz legtisztább munkának érzi erőfeszitését. Psychologiailag tehát az $Én_3$ reflexiofoka a legintensivebb s már mint ilyen, mint az önerő érzete, minden egyebeken felül áll (ontologiailag) s ilyenül észleltetik is.

A reflexio ezen fokozatát, mikor Fichte és Schelling hírdették, megmosolyogták. A mai történettudomány előkelőbb képviselői fontosságát nyiltan elismerik s hiszem, hogy ezen elismerés mind tágabb körökre fog kiterjedni. Lamprecht[5] pl. igy fogalmazza: „Was einst instinctiv aus dem Seelenleben der Urzeit emportrieb, das wird heute bewusst und mit den Mitteln einer unendlich geisteigerten Beherrschung der Natur und des Geistes dem Seelenleben abgerungen: dort Trieb, hier Bewusstsein: das ist der Unterschied." „Dort ein Seelenleben, das unbewusst noch auf dem Boden primitiver Reizempfindungen verlief, *ohne dass die* ***höheren*** *Potenzen dieses Lebens schon klar entfaltet gewesen wären,* — hier ein Seelenleben, das die Entfaltung dieser Potenzen längst erlebt hat u. nun auf die unter ihnen liegende Schicht der blossen Reizempfindlichkeit vorstellungsmässig vordringt u. diese bewusst sich zur *Reizsamkeit* umbilden sieht." Lilienkronnak szép verse, melyet Lamprecht ott idéz, ékesen fejezi ki ugyanezt.

Az ókori s modern mívelődés hasonlóságait a reflexio fokának különbözősége teszi különbségekké. Homeros eposait és Shakespeare világát nemcsak tartalmuk, hanem álláspontjuk is választja el egymástól. A történészek itt a régi népeknél az „abstractio hiányosságáról" beszélnek (Barth,[6] Gobineau, Breysig). A chinainál pl. erre Barth az analysis fogyatékosságából következtet. Azért nem ismeri a chinai irás a phonetikus elemeket, hanem ideographikus (festő) elvet követ. Vallásukban a chinaiak a családi ősökön túl még a polytheismusban közös (általános) istenihez sem emelkednek; ellenben a héber eljut az Egy Istenhez, az abstractio erejével, s ezen magaslatról le nem száll azért, hogy az igemódok és igeidők

---

[1] A *Spencer.* Data of Eth ch. v.

[2] *Ribot* i.m. 62 l.

[3] *Ribot.* Psychol. de l'attention 58 l. Helyesen kapcsolatba hozza a «progrés de l'intelligence»-szal, de ki nem fejti. Igaz az is, hogy «elle est un appareil de perfectionnement», de nem igaz a vége «et un produit de la civilization».

[4] *Wagner* R. («Das *Kunstwerk der Zukunft*» Ges. Schr. u. Dichtungen 3. Aufl. III k 86 l.) igy szemlélteti a harmoniát «als schnurgerade Sänle aus der Zus. fügung u. *Übereinanderschichtung* verwandter Tonstoffe»; — mig a rhythmus a hangok «zeitlich wahrnembare Anordnung»

[5] *Lamprecht* K. Deutsche Geschiehte. Ergänzungsband: «Zur jüngsten deutschen Vergangenheit» p. 468.

[6] *Barth* P. Philos der Geschichte als Sociol. I. 248. sk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

szegényességét megszüntesse, a mivel a hic et nunc érzéki korlátjainak lenézését tanusítja. A keleti népek csekély reflexióját nemcsak a tartalom mutatja, hanem a szórakás változatlansága is prózában és költészetben egyaránt; igy a héber, chinai, de a sanskrit is (s Homeros állandó epithetonjai is nézetem szerint erről tanuskodnak), sőt a római nyelv szórakási typusa is, mely a francia nyelvbe a római mindennapi beszédből került át. Hogy viszont a classikus nyelvek és a német nyelv tetszés szerint bánik anyagával s formáival, az szelleme magasabb szabadságát mutatja, azaz magasabb, intensivebb reflexio- és abstractioképességet („Willensstärke des Individuums" Barth szerint „das auf alles obj. Dargebotene mit eigener Kraft reagiert und es nach eigenen Principien umwandelt und gestaltet").

Ezen kitéréssel meg akartuk világitani az Én subjectiv minőségének értelmét s annak bizonyságát adni, hogy a felfogási módok nemcsak tartalmilag változnak az érzék, phantasia, értelem és ész előállásával, hanem *maga az Én is,* e tartalmi bővülésen felül, *intensiv gyarapodást is nyer.* Ennek realis oka a szellem rátérő (reflexiv) képessége, mely abstractióra (azaz az anyagtól való elválásra) vezet s a figyelem reactiójában nyer külső jelzést. A *reflexio fokának ezzel* realis értelmet adtunk s benne oly elvre akadtunk, mely a történelem megértésére talán biztosabb fonalat nyujt, mint a Comte által hangoztatott tudás fokai nyujthatják.

34. §. Az érték mérője a különböző reflexio-fokokon.

Most már hozzuk ezen eredményeket kapcsolatba a II. Fejezet fejtegetéseivel, melyek az értékelés természetével foglalkoztak. Ezek értelmében a becslésnél előfordul 1. a tárgynak képe és érzelmi hangulata (O ± S), 2. ennek megérzése (± C), 3. az Én, mely ezt tudomásul veszi ($Én_a$) és 4. az Én, mely a tárgyi complexusnak [(O ± S) ± C)] és az Énnek egyezését vagy nem egyezését constatálja ($Én_b$). Ezen utolsó actus a tárgynak megbecslése (tehát becslő itéletben nyer kifejezést); történik pedig az egyezés megállapítása közvetetlen mérkőzés utján, melybe a tárgyi complexus az $Én_a$-val lép, ép ugy, mint az $Én_a$ az $Én_b$-vel (v.ö. 15. és 22., valamint 19., 20. §§-okat). Ezen fejtegetések azt mutatják, hogy a *döntő pont az Én természetében van;* mert hiszen ezzel mérkőzik a tárgyi csoport. A milyen tehát a mérkőző Én, olyan lesz az érték, melyet az $Én_b$ megállapít s a tárgyra átruház

A mit már most a 22. §. csak általánosságban jelzett, azt a 29-33. §§-ok fejtegetései után concret valóságában részletesen is megtalálhatjuk. Mert hiszen a tárgyi complexus nem más, mint a mindenkori Nemén, a mérkőző Én nem más, mint az ezen Neménhez tartozó szemlélő, — melyet ő maga tudomásul vesz. Az ($Én_1$, $Én_2$, $Én_3$) jelzéseket ennélfogva a *reflexio fokozatai* számára tartjuk fenn; az általános fejtegetéseknél inkább $Én_a$, $Én_b$, $Én_c$ jelzéseket használjuk, melyekkel csak az van kifejezve, hogy a szemlélő $Én_b$ más mint a mérkőző $Én_a$. Hisz az $Én_b$ épúgy $Én_c$ is lehet, ha t.i. az eszes Én az érző Én mérkőzését megfigyeli, a mi mindazon esetekben áll be, a hol alsóbb foku értékeléseket teszünk birálatunk tárgyává.

Ennélfogva *a végső mérték,* a mely az érték felett dönt, *a szemlélő Én* mindenkori *tartalmi és formai reflexiói fokában keresendő. Annyi mértékünk lesz tehát a tárgy megbecslésére, a hány fokon állhat fejlődésileg a mérkőző alany.* — A 31. 32. §§-nk alapján pedig van három ilyen fok. Az elsőt az érzékek, a másodikat a schematikus értelem, a harmadikat a tartalom mélyeit megragadó ész munkája jellemzi. Feladatunk tehát *az ezen tartalomhoz fűződő alanyi oldalt* kidomborítani.

1. *Az első fokon* az Én physiologiai és érzéki ösztöneiben el van merülve; a tárgyak jelentését nem ismeri, hanem csak azon organikus hatást, melyet ingereik benne okoztak.

Minthogy pedig ezen izgatott terület egészen egyéni különösségü, azért az Én voltaképpen akkor is, mikor tárgyába merül s azt alakitja ki, *magánál marad,* maga functióját veszi tudomásul. Minthogy pedig ezen functióban az érzelmi oldal (az S) a túlnyomó, azért közérzéki és érzéki felfogásán végig dominál ezen érzelmi hangulatnak polaritása azaz *az élv és a kín.* Az Én ennélfogva egész structurájánál fogva az érzéki adatokból alakul ki, *ezeknek érzelmi kisérője tölti be* s mivel az értelmi tendenzia még nincs meg (ha emlékezet van is), azért a szemlélő Én vagyis az öntudat is teljesen az élv és kín tömeges állapotából áll.

A mi ennélfogva az Énre hat, az csakis ezen érzékileg érző Énnel mérkőzhetik. A tetszés alapitéletében ennélfogva P az érzéki élv s ugyanilyen Énnel mérkőzik. S mivel az $Én_a$ nem magasabb mint a C, melyben az érzelmi hangulat dominál (hiszen az (O ± S)-ben is az S a kiemelkedő!) azért a becslő itéletben *értékesnek azt nyilvánitjuk, a mi élvezetet okoz.* Egyebet nem is mondhatunk a tárgyról, mert hiszen értékes csak a kéj (miképen? azt a 38. §. fogja mutatni).

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az első mérték tehát, a melyet a tárgyra alkalmazunk, *az élv* (die Lust); a gyermek az 1-4 években feltétlenül ezzel méri a dolgok értékét, — a mennyire abstraháló erejének gyengesége mellett teheti; mert azt gondolom, hogy ezen korban még igazi értékelés, becslő itélet nem igen áll elő, hanem az egész folyamat az alapitélet ontologiai alkatának egyszerü constatálásából áll. A mérték nem változik a következő években sem (talán (?) 10. évig); az érzékek különödésével az élv is különödik, nevezetesen az erőérzetben az önerő élve tűnik elő, — de egészen a fiúkor megszüntéig a momentán élv látszik a legfőbbnek, a mi a gyermeki lélekben uralkodik.

Ezt az időt egoisrnusnak szeretik nevezni; jobb volna azonban ezt a terminust a következő periodus számára tartani fenn s ha már a gyermek önzéséről akarnánk beszélni, akkor inkább „instinctiv önzésnek" nevezhetnők.

2. Az első fok vivmányai *a második fokon* megőriztetnek; az emlékezet megtartja az érzéki képeket ép úgy, mint azoknak hangulati kisérőjét s a velök kapcsolt alanyi érzelmeket is. Az emlékezetben associált érzéki képek is megmaradnak s képezik azon objectumot, melyhez a jelentés simul a második fokon.

Minél közelebb állunk az 1. fokhoz, annál inkább praedominál a másodikban is ennek a mértéke. De a jelentés, melyet a gyermek a saját testi-lelki functióiból megismert, mind tisztábban lép fel a kavargó érzékleti tömegben. Még pedig legelől állanak a saját testének jelentéses functiói; ezeknek kinjai hajtják tevékenységre s kielégítésük módjának megfigyelésére. Első időben ennélfogva a *szervi önzés* jellemzi a fiú átalakuló öntudatát. A mint ezen saját functiókat a Másban is felismeri, az idegennek jelentése lép fel gyengébb hangulati kisérővel az Énben; *a szervi önzést a Más képe korlátolja s erejében leszállítja.* A fiú-leány többé nemcsak a maga állapotai iránt érdeklődik, hanem élvvel vagy kínnal kezdi kisérni a Más functióinak jelentését is. Ezzel az Én a vele szemben álló Mástól megválik, melyet a maga értelmével áthat. Minthogy azonban ezen Más még mindig inkább csak kölcsönzött életet mutat, azért structuráját az Én a saját structurája szerint alkotja s ezen önkényéből erednek a phanthasia képei. A mi az Énben értékes volt, ezt a phantasia képeibe is viszi át, — úgy hogy ezen fokon még a képek érzéki élvvonása az uralkodó vagyis az *élv dominál mértékül* a phantasia első megnyilvánulásában is.

S uralkodnia kell a phantasia képeinek kapcsolt soraiban is. Teljesen a magáéból alkotta; érzékleteinek hangulati kisérője az övé, jelentéseinek subjectiv vonása a functiók jelentéseiben is lép fel; a jelentéssel járó uj érzelmek még gyengébbek, mint az érzékleti hangulatok. A phantastikus világba a maga képzeteivel együtt a maga érzelmeit is viszi át s szövi beléje éltető melegével. A milyen összefüggést talált a maga functiói között, olyanba hozza a phantastikus Másnak alkotó részeit is. S minthogy ezen időben (a 31 §. szerint) az uralkodó uj elem a faji ösztön, azért e körül csoportosul az öszszes jelentések tömege; szerelmi ábrándozások világában jár s szerelme boldogsága irányitja lépteit. Az Én mindent ezen szempont szerint rendez el s önfentartási ösztönének czélja ennélfogva a szeretett tárgynak legalább is képleges birtoka.

Az asszonyoknál, kiknél a faji ösztön szervileg centralis helyet foglal el egész életükön végig, az értelem praecisitását mindig ezen vérvörös fátyol homályositja el; s a házasságokat többnyire nem feltett szándék, hanem éppen ezen képzelmi egoismus viszi törésre.

A mikor azonban a Más többé nem kölcsönzött, hanem saját való életében tűnik fel előttünk, akkor ütközés áll elő a phantasia és az értelem világa között. A phantasia határozatlan és ingatag kapcsolatait az értelem fixirozza s féket vet a rendezés subjectiv (azaz élvezetek és faji ösztön által sugalmazott) kapcsolatainak. Az értelem kitágul a „vándorévek" szélesebbre kiterjedő objectiv tapasztalása alatt; minden irányu érdeklődés extensive gyarapitja a világképet, mely ennek folytán objectiv valóságában mereven ellenszegül a képzelem féktelenkedéseinek. A főkategoriák, melyek alatt e valóságot nézi, az érzékileg felfogható *anyag,* és az értelemből hozzá tett *erő* fogalma. Ezen fokon nincs módjában, hogy más kategoriát is alkalmazzon, azért a férfikor elején *materialista mindenki* és positivista; mert az érzéki felfogás a kiterjedéshez, az értelem pedig a tevékenységhez (functióhoz) van kötve. A világi egyes tárgyak ezen physico-mathematikai szempont alá helyeztetnek.

De az értelem ezen síkszerű szemlélése nemcsak elszórtan látja a tárgyakat, — hanem formailag is összefüggést hoz létre köztük *az okschema alkalmazásával.* A szálak egyik tárgyról a másikhoz huzódnak (a mint az associatio-rendszer agybeli fejlése erősbödik s megszilárdul), az erő áthatja az öszszes tárgyakat s vonzó-taszitó egységgé kapcsolja. Ezen linearis okiság mellett a síkban két dimensiót is statuál az értelem, — az átmenő soros hatáson kivül *kölcsönhatást* is lát az egyesek között. S a szétszórt világból fix tulajdonságokkal ellátott anyagi világ lesz, melynek egyes részei okilag füződnek egymáshoz a causalitas minden dimensiójában.

Az álláspontnak azonban megmarad az „abstract" jelleme. Egyrészt az *„erők" abstractumai* lesznek uralkodókká s *mechanikai* hatókká; az oktörvény szükségképeniségéhez csak a mechanismus illik és az „abstractio". Másrészt a dolgok megértése csak ezen érzéki vonások és „abstract" jelentésük szerint történik

© Copyright Mikes International 2001-2006

(pl. a vonzó erő formulája az égi testek rendszereinél, az energia „megmaradása", a chemiai „rokonság", a „fejlődés" st.); a kosmikus jelentés concretsége ezen fokon még háttérben áll s a *substantialis átértést,* mint „philosophálást", ellenszenvvel nézi. „Abstractio" és külső vonatkozás tehát azon schema, melylyel az Én a világot rendezi.

Maga az Én, érzelmeivel és hiányaival, objectumként azaz Másként áll az értelem előtt. Többé nem körülötte forog minden, mint az érző fokon; hanem ő maga is beleilleszkedik a causalis sorba s mint ok és okozat felváltva szerepel számitása elemei között. A férfi ennélfogva nem subjectivista, hanem egész, bár nem befejezett objectivista. Azért nem a ráerőszakolt organikus élv vezeti, hanem öntevékenységének érzete, *a kifejtett erő tudata.* Ebben az *önfentartásban* mozog; de többé nem az élv értesiti róla és sikereiről, hanem a *hiány és pótlék egyezése,* az ok és okozat megfelelősége. Ezen megfelelőséget már önmaga képénél is szemmel tartja; de, *mint objectumban, objectiv viszonyokban* észleli. Többé nem az érző Én a szemlélő is, hanem szemlélővé az értelmes functióival (okschema, célschema) *rendező Én* lesz s *ennek inmanens törvényeivel* kell az objectumnak egyeznie, hogy magával egyrangunak fogadja el.

Az önfentartást ennélfogva az ok és okozat objectiv schemájával méri; s a mi az okozatra elegendő, azt helyesli. Nevezi pedig ezt a megfelelőt *hasznosnak.* Ennélfogva az értelemnél *a haszon* a döntő szempont, mely csak az önfentartás objectiv megegyezését, azaz eszközök és czélok egymáshoz alkalmasságát tekinti. Az, hogy az Én önfentartása sikerüljön, uralkodó szempont; de csak annyiban, a mennyiben az objectiv oksornak egy tagja, azaz amennyiben értelmesen és hasznosan történik. Ezen egyes, mintául szolgáló, tehát typikus eset mellett azonban (v.ö. 17. §.) végtelenbe terjednek a coordinált más esetek; s az *értelmes Én* nem talál megnyugvást, ha csak egyéni kéjreflexe tanuskodik saját önállítása sikeréről, körülötte pedig a világ objectiv tüneményeiben rendetlenség és viszály, alkalmatlanság és meg nem egyezés dulakodik. *Mert éppen ezen objectiv rendezettség elérése tanuskodik az értelem munkásságának sikerességéről.* Ép azért a subjectiv ösztönök élve mellett az objectiv értelem kínja mint felsőbb rendü psychosis lép fel, s elégedetlenséget szül az egoista boldogságával. Az értő Én tehát csak azt helyeselheti a mi nemcsak subjectiv vágyait elégiti ki, hanem első sorban kialakult világának törvényszerüségét biztositja.

Az utilismus ennélfogva fogalmilag az objectivismusra és altruismusra utal; mert számára a megnyugvás pontja az objectiv világ rendezettségében rejlik. Az igazi utilista ennélfogva a nagy vállalkozások embere, kinek tervei nem a maga és családja szűk körére, nem is városa és hazája, hanem az egész Földkerekség területére czéloznak; a nagy hálózatok, melyekkel a Föld összes népeit kölcsönhatásba hozzuk, tengerentúli colonisatiók és kereskedelmi összeköttetések, világ-pósta, világvasút, világtelegraph, világot összetartó mivelődési intézmények, — *ezek* az utilismus álmai s korunk *ezen* értelemben áll elődei *felett,* mert az utilistikus kapcsolatokat világra szóló terjedelemben realizálja (v.ö. 49. §. a metaphys. magyarázatot). Az utilismus azért a legszorosabb viszonyban áll a gazdasági viszonyok átalakulásával, mint ezt Lamprecht (D. G. Ergsb. II. l.) is jelzi s ezeknek ujra összefüggését a tudással is próbálja megállapitani. A dolog azonban phaenomenologiai természete miatt itt nem tárgyalható (deductióját 73. §.).

A második fokon ennélfogva uralkodó gondolatul az *értelem, tartalmi és formai egészében derült ki.* A tárgyi complexust helyeseljük, ha 1. anyagi és erőbeli tekintetben ismerjük, 2. okilag kapcsoltuk s a két oldal között megfelelőséget találtunk, 3 ha mindez nemcsak subjectiv, hanem obj. relatióban is valóságul bizonyodott meg. A férfiút e miatt a *próza* jellemzi, a hideg számitás, az erőérzet uralma, a *hatalom utáni vágy*; *de nem tartozik* szükséges vonásaihoz többé *az egoismus,* sőt ellenkezőleg az igazi értelem az *egyes* Ént csak ugrópontul tekinti, honnan a Földkerekség csúcsaira felszállhat, hogy hatalmával az isolált egyeseket egységes egészszé füzze egybe, — ha ezen egység nem is több, mint abstract formai kapocs, melynek substantialis tartalmát hálózatába még nem kerithette.

3. *A harmadik fok* a két megelőzőnek vállaira támaszkodik. Senki rationalis lénynek nem mondható, a ki előbb a világ érzéki alkatát s értelmi összefüggését meg nem tanulta ismerni; a ki megtanulta, az előtt nyilik az ut a reflexio legfőbb fokára.

Az értő Én előtt a világ rendezett összefüggésében terül el, melynek fonatai között maga magát is találja, mint objectumot. Most, mikor világa teljes terjedelmében kialakult, annak minden vonásában a maga képét és alkotását látja. Az anyag és erő, az ok és cél az ő saját tartalmi és formai vonásai, miket az értelem actusaiként ismer fel. De az abstractio arra is képesíti, hogy magára ezen fokára is reflektáljon; s ezzel *saját természetének és hatalmának* tudatára ébredjen. Ekkor magában azt a valót ismeri fel, mely mindent létesitett; s támad benne ezen *kiválóságának érzete s szeretete,* mely az értékességnek csiráját képezi (§. 14). Ezen reflexióképességben van az őt minden mástól megkülönböztető vonása, saját *méltóságának tudata.* Schuppe helyesen járt, mikor az érték forrását az öntudat ezen csodás természetében kereste (v.ö. 7. §.). De nem a nyujtott élv miatt szeretjük, hanem *önmagáért.* Mert ha az élvért szeretnők, akkor ennek vagy 1. *legerősebb* élvnek kellene lennie vagy 2. valami sajátságos vonása miatt szeretnők. Ám az első nagyon kétséges; az indulatok sokkal erősebbek, mint az Én tiszta tudata. Ha pedig más sajátossága miatt

© Copyright Mikes International 2001-2006

szeretnők, akkor az alap az élvről másra tolódnék el, — a minőségre. Arról ne is beszéljünk, hogy hasznossága miatt becsülnők annyira; mert a haszon értéke annak az értékétől függ, a mit létesitett, — s ez ujra csak vagy az élv vagy más valami qualitás lehetne.

Azért az Én értéke sem az élvtől, sem a haszontól nem függhet, hanem csakis a maga természetétől. *Ezt az értékességet közvetlen, szerető intuitióból nyeri az Én;* a mi nem homályosabb, mint bármely más ténynek felismerése. Mert vajjon nem-e ilyen intuitióval értjük meg az élv és kín, a szín, a szerelem s a többi jelentését? S ha ebben a megértésben nincs ellenmondás, miért legyen éppen abban, a melylyel az Én magát szemléli és megérti?

Az Én, a mely ezt a természetét megragadja, *pusztán ezen minősége miatt fogja magát becsülni* azaz: állitani, elismerni. Mert valamit becsülni = metaphysikailag állítani, *leendőnek* elismerni. Hogy az Én értékes, az tehát annyit jelent, hogy az Én állitása kosmikus törvény, vagyis: kell, hogy az Én nemcsak physiologiailag és psychologiailag *nyilvánuljon,* hanem erről teljes *tudomással* is birjon. S hogy az Én azon magaslatig tudjon felemelkedni, a honnan magát és a hozzá füzött világot áttekintheti, — a mely magaslatig *egy* más ismert élő lény sem tud emelkedni s őt követni, — ez az ő *egyetlenségének, kiválóságának, méltóságának tudata, mely őt feltétlenül állítandónak, azaz legértékesebbnek bizonyítja.* De a boldogság e fokon csak kisérője; nem érdeme, sem értékessége, *hznem értékének szerencsés jutalma,* ἁρπαγμα. Abban a végtelen csendben, melyben az Én tisztán magára talál, elszorul a szellem lélekzete s nem sokan birják ki; de erős és acélkeménységü a fény, mely ezen szemlélésből szétterjed. Nem hiába nevezi a buddhista ezt a szemlélést a „gyémántcsúcsnak", melyre az egész világ fényessége visszapattan; mert ez ama csúcs, mely az egész világot fénybe füröszti, a megmozdíthatatlan sarkcsillag, magunk világának és a makrokosmosnak világtengelye. Hogy az Én az önmagára visszahajló valóság s ennek a valóságnak átértése és állítása, — ez az öntudat ténye s ezzel az állítással együtt: *az Énnek értéke.*

A mikor pedig az Én azt ismerte fel, hogy mindennek ő a forrása, tartalmi jelentésében és formáiban, akkor nyilván centralis tárgya a szemlélésnek ő maga lesz; mindenben a szellemet fogja keresni és találni s mindennek *mértéke lesz a szellemiség intuitioja.* Az egyezést az élvezet fogja jelezni, valamint az önfentartás sikerét is jelezte; de a dolog értékét a szellem többé nem az élven, hanem a maga közvetlenül megértett, való minőségén fogja megmérni.

35. §. Az értékelés fajai; ösztönszerüsége s emelkedése. A «dignity».

Most már megfelelhetünk az utolsó kérdésre is (29. §.): *hányféle az értékelés?* Láttuk ugyanis, hogy a tények következő 4 sora függési viszonyban áll egymással:

1. az organikus alap érzéki, értelmi, észcentrumaival,

2. a lelki tartalom érzéki, értő, észfelfogásával,

3. a felfogó Én érzéki, értő és absolut abstractio fokaival,

4. az érték mérője a direct subj. élv, az értelmi objectiv megfelelőség és a nemesség gondolataival. Minthogy már most az organikus alap fejlésével kibővül a felfogási mód és a világkép, ezzel pedig az Én reflexiófoka emelkedik, s igy a mérték a közvetlen élvből az értelmiségbe, onnan pedig a minőségileg legtisztább Énbe helyezkedik át, — azért ezeknek megfelelőleg az értékelési mód is háromféle formában fog fellépni: *a hedonismus, az utilismus* és *az idealismus* formájában. E helyen a feladat teljességéhez még néhány általános körülményt kell tisztázni, mielőtt a következő Fejezet az értékelés egyes fajainak jellemzésére térne át.

1. Mindenekelőtt *a mérték természetét* kell szemügyre vennünk. Az első fokon a mérték csakis a *közvetlen kedvérzet* lehet. Mert a jelentés még sem physiologiai feltételeiben, sem psychologiai valóságában nem lépett fel, s éppen azért sem a tárgynak, sem a felfogó alanynak a jelentése s természete nem kerestetik, nem is jön tekintetbe. A tárgy maga semmit sem ér, az alany sem; ér csak az élv, a pillanatnyi siker érzete. Ennélfogva voltaképen ezen fok még túlnyomóan ontologiai természetü, az alapitélet foka; de mert az élvhez kapaszkodunk s ez az önállitás egyetlen tudomásul vétele, az alany ezt fogja keresni, mert állitani magát csak ebben birja. Az ezen fokon álló egyén előtt csak az az élv értékes és voltakép csak ez ismeretes. Ha az élvet mértékül atkalmazza, akkor ez nyilván már az első fokon túl való emelkedésnek jele, — mert az élv tudata tárgyává lett, — s igy a hedonismus, mint szándékos értékelés, csak az instinctiv fokon túl mutatkozó értékelés (v.ö. 24. §. végén). Ekkor azonban nyilván magasabb fokról való lecsuszamlás, decadence jele.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A 2-ik fokon a központi psychosis az *értelmes rendezés.* Már ezen oknál fogva sem lehet itt az élv az uralkodó mérték; itt nem a subjectiv jóllét a vezérlő és centralis, hanem az objectumok értelmi egyensulya és az egyensulyt kisérő értelmi, logikai kedvérzet. A becses ennélfogva nem az egyéni eredmény, az élv, hanem *maga az értelmi munka,* a terv és végrehajtása, a cél és a megvalósító erő, a *hatalom* és a mi kiséri: *a sikerérzet.* Csak a mi, ezen rendezésnek engedve, sulyegyenbe jut s maga ezen egyensuly: a tetsző, mert most az Én ezen alkotó s rendező munkában állítja önmagát. Ezen önfentartás azonban objectiv állapotként áll az Én előtt; obj. relatiók között valósul meg; az értelem nem hisz az élv ingatag szavának, hanem követeli, hogy ezen subjectiv reflexnek objectiv realitás feleljen meg s csak ezen értelmi, logikai kedvérzet jelzi biztosan az önfentartást s igy a világsor egyensúlyát. Ezen fokon tehát az önfentartás dogma, mert az értelem azt rendező *munkája feltételéül* fogja fel (de az egyéni önfentartás csak a világsorok egy sectora, nem az egész köre!); a mi az önfentartást előmozdítja (kosmikus, objectiv értelemben), az lesz értékessé.

Végre a 3-ik fokon mind a két megelőző csak formául őriztetik meg. Az élv jelez valamit, de magában értéktelen, ontologiai tény; az önfentartó rendezés értelmi kedvérzete is a feltétel meglétét jelzi, de az $Én_3$-ra nézve csak ontologiai tény. A tulajdonképeni centralis gondolat *az Én minősége* vagyis azon belátás, hogy *a szellem a legmagasabb méltóság, a nemesség a legmegtisztelőbb praedicatum.* Ezzel a mértékkel veti egybe a maga és az egész világ minőségét s ennek ő vele való egyezésében nyeri a legfelsőbb megnyugvást, mivel magán túl nem haladhat tovább. Csak itt érte el az emberileg absolut értékest, mely az önfentartás, a haszon értéke felett dönt s dogmáját megindokolja vagy elveti, — de a mely ép úgy itél az élvnek valódi értéke felett is, melyet a haszon még megállapítani nem bir és nem alkalmas. E harmadik fokon az Én önmagába záródik s mint absolut centrum lép fel világalkotásában.

2. A mérték ezen eltolódása tehát először az élvet rendeli alá a haszonnak, azután a hasznot a nemességnek; a mi ugyanazon fokozat, melyet a reflexio terén az érző, az értő és az eszes Én tömörségi fokai, a felfogás terén az érzéki, értelmi és észbeli munka jeleznek. Nyilvános már most, hogy, ha az értékelés folyamata a mérkőzési processus formájában halad el, a becslő itélet P-je azon mérték szerint változik, a melylyel az O (a tárgy) mérkőzött. Ebből következik, hogy *a becslés abbreviált ítéletként* is mehet végbe, valamint a logikai syllogismus. Vagyis érthető ebből az *értékelés ösztönszerü végbemenése és gyorsasága. A* hedonismusnál ez világos, mert az élv élvvel, azaz magával mérkőzik; ott legfeljebb foki különbség vehető észre, a mi a 17. 18. §§. fejtegetései szerint elkerülhetetlen psychologiai folyamat. Lassabban megy végbe az értékelés az utilismusnál, a hol az értelem discursiv természete folytán a relatiók megfelelősége sok latolgatásnak a hosszadalmas eredménye. De a ki ezen relatiókat tapasztalat utján megszokta (gazdák, műszaki vezetők, politikusok és sociologusok, paedagogusok stb.), az az eszközök megválogatásában ösztönszerü biztossággal fog haladni. Az ösztönszerü biztosság ujra előáll a nemességnél. A legmagasabb intuitióhoz szokott szem a tárgyban azonnal észreveszi a nemességet; mert hiszen a tárgy az ő képbeli alkotása, azaz nem egyéb, mint az Én által megalkotott (és igy lényegazonos), és megalkotása után szegzett és kivetített kép. S valamint a világossághoz szokott szem annak minden csökkenését, a nagy hangok felfogására képes fül a hangcsökkenést azonnal élénken megérzi, mert hiszen saját erőérzetét érzi fogyónak, — úgy veszi észre az Én minőségének szemléléséhez szokott, vele telített absolut Én mindenben a különbséget, mely közte s tárgya között fennáll. Nem discursiv szemlélés vezeti ebben, hanem közvetlen mérkőzés, intuitio, mely a maga különbözését a szemlélt tárgytól közvetlenül megéli. A legcsekélyebb különbség a legfinomabb elváltozásban is tudomására jön; ez sok fájdalmas percnek okozója neki, de kárát pótolja a saját tisztaságához kötött élvezet, a nemesség önérzete, büszkesége. Lehet a tárgy bármilyen élvezetes vagy hasznos, — ez az absolut Ént meg nem téveszti annak megitélésében: vajjon olyan nemes-e, mint ő maga? Ennek eldöntésében a közvetlen mérkőzés és annak intuitiója vezérli; az utólagos itélkezés csak megokolja, de nem állapitja meg ezen tényt.

3. Ezen magaslatra ugyan csak természetes fejlődés utján emelkedünk; de a jövő árnyéka már az alsó fokra is vetődik. Gyermekeknél ezen dignitas a tisztaságban, rendszeretetben, szabatos munkásságban mutatkozik s azon valóságos iszonyban, melylyel az ellenkezőt fogadják; benne van ebben az értelmi és észbeli értékelés első derengő sugara. A nők finom érzése, mely az aljasságtól minden utilismus nélkül is visszatartja, az Én nemességének homályos megélése. A fejletlenség élvekkel s ösztöni tüzzel elragadhatja phantasiáját, — de a *finom* nőben utólag mint lélekölő bünbánat hangzik ki az Én nemessége a tomboló ösztön elégedettségéből.[1] Ezek ennélfogva nem az én praesumtióim, hanem világtények, melyeket számításba kell venni.

Csakhogy ezen mysterium tudatára későn jutunk el; nem csoda, hogy életünk nagy részén végig nem tudjuk, mit tegyünk ezen alkalmatlan intővel. Fiatal korunkban mint a sürü ködrétegen át messziről feltünik a világító pontocska; közelebb és közelebb gázolunk feléje a sürü köd tengerében s mind csillogóbbnak

[1] Megrendítően rajzolja ezt *Tolstoj Leo* «Anna Karenina»-jában (v.ö. 38. 52 §§.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

tapasztaljuk; végre egy mesésen megkapó pillanatban szétszakad a ködfátyol s pillanatig vakító fénynyel rendít meg a gyémántcsúcs, hogy fájdalom! sokszor ismét ráboruljon az ösztönök salakjából felszálló páratenger. Az önismerés és önmegértés kinos kálváriamenete ez, passiói járat, melybe a legjobb vezetőül a fájdalom bizonyult. A ki az élvezetek hullámaiban fürdik, azt e hullámok szelid játéka soha sem veti fel a gyémántcsúcsra; a fájdalom egy megrendítő lökése széttépheti a fátyolt s rávetheti az Ént ezen sziklacsúcsra, melynek hegyeit vagy megkapja s kimenekül, — vagy szétzúzódik rajta. Önerőnk kell hogy közremunkáljon; a reflexióképesség azon ugródeszka, melyről a Dhyâna-csúcsra felvetjük magunkat. A hány fokán az abstractiónak átmentünk, annyival közelebb jutottunk azon csúcshoz, melyen a tiszta öntudat belátása int felénk; nem csoda, ha a mi értékeléseink ezen önmagunkra visszahajtásunknak fokaival együtt változnak el.

Jegyzet. Valamint a gyakorlatban, úgy az elméletben is régóta belejátszik a nemesség gondolata az erkölcsi itélésbe. A Jézusi mondás *(Ján. 4. 24.):* πνεῦμα ὁ θεός, már a Sokratikusok (pl. Aristoteles) νοῦς-tanában birja előzőjét. Az utilismus teljes áttörését jelenti mindenütt ezen belátás feltünése. J. Stuart Millnél is, ki azt mondja (Utilitarianism. (1863.) p. 11.): »human beings have faculties *more elevated* than the animal appetits«, — de hol a mértéke? A »higher faculties« (12. l.) bizonytalanok; de megérzi a *»sense of dignity«.* a méltóság érzete, mely »capacity for the nobler (!) feelings is in most natures a very tender plant« *(Util. 15.* /.). Az »emberi méltóság« (Würde) Kantnak terminusát állítólag (Schopenhauer S *W. III. 547.)* először Block használta 1802-ben; különben már Hutchesonnél szerepel a »dignity«. A Comte féle »dignité animale« és »dignité sociale« egyszerüen fokot jelent (Cours de ph. pos. III. 410.).

4. Az abstractio viszonyát az értékelés formáival már az eddigiek is mutatják; a hedonismus az $Én_1$, az utilismus az $Én_2$, az idealismus az $Én_3$-nak felel meg. Részletesebb szerepét azonban majd az értékelések tüzetesebb fejtegetése fogja felderiteni.

———————

© Copyright Mikes International 2001-2006

V. Fejezet.

Az értékelési módok természetének kifejtése és dialektikai összefüggése.

36. §. A fejezet feladata. Fejlődési és hanyatlási typusok.

A mérték alkalmazása az élvokozó tárgyra adja azt, a mit értékelésnek nevezünk. Miután az eddigiekben a mérték szükségképeniségét kimutattuk s minden rendszeres vonást (nevezetesen az élv szerepét) kifejtettünk, áttérhetünk egyenesen az egyes *értékelési fokok leirására* s a bennök uralkodó *törvények részletezésére.* Ezzel még sem az érték definitióját nem érjük el, sem fajait nem ismerjük meg; de előmunkálatokat végzünk mindkettőre nézve s biztos alapot nyerünk azok csoportositására. Végső gyökerét az értéknek majd a VI. Fej. fogja azután feltárhatni, miáltal lehetségessé válik majd az érték fogalmának meghatározása is.

A 35. §. az értékelés főformáit a mérték alapján: a hedonismus, az utilismus és az idealismus értékelésében fixirozta. Logikailag ez teljesen elegendő; tényleg azonban a concret életben ilyen tisztán elválasztva az értékeléseket nem találjuk. Egyrészt ugyanis a fejlődő „tendenzia" az alsóbb fokokra hat, másrészt a felsőbb fokok concret kialakulásában az alsóbbak mint mozzanatok megőriztetnek s igy a tárgy értékelésének teljességéhez szükségesek. S ép úgy a concret életfolyamat lecsuszamlásokat is mutat, melyek a reflexio időnkénti vagy teljes elernyedéséből erednek s nekünk, felsőbb fokról tekintve, dekadens értékeléseknek tetszenek.

Concrete ennélfogva a 3 typus között fejlődési *átmenetek* és *elfajulások* észlelhetők. Rendes átmenetekül egyfelől a semiutilismus és semiidealismus tekinthetők; amazt a gyermekkorból való átmenetben észleljük, emezt a férfikor utilismusát enyhítő emelkedettségben láthatjuk. Az ifju és az asszony idealismusa typíce a phantasia értelmességi fokához tartozik; mert nem a teljesen önmagába zárt $Én_3$-nak, hanem az előcsillogú $Én_2$-nek a természetét mutatják. Történelmi párhuzamul a hindu speculatio ajánlkozik. Ellenben a semiutilismusban a hedonismus még mindig túlnyomó, ugyhogy az utilismus tisztasága a hedone erejével forditott arányban áll. Ilyen semiutilisták vagy hedonistikus utilisták a semita népek ókori képviselői.

A természetes *átmeneti typusok* ennélfogva sok fokozatot mutatnak, *a melyek az alsó fok uralmának csökkenése szerint* itélendők meg népeknél és egyeseknél egyaránt. Csak igy öleljük fel a concret fejlődést egész valóságában. A mozgató mindenütt a reflexio; *a ki nem reflectál, nem emelkedik.*

Ettől a typustól teljesen különbözik a *decadentia typusa.* A reflexio lomhasága az eredtető csirája; Fichte igen jól a „Faulheit"-ban látja az erkölcsi rossz gyökerét. Kényelmessége folytán az ember a kevesebb munkával járó alsó fokra szeret sülyedni s ha valamely nép egy fejlettebb és fejletlenebb faj közt él, többnyire az alsóbb fajba olvad, csak kevés előkelőbb szellem emelkedik az intelligensebbhez. Az idealismus fokáról bajosabban szállunk alá, mint az utilismusról, mert a hedone momentuma gyengébb (v.ö. V. Fej. III. Szakasz). Ellenben az utilismus hajlandóbb a sülyedésre; lesz belőle hedonista. Ilyen utálatos decadenciát állit elénk Petronius „Trimalchio lakomájában",[1] a római császárság idejéből. A XVIII. század utilismusának elfajulásaként szerepelnek Vendome herceg roppant étvágyával (déltől éjfélig lakomázott, s előszeretettel rothadt halat és húst); a mikor nem evett, emésztett (reggeltől délig ült ..... széken, s az edényt többször töltötte meg, miközben audientiákat tartott): ugyanő orcátlan paederasta volt s piszkosságát (mit ő „ősrómaihoz illő egyszerűségnek" nevezett) annyira vitte, hogy a borotváláshoz szükséges szappanyhabot az éjjeli edényben verette.[2] Méltó párja Orleansi Fülöp herceg, kinek lumposságát Dubois pap élesztette folyton;[3] XV. Lajos „a legdurvább érzékiség élveinek" hódolt (Gfrörer szerint[4]), a minek bizonyságai

[1] németre ford. (Reclamban).

[2] *Gförer.* «Geschichte des XVIII. Jahrhunderts» I. 245.

[3] idem I. 455.

[4] idem III. 205.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Mme Mailly, az első, ennek huga, Mme de la Tournelle (későbbi Chateauroux hercegnő), a második, Mme Pompadour, a harmadik szeretője stb. Hogy az idealismus is, ha gyanus, utilismussá és hedonismussá fajul, azt a német „romantikus ironia" emberei mutatják, kik között nemcsak „a kék virág" („die blaue Blume" = boldogság) virított, hanem olyan virágok is, mint pl. Brentano, Werner Zach. és valamennyinek „koronája" Gentz, a kártyás, korhely, kéjenc, azaz ezen kornak absolut lump alakja.[1]

Ezen perversitások tehát tényleg tapasztalhatók; — de elméletileg elég, ha a szempontot jelezzük, melyből ők és az egoismus hasonló alakjai értendők (a concret elsorolás az „érték-phaenomenologia" dolga). A mi munkánk megelégszik a normalis typusok törvényszerüségével s azért ezen fejezetben 3 szakasz ezeket fogja tárgyalni; még pedig:

1. Szakasz. A hedonismus.

2. Szakasz. Az utilismus.

3. Szakasz. Az idealismus értékelését fogja tartalmazni.

———

I. Szakasz.

A hedonistikus (élv szerinti) értékelésről.

37. §. A «kellemes» területe és jelentése.

A hedonismus területe az, a mit általában „kellemesnek" nevezünk. A hedonismus értelmét tehát pontosan csak ugy nyerjük, ha a „kellemesnek" területét ismerjük s ebből a meghatározását meritjük.

Első sorban óvakodjunk attól, hogy ezen területet szűkre szoritsuk. Kant után soká divott a kellemesnek megszorítása az érzékre. „Vergnügen ist eine Lust durch den Sinn, u. was diesen belustigt, heiszt „*angenehm*"; — ellentéte „unangenehm".[2] Ezt a distinctiót megtartja ott is, a hol négy értékjelzőt állit fel *(Urth. Kr. I. 203):* „In Bezug auf das Gefühl der Lust ist ein Ggstd entw. zum *Angenehmen,* oder *Schönen,* oder *Erhabenen* oder *Guten* (schlechthin) zu zählen (iucundum, pulchrum, sublime, honestum)". Mikor itt a mértéket az élvben keresi, elismeri, hogy valami közös fogalom áll a 4 jelző felett s ezt a *közöst szeretném éppen a „kellemes" jelzővel kifejezni.* Azt, a mit Kant „érzéki élvnek" nevez, már „kéjesnek" lehetne inkább nevezni.

A „kellemes" ezen kitágitása a nyelv használatával is egyezik. Használjuk ugyanis 1. *az organikus functioknál,* — bár ingereiket külön jelzővel illetjük. Igy „kellemes" az emésztés sikeres munkája, a lélekzés, a faji ösztön, az izommunka, a látás, hallás, szaglás st. maga, mint tevékenység; a tárgyakra is átviszszük néha pl. kellemes a levegő, a szín, a hang, a szag, az íz; a faji ösztönt tüzelő, minden ideget megrázó hatalmánál fogva erősebb jelzőkkel illetjük s e szempontból a nő sem „kellemes", hanem bájoló, elragadó, mámoritó, észtébolyító st. st. A táplálkozás tárgyait más, konyhai nevekkel jelöljük s igy a levegőt is üditő, tiszta, rekkenő, fojtó, illatos (aromatikus) st.-nek hívjuk. Az organikus functiók körében tehát a „kellemes" *kivált a tevékenységre szól,* de átviszszük sokszor a tárgyra is. 2. *Az érzékek* terén közhasználatu; a szag, íz, tapintás, látás, hallás maga és képeik kellemesek vagy kellemetlenek; magukat az ingereket is azzal jelöljük. De a „kellemes" még tovább is terjed; 3. *képek és gondolatok* maguk ép ugy lehetnek kellemesek, mint a lefolyásuk, sőt 4. *az érzelmek* magok is kellemesek vagy kellemetlenek pl. bátorság — félelem, szeretet —- gyülölet. Csak az *akaratra* nem szeretjük alkalmazni, az jó, rossz, erős, gyenge lehet, de kellemesnek csak az akarás functióját szoktuk érezni.

---

[1] v.ö. erre nézve *G. Brandes* Die Hauptströmungen der Lit. des XIX. Jahrhunderts (Jubil. Ausg 1897.) II. köt. 338-350. Az egész kötet ennek a ténynek bizonyságait adja elő.

[2] *Kant* Pragm, Anthropol, *S W. VII. 548 Kr. d. Urth.* (2. kiad) I. 66. «Angenehm ist das, was den *Sinnen* inder Empfd. gefällt» és I. 85. «Angenehm heist Jemandem das, was ihn *vergnügt*».

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ebből látszik, hogy 1. a *„kellemes" a lelki élet minden területén nyerhet alkalmazást* és 2. hogy a tárgyakra csak metaphorával alkalmazzuk; azoknak inkább más, szabatosabb jelzők felelnek meg. A „kellemes" tehát ép úgy az organikus életre vonatkozik, mint az öntudatosnak műveleteire. Jelzi pedig (a 16. §. szerint) az ösztön sikeres megvalósulását s (mint a 22. §. mutatta) az egyes reflexiófokokon különböző minőségü. Objectiv és realis alapja mindig az önállitás (formája), subjective a felső foknak önállítása s azért ennek természetétől függ. A mikor tehát valami tevékenység érzést okoz, akkor ennek eredetét *a felsőbb szemlélőben kell keresnünk.* Igy érzi az organikus funktiók sikerességét az érzéki $Én_1$, ennek sikerét az értő $Én_2$ s ezét az eszes absolut $Én_3$. *Mindenkor azonban a kedvérzet a tartalom formai oldala;* az önállitás önszemlélése utján jut tudomásunkra.

A „kellemes" ennélfogva realiter alapult, de az alanyból eredő vonás s ezen itélet: „S kellemes" — „a chinin kellemetlen" — *synthetikus itélet aposteriori.* Vagyis: a „kellemes" az öntudatnak valamiféle állapota, s az öntudat különböző fokain különböző minőségü; a mi az Énnek természetéből világos is (v.ö. 32. §.). Mert hisz az Én mindenütt a Nemén gyökérszálait foglalja össze s azért ezeknek minősége szerint alakul ki az ő minősége is. A „kellemes" ennek a felsőbb Énnek az állapota; az alsóbb functiókat inkább „kéjeseknek" mondhatjuk (l. fent). Hogy ezen „kéj" (Lust) nem egyéb, mint magának a functiónak formai sikeressége, az már most egyszerüen követeli, hogy e functiónak *normalis tevékenységet* kell kifejtenie; miért is a tulságos ingerek ± irányban mindenkor kellemetlenséget okoznak.[1]

Mi tehát a „kellemes" szót a *tetszés* általános jeizőjeül (attributum) fogjuk használni. Ez egyezik is eddigi fejtegetéseinkkel, a mennyiben az *élvben* (= tetszés) *az érték egyetemes mutatójául találtuk* (v.ö. 28. §.). A „kellemes" tehát az Én azon állapota, melybe saját érzékletei, organikus functiói, érzelmei, vágyai, gondolatai ejtik. Az Énnek élve és kínja adja az ingernek a kellemesség tulajdonságát.

38. §. Az absolut hedonismus (vagy kyreneismus) természetrajza.

A „kellemes" egyforma általánosságába különbség kerül a tetsző tárgyak természete s összetettsége folytán, a mint a lelki fejlődés fokai mutatták. *A hedonismus az első fokon álló értékelés;* nem az egyetemes „kellemes"-ről, hanem a *„kéjesről"* szól s csak a „kellemes" minőségi fokainak félremagyarázása okozta, ha az „eudaemonismust" és hedonismust egynek vették s azt tanítottak, hogy mindennek azért van értéke, *mert* kellemes és élvet okoz. Az eudaemonismus minden érték egyetemes mutatójára támaszkodik, a „kellemesre"; a hedonismus csak az első fokú élvre, a „kéjesre". A ἡδονή, mely ἡδύς-re mutat, érzéki oldalát el nem rejtheti; de mivel a ἁδ tője az alapja, azért a „kellemes" és „kéjes" ambiguitása rejlik benne. Mi csak a „kéjes" jelentésében fogjuk használni.

A hedonismus álláspontján minden lelki nyilvánulás középpontjában az élv, a kéj áll; még pedig a pillanatnak, a *jelennek a kéje,* mely minden összefüggéstől a jövővel el van metszve, minthogy az összehasonlító értelem vagy még ki nem fejlett vagy a kéj bénító renditése alatt actiót ki nem fejthet. Ennélfogva nincs különbség élv és élv között.[2] Kyrenei Aristippos ezen a fokon minden számítást tilt s azért *kyrenaismusnak* is nevezhető az absolut hedonismus. A mit Aristippos azonfelül mond (állitólag, Stobaeus szerint[3]), hogy t.i. a mértéktartó az élven uralkodik, az már tul esik az absolut hedonismus körén. *Az absolut hedonikus* nem állhat az élv *felett,* hanem a kéj viharos izgalma az ő állapota (nem a λεία κίνησις, Epikuros ravasz számitásának lélektani mankója). Minden megfontolás itt hiányzik; *az élvek csakis intensitásuk szerint hatnak* s az ember táplálkozás és nemzés (vagy inkább csak közösülés) között hányattatik, a mihez eszközül a mozgató ösztön szegődik.

A hedonismus ezen tiszta alakját a jelen kifejlett társadalmi viszonyok közt alig lehet találni; az állatok és az 1-3 éves gyermekek, ha lelkükbe el tudnánk mélyedni, mutatnák talán a legjobb typusokat. Az élet parancsoló igényei még a vad törzseknek is (pl. a leginkább élvvágyó malayoknak) az élven kivül egyéb feladatokat is tüznek ki, bár a kéjvágy annyira sürgeti, hogy „munkájok eredményét mindig, azonnal munka

---

[1] *Kant (Kr. d. Urth.* I. 76-79 ll.) az érzet (Empfdg) és érzés (Gefühl) közt a különbséget világosan látja: «mithin ist *alles,* was gefällt, eben hierin, das es gefällt, *angenehm»,* azaz az «angenehm» ezen általános voltát ismeri. Ezt azonban perhorreskálja, mert különben «könnte man keine andere Schätzung der Dinge ihres Werthes zumuthen, als in dem Vergnügen besteht«. Ez a reflexiófokok mellett nem alapos félelem!

[2] *Diog. L. II. 87.* μὴ διαφέρειν ἡδονὴν ἡδονῆς

[3] *Stob Floril. 17 18*

© Copyright Mikes International 2001-2006

után, élvezni óhajtják".[1] A költészet azonban isoláló intuitióval megvilágítja ezen homályos részleteket is. Faublas, Casanova s hasonló kyrenaikusok hősei ilyen kedélyállapotban élnek; Shakespeare mesteri kézzel festette meg „Antonius and Cleopatra"-jában (jellemző kivált Cleopatra rajza I. Act. 5-dik jelenet), melynek egyiptomi jelenetein mindenütt ezen kéjfelhő terül el; ez azon hangulat, mely Mantegazza XVII. századbeli „Szerelmi múzeumán" is elterjed.[2] A vak szerelem állapotai is ilyenek. Megkapó természetességgel és hűséggel állitja elénk Byron Haidée állapotában,[3] Goethe Werther-jében,[4] Tolstoj Natascha-jában,[5] Shakespeare Szent-Iványéji álmában.[6]

A társadalom a „mézes hetekben" elbűvölt fiatal házasokban, gyengéd türelemmel az emberi gyarlóság iránt, szemlél ehhez hasonlót. Minden más kizártával a szerető személye képezi a lelki élet középpontját; ennek pillantása, hangja, illata, tapintása pusztán a kéj szempontja alá esik. Ezen kéjmámort a hallgatag természetre is borítják projectióval; ellenben kizárja a más egyéneket s azért a fiatal házasok más emberektől idegenkednek. A meddig ezen delirium tart, addig tart a hedonikus becslés; minden csak azért értékes, mert kéjt okoz, legértékesebb az, a mi a legnagyobb kéjnek okozója. Vagyon, rang, becsület — mind fel sem ötlik; az egyén ezen absolut egoismus bornirtságában eltorlaszolja magát; a „praktikusok" igen jól tudják felhasználni ezen sajátszerü látó vakságot.

Az ilyen állapotban a cél a kéj, az érték mérője a kéj; ezen vérveres fátyolon át vérveres az egész világ. Nem lehet ezt „illusiónak" mondani, mint Hartmann értékeli; a mikor az illusiót annak felismerjük, szétfoszlik s úgy érezzük magunkat, mint a kik tébolyból magukhoz tértek. A dionysosi raptus megszünik úgy, mint az ittasnak önkívülete s bár örökké emlékezetes és mindig gyönyörrel megrendítő az átélt percek, órák és napok mámoros kéjemléke, — nem igen szokták azt emlegetni. Nem azért, mintha ez volna a „legszentebb" emlék, mint a naiv sentimentalismus hirdeti, hanem azért, mert magunk *fölé* kerekedtünk, ama korlátolt életet egyoldalunak és sok tekintetben lealázónak érezzük s ezen önmagunkkal szemben érzett szemérem tiltja az öntudatlan ösztönt az öntudatos ész gyúpontjába állitani. Beszélnek róla a durva kedélyek, de csak úgy, mint bármely más természeti functióról; mert mindig az ösztön hatalmának alatta állván, nem érzik a megalázást, a caudiumi igát, melyen át a faj vitte az egyént (v.ö. 35. 52. §§.).

Ezen álláspont csak két feltétel mellett lehetséges, melyek oly körülményeket zárnak magukban, hogy a kyrenaismus absolut tisztaságban a realis világ viszonyai között józan embereknél meg nem valósítható. Az egyik követelt feltétel az individuumnak térben és időben való feltétlenül teljes *isoláltsága* s korláloltsága. Az embernek kosmikus elhelyezése ezen feltétellel homlokegyenest ellenkezik, egész létele a környezettől függ, s ez az, a mi ideiglenes mámorából fagyos kézzel felrázza. A másik feltétel az egyén absolute tartós *élvképessége.* Az ilyen egyénnek kell hogy mindig üres és egészséges gyomra, kimeríthetetlen erejü s üdeségü izmai és idegei legyenek, — csupa oly kellék, mely a valóságban nem található, a hol a functiók periodicitáshoz vannak kötve, miket az élv és kín váltakozása jelez. Ha ily módon az embert minden relatióból kiemelve s a mellett kimeríthetetlen élvképességgel felruházva elképzelhetnők, akkor lehetne szó arról, hogy a kéj a cselekedetnek mindenkori megitélője. Ez azonban a realis világban el nem érhető. Igy, ahogy most van az ember, a feltevés a valóságnak meg nem felel, egyszóval tudományos felfogásra és discussióra alkalmatlan, ha benne az értékelés egyetlen módját vélnők feltalálhatni.

---

[1] *Barth P* Philos. der Gesch. I. 259. (Waitzból).— «Az ismert legalsóbb néptörzsek (Vedda, Bubi, Kubu) kizárólag a jelenben s a jelennek élnek» (*Yrjö Hirn.* Ursprung der Kunst ném. ford. 163.).

[2] *Mantegazza Pál.* Az élvezet physiologiája. 273 l. (ném. 1881.)

[3] *Byron* Don Juan C. II. 183-202.

> she was one
> Made but to love, to feel that she was his
> Who was her chosen: *what was said or done*
> *Elsewhere was nothing.*

[4] *Goethe* Werthers Leiden 31. I «u. seit der Zeit können Sonne, Mond und Sterne geruhig ihre Wirtschaft treiben, ich weiss weder dass Tag, noch dass Nacht ist, und *die ganze Welt verliert sich um mich her».*

[5] *Tolstoj.* «Háboru és béke». II. k. 40. 55. II. (Reclam)

[6] I. 1. Helena szavai a jelenet végén.

© Copyright Mikes International 2001-2006

39. §. Az asszony hedonismusa; dialektikája.

Ezen csodálatos állapot legtovább észlelhető az asszonyoknál; Don Juan virágról virágra száll, Haidée szive megtörik. Az ő értelmi fejlettségük nem tart lépést a nemi ösztön hatalmával s minél jobban uralkodik emez, annál kevésbé fejlik amaz, ugyhogy az asszony, physiologiai alkata folytán is, legtovább marad a phantasia fokán, azon mesgyén, mely a hedonismust az utilismustól elválasztja. Valami nebulosum borul minden asszony lelki életére, melyet finomabb nőknél idővel felsőbb ideák is szétoszlatnak; a legnagyobb része azonban mindvégig ezen iga alatt görnyed. Balzac „Femme de trente ans"-ja nem mutatja világosan; de az élettapasztalat bizonyítja, hogy az asszonyoknak a 30-40 évek a legveszedelmesebbek, mert akkor dől el náluk a kérdés: hedonikus utilista vagy phantastikus idealista lesz-e belőle? (Physiol. alapját ennek kifejti a 45. §. II.)

Ha már most azon mértéket nézzük, a melyet a hedonismus a tárgyakra alkalmaz, akkor annak szembetűnő ingatagsága dialektikai folyásba hozza az egész értékelést s világosan bizonyítja annak átvezető természetét.

1. Igaz ugyan, hogy ezen a fokon a becslésnek egyedüli oka az élv, mert hiszen a tárgynak egyéb tulajdonságai vagy ismeretlenek, vagy a kéj hatalma elől háttérbe szorulnak. Azonban ez csak azt jelenti, hogy *a hedonismus számára* a tárgynak nincs más értéke, mint a *kéjérték* (Lustwert); korán sem azt, hogy *egyáltalában* nincs más értéke vagy hogy az értéknek egyedüli alapja a kéj. Ezen okoskodásban már a III. Fejezet 26. §-a kimutatta a logikai tévedést, mely egyrészt a cum hoc hibájából, másrészt pedig a létok és ismerési ok összezavarásából ered. Tényleg azonban a hedonista is *válogat az élvekben.* Ezen praeferálás érthető is abból, hogy a hedonistáknak bizonyos functiók élvezetesebbek, mint mások. De miben rejlik ezen „több" élvezetnek az oka? Miért választja az állat a közösülést a táplálkozás helyett? miért enged inkább a falánkságnak, mint a bottól való félelemnek? miért ad előnyt a gyermek a szép képeskönyvnek a cukor felett? miért hagyja ott a képeskönyvet, ha játékra csalogatják? miért hagyja abba a játékot, ha valami mesét hallgathat? stb.

Ezen fokon csak két felelet adható; vagy 1. az erősebb élvnek enged vagy 2. az élv minősége ragadja magához. Ha az első, akkor az élv *intensitása* dönt az értek felett; ha a második, akkor az élv *minőségének* a mértéke a határozó.

Akármelyikben indulunk a két alternativa közül, a 27. §. következményei elől ki nem térhetünk, hogy t.i. az élv nem minden értéknek a mérője. Az intensitás mértékével ugyanis egyáltalában nem rendelkezünk s minden állítgatás ezen irányban csak találgató tapogatózás. A minőségi mérték elismerése pedig annyit jelent, mint a hedonismus álláspontjának áttörését és elhagyását (v.ö. a 35. §.).

2. A mint már most a lélek fejlik, a kéj intensitása sem marad meg vezetőül. Bizonyára vannak már a gyermekek között is olyanok, kik a táplálkozás élveit, minden intensitásuk mellett is, kevesebbre teszik, mint az érzéki élvezeteket; az iskolába belépéskor a fiú előtt az evés élvezete, ha csak ideiglenesen is, csekélyebb, mint az olvasás és irás sikerérzete. Hogy a diákok mily szerény táplálék mellett mily jókedvüek és exaltáltak, ez annak a bizonysága, hogy a szellemi munka sikerérzete boldogitóbb, mint a táplálkozás élvérzete; az önerő tehát hatalmasabb értékű, mint a világ primum movense, a táplálkozás. Itt ennélfogva minden elfogulatlan szemlélő úgy fogja találni, hogy az ember a tárgyakra valami más uj mértéket kezd alkalmazni.

Bentham ezt a mást az intensitáson kivül fekvő vonásokban vélte találhatni (v.ö. 27. §.). Az élv *terjedelmessége* azonban ezen álláspontonon nem lehet ok; mert senki többet nem eszik, mint a mennyi belé fér és másnak élvezete nagyon csekély mértékben emeli a saját élvezetemet. Az élv *termékenysége* a kyrenaikusnál figyelemben nem részesül; a jövő kérdése csak a számításnál képez momentumot. Az élv *tisztasága* Benthamnél az intensitással ugyanaz; mert minden fájdalom az élv intensitását csökkenti. Ha az élv intensitása nem bizonyult elegendő oknak a praeferálás megértésére, akkor tisztasága sem lesz az. A nemesség értelmét pedig ezen tisztasághoz kötni, az álláspontot tekintve téves anticipatio lenne. Végre az élv *tartóssága a pillanatban* élő kyrenaikusra nézve egészen irrelevant; a jövendő élv, mint gyenge idealis állapot, csak akkor folyhat be, ha az értelem kezd beszélni.

Mindezen tekintetek tehát a hedonismusnál számba nem jönnek. A kyreneismusra ráillik a „satisfied pig" hasonlata (J. Stuart Mill), itt csak esznek, isznak és közösülnek. A hedonista magáról mondana le, ha a physiologiai élvekről más indokok miatt le akarna mondani (,,Abstinenzler"-ek). Azon okoskodás, hogy a jövő nagyobb élv reménye erősebb, mint a jelen élv valósága, itt terméketlen talajra esik; a ki most iszsza el a pénzét, az oly kéjben részesül, melylyel a jövendő, kortyonkénti és tartós élvezet képzelme a versenyt ki

© Copyright Mikes International 2001-2006

nem állja. Hogyan van mégis, hogy nem iszsza el, hanem a jövőre tekintve megtakarít a sommácskából a sovány időkre?

Ez nyilván oly járulékot tesz fel a jövendő élv képének íntensitásához, a melyet a hedonismus fokán még nem érthetünk. A hedonismus partialis önfentartását csak a totalis önfentartás képe birja megfékezni; csak ezen *értelmi* pótlék bírja a momentán élv erejét egyensulyozni. De miért erősebb az értelem, mint az élv? azért-e, mert nagyobb élvet okoz? Nyilván körben forgunk; mert az értelem élvét magánál nagyobbnak mondjuk. Először ez nem is igaz; mert, az élő jogánál fogva, a jelen élv mindig erősebb, mint a jövendő; másodszor pedig éppen azt kérdjük: miért erősebb az értelem élve, mint a physiologiai functiók képe? Erre pedig az élv feleletet nem ad.

3. Nyilvánvaló ebből, hogy a hedonismus csak ideiglenes és korlátolt értékelés. Mihelyest az élvek között válogatni kezdünk, az intensitás nem mutatkozik elegendőnek, hanem más mellékgondolatok (terjedelem, tisztaság, termékenység, tartósság) lesznek mérvadókká, a melyeknek a pillanatnyi kéj álláspontján értelmük nincsen. Mindezek ugyanis csak egy más gondolatból nyernek jelentőséget: a realis önfentartásból vagyis a *haszonból,* a melybe a hedonismus önkénytelen haladással beletorkollik.

———

II. Szakasz.

Az utilistikus (hasznossági) értékelésről.

40. §. A hasznosság subjectiv és objectiv értelmezése.

A hedonismus ennélfogva csak ideiglenes, s magán túl, felsőbb értékelési módra utal bennünket: ez az eddigi eredmény. Ezen felsőbb értékelés a 34. §. szerint másban nem kereshető, mint az értelmi munka sikerességében vagyis az eszközök és célok kölcsönös alkalmasságában. Ezt az alkalmasságot *hasznosságnak* nevezzük.

Bár a III. Fejezet az élv szerepét általánosságban kimutatta, mégis e helyen is ennek közelebbi tisztázásával kell kezdenünk. Mert a hasznosságot már az első ethikusok is tekintették ugyan az emberi cselekedetek mértékéül, de sem a jóval, sem a kellemessel való viszonyát tisztán nem látták. Protagoras ellen *(Platon Prot. 333.* D. és 353. C. s k.) Sokrates azon tétellel lép fel: „azon dolgok jók (ἀγαθά), a melyek hasznosak (ὠφελιά) az emberekre nézve"; de az ὦφελιόν sajátosságát nem látja. A hasznos = használható (χρησμιόν) = jó (ἀγαθόν); de jellemző sajátsága ezzel nem domborodik ki. Soká kétféle értelmezését találjuk egymás mellett. Az egyik (a subjectiv) a haszon subjectiv reflexéből, az élvből, véli megmagyarázhatni; a másik (az objectiv) valami objectiv eredményben látja a hasznost igazolva.

A subjectiv értelmezés nyilván még hedonistikus maradvány. Platon Protagorásában még azt tanitja, hogy hasznos az, a mi élvet okoz vagy kíntól megszabadít;[1] s az utódok többnyire, sokszor leplezve bár, ezen felfogást követik. Benthamnél a hasznosságot igy találjuk meghatározva: „hasznosság alatt valamely tárgynak azon sajátságát értjük, mely által valami jótéteményt, előnyt, *élvezetet,* jót vagy boldogságot létesíteni … vagy szerencsétlenséget, rosszat vagy boldogtalanságot elháritani törekszik".[2] Itt tehát a hasznosságot még teljesen hedonistikus formában nézik s egyedüli mértékéül az élvet állitják; mert Bentham minden felsorolt eredményének csak ez az értelme.

Ellenben az *objectiv értelmezés* a hasznosságot kivált a szükséglet (hiány) és kielégitése (pótlék) közti objectiv viszonyból magyarázza. Ha már most a szükségletnél annak fájdalmas vonását állitjuk előtérbe, akkor nyilván leplezetten ismét a hedone a mérték. Sok ujabbkori felfogás ezen határozatlanságban szenved. Első sorban ugyan a hiány pótlása áll, — de háttérben a pótlással járó élv lappang. Igy mondja

[1] *Zeller* E. Phil. der Griechen II. 1. 126.

[2] *Bentham* Jer. Principles of morals and legislation p 2. (Oxford, 1879.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

Friedländer:[1] „a dolgok azon sajátsága, hogy a szükségleteknek szolgál, a haszon"; Lotze: „a dolog hasznavehetősége = haszon"; Wernicke: „a jószágnak azon objectiv képessége, hogy szükségletet kielégít, az ő hasznossága";[2] Menger:[3] „azon dolgokat, melyek alkalmasak arra, hogy az emberi szükségletekkel oki összefüggésbe lépjenek, nevezzük hasznosságoknak (Nützlichkeiten)". Mindezek még kétértelmüűek; Mengernél az egész fejtegetés a subjectivismusra vezet nyiltan, a többieknél pedig ez benne lappang.

Ellenben egyenesen obj. értelmezést adnak Hermann és Rau: „emberi czélokat előmozditani azaz hasznosságuk"; vagy Hartmanné:[4] „az eszköz alkalmassági foka az eudaemonistikus végczélhoz képest". A tévedések elháritása czéljából jó lesz az ott használt ingatag terminologiát kissé fixirozni. A dolog „hasznavehetősége" („Gebrauchsfähigkeit", Lotze) ugyanazt akarja jelenteni, mint „hasznossága" (Nützlichkeit"); ez tehát a dolog tevékenysége, magában. Ellenben az eredményt ne nevezzük „hasznosságnak", hanem „haszonnak" (Nutzen); magokat a hasznos dolgokat pedig ekképen nevezzük is, nem pedig (mint Menger akarja) „hasznosságoknak".

41. §. A subjectiv értelmezés elutasittatik.

Ezen két értelmezés közül, nyilván, az első nem felel meg a valóságnak. Ha a haszon az okozott élvezetben állana, akkor hedonismus és utilismus között különbséget tenni nem volna szükséges. *Mert akkor a hasznosság a hiányérzettől függne vagyis*: a hiányérzet ereje adná a hasznosság fokát és mértékét is. Minél nagyobb volna a hiány, annál erősebb volna a hiányérzet, annál inkább kivánnók a pótlékot, annál nagyobb lenne a pótléknak hasznossága. Akkor ezen fogalmi sort kapnók: hiány — hiányérzet — vágy-pótlás — élv — boldogság s előállana Ehrenfels tana: érték = hasznosság = kivánatosság (v.ö. 8. §. 3.).

A subjectiv tan azon gondolatát, mintha a haszon minden értéket foglalna magában, mellőzzük (már a 4. §. végén elutasítottuk). Most csak azt kérdjük: vajjon a *hiányérzetre* való reductio valóban megfelel-e a haszon fogalmának? Nekem ugy látszik, hogy több momentuma a hedonismuson túlra utal s ezek a haszon subjectiv értelmezése ellen döntenek. A dolog *élvokozó képessége és a hasznossága nem esik össze egymással.* Mert

1. igen élvezetes dolgok igen károsak lehetnek pl. opium, szerelmi mámor, sok táplálék; mások egészen haszontalanok pl. gyémántok, drágakövek, gyöngyök st, mik, mint termékek az ember direct hasznára nem válnak.[5]

2. Kellemetlen dolgok lehetnek hasznosak pl. orvosságok, amputatiók, adófizetések;

3. nagyhasznú dolgok semmi élvezetet nem okoznak pl. a levegő, a meleg, a villamosság: egyikük sem tartozik a nagy élvezetek közé.

Ezekből látszik, hogy a hasznosság egész körét élvokozó képességével kimeríteni nem lehet; a dolgoknak oly tulajdonságaik is vannak, melyek hasznosak, bár nem élvezetesek. De

4. a tények azt sem igazolják, hogy a hiányérzet és a haszon proportionálisak volnának, mint Ehrenfels formulája tanítja. A legintensivebb hiányok nem emelik a dolog objectiv hasznosságát; s igen gyenge hiányérzet nem rontja azt le. A víznek hasznosságát nem emeli az én szomjasságom nagy foka, de nem is csökkenti az, hogy nem vagyok szomjas; sőt nagy hiányérzeteknél (pl. lázakban, korhelyeknél) egyenesen káros volna azok kielégitése pl. a typhusos bajoknál a szomjasság oltása, a szokásivók vágyának kielégitése s.t. Mi mindenre vágyik a gyermek, a mitől mégis féltjük! S mennyi jó tanácsot pazaroltak már a szenvedélyes kivánságokra, a nélkül, hogy káros hatásuktól megóvhatnók gyermekeinket! *A hiányérzet (és kivánság) intensitása nem arányos a tárgy hasznosságával.*

---

[1] *Friedländer* Die Theorie des Werthes p. 39. (mint Riedl tana.)

[2] *Wernicke.* Der obj. Werth u Preis p. 34.

[3] *Menger* K. Grundsätze der V. w. lehre p. 2.

[4] *Ed. v. Hartmann.* Der Wertbgf u der Lustwert i.h. p. 50. (v.ö. 9. §.)

[5] Azért Shakespeare (M. f. M. II 2.): stones, whose rates (érték) are either rich or poor, As fancy values them («kövek, mik képzelet szerint drágák vagy olcsók»).

© Copyright Mikes International 2001-2006

5. A hiányérzet ezek szerint a dolognak hasznosságot nem kölcsönöz; *kiszínezheti* ha már magában a dologban van, de azzá nem teszi, a *hasznosság constitutiv alapját nem képezheti.* Az én kivánságom oly tárgyaknak, melyekben arra alkalmatosság nincsen, hiába törekszik hasznosságot kölcsönözni; bizonyos korszakoknak oly szükségleteik vannak melyek folytán a hasznosság körét egészen értéktelen dolgokra terjesztik ki, — de azért a dolgok (pl. ruházati, lakáscapriceok, ceremoniák s.t.) mégis haszontalanoknak maradnak. Sem a hiányérzetnek minősége, sem fontossága, sem sürgetősége a haszontalan dolgokból hasznosakat nem varázsolhat elő; csak a boszorkányok és varázslók világában sikerülnek az ilyen csodás changeirozások.

A dolgok hasznossága tehát nem ered sem a mi hiányérzetünkből, sem az általa hajtott kívánságból. Mi csak azt kivánjuk, a mit élvezetesnek s hasznosnak tapasztaltunk; azzá kivánságunk által nem bűvölhetjük át. De ha ezt nem tehetjük, akkor a hasznosság nem is áll abban, hogy élvezetet, subjectiv reflexet, okoz, — akkor csak élvokozó képesség volna, — hanem valami objectiv megfelelőségben kell állania. *Okozhat élvezetet is; de valami mást, fontosabbat is kell teremnie, a mi az élvezeten tul fekszik.* Azért Meinong,[1] minden subjectivitása mellett jól mondja: Nutzen = „Wertthatsache verursachen".

42. §. A hasznossági viszony és az önfentartás dogmája.

A hasznosságot ennélfogva az élvezet nem is jelzi biztosan; annak az élvezetnek az igazolást egy más forum előtt kell megállania, ha hasznosnak kivánjuk itélni. A hedonismusra tehát felsőbb értékelési egységet kell alkalmaznunk. Ezen egységet az értelmi megfontolás szolgáltatja, melynek eredményét nekünk különleges, a kéjtől különböző, kedvérzet jelzi, vagyis tudtunkra adja. Ezen felsőbb munka nélkül a hedonismus nem változhatik el biztosabb és tágabb értékelésssé.

A psychikai előzmény ennél (mint a 34. §-ban láttuk) az, hogy az ember a maga functióit tárgyként szembesiti magával és igy megismeri. A hasznosság tehát nem az O és a közvetlen kéj közti viszonyra támaszkodik, hanem az O és f (functiónk) *objectiv viszonyára,* minek alkalmassága az $Én_2$-ben keletkező kedvérzetben nyilvánul. S minthogy az $Én_2$ ezen kedvérzete más természetű, mint az $Én_1$-é, mert más tényezők hozták létre a (corticalis centrumok), azért az ő mértéke az $Én_1$ (hedone) mértékének az ellenőrzését és correcturáját teszi lehetségessé.

Minden *hasznosság őstypusa* ennélfogva azon viszonyban keresendő, mely a tárgy és a mi functióink között realiter is fennáll. Az (O : f) typusa tolódik ki aztán az objectiv világba s analogia szerint lehetővé teszi a tárgyak egymásközti hasznosságának objectiv, azaz értelmes megítélését (v.ö. ezen Fej. végén 49. §.)

Milyen viszonynak kell már most a külső tárgy és alanyi functióink között lennie, hogy hasznosságnak nevezhessük?

A tárgyat ép ugy realitásnak gondolva, mint a saját tudatos állapotainkat, mind a kettőnek létezését önállitásnak kell felfognunk. *Ezen önállitást mi öntevékenységnek ismerjük* ugy a tárgy (O) mint az alany (S) oldalán s ez utóbbit az ön állítás ± sikerességéről a kedvérzet (Én) értesiti. A viszony tehát (O : S) között két önfentartó valóság tevékenységi viszonya; az O az S-ben tevékenységet old vagy köt, és viszont is történhetik. Ezen viszony nyilván egészen ontologiai természetű *s az oksági viszonynyal* azonos. Ha az Én az (O : S) viszonya; által + kedvérzetet nyer, akkor az O az S-t önfentartásában *elősegiti,* ellenkező esetben (— kedvérzet) akadályozza és köti. Ezen szempontból az O az S-re nézve *eszköz* (= ok), az S önfentartása a *cél;* ennek sikeressége *haszon,* sikertelensége *kár.* Az egész okviszony pedig a kedvérzet szempontjából nézve: *hasznossági viszony* (v.ö. 49. §.).

A hasznosság tehát objective a dolog arravalósága, hogy célokra eszközül szolgáljon; subjective: a dolog alkalmassága egyéni céljainkra. Nyilvánvaló pedig, hogy a *dolog hasznosságának feltétele az önfentartás értékessége.* Ha az önfentartásnak nincs értéke, akkor a dolog hasznossága is illusio. A hasznossági viszony tehát azon *dogmára* támaszkodik, hogy az önfentartás már magában is értékes. Hogy miért értékes, az az utilismusra nézve még nem kérdés (v.ö. 50. §.); utilisták, kik erre felelni próbálnak, már az utilismus körén kívül állanak s ha a haszon értékességének alapját az okozott élvben keresik, decadens álláspontra helyezkednek. Ha van a haszonnak indokoltsága, akkor az csak ott és olyan tényezőben keresendő, mely az élvnek és a haszonnak értékét egyaránt magyarázza; mert, a mint láttuk (39. §.), az élvnek a legközelebbi

[1] *Meinong* Phych. eth Untersuohungen p 13.

© Copyright Mikes International 2001-2006

felsőbb mértéke éppen a haszon s éppen azért a hasznot ismét az okozott élvvel mérni és igazolni akarni, üres tautologia volna.

43. §. Az ösztön és hiánya.

Minden dolog létele tehát önfentartás; az önfentartás csak a dolog tartalmának formája. Ennélfogva a dolog úgy tartja fenn magát, hogy azt, a mi önerejében s egészében rejlik, *kifejti, megvalósitja s minden támadás ellen megőrzi.* A mennyi különböző tartalom, annyi különböző formája az önfentartásnak; önfentartás és önmegőrzés ugyanazon actiónak két aspectusa.[1] A dolog egységes önfentartása (F) ennélfogva egyes részeinek önfentartásából áll (f, f_1, f_2 . . . f_n); s azért ha a dolog összetett, ezen részeknek saját önfentartását s egymás közti fentartási viszonyait kell ismernünk, ha az F-et érteni akarjuk, mely csak az f, f_1, f_2 . . . összege.[2]

Az ember (S) pedig egy összetett öntét, melynek részeit *ösztönöknek* s ezek tevékenységét *functióknak* nevezhetjük; tartalmi jelentését az ösztön fejezi ki, ennek tevékenységét megnyilvánulását a functio. Az ember minden ösztöne sajátságos jelentésű (tartalmú) valóság s ezen sajátos functiók eredménye formailag az egésznek („öntétnek")[3] fentartása (F). Ezen kifejlésre minden ösztön inditót kiván (az okot) s e nélkül *ontologiai hiányban* szenved, mert való tartalmát addig meg nem valósithatja (pl, a pete a megtermékenyités előtt). Ilyennek fogható fel minden vele született defectus (vakság, siketség, féltaguság). Az ontologiai hiány tehát kifejlés által megszünik (v.ö. ennek axiologiai fontosságát a 62. §-ban).

A megvalósult (azaz szervvé kifejlett) ösztön azonban mindennemü más öntét terjeszkedésének van kitéve, mely fejlettségét szorítja. A levegő oxygenje pl. felemészti a táplálékot s ezzel együtt az izom és ideg alkatát. Ez az ösztön *realis hiánya,* a melynek megszüntetője a *pótlék. A* realis hiány ép úgy túltengés (elhájasodás, vérbőség), mint üresség által okoztatik (éhség, szomjuság) s megfelelő pótlék által szüntetjük meg. *A pótlék természete tehát a hiány természetétől függ, s ép úgy értékét is a hiány értéke fogja megszabni,* tehát az, a mi a hiány értékét méri, a pótlék értékének is lesz a mértéke (45. §.).

Még csak ezen a ponton áll elő a hiány subjectiv oldala, mint *hiányérzet,* vagyis a hiány subjectiv tudomása („Bedürfniss"); a hiányérzetnek megfelel a *szükséglet* („Bedarf"), mely a pótlónak képét jelenti, viszont a szükségletnek realis megfelelője a *pótlék* („Ersatz"). Ezen terminusok fixirozása a jelenleg is uralkodó ingadozás mellett igen üdvösnek látszik. Ezen hiányt az eddigiekhez mint *subjectiv hiányt* soroljuk 3-diknak. Van ennélfogva: 1. metaphysikai 2. realis és 3. subjectiv hiány.

44. §. Az ösztönök, hiányok, és pótlékok áttekintése.

A haszonnak természete már most az ösztönöktől függvén, szükséges, hogy I. az ösztönök II. a hiányok III. a pótlékok felett áttekintést szerezzünk.

I. *Az ösztönök táblázata.*

Minthogy az ösztönök functiói az önfentartásban végződnek, azért jelen csoportosításuk nemcsak azok jelentését, hanem első sorban *ezen* vonatkozásukat veszi zsinórmértékül.

Az egyik csoport más létezővel szemben *megóvja* az öntét tételét; a másik a benne rejlő tartalmat uj alkotásokban *kifejti.* Amazokat realis, emezeket idealis functióknak nevezhetjük s az elsőt a *physiologiai,* a másikat *psychikai* szervezetünk alkatában találjuk. Amazoknak tevékenysége öntudatlan (reflex); emezeké öntudatos, tervező, szerkesztő, szabad mozdulatokban nyilvánul.

---

[1] *Spinoza* (Eth. III. pr. VI.) helyesen: «unaquaeque res, quantum in se est, in suo esse perseverare conatur»; a conatus pedig (III. pr. 7.) „nihil est praeter ipsius rei actualem essentiam».

[2] Magában véve tehát cél nem lehet az önfentartás, nemhogy még erkölcsi cél legyen. Például Paulsen szerint «Selbsterhaltg ist das, worauf der Wille absolut gerichtet ist». *(Syst. d. Eth I. 212. l).* Ilyen abstractumokért az «akarat» nem lelkesül.

[3] Ezen terminust müvem I. Részéből (Dialektika) veszem át.

© Copyright Mikes International 2001-2006

1. A *fentartó ösztönök* csoportjában az egyik az egyes öntétet tartja fenn — *a megőrző, a conserváló,* — a másik *reprodukálja, — faji ösztön*; amaz az egyént *magát,* emez a *mását* alkotja ki.

Megőrzi *táplálékkal* és *mozdulatokkal.*

2. A *kifejtő ösztönök* egyrészt a külvilágot alkotják képekben s azt megértik, minél fogva *felfogadó* (receptiv) irányunak tekintik (bár ez is öntevékenység); — másrészt uj alkotásokat létesítenek, s azért ezt *alkotó* (reactiv) munkának nevezhetjük. Amannak párhuzama a megőrző, emezé a reprodukáló physiol. ösztön. Minden idealis tevékenység pedig hyperorganikus; a szervezet realitását idealis alkotásokkal toldja meg, akármilyen alakban lépjenek is fel ezen alkotásai.

Felfogjuk már most a világot *megértés* és *megérzés* utján; emez sensualis, amaz intellectualis functio; értelem és kedély azon ut, melyen a világ mélyeibe hatolunk. Először a világ külső vonásai alakulnak ki (az érzékek utján), azután azoknak jelentési vonatkozásait fogjuk fel (okossággal). Ha pedig megértettük, akkor saját Énünkkel hozzuk kapcsolatba (érzés utján).

A lélek azonban nemcsak felfogadja a hatásokat, hanem azokat értékük alapján rendezi és céljaira használja is. Az Énnek ezen activ ereje egyrészt az *egyéni* szellemi világot építi fel, másrészt az *egyének között* teremt kapcsolatokat, *hatásfonatokat.* Az egyéni alkotások a tudás, a művészet és az egyéni erkölcs tökéletessége; egyénen túliak a társadalom s a mi ezt létesiti.

Az ösztönöket ennélfogva ezen táblázatban foglalhatjuk össze:

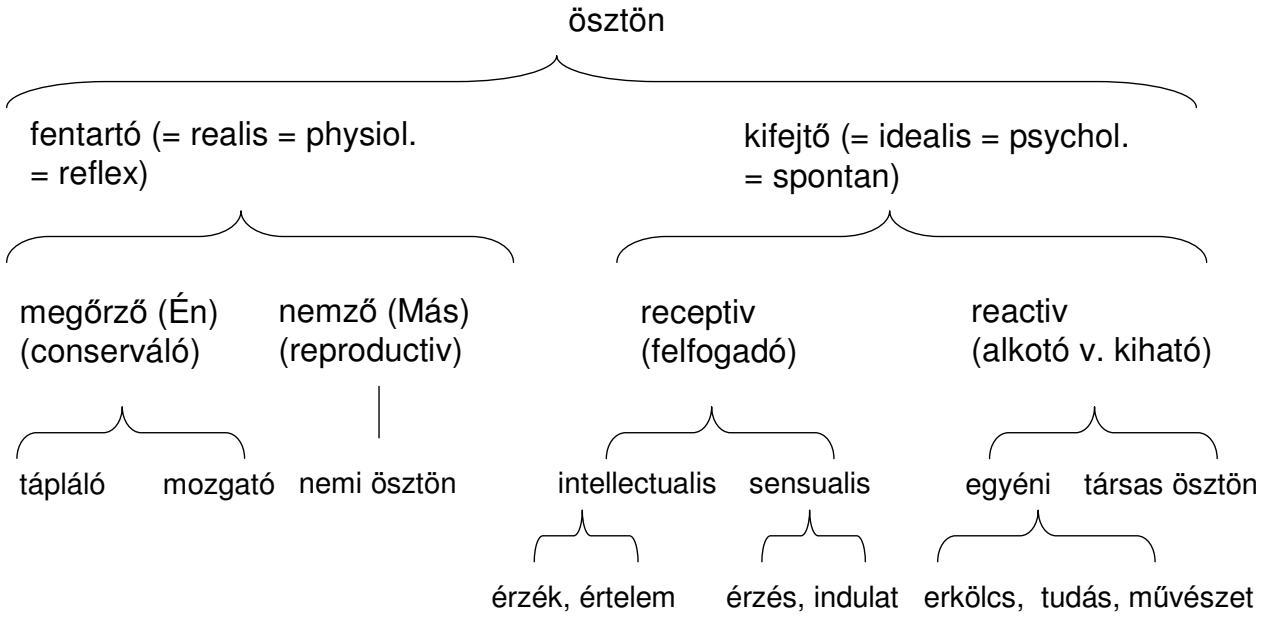

II. *A hiányok áttekintése.*

Az ösztönök minden megszoritása objectiv hiányokban nyilvánul, melyeknek táblázata ennélfogva az ösztönök ismerete nélkül nem állitható össze

1. *A fentartó ösztönök hiányai* a) a *táplálkozás* terén: az éhség, szomjuság, fulladozás, vérkeringés bajai; b) a *mozgás* terén: a gyengeség (csont- és izomnál), a direct kötöttség és támadásból eredő fájdalmak. Ugyanígy c) a *faji* ösztönnél.

2. a) *A felfogó irányban.* Az *érzékeknél* általános hiányok: a gyengeség, kimerültség, tétlenség. Különös hiányok: a temperatura túlságai; a bűzök; rossz izek; csendesség és siketség; sötétség és vaksági fokozatok.

Az értelemnél: a jelentés kétessége és homályossága; az itélés lassusága s bizonytalansága; a következtetés defectusai; az ellenmondás.

Az *érzésnél* a fájdalom minden formája, a tristitia sora az affectusoknál.

b) *A reactiv oldalon:* α) *egyénileg:* az alkotáshoz szükséges fixirozás gyengesége; a rút; a tévedés és ellenmondás; a vallási epekedés és tévelygés; az akarat gyengesége (abulia) és függése; β) *társas* hiányok:

© Copyright Mikes International 2001-2006

a magányosság és némaság; a szerelem vágyakozása; az együttműködés hiánya; sérelmek és jogtalanságok.

III. *A pótlékok táblázata.*

Mindaz, a mi ezen hiányokat pótolja, az ösztönt helyrehozza (restituálja) s *pótlékul* szolgál. Ezen pótlás azonban első sorban az ösztön erejétől függ; ha nincs ösztöni erő, a pótlék eredménytelen marad. Az tehát, a mit a pótlás positiv eredményét képezi, mindig az önerő, melynek önállítása a tulajdonképeni pótlás, mely az Énben mint az ösztön kielégedése jelentkezik. A pótlékok ennek megfelelően az ösztönök és a hiányok utmutatása szerint könnyen állíthatók össze külön táblában.

Jegyzet. A szükségletek más felosztását adják pl. *Say* L. a nélkülözhetetlen, a jólléti és a luxusszükségleteket különbözteti meg. *Rau* (Lehrbuch der pol. Oekon.) 1. általános emberi, 2. egy népnek közös, 3. rangbeli, 4. egyéni szükségleteket ismer. *Riedel* (Nat. oek. 138.) 1. szükséges, 2. sürgetős, 3. személyek szerinti szükségleteket állít fel. *Friedländer* (Die Theorie des Werthes 1852) felosztása a Riedeléhez közel áll. *Döring* (Phil. Gűterl. 83 l.) 9 csoportba foglalja, melyekben 2 ág oszlik el: a kifejezési és állapot-szükségletek.

45. §. A hasznossági viszonyok csoportjai és a haszon formulája. Fel– és leszálló hasznosság az organikus functióknál.

Első teendőnk volna már most a *hasznossági viszonyokat* általánosságban megállapitani s aztán a hasznosság *közös formuláját* megállapitani.

Minthogy a hasznosság őstypusa (a 42. §. szerint) a tárgy és az ember közti viszonyban keresendő, a mely viszonynak objectiv eredménye az önfentartás sikere: azért a relatiókat két részre lehet osztani. Az első csoportba esik a *külső tárgy és az egész öntét,* kivált physiologiai ösztönei, *közti relatio*; a 2-dikba *ez öntét egyes functióinak egymás közti viszonya.*

I. Az első csoportban mindazon tárgyak lépnek fel pótlékok gyanánt, melyek a külső természetben az általános és különös dolgokat képezik. Ezeket *physikai hatóknak* nevezhetjük. A vonzás, a villamosság, a fény, a meleg, a hang, a viz, levegő, ásványok, növények, állatok mind hatnak az emberre s önállítását kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolják. Ezeknek okszerű felhasználása az ember céljaira, kivált a physiologial ösztönökre nézve, ha tervszerüen történik, *gazdálkodásnak* nevezzük.

Ezen hatók és az organismus között állandó megfelelőség kivántatik, hogy az *élet* fennálljon.[1] A physikai hatók ezen megfelelősége hozza létre az organismusban az *egészséget,* melyhez képest azokat hasznosaknak vagy károsaknak mondjuk. Az egészség pedig az ösztönök akadálytalan önfentartásában azaz functiójában áll, minél fogva a physikai hatók mint az ösztönök mindennemü hiányainak pótlékai tekintendők. A pótlék és hiány minőségi és mennyiségi megfelelősége adja kettejök hasznossági relatióját. Ha a pótlék (a minőségi megfelelőséget mindig szemmel tartva) kisebb mint a hiány, akkor marad a hiányérzetnek egy része, azaz még mindig károsodik az ösztön; ha a pótlék egyenlő a hiánynyal, akkor ideiglenesen egyensúlyozzák egymást; ha a pótlék a hiányon felül emeli a szervezet tevékenységét, akkor használ neki. Ezt értjük pl. akkor, a mikor azt mondjuk: „nem használ annak már semmi" — azaz sem a jelen hiányt nem pótolja, sem nagyobb erőre nem képesiti. A hasznosság tehát 2 esetben áll elő, ha 1. p = h, ha 2. p > h, (a mi túlságban szintén káros is lehet); ellenben káros, ha p < h, azaz ha a jelen hiányt nem pótolja, sőt a veszteséget még előbbre viszi.

Ha tehát schematice járunk el, akkor a *hasznossági (H) formula általában* ez:

$$H = \frac{p}{h} = (p : h)$$

Még pedig positiv haszon két esetben van

$$1.+ H = (p = h) = 1$$

$$2.+ H = (p > h) = (1 + x)$$

[1] *Comte* M. Cours de ph. p. «harmonie entre *l'être* vivant et le *milieu* correspondant, ... la conditíon fondamentale de la *vie*». *Spencer* (Data of Biol. 29. §.) «the continuous adjustment of internal relations to external relations» (concords or correspondences).

© Copyright Mikes International 2001-2006

ellenben *negativ haszon vagy kár*

$$-H = (p < h) = (1 - x)$$

A haszon (H) *nagyságát* azonban a beállott *eredménynek* a pótlékkal való arányából számitjuk ki azon elv szerint, hogy a H annál nagyobb, minél inkább felülmulja a pótlék (p) pótlóerejét. A *haszon nagysága* tehát igy fejezhető ki: $\frac{S}{O}$, ha S az egyéni gyarapodást, O pedig a hatót jelöli. Például ha a viz a növény szomját oltja, akkor csak részben teszi (p < h), vagy egészen restituálja (p = h), vagy további kifejlést is indit meg (p > h). A hasznosság tehát mind a három esetben megvan, de az elsőben nem teljes s még mindig marad kielégítetlen hiány (+ h) azaz veszteség (– H). Ellenben a viz hasznának *nagyságát* a hajtott haszon (H) és a pótlék (p) pótlóerejének viszonya állapítja meg pl. a viz haszna annál nagyobb, minél jobban növeszti a gabonaszemeket. A pótlék hasznosságának nagyságát tehát a haszon nagysága szabályozza $\left(\frac{H}{p}\right)$ azaz $\frac{S}{O}$.

Nyilvánvaló már most ezekből: 1. hogy a *hasznosság objectiv viszony* mely az egyéni élvtől különbözik; és 2. *hogy a haszon mértéke egészen objectiv egységben állitandó* fel. Mert ezen egységnek közösnek kell lennie az S és O-nak egyaránt, azaz ugy a *realis* hiányt, mint a *realis* pótlékot kell hogy vele mérhessük.[1] A meddig ezzel nem rendelkezünk, a hedone subjectiv mértékére vagyunk utalva, azaz tévesen értékeljük a hasznok nagyságát.

Ezen megfelelőség p és h között kivántatik *mennyiségi* és *minőségi* tekintetben. Minden inger károssá lehet, ha az ösztön functióját bizonyos határon tul izgatja (Wundt); s minden inger, mely minőségében nem megfelelő, ugyancsak káros pl. levegő, ha nem kellő a keverék, orvosságok, melyek nem kellően alkalmaztatnak. A *pótléknak tehát mennyisége és minősége a hiány szerint igazodik* (v.ö. 43. §. végén); sem a hiányérzet, sem a kívánság hevessége nem határoz a haszon nagysága felett, mert ezek csak egyéni reflexek melyek a realis vonatkozásokat alanyilag különböző módon kisérik.

II. A milyen viszonyt már most találtunk az (S : O) között, ugyanezt a viszonyt fogjuk találni az S egyes functiói között. Mig a physikai hatók kivált a physiologiai functiókra vonatkoznak, addig a physiologiai functiók magok minden egyéb functióknak ingerei (vagy külvilága) s közöttük valamint a phychikai functiók között is ilyen hasznossági vonatkozások észlelhetők. A mostani helyen elég lesz, ha a *physiologiai functiók* viszonyát egymás között megvizsgáljuk.

A physiologiai functiók a phychikaiakhoz olyan viszonyban állanak, mint a külvilág ő hozzájuk. Valamint a levegőt, a vizet, az ételt kivánjuk, ép ugy éhezik az izom a táplálék után, kölcsönösen egymásra éhes a nő és a férfiu, a szem és fül szomjazza a fényt és a hangot, az értelem az érzéki képeket.

1. A közös alapot a *tápláló ösztön* adja, melynek terméke a *vér,* a melynek alkatában meg kell lennie az összes vérképző elemnek s mely e szerint *táplálék* κατ᾽ ἐξοχήν. „Blut ist ein ganz besonderer Saft", mondja Mephistopheles. A tápláló ösztön szervei annál hasznosabbak, minél jobb és több vért tudnak előállitani; ez az ő objectiv hasznossági mértékük: $\frac{vér}{táplálék} = \frac{H}{p}$. Ezen viszony a vér és a többi szervek között azonban kölcsönös; valamint ezek a vérből nyerik pótlékaikat, ugy viszont az ő functióik (a levegő beszivása, a mozgás) a vérnek, a tápláléknak termelését segitik elő.

A hasznossági viszonynak alárendeltségi sorában minden megelőző a következőnek pótléka. Valamint tehát a $\frac{phys.ható}{táplálás}$, ugy $\frac{táplálás}{mozgás}$, a $\frac{mozgás}{nemiösztön}$höz. Viszont mindenütt a haszon nagysága az eredmény és pótlék közti viszonyban nyer kifejezést, tehát $\frac{vér}{táplálás}$, $\frac{mozdulat}{izomer\ddot{o}}$, $\frac{társadalom}{nemiösztön}$. Mindenütt az S-ben létesült eredmény az O erejének bizonysága.

[1] Ezt az egységet érti pl. Sacher. Die Gesellsch.-kunde als Naturwissenschaft. p. 10, (1899.) V.ö. később 48 §.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az egyes physiol. ösztönök között ezek után oly viszony áll fenn, hogy valamennyien a táplálkozástól függnek, — a mit *felszálló haszonnak* fogunk nevezni. A táplálék erősiti s fejti ki az izmokat és a faji ösztönt, s ennélfogva tőle függ mindaz, a mit ismét ezen ösztönök létesítenek (munka, nemzés). De van ezeknek is visszafelé hatásuk a táplálkozásra; a szabad mozgás elősegiti az emésztést minden irányban, a faji ösztön gyarapitja vagy csökkenti az izomzatot. A 30-dik éven tul kezdődő hízás asszonynál és férfiunál többnyire a nemi ösztön rendes kielégitéséből vezethető le; a legtöbb ilyen aszszonyról mondható, hogy megélte s megvalósitotta magából azt, a mi benne rejlett — mert hisz lelkében a faji ösztön az uralkodó, — azaz ők a faji ösztönnek kerekded kialakulásai. Onnan magyarázható a 39. §-ban emlitett értékelésük is. Az ösztönök ezen visszahatását fundamentalis forrásukra *leszálló haszonnak* nevezhetni. Ezen két formán kivül vannak *kölcsönös hasznosságok* is, melyek az egyes mellérendelt ösztönök egymásra hatásából erednek, a mint ezt a szervezet fogalma magával hozza (fontosságukról l. 48. §. 3.).

46. §. Fel– és leszálló hasznosság a psychikai functióknál.

A hasznossági viszonyok nem változnak

2. *a psychikai functiók* körében sem. Jobban domborul ki azonban a hasznosság azon sajátsága, hogy a *haszon* nem állhat másban, mint az ösztön önerejének azaz saját tartalmának kifejtésében vagyis önfentartásban (42. 43. §§.). A mely ösztönnek nincs mintegy tartalékja, azaz rejlő energiája, arra nézve a hiány pótlása merő lehetetlenség; a restitutio nem sikerül.[1] A physiologiai ösztönöknek e szerint ingerül kell szolgálniuk a psychikai ösztönök számára (th. nem szülő, hanem csak inditó okul), hogy az ember lelki tartalma valósággá alakulhasson ki.

A physikai hatók ezen viszonynál csak távolabbi ingerek; nem hatnak a lélekre ugy, mint pl. a táplálék a gyomorra, hanem előbb physiologiai formát öltenek (az idegzet atomrezgéseiben) s csak ezen physiologiai formában hatnak a psychikai ösztönökre. Ezen hasznossági viszony ennélfogva ugyanoly általános formában fejezhető ki, mint az előbbeni; ha amott a haszon formulája volt: $\frac{physiol.f.}{phys.ható}$, ugy itt a viszonyt ezen formula fejezi ki: $\frac{psyche}{physis}$. A test haszna a lélek kifejlettségében nyeri nyilvánulását.

Ámde a mit mi most keresünk, az más; azt a viszonyt fürkészszük, melyben 1. a lélek egyes functiói egymás között 2. a functiók és a lelki organismus egysége állanak egymáshoz. Az első kérdés tehát az f: f_1: f_2: . . f_n viszonyait érinti; a másik az (f f_1 f_2): F hasznossági viszonyra szól. Ezen utóbbi azonban csak összes képe lévén az egyes f-k kölcsönhatásának, — a mit *lelki épségnek* neveznek, — célunkra teljesen elegendő, ha az egyes functióknak ezen, kölcsönös, elősegitő viszonyát megtaláljuk.

A) A lelki functiók hasznossági viszonya először ugy nyilvánul, hogy a közös törzs, melyből a lelki tevékenység kisarjadzik (v.ö. 31. §.)[2], minden további kiágazását ugy táplálja, mint a vér az összes testi szerveket. Ezt a *psychikai functiók felszálló hasznának* lehet nevezni. Ezen connexus annyira közismeretü, hogy egyes lánczszemeit elég lesz egyszerüen megjegyezni. E szerint az általános *érzékenység* az egész fejlődés gyökere; az ő erejétől függ az *érzékek* kialakulása és azoknak *emlékezeti* megőrzése (melynek fontosságát már Leibniz emelte ki); az érzékletek ereje, határozottsága, tisztasága e kettőtől függ, ettől az érzelmi járulék frissesége is.

Az érzéki alapból fejlik ki az egységbe kapcsolás formai ereje, mely az *érzéki egységekben* nyilvánul. Ezek idézik elő a *jelentésadás* munkáját, mely mint phantasia és a tiszta jelentés logikai kialakitása nyilvánul. Mindezek nélkülözhetetlen feltételek arra nézve, hogy az *észbeli intuitio* előálljon. Hogy az Én reflexiófokai ezzel összefüggnek és miképen, azt a IV. Fej. kifejtette.

Ha ezen „receptiv" oldaltól a „reactiv" oldalhoz fordulunk (44. §.), akkor általánosságban világos, hogy a visszahatás ezen befogadástól mennyire függ, vagyis a felszálló haszon itt is érvényesül. Az alkotások minden formája, az aesthetikai ugy mint a logikai és erkölcsi, ezen előzmények által mozdittatik elő, azaz

[1] V.ö. erre nézve a metaphysikai igazolást *Böhm* K. művében: «Az E. és Világa» I. 33 §. és a lényeg tanát 81. s.k. §§-ok.

[2] Az egésznek rendszeres fejtegetését l. «Az E. és V.» II. köt.

© Copyright Mikes International 2001-2006

bennök nyilvánul a receptív functiók hasznossága. Az egész életberendezés és világképünk teljessége ettől függ.

B) De a hasznossági sor *leszálló* formában is érvényesül. Az öntudatos Én reactiója szabad hatással és cél szerint kapcsolja a fogalmakat, a miket az érzés ösztönszerüleg csoportosit. A fogalmak gyémántkapcsai tartják össze a phantasia alakjait; ezek megvilágítják az érzéki egységeket; az érzéki egységesitő erő emeli az egyes érzékek functióját; az érzékek vezetik a reflex mozdulatokat s igy az állatok táplálkozását és szaporodását. Igy már a rovarevő növények bőrérzékük alapján tesznek különbséget ehető és nem ehető (nem tápláló) anyagok között; a medusákat a tapintás vezeti az érintő test megtalálásában (Tiaropsis indicans); Engelmann szt. a rovarok fényérzet alapján vadásznak egymásra; a ceyloni pióczák szaglásukkal érzik meg messziről, állat vagy ember közeledik-e feléjök, s a rovarokat sötétben a szaglás vezeti párjuk feltalálására; a hang már a Crustaceákat indítja védő mozdulatokra, az izlés (mézevő rovaroknál) igy vezet az ösztön kielégitésére st. st.[1]

A functiók ennélfogva felszálló sorban igy használnak egymásnak:

T: m: o: é: É: c: R

s e sor megfordítva adja a leszálló haszon fokait, úgyhogy a tudatos reactio (R) az érzést (c), emez az értelmet (É), ez az érzéket (é), az érzékek a nemi és általában organikus ösztönt (o), a mozgást (m) és a táplálást (T) vezetik.

C) Ha már most ezen psych. functiók normalis módon müködnek, akkor köztük cooperatio áll be, egyik a másikat izgatja, ösztönzi, önfentartásában segiti s ezen coordinált és subordinált hasznossági viszonyoknak eredménye az egész lélek önfentartása (F), melyet az „ember egészsége" neve alatt ismerünk. A psychiatria és a paedagogika ezen egészségre vezető eljárások módszeres alkalmazása, s annyiban, mint technikai müveletek, első sorban egészen az utilistikus becslés alá tartoznak. Még ott is, a hol az emberi egység czélját magasabbra tüzzük ki, ott is *csak hasznos* disciplinák; a hasznosság az első vezetőjük és értékmérőjük. A magasabb czélt nem ők szabják meg és tüzik ki, hanem a theoretikus tudományok (eddig rendesen csak az ethikát tekintették annak pl. Herbart, pedig idővel nyilván az axiologia lesz az egésznek legmélyebb forrása, melyből a czélt meríteni fogják).

Jegyzet. A felszálló és leszálló hasznosság gondolata a sociologiára nézve nagyon fontos s ott a »Wechselwirkung der socialen Factoren« neve alatt fejtegetik (pl. de Greef). de Greef szerint a hatás alulról felfelé igen nagy, megfordítva csekélyebb. Ebből akarja magyarázni, hogy az oekonomia hatása a politikára (tehát felszálló sor) sokkal nagyobb, mint emezé az oekonomiára. Barth ezzel szemben helyesen látja, hogy a politika nagy hatást gyakorol ugy a jogra, mint a gazdaságra (pl. az absolutismus), csekélyebb befolyásu az erkölcsre, tudásra, müvészetre, családra (*Barth.* Die Phil. der Gesch. I. 86.). Látszik, hogy a «klassifikáló» sociologia itt még csak tapogat; axiologia substructio nélkül nem is fog boldogulni.

47. §. A hasznosság subjectiv aspectusa. A salak fogyása.

Hogyan jelentkezik már most a hasznosság az öntudatos alanynak? mert eddig még csak az objectiv viszonyt fejtegettük, melyből a haszon származik.

Az, a mit a szemlélő alany első sorban észrevesz, az Énjének valami elváltozása, a ± *kedvérzet.* Ezen kedvérzet határozott *kiszínezettséggel* van felruházva, melyet neki a segitett ösztön természete kölcsönöz. De ezzel a végeredménynyel kapcsolódik és sokszor összeolvad az inger is, mely ennélfogva az összbenyomásnak egyik alkotó része. A haszon ennélfogva abban nyilatkozik, a mit a 16. §. összbenyomásnak s értékmutatónak (indexnek) nevezett. A táplálék pl. a gyomorból hat a vérképző functióra s ennek sikeressége jut tudomásunkra homályos massziv érzésben; a vér haszna az izom erősbödésében; az izomé a végzett mozdulatban; a fény haszna a szem látásában; a látásé az alkotott szemléletekben; az érzéki szemléleté a felidézett jelentésben s.t. s.t. keresendő. A *haszon stricto sensu ennélfogva a segitett ösztön gyarapodott állapotában* rejlik. A 16. §. emlitett üvegkoczka (O) ennélfogva hasznos a látásnak (f_1), a mennyiben ezt normalis tevékenységbe hozza és kifejti. A látási functio (f_1) hasznos az értelemre ($f_é$), a mennyiben ennek tiszta jelentését elősegiti; egyik értelmi functió ($f_{É1}$) a másiknak hiányait pótolhatja ($f_{É2}$ az $f_{É1}$-et) és igy tovább. Ha tehát a *hasznot* ki akarjuk emelni, akkor a f_1, $f_É$, $f_{É1}$, és $f_{É2}$-ben kell azt vizsgálni; ha ezeket sorba állitjuk, akkor a hasznossági sor közöttük ez:

[1] *Romanes* Mental Evolution in Animals (London 1881.) p 86. 87. A példák innen vannak szedve.

© Copyright Mikes International 2001-2006

O :	f_1 :	$f_É$:	$f_{É1}$:	$f_{É2}$ . . . .
(üvegkoczka)	(látás)	(jelentés)	(más jelentések)	

A megelőző mindig a következőnek *pótléka,* a következő a megelőzőnek *haszna,* kettejük viszonya a hasznossági viszony.

A megvizsgálandó már most a haszonnak természete (a mely itt a 16. §. Σ-át képviseli).

Minden functióban benne van a maga specifikus tartalma és érzelmi hangulata (lehet azt O + S-nek jelölni); ebbe beleolvad aztán az alany érzése (C). Ugyhogy az egész haszon az [(O + S) + C] összegével adható vissza, mely összegben az (O + S) a C-nek gyökér- vagy salakizét képezi.

A szemlélő Én számára a haszon tehát egy objectiv minőségü és egy subjectiv érzelmü tényezőből alakul össze. Maga a C már most a reflexió fokai szerint különböző minőségü; határozott különbsége pedig az (O + S) különbözőségéből ered, a melyet az Én centralis functiójába terjedőnek mutattunk ki (30. §.). A szemlélő Én számára már most ugy áll a dolog, hogy az Σ-ben (= összhaszon = H) a salakiz (s) és a C különböző arányokban keverődnek.

A *fentartó ösztönökben* ezen salak tulnyomó. A táplálkozás és a faji ösztön sikere sommás, különödetlen érzetekben nyilvánul, — a melylyel szemben az Én szinte elnyomott, elenyésző intensitásban érvényesül Ugyanilyen, de gyengébbnek látszó, salak kiséri az érzést a mozgató ösztönnél, melynek alsó formái (pl. a peristaltikus mozgás) szinte öntudatlanul mennek végbe, mig a felsőbbeket az érzékek vezetésének már nagyobb világossága és határozottsága jellemzi. Nekem erre nézve semmi határozott méréseim nincsenek, nem is tudok erre vonatkozó kisérletekről; de megtapasztalt érzelmeim ezen három ösztön számára a salakiz tulnyomóságát kétségtelenné teszik előttem.

Az *érzékek terén* is csak ezen subjectiv tapasztalatokra hivatkozom. Támogat ebben azon általánosan bevett nézet, mely az érzékek müvészi használhatóságában különbséget tesz a hallás-látás és a tapintás, valamint izlés és szaglás érzékeinél. Az ujabb aesthetika ugyan harczot vív ez utóbbiak mellett a régi intellectualistikus iránnyal, mely „az idegek elemi megrendüléseit" nem birta még világosan látni s így a műalkotásokban elismerni.[1] De már a vita maga bizonyitja, hogy a különbség megvan, hogy az „alsóbb" érzékkel szembe állitják a „felsőbbeket"; és ezen különbséget én a bekevert salakiz mennyiségében látnám megokolva. Ama „nervosus ingerekben" ugyanis az érzékek szerint különböző arányban kell lennie az s és c tényezőknek s egyéni tapasztalataim szerint legalul kerülne a szaglás, és utána az izlelés, tapintás, hallás és a látás.

A haszon, melyet az érzékletek a phantasiának és az okosságnak hajtanak, tehát az értelemnek általában, abban áll, hogy a jelentés határozott előtünését segitik elő. A *phantasia* fokán ennélfogva, a hol a jelentés (a meddig müalkotásról nincs szó) csak homályos sejtelem, a Σ nagyobb salakot fog mutatni, mint a logikai *gondolkodásban,* m. a fogalmat tisztán, világosan és határozottan domborítja ki, összes vonatkozásaival együtt. A fogalmak ezen salaktalanságát a következő vonásokból lehet constatálni: 1. a fogalomban csak a lényeges vonások szerepelnek, az esetékesek elejtetnek; 2. még a műalkotásban is a kiszínező érzéki vonások csak emlékezeti képek formájában, tehát csökkent erővel (nem mint a közvetlen idegmunka) lépnek fel; 3. a fogalomban tulnyomó az összefoglaló formai jellem, minélfogva ezen $Én_2$ erőérzete áll előtérben, mely salaktól sokkal mentesebb, mint az $Én_1$.

Természetes következménye a Nemén és Én viszonyának már most az, hogy az érzés, mint az Én kibillenése (32. §.), a reflexio fokai szerint folyton tisztább alakot ölt s az indulatoktól mentes állapotban nagyobb salakot fel sem mutathat. Az *érzés* ennélf. salakíz dolgában a reflexió fokait követi: maga az „indulat", a mint a pompás magyar szó jelzi is, a reactiv oldalra esvén, ezen reagáló természetének megfelelő alaptisztasággal lép fel, melybe annyi salak keveredik, a mennyi a domináló ösztönben van. Ezen ösztön hiánya (melyet a táplálás, mozgás és nemzés functióinál már megállapítottunk) határoz aztán az indulat salakossága felett.

Oly lélek már most, melyben az ész intuitiója uralkodó, nyilván salakot nem tür meg; a ki ezen *észintuitióval* beéri, az indulatoktól s alsóbb ösztönöktől független életet élhet, a mint Spinoza idealismusa e téren képzelte. Véges lénynek ez nincsen állandó adománykép ajándékozva; de minden fenkölt léleknek

[1] *Lamprecht* K. Deutsche Gesch. I. Ergbd. p 224. (s általában az ottani fejtegetésekben) beszél «blosse Sensationen»-ről az impressionismusnál, a psyche alapjairól («die unbekannten Untergründe der Psyche«, «element. Empfindungen», „nervöse Reize noch ohne klaren u begrenzten Inhalt» — melyek pl. a zenében oly nagy szerepet játszanak (i.m. I. 58).

© Copyright Mikes International 2001-2006

vannak legalább *pillanatai,* melyekben ilyen függetlenséget élvez s a szabad önelhatározás ezen perczeiben éri el a legmagasabbat, a mit a rebus obnoxia mens elérhet.

Minthogy már most a reactiv oldal teljesen függ a receptiótól és a reagálónak természetétől, — azért *minden functionak hasznossága végső fokon abban áll, a mivel az Én szabadságának előmozditásához járul.* A hasznossági sornak tehát végső pontja és igy czélja is *a szellem szabadsága,* (v.ö. 56. §.). Ennek eszközlésére való alkalmasság az, a mit a dolgok tulajdonképeni hasznossága alatt józanul érthetünk. A *reactiv functiók hasznosságát ezen okból abban kell keresni, a mit ezen reactio utján megvalósítanak,* — mert az alany magán tul nem emelkedhetik; magoknak ezen alkotásoknak *haszna* azonban ismét csak azon eredményben rejlik, a melylyel az egyes szellemnek felszabaditásához járulnak. Ezen körforgás a socialis haszonban észlelhető.

Ha végre a receptiv és reactiv functiók hasznosságát egymással összehasonlítjuk, akkor köztük lényeges különbséget abban találunk, hogy a receptiv functiók *tartalmilag* bővitik azon ösztönt, melynek használnak, — a reactiók csak *formailag* módositják a haszont. Az Én csak rendez, felvilágosít, kidomborit, elemez és ujra összetesz, de tartalmilag nem bővíti az alsóbbakat, — csak az egész összhatást (Σ) gyarapitja; ellenben a tápláló ösztön realiter is megnöveszti az izmot, az érzékek gazdagitják az értelem világát.

A felszálló haszonnak ez a megkülönböztető jelleme a leszállóval szemben. Amaz tartalmi, emez formai gyarapodással végződik.

Ha már most ezen hosszú §. eredményét schematice is megőrizzük, akkor a következő két pontot kell fixirozni.

1. A subjectiv aspectusban *a hasznok salakize a felszálló sorban folyton fogy.*

A salakiz (s) a táplálás adatainál (T) a legnagyobb, kisebbedik a mozgás (M) és nemzés (O) ösztöneinél. T = (s + c), M = (s – n) + c, O = (s – 2n) + c. Az érzékek általában kevesebb salakkal járnak, mint az organikus functiók legtisztábbja, tehát schemájuk, ha Se (= sensus) az érzékiséget jelzi: Se = (s – 3n) + c. Az egyes érzékeknél a formula ugy módosul, hogy a 3 növekszik, tehát szaglásnál (sz) = (s – 3_1n) + c, izlelésnél (i) = (s – 3_2n) + c, tapintásnál (Ta) = (s – 3_3n) + c, hallásnál (Au) = (s – 3_4n) + c, látásnál (Vi) = (s – 3_5n) + c. Az értelem (Intellectus = In) salakja ismét csökkenőnek mutatkozik, tehát Φ = (s – 4n) + c, In = (s – 5n) + c és az észnél (Ra) = (s – 6n) + c. Mindenütt a c a megfelelő reflexiófokot jelenti (mint centralis functiót). Megjegyzendő, hogy ezek nem akarnak mérési eredményeket jelezni, hanem pusztán csak schematikus röviditésben szemléltetik a fenti tételt.

2. Ezen sorból világos, hogy: *az Énérzet a hasznok felszálló sorában mind tisztábban lép fel,* mivel a salak folyton fogy. A kettő tehát fordítva áll egymáshoz azaz schemá-ban, ha a kezdő pontot véges számmal fejezzük ki:

$$\frac{6}{1} : \frac{(6-1)}{1} : \frac{(6-2)}{1} : \frac{(6-3)}{1} : \frac{(6-4)}{1} : \frac{(6-5)}{1}$$

$$\text{azaz} \qquad 6 : \frac{5}{1} : \frac{4}{1} : \frac{3}{1} : \frac{2}{1} : \frac{1}{1}$$

A sor tehát azt mutatja, hogy az Én felszabadulása a salak elmaradásához van kötve; az Én önszemlélése a salakot objectiv másul szembesíti magával, s végül a differentia oly nagynak tünik elő, hogy emezt holt anyagnak minősiti, magát tiszta szellemnek. Az anyagfogalom eredetének ezen magyarázó levezetése érthető a 31. §-ban mondottakból; megvilágítja egyébként Leibniz mondását is, mely szerint az anyag csak confusa idea.[1]

48. §. A haszon 5 dimensiója.

A hasznok alkatának ezen különbözése azonban nem azon alap, a mely szerint közöttük válogatunk. A praeferálásnál a közéletben más szempontok vezérelnek, a melyek egyrészt a segített ösztönök természetével, másrészt a subj. hiányérzettel függnek össze, s a haszonnak mintegy dimensióit képezik, a mennyiben minden haszonnak velejáró tulajdonságai.

[1] *Leibniz* Théod §. 124. «aussitôt qu' il y a une melange despensées confuses, voilà, . . . les sens, voilà la matière».

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az előbbi alapon ezen vonásokat objectiv és subjectiv csoportba lehet összefoglalni.

I. *A haszon objectiv vonásai.* Az „objectivitás" itt csak azon értelemben veendő, hogy a vonás nem a szemlélő Énből fakad, hanem magának az ösztönnek alkatához és viszonyaihoz tartozik.[1] Ilyen vonás van három: 1. a haszon nagysága, 2. terjedelmessége, 3. fontossága.

1. A haszon *nagysága* tisztán mennyiségi vonás; abban a gyarapodásban nyilvánul, melyet a segített ösztön a pótlék folytán nyer. Valamint a tőke, mely 10%-ot hoz, nagyobb hasznot hajt, mint az, mely 5%-ot hajt, ép úgy hasznosabbnak mondjuk a pótlékot, mely a hiányt teljesen elégiti ki, mint azt, mely csak egyik részét fedezi. E tekintetben a ló izmának hasznosabb a zab, mint a fü; az embernek hasznosabb a husétel, mint a puliszka, főzelék, burgonya; irás és olvasás hasznosabb mint a philosophia, az épités hasznosabb, mint a zene. A haszon nagysága tehát a *pótlás nagyságában* áll. Ezen alapul a *való* és *álpótlékok* különbsége is.[2]

Minthogy pedig a pótlék a hiány szerint igazodik, azért a kettőnek homogennek kell lennie s azért nincsen kizárva azon lehetőség, hogy *közös mértéküket* meg fogják találni. Hiszen már most is tudjuk, hogy a normalis embernek (20-24 éves korában) pulsusa percenként 71-et üt, hőfoka 38 °C, testi sulya férfiunál 63-75 kg., nőnél 53-65 kg. Tudjuk, hogy ennek megőrzéséhez egy derék munkásnak naponként $1^1/_7$kg. kenyér és $^1/_3$ kg. hus kell (Rühlmann szerint); a német katona háboru idején 1 kg. kenyeret, $^1/_4$ kg. hust, 120 gr. rizset, 150 gr. darát vagy 300 gr. hüvelyes veteményt vagy 2 kg. burgonyát igényel naponként fentartásához. Tudjuk, hogy ezeknek a táplálékoknak alkotó részei C H O és N elemekből állanak s hogy C és H a tüdő O-vel szénsavvá s vizzé egyesül, mi által a test javára meleg fejlik ki. Ezen meleg naponként 3000-6000 melegegységet képvisel, azaz annyi munkaegységet („Werk", mely t.i. 424 kg-ot 1 méter magasságra emel). Már most 1 napi munkára, 1000 caloriát számitva, naponként munkára körülbelül 500 cal. szükséges. Az embernek tehát naponként oly táplálék szükséges, mely 3000 caloriát ad a testnek, melyből 500 munkaegységet (nő 400-at) megtakaríthat.[3] Ebből kiszámítható, hogy mennyi táplálék kell a testnek, hogy napi munkája gazdasági haszonnal járjon.

Ha sikerülne a hiány nagyságát közös egységre hozni, akkor a szükséges pótlékban is meg volna állapitható. — Sacher a melegegységet gondolja erre alkalmasnak; — de mindenesetre világos tény, hogy a hasznosság nagyságának méréséhez objectiv mérték kell, hogy ennélfogva megállapitásánál az élvezet semmi szerepet nem játszik.

2. A haszon nagyságának megfelelő vonás a *terjedelmesség,* mely abból tünik ki: *hány* ösztön hiányát pótolja valami közvetlenül? Ezen tulajdonság a pótlék összetettségével látszik arányosnak, úgyhogy ásvány, növény, állat, ember képeznék fokozatait, s legfőbb fokon a socialis haszon állana. Hogy a dolgok árát ezen vonás nagyon befolyásolja, kétségtelen.

3. Szintén objectiv viszonyoktól függ a *fontosság* vonása, melyet rendesen a sürgetőséggel szoktak összezavarni, mi által azoknak megértését megnehezítik. Étkezés és közösülés nagyon fontos, — de nem mindig sürgető; ellenben valami játékszer a gyermeknek nagyon sürgős lehet s mégsem fontos. E szerint pedig az anyagi és szellemi szükségletek között különbséget tenni, mint Wernicke,[4] nem látszik kielégítőnek. A közéletben „fontoskodásnak" nevezzük, a mikor valaminek értéket tulajdonítunk, minek nincsen.

Nézetem szerint fontosak azon szükségletek és pótlékok, *melyektől az önfentartás sikeressége függ;* tehát a szervezet belső célviszonyain nyugszik. Minthogy pedig ezen függést már a felszálló haszon sorából ismerjük, azért fontosság dolgában igy következnek egymásután a hiányok és pótlékok: 1. a tápláló physikai hatók, 2. a feldolgozó physiologiai functiók, 3. az érzékek, 4. az értelem — s ezekkel járó 5 érzelmek és indulatok. Szellemi világunkban pedig az alkotások az Én reflexio-fokaitól függvén, ez képezi a logikailag legfontosabb functiót. A faji ösztön fontossága abban áll, hogy tőle függ a társadalom és sokszor pl az

---

[1] Az érték objectiv vagy subjectiv természetét ez absolute nem érinti.

[2] V.ö. Böhm K. «Az E. és V.» II. k.

[3] *Sacher E* Die Gesellsch kunde als Naturwiss. p. 10. 1899.

[4] *Wernicke. Der obj Wert u Preis* p. 16. „dringlich sind diej. Bedürfnisse, von deren Befriedigung die Erhaltung des Menschen und die der Gattung abhängt; *wichtig* dagegen hauptsächl. die, welche die Entwicklung des Einzelnen u. der Gesamth in Bezug auf Cultur und Macht bedingen». Mi tehát megcseréljük a terminusokat. De már tovább nem követjük Wernicket, mikor azt mondja: «Dringlichkeit und Wichtigkeit sind demnach (!) die entgegengesetzten Pole, Endpunkte der Bedürfnissreihe. Das Gesetz lautet nun: die *materiellen Bedürfnisse sind die dringlichsten, die geistigen die wichligsten.* Dringlichkeit und Wichtigkeit der Bedürfnisse steht im umgekehrten Verhältnisse». A «fontosság» ezen értelemben többé nem utilistikus vonás! Igy találjuk *Mengernél* (Grunds der V. w. I. 88. l.) s szerte másoknál is.

© Copyright Mikes International 2001-2006

androgyneknél (csigák) az individuum létele is. Azért helyesen constatálja Espinas[1]: „la subordination de toutes les fonctions individuelles à la fonction réproductive chez l'une et l'autre sex au moment où entre en activité la vie spécifique" (a nemzésben).

A fontosság tekintetében tehát anyagilag a felfelé való haszon dönt, formailag pedig a leszálló haszon (v.ö 45. 46. §§-okat). Ábrázolható tehát igy:

felszálló	*leszálló sor*
1. physikai hatók	1. Én
2. táplálkozás	2. reactiók
3. nemi ösztön	3. értelem
4. mozgató ösztön	4. érzés
5. érzékek	5. érzékek
6. érzékenység	6. mozgás
7. értelem	7. nemi ösztön
8. Én	8. táplálkozás.

Nem a fontosság és sürgetősség, mint Wernicke véli, hanem a kétféle haszonsor állanak tehát fordított viszonyban.

Ezen sorozatot az élő lények genetikus sora is bizonyítja. Ásványok voltak növények nélkül, növények állatok nélkül, állatok emberek nélkül — de megfordítva nem. Voltak az állatok sorában táplálkozók és szaporodók, külön kifejlett egyéb functiók nélkül; volt mozgás érzékek nélkül; voltak tapintók, szaglók, izlelők, hallók és látók (s ezek közt is van genetikus sor!) értelem nélkül: voltak impulsiv actusok az Én uralma előtt. *Ezen függés a fontosság realis alapja.* Az egyes élő lény pedig tényleg követi is önfentartása közben ezen praeferentiát, a mennyiben átlag inkább táplálkozik, mint sem hogy szaporodnék, inkább nemz, mint érzékel, inkább érzékeit foglalkoztatja, mint értelmét, inkább elmélkedik, mint sem a szabad alkotás terére lépne.

II. *A haszon subjectiv vonásai.*

Azon viszonyból, melyben a hiányérzet és a pótlék egymással állanak, a haszonnak két subjectiv vonása is keletkezik, melyeket ép ezen subjectiv voltuk miatt inkább szeretünk a szükségletekről állítani: 1. a sürgetősség és 2. az élvezetesség.

1. *A sürgetősség* (Dringlichkeit) alapját a hiányérzet erőfoka képezi s minthogy ettől függ a kivánság élénksége, azért könnyen juthattak (pl. Ehrenfels) azon gondolatra, hogy az érték a haszonra, emez a szükségletre, a hiányérzetre és igy a kivánságra épül fel. Azért, mihelyest a sürgetősség subj. voltát felismerték, nem ebben, hanem a „fontosságban" („Bedeutung") keresték az érték forrását (pl. Menger, Grunds. der V. w. 1. 87. l.,[2] nálunk dr. Gaál Jenő[3]).

A mennyiben már most a kivánság sokféle, gyakran mesterséges módon fokozható, annyiban a dolgok sürgetőssége is folytonos fluctuatióban leledzik s származik a pretium aff., mely pusztán az egyéni kivánság szeszélyeiből ered. Egy kis rózsaszinü papirrongynak pl. a találka előtt rengeteg az értéke, — a találka után sokszor értéktelen st. Az értékelés tévedéseinek nagy forrása a hiányérzetek szeszélyes sürgetőségében rejlik.

Ha azonban ezen egyéni capricetől eltekintünk, akkor lehet próbálni, vajjon a szükségletek nem hozhatók-e sürgetősségük szerint valami fokozatba? A sociologiának egyik életbevágó kérdését teszi ezen problema (a *„théorie d'urgence"). P. Lacombe*[4] meglátván azt, hogy az emberi akaratot a szükségletek

[1] *Espinas* Sociétés animales p. 124.

[2] *Menger.* «In allem Güterwerth tritt uns demnach ledigl. die *Bedeutung* entgegen, w. wir der Befried. unserer Bedürfnisse, also *unserem Leben* u. unserer Wohlfahrt beimessen». Ha tehát Schiller szerint áll, hogy «das Leben ist der Güter grösstes nicht», akkor az érték nem vezethető le a haszonból, — mert különben a sarkpontot kiforgattuk (v.ö. I. Fej. 3. §).

[3] *Gaál Jenő.* A nemzetg. rendszere. I. 121.

[4] *P. Lacombe.* De l'histoire considérée comme science. Paris 1894 (Barth.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

ösztönzik, ezek között pedig sürgetősségi fokozat van, azonnal megérezte a kérdés fontosságát a történelemre nézve. A kivitelnél azonban, úgy látszik, a fontos és sürgős hasznot felcseréli. Első és legsürgősebb szükséglet szerinte a *gazdasági,* minélfogva az első intézmény is, mint legsürgősebb, a gazdasági téren áll elő, — a mi nyilván a fontosságnak folyománya. Igy magyarázza a táplálék megszerzésének technikáját, a javak felosztását, a fogyasztást és a közlekedést szabályozó intézmények előállását, melyekhez a hadi intézményeket is fogja. A gazdasági és *faji* szükségletek együtt létesitik a *családot.* A 3-ik a *becsvágy,* a moralis és jogi ideak és intézmények előhozója. A *mulatság* ösztöne (4-ik) az „institutions mondaines"-t okozza; a *kedélymozgalmak* szükséglete (5-ik) a művészetek és irodalmak, valamint (kiváncsiság utján) a tudás atyja; a *vallásos vágy* (6-dik) végre az istenek „imaginative oeconomie"-jét teremti. A társadalmat mozgató erőknek ez volna tehát a létrája sürgetősség szempontjából.

Ugyanez a gondolat, ugyanoly összetévesztéssel, ismétlődik de Greefnél: „l'entretien économique est *la nécessité la plus urgente* et la plus générale de la vie des sociétés". A politikai motivumok egyéb csoportosításairól is P. Barthnál bővebbet találhatni.[1] Mi csak azon vonásra figyelmeztettünk, mely a haszon elmélete és a sociologia között ezen ponton is fennáll (v.ö. 46. §.).

2. A hasznosság másik subjectiv vonása, az *élvezetesség,* a haszon megállapitásánál alárendelt momentum, bár a gyakorlati életben a praeferálásra nagy hatást gyakorol; a haszon elméleténél csak kiszinező szerepe lehet. Hozzá csatlakoznak kiszinező vonásokként a Bentham-féle vonások közül a) a *tisztaság* (purity) és b) a *biztosság* vagy bizonytalanság (certainty), mely az értelem calculusával állapíttatik meg.

49. §. A tárgyak hasznának megbecslése ennek alapján.

A hasznok között a közönséges életben ezen öt vonása alapján szoktak választani, úgy, hogy vagy az egyik, vagy egyszerre több vonás találkozása a tárgyban azt értékesebbé teszi. Az utilismus azonban a higgadt számítás dolga lévén, igyekezni kell a subjectiv vonásokat lehetőleg háttérbe szoritani s az objectiv relatióknak döntő befolyást engedni. A politikusok nem érzelegnek, hanem objectiv utilisták, a mint pl. Bolingbroke, Rob. Walpole számitásai, a XVIII. századnak 260 angol részvénytársasága, Law speculatiói,[2] az angolok világpolitikája általában mutatják. Ennélfogva az 5 dimensio közt valamiféle szoros viszonyak kell lennie, melynél fogva az egyik a haszonra nézve legbefolyásosabbnak, a többi pedig kisérőnek bizonyul.

Ezen vezérlő szerep a számitásnál az élvezetességet nem illeti meg; a nagy élvezet nem okvetlenül nagy haszon. A sürgetősség is csak bizonyos esetekben füződik az objectiv vonásokhoz és rendszerint a hiányérzet élénkségétől függ. A 3 objectiv vonás közt azonban az elsőség a fontosságot illeti; nagy és terjedelmes hasznosságok csak a fontos pótlékoknál találhatók. Ennélfogva a viszony köztük úgy látszik az, hogy a fontossággal jár a nagy és terjedelmes hasznosság is, a miért a táplálkozás és a védekezés actióit az emberiség mindig első sorban végezte; mert a táplálék haszna az egész öntétre terjed ki s a hol sikerül, ott a restitutio is, kivált fiatalabb években, teljes és nagy. Mint ilyenek a fontos hiányok sürgősek is s azért a költő igazat mond, mikor az éhségben és szerelemben látja a világmozgató tényezőket. A gazdasági tervezések felett tehát a fontos hiányok uralkodnak s a különféle tekintetek okozzák az árak ingadozásait; ez ingadozásokban csak azért lehet mégis valami általános törvényt felfedezni, mert a pótlékok és a hiányok a világ oekonomiájában meglehetősen állandók s igy összekerülésük is bizonyos, átlag egyforma, normalis munkával érhető el. Ezek azonban már nem az általános értékelméletnek, hanem a közgazdaságtannak problemái.

Mindezekben a fejtegetésekben még folyton az alany körében mozogtunk; a haszon, melyet a pótlék okozott, az egyénnek a haszna, s a pótléknak csak erre vonatkozólag tulajdonítottunk hasznosságot. Az utílismus azonban ezen végső pontban csak kezdődik (psychologiailag) vagy végződik (kosmologiailag). A szemlélő azonban, ki a hasznosságot felfogja, az értelmes $Én_2$, a ki maga körül már csoportositotta élményeit, a kinek számára tehát már rendezett, okilag öszszefüggő világkép létezik. Az okszerinti kapcsolatra az értelem szinte hozzájáruiása nélkül kényszerül; a hasznossági relatiókat azonban már öntudatos kutatással kell belevinnie az okszerü világba.

---

[1] *P. Barth.* Die Philos. der Gesch. I. 80—84. Őnála található *Wagner* A. osztályozása, melyet még ide teszek: 1. gazdasági előny. 2 jutalomvágy, 3 becsérzés, 4. foglalkozási vágy, 5 lelkiismereti megelégedés utáni vágy. A «sürgetősség» fokai ebben láthatók (Grundleg. der polit. Oekon. I. 83.).

[2] v.ö. *Gfrörer* Gesch. des XVIII Jahrhunderts I 465-473. II.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ennek az átvitelnek is prototyponja az ember (42. §.). Lélektanilag ezen átvitelt már magyaráztuk (20. §.); abban áll, hogy a tárgy maga csak az alany functióinak egységében ismeretes s igy benne az alany érzelmi ingadozásai is kifejeződnek. A viz, melyet szomja oltására használ, *ezen* qualitásában szembesíttetik a szomjazó földdel, növényzettel, állattal; a szél, mely ellen védekezik, támadást intéz a fák és az élettelen tárgyak ellen; a tűz, mely az emberi szerveket pusztitja, megemészti a fákat és szétbomlasztja a sziklákat; a Nap eruptiói, melyek az embert nyugtalanítják, megzavarják a Föld villamos áramlatait, felkavarják a levegő rétegeit s.t. Szóval a maga hasznait átviszi először az okozó tárgyakra s azután ezekhez tovább keresi az okozó pótlékokat, míg a világképeiben nemcsak okozati, hanem czélzati hálózatot is talál fel (v.ö. 42. §.)

Az alanyra nézve tehát szükségképeni dolog az, hogy az objectiv tárgyak között is hasznossági relatiókat lásson. Valamint az oki viszonyt önfentartási formául használja, — ugy önfentartási forma rá nézve a célviszony is. *Mert az objectiv célviszony nem egyéb, mint az oki viszony, de az önfentartást kisérő kedvérzettel megtoldva* (v.ö. 60. §.). Az okozatban a tárgynak magának önfentartását látja s az okozót mint ennek eszközét ismeri fel. Azért az utóbbit objectiv hasznossággal ruházza fel s alanyisága, mely a világkép középpontjában áll, magára, mint végpontra, vonatkoztatja a czélsorokat is, valamint magához látja fűzve a kosmikus erők minden hatását.

Az igazi utilismus ennélfogva ezen köldökfonal elvágásakor áll elő (v.ö. 34. §. 2.). A tárgyakat most nem az egyesnek korlátolt haszna, hanem világhasznuk szerint mérlegeli; mert jól tudja, hogy az egyéni haszon csak eltünő buborék, a meddig csak kéjreflexnek marad, — ellenben örök értékű, ha az obj. kosmosba lánczszemül beilleszkedik. Akkor azonban mi lesz a haszonnak mértéke?

50. §. A hasznosság dialektikája.

Addig, a míg az alany korlátoltságában forgunk, a hasznosságot még mindig az élvezetességgel lehet indokolni. A kosmikus kitekintésnél azonban elszorul az önzés lélekzete. Eddig mindig azt remélte, hogy forró vágya az élet és élvreflexe után elegendő ahhoz, hogy teljesüljön is és „boldog legyen a földön." Most azonban belekerült az örök és végtelen körforgásba, melyben az egyes, bármilyen rangú és természetü, csak eltűnő semmiség. A korlátolt önzés előtt objective feltárul a pusztulás, *a kár végtelensége. Minden hasznossági viszony egyuttal károssági viszony;* a mi az egyik oldalon haszon, az a pótlék számára kár. Meg kell ölni az állatot, elpusztítani a növényt, széttörni az ásvány díszes formáját, ha az ember élni akar; az utilismusnak erő utáni mohó kivánsága rabszíjra fűzi az egyesek millióit s a „szent czélok" mögött lappang a leigázottak lelki és testi megtörtsége. Ezen rettenetes kép nem illusio, hanem a kosmikus czélszerüség felső igazsága („die höhere Wahrheit" Hegel szerint); a világhaszon kalkulusában a kár egyrangu és egyenlő nagyságú factor. S ha amannak reflexe az élvezet, akkor a kárnak reflexe a vonagló áldozat eltorzult arczkifejezése. *Az élv nem igazolhatja a hasznot, mert a kár kínja megsemmisiti.* És nincs kivétel ezen „érczből való" — dira necessitas alól. Mi boldognak hirdetjük azt, a kinek élete nagy csapások nélkül folyt le *(Hor. Epod.* II. még alacsonyabb eredménynyel is beéri); de *nincs élet, mely élvezeteért a halállal ne tenne eleget.* A halál az élv hasznával szemben a kín sommás lerovása.

A hasznosság tehát az élv által nem igazolható; a kár ép olyan igazolt tény. De nincs is értelme az ilyen igazolásnak. Mert mi az élv? Az önfentartás sikerességének tudata; azaz az önfentartás maga, csakhogy subjectiv aspectusban. Ha az élv az önfentartást igazolná, *akkor az önfentartás maga igazolná magát.* Ez azonban üres tautológia, mely csak a brutális tényt leplezi. Az utilismus dogmája tehát dogma, — nem igazolható maga természetéből (v.ö. 42. §.). A hasznosság értéke nem függhet ezen brutális ténytől, — mert a kárban maga-magát megszünteti.

Ámde ha a hasznosság az élv által nem igazolható, — maga pedig nem igazolja magát, mert pusztán ontologiai tény, — miért tulajdonitunk neki értéket? miért hajhássza minden élő lény? hol van azon jogalap, mely a hasznot emberi joggá, sőt keresését kötelességgé teszi?

A hasznosságon alúl vagy benne magában nincsen. Alúl, a kéjben, — üres tautológia; magában ellenmondás, melyet ellenfele a kár, felrobbant. A hasznosság tehát nem végső érték. Végtelenbe vezet a sora az egyesnél és a mindenségnél; az érték mind hátrább tolódik, s el nem érhető, a meddig ezen discursiv felfogás varázslatát szét nem tépjük.

Mert 1. az egyes öntét functiói között van ugyan haszon; de ez csak abban áll, hogy az $Én_3$ szabadságát megvalósitják. De ha az Énnek nem volna értéke: honnan vennék az egyes functiók? A felszálló sor ezen önérték nélkül azon aranylánc, melyre Zeus az isteneket akasztotta; ha Zeus oda nem köti az Olympos ormójához vagy kezéből kiejti, az aranyláncz az istenek értékeivel együtt a Tartaros mélyébe zuhan.

© Copyright Mikes International 2001-2006

2. Nem kell azon csodálkozni, hogy ezen alanyi sorba több értelem bele nem kerül akkor sem, ha a kosmikus tér végtelenségébe feszítjük ki. Az ásvány, növény, állat legyen az emberért; az egyes legyen a társadalomért; a társadalom a Föld szervezeteért, a Föld a Naprendszerért, a Naprendszer más Napokért, a csillagok milliárdjai az isten dicsőségeért. Mitől nyerik mindezek az értéküket? Ha a gloria Dei nem a legnagyobb érték, — ha azt gyerekesen az angyalok énekeiben keressük, — akkor értéktelen mindaz, a mi neki szolgál. De miben legyen a gloria Dei? Csupán ő benne magában. *Azaz nem a haszon, hanem a minőség kölcsönöz értéket a dolognak.* Ha a haszon volna az érték mérője, akkor vagy a) csak az eszköznek volna értéke, mert csak ez hasznos; az absolut czél nem lehet eszköz, tehát nem is hasznos s igy nem is értékes. Vagy pedig b) a czélnak is van értéke s akkor ez nem a hasznosságból meríthető. Azaz: a hasznosság csak az önfentartás dogmája mellett értékes. Ha az önfentartás nem czél (s a halál ezt tanusitja!), akkor a haszon megszűnt értékesnek lenni. *Nem az önfentartás maga tehát értékes, hanem az, a mi benne megvalósul, azaz a tartalom, a minőség.* Ezen dilemmát semmiféle okoskodással elkerülni nem lehet; Hartmann tana menthetetlen. De menthetetlen az utilismus is. A meddig a czélzati viszonyban nézzük a tárgyakat, addig nincs értéke csak egynek: a *végső czélnak.* De akkor elejtettük a hasznot, mint az érték végső forrását. A teleologiára tehát (s így a causalitásra is) az értékelméletet nem lehet felépíteni, mint nem lehetett a hedonére sem; homokra épült kártyavár az, a melyet a lenge szellő is feldönt, mely a szemlélő elől a két alsó felfogás Mayafátyolát, a boritó ködöt szétoszlatja (v.ö. 71. §.).

———

III. Szakasz.

Az idealistikus (nemességi) értékelésről.

51. §. A nemességi értékelés fellépése az egyesnek életében.

Azon tény, hogy az élvezetek között a hasznosság szerint is (nemcsak az élvezet erőfoka szerint) válogatunk; valamint azon másik tapasztalat, hogy a hasznosság minden fajáról nem áll a Vespasianusi „non olet", hanem az „illata" is határoz, — világosan bizonyitja, hogy az eddig fejtegetett 2 értékelésen kivül egy harmadik is létezik, melynek mértéke szerint a két alsóbbnak értékét is állapitjuk meg. Ezen 3 értékelésnek összefüggését már a 34. 35. §§-ok kimutatták; felesleges látszik ennek ujabb fejtegetése. Az összefüggés kedveért azonban megismételjük a következőket.

Szemmel tartandó *először* azon phylogenetikus tény, hogy az élő lények sorában a két első értékelés különálló módokként is szerepel. Vannak állatok, melyekről még azt sem állithatjuk, hogy az élv vezetné; érzékenységük fokát oly alacsonynak kell tekintenünk, hogy mozgatójuk csak az objectiv hiányban vehető észre (v.ö. 24. §.); a protoplasma-golyócska az élet ezen fokán állhat. Vannak olyanok, melyeknél több hiányérzet ütközik össze erőfokuk különbözőségében s itt az állat az erősebb hiány által indittatik, érzés nélkül is. Ujra magasabb fokon, mikor az érzékek kezdenek különödni, a táplálkozás és szaporodás functiói az érzékeket szolgálatukba szoritják s ily értelemben csakugyan még élő mechanismusok (mint Descartes gondolta); de már a hiány kielégitését kiséri az élv világosabb foka, az emlékezet ezt megőrzi s ezen emlékezeti élv, mint tapasztalat, adja azon sulyt, melynek folytán a mérleg egyik vagy másik ösztön iránya felé hajlik.

A hiány és pótlék kapcsolatának megőrzése az állat okosságának alapja. A hol az actio előtt a pótlék élvezetességének a képe tűnik fel, ott az állatok már tudatosan választanak és a haszonnak valamiféle formája okosságot, óvatosságot, megfontoltságot kölcsönöz actióiknak. Az emlékezeti réteg mérkőzik a pillanatnyi hiányérzettel, s a ki kettejökről tud, az felette áll a kettőnek s választ közülök. Mivel pedig ezen tudó az öntét egységének a képviselője, azért nem az egyesnek, hanem az egésznek java vezeti s a róka, mely a csapdában levő húst fanyalodva elkerüli, az élvezetnek elébe teszi a hasznot, mert az éhség ösztönzése fölé emelte az élet egészét.

Az élv szerinti és a haszon szerinti értékelés ennélfogva az állatok világában külön képviselőkben lép fel; de nem ismerünk állatot, melynél a hasznosság homályos sejtelmén túl valami más indok is érvényesülne. Az állatvilág legfőbb foka az öntudatlan utilismus és brutalis önfentartás formáin túl nem alakul ki; ebben az

© Copyright Mikes International 2001-2006

utilismusban is a hedonismus nagy mérvben van képviselve. Az alsóbb ösztönök vaskos kéjérzelmei dominálnak az állati lélekben.

Egészen más kép tárul fel előttünk, ha az emberek körébe lépünk át. A gyermekeknél *nem kivétel* és nem ritka eset, hanem *normalis fejlődési tény* az, hogy a táplálkozás és futkosás mellett s élvezeteiken túl is kivánnak valamit. Bizonyos korban a naiv rajzolgatás és építkezés örömeit keresik, betüzés és olvasás, az irás gyönyörűsége, valamint a képes könyvek varázsa elfeledteti velők az éhséget; és sokszor megható az intelligens ösztön, mely a gyermeket az alsóbb functióktól elvonja s az érzékek mivelésébe meriti el. A fiúk közül is csak a selejtesek és csekélyebb értéküek találják a physikai tevékenységben egyedüli gyönyörűségüket; a mesevilág értelmi vonatkozásai túl viszik a physikai élet körén, ha csak népregék formájában vagy a bibliai históriák alakjaiban nyernek is képviseletet. Aztán a hegedü, zongora, festés, nyelvek tanulása, a számtan izgalmas miveletei foglalják le gondjaikat, s normalis gyermek fejlődésében az alsóbb functiók mindinkább elvesztik uralkodó szerepüket. A nemi ösztön első sejtelmeivel egy ideig ismét ezek tolódnak előtérbe; de hamar füzi nyers valójához a phantasiának ábrándos aetheri pókszövetét s igen alacsony lélek az, a melyben csak ezen faji ösztön kielégitése képezi a célt. A felnőttek nevelő hatása ezt is képes idealizálni és a hol a gyermekek és serdülő suhancok ezen állati kivánságok béklyóiban senyvednek, ott magukra vessenek az öregek, kik a finomabb gyökerecskéket elhervadni engedték. Mert a valódi decadentia ott áll elő, a hol ezen kicsirázó uj plántácskákat alacsony trágyául az alsóbb ösztönök felburjánoztatására használják az öregebbek.[1]

Ezek közönséges dolgok, melyek a normalis fejlődésnek stadiumai; minden elfogulatlan szemlélő észlelheti saját gyermekein s nem szándékom ezekről „moralizálni". Maga életében kellett minden mívelt embernek tapasztalnia, hogy fokonként nőttek ki lelkében a tisztább functiók és fokonként tisztult érzelmi világa is Mert az intelligentia élvezetei szinte aetheri finomságuak, tiszták és felemelők; a táplálkozás, mozgás, nemi ösztön élvezeteivel szemben valami lengő, imponderable természettel birnak, mely a lelket, az Ént, megnyugtatja s vágyait elnémitja. A mathematikai foglalkozás után szinte megkönnyebbülve, mondhatnám: megtisztulva és megritkulva érezzük magunkat; a természetrajzi adatok valami földszaggal töltik el lelkünket, mely szűziességében összehasonlíthatlanul magasabban áll az opulens disznótor elnyomó hangulatával szemben, bármilyen vigan és dévaj módon töltöttük is az éjszakát borozás, éneklés, zene és kártya mellett. Szegényes olajlámpám szerény világossága bizonyos kifejezhetetlen varázszsal töltötte el kevés diszü diákszobám éjjeli csendességét s ellenállhatatlanul vágyódtam, sokszor éhesen, ezen nyugalmas órák után, melyekben a földi (és iskolai) gondoktól megmenekültem, hogy lelkem szárnyain a tudás és művészet (akkor csak kezdve értett) birodalmában eltünhessek.

Bizonyára mindenkinek emlékezetében élnek egyetemi évei, ha ugyan a tudás mezején teltek el s ezen csodálatos bűvös emlékekre hivatkozom, hogy az olvasó előtt a következő consequentiák helyessége mellett tanuskodjanak. A mit ezen tapasztalatokból következtetek, főként az *hogy az érzelmek között qualitativ különbség tudatára ébred bizonyos időszakban mindenki, a kinek a sors kegyesen megadta.* Még pedig az ujonnan fellépő érzelem a réginek volt kriteriuma; ezzel mérte a gyermek a vegetativ élveket, a fiú képzelme az érzékieket, a férfi a képzelmeket, az öreg a férfias értelem kalandos tervezéseit. S az uj érzelmekhez makacsul ragaszkodunk; a gyermektől könnyebb a cukrot elvenni, mint a játékszert, az ifjú fanatismussal ragaszkodik ábrándképeihez, a férfi örömteljes mosolylyal tekint az ifjúság Peer Gynti phantasiáira, a fiatal világboldogítók rajongására.

52. §. A nemesség értelme és jelleme. Nemes csak az intelligentia.

Hogyan értendő már most a functiók becsének ezen fokozatos elváltozása?

Legelőször is figyelembe veendő, hogy itt nem az egyéni érzelmek azok, a mik első sorban mérkőznek, hanem lelki functiók, melyek különböző tartalommal birnak s melyekben valami fokozatosság nyilvánul, a mint az egyes egyik állapotból egy ujabb, magasabb másikba lép át. Ezen fokozatosság nem áll *az élvnek intensitásában*; az uj jövevény szerényen kopogtat szivünk ajtajára s más élvezetek ismét háttérbe szoritják

[1] A faji ösztön ezen elvaditó izgalmainak, melyeknek az afrikai fiúk serdüléskor ki vannak téve, tulajdonítja Sir Henry Johnston, Afrika népeinek kiváló ismerője, *az intellectualis fejlésnek hirtelen megakadását,* melyet az érettség korában náluk észlelt. Minden csodás tanulékonyságuk mellett, az teszi őket a fehér emberrel szemben alacsonyabb értékűekké. S a régi harcias maorik ezen tapasztalat alapján jutottak arra, hogy a rendelkezésükre álló összes eszközökkel iparkodtak az erotikus izgalmakra célzó művészetet elnyomni és visszaszorítani. Nem jó volna ezektől a «vadaktól» valamit tanulni? (V.ö. *Yrjö Hirn.* Ursprung der Kunst. ném 246. l.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

s elnémítják gyengéd hangját; sőt természetes is, hogy legyőzessék, mert az alsóbb ösztönök kéjei tömegesek és intensivebbek (27. §. II. 2.). De ezen elnyomatás közben is győztesnek marad az idealis elem s az ösztön vad tüzében (pl. a házasságtörésnél) felvillan a csekély erejü, de tiszta lángocska (mint Tolstoj „Karenina"-ja megrázóan mutatja, v.ö. 35. 38. §§-okat). Ámde a fokozatosság nem áll a hasznosságában sem; mert a felsőbb functióknak felszálló haszna folyton csökken, a prózai utilisták a fiúk és férfiak fellendülését és lelkességét „haszontalanságnak" nevezik is (pl. egykor az apák előtt „költő" és „szinész" fiaik igy értékeltettek).

Miben keresendő tehát a praeferálás alapja? Abban a *nemesebb minőségben,* mely a fejlődő functiókat az alsóbbaktól megkülönbözteti. Az alsó functióknak összhatásában, Σ, ugyanis tömeges salak észlelhető; a 47. §-ban fel is tüntettük ezen sorozat concret részeit. Minél magasabb reflexiófokra emelkedünk, annál salaktalanabb lesz az Σ s vele szemben annál tisztábban áll a szemlélő Én öntudatossága. Minthogy pedig ezen Énnek öntudatos szeretete azon végső gyökér, melyből értéke fakad (v.ö. 14. §.), azért annál magasabb értékkel ruházza fel a vele összemérkőző functiót, minél közelebb áll az minőségileg ő hozzá. Mert az Én tisztasága az, a mi küzdelmek utján megvalósulni törekszik; a mi ebben segíti, az rá nézve ezen segítsége miatt hasznos, s minél közelebb áll minőségben is az Énhez, annál nagyobb az önértéke is. Ennélfogva a nemességi értékelés a hasznosságtól eltekintve, egészen objective állapitja meg a dolog értékességét az által, hogy a maga „haszontalan", de salaktalan minőségével összeméri.

Az, a mit ezen értékelésben a reflexió legmagasabb fokán álló $Én_3$ magáról állit, *a nemesség* (dignity), a *méltóság* (Würde) tulajdonsága. Az absolut Én azért állitja magáról, mert magát minden objectuma felett állóul felismeri és tudja; vagyis *kiválósága* és *előkelősége* (szó szerinti értelemben); s minthogy ezt affirmálja, azért ragaszkodik hozzá és szereti vagy becset tulajdonít neki. Tényleg az absolut Én, mely egész világképén felül emelkedik (a reflexió 3. fokán), kimagaslik, előkel azon massából, mely körülötte, mint valami „csillag teste" („syderisch Leib"), kiformálódott. Neki egyetlennek van azon minősége, hogy magát is tárgyul tekintheti; egyedül ő tudja, hogy tárgyán *felül* áll, mely tőle függ és táplálkozik; ő az egyetlen *kiváló és előkelő.* S kiválóságának documentuma éppen az, hogy e kiválóságáról és előkelőségéről tud is. Kiválósága folytán *természetes nála az exclusivitas;* egyszerü structurája mindent kizár magából, a mi vele nem egyezik. Az Én a természetes *aristokrata,* az „istentől való király"; az önmagát ezért legbecsesebbnek tudó Én a *büszke* Én s mint ilyent állitja magát: „nur die Lumpe sind bescheiden". Nemességében rejlik tisztasága, mintegy rassetypusa, mely idegen salakot magán meg nem tűr; kiválósága folytán független mindentől, a mi másnemü. Ébren áll *szabadsága* s ezzel övé az uralom vagyis „a hatalom és dicsőség mindörökké". A merre ő érvényesül, ott pusztul az alacsonyság, uralkodik a kosmikus nemesség; ő az alsóbbakhoz leszállva, közéjük vegyülhet s mégis magánál marad; csak ha magát elveszti, ha reflexiv ereje megcsökken, csökken az értéke s azzal minden, a mi őt jellemzi. *Az öntudat elhomályosodása az élő embernek halála,* a tragikumnak legmélyebb gyökere, az intelligentia önmegsemmisülése, — a legirtózatosabb gondolat.

A nemesség tehát éppen szabadsága folytán elzárkózó és isolált; nem vegyül a korpa közé s nem engedi a chablont magára huzni. A nemes nem barátkozik; sem az ösztöni indulatok, sem a szeretet, sem a gyülölet, sem a félelem, sem a harag el nem ragadja magától. Mert a nemes az önmagát fékező; csak a tiszta belátás fényét engedi belseje mélyébe hatolni. Minél magasabb az intelligentia, annál önállóbb, annál magányosabb, annál megközelithetetlenebb; csak szabad elhatározása alapján száll le a világba. Az oroszlán, a mint a sziklafalak szoros átjárójában áll, Klinger radirozásán,[1] magányos fenségében oroszlán; a heringek milliós rajokban érzik jól magokat.

A ki már most azt vetné ellen, hogy ez *csak* „aesthetikai becslés", — mint a hogy Nietzsche aristokratismusáról mondták,[2] — az tévesen volna tájékozva az értékek honában. Ezen becslés aesthetikai is, de logikai és moralis is; azaz azon önbecslés, melyből mind e három értékelés fakad: az önérték becslése, melyből mint gyökérből annak fajai sarjadzanak. Ebben a becslésben rejlik a csodálatos triasnak alapja: az igaz, jó és szép háromsága. Mert mindezek nemességi vonások; *nemes azonban csak az intelligentia.* Csak az önmagát ismerő, feltétlen esetlenségéről tudó, mindentől függetlenségét megőrző intelligentia. S éppen azért minden másról csak átvitt, comparativ értelemben állitható; csak az intelligentia minden Más nemességének mérője. A Más által okozott érzelem egynemüsége és rokonsága folytán visszük e jelzőt át Másra. A gondolkodás nemessége és előkelősége más, mint igaz, helyes, szép, gyors, jóakaró gondolkodás; nemes érzelmek mások mint a jóindulatú érzelmek; a nemesség az, a mi a finomság, tisztaság, elegantia közös alapja. Azért óvatosabban kell bánni a „nemesség" osztogatásával. Nemes fémek chemiai alkatuk tisztasága és fényük által lesznek azokká; nemes növények intelligens szervezetük és előkelő szineik által; nemes állatok (mint a Limousini igás lovak, a tiszta terrier, a chinai tyuk, az ír verseny

[1] A kép található *Knackfuss* Künstler-Monographien. 20. füz.-ben.

[2] G. Simmel. Zeitschr. f. philos u. phil. Kr. 107. B d. 206 l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

fajlovak, az arabs mének) vérök tisztasága által nyerik azon aczélizmokat, összeszorult energiájukat, mely bennünk a nemességhez hasonló érzelmeket okoz. De az intelligentia nemessége, mint őstypus, nélkül elveszti a nemesség teljesen értelmét. Wernicke pl. az egész áralakulás sarkpontjaként („Angelpunkt") azt állítja fel,[1] hogy „a világon mind az annál ritkább, minél *nemesebb és finomabb* anyagból áll, minél *tökéletesebb* magában. Dolgok, ügyességek, tehetségek és tevékenységek annál ritkábbak, minél *finomabbak, nemesebbek, tökéletesebbek, komplikáltabbak* magukban"; ettől függ értékük. „Minél jobb az anyag qualitása", annál értékesebbek; e qualitás pedig az anyag összetételétől függ. Ezzel azonban az egész nemességet egy x-ből akarja érteni; tudni kell, hogy miben áll az anyagiak *„nemessége?"* Miért legyen a szén nemesebb, mint az oxygen vagy a vas? Azért ha ezt nem tudjuk, értékpyramise feldől. „Igy" ugymond „az összes anyagi javak és anyagok egy pyramist képeznek, melynek *alapját* a durva tömeges javak *(grobe* Massengüter") képezik pl. a szén, fa, vas, gabona, burgonya s.t.; csucsát pedig a *legfinomabbak* pl. drágakövek (gyémántok). Ez tiszta természeti tény." Ha már most azt látjuk, hogy a gyémánt = szén, akkor az egész „természeti tény" felfordul. A nemességet, egy szóval, csak átvitt értelemben lehet ezen tárgyakról állitani; egyetlen értelmét csak az intelligentiában találhatni s onnan származik át metaphorával minden egyébre. Ezen prius nélkül megszünik értelme (v.ö. 54. §.).

53. §. A nemességi értékelés alapelve.

Nem lesz már most nehéz, a nemességi értékelés alaptörvényét és corollariumait megtalálni. Ezen értékelés ugyanis lefolyásában teljesen egyezik a megelőzőkkel; csakhogy a mérkőzés O-ja itt a physiol., sensualis és intellektualis ösztönök összesége (= Σ), az alanya pedig a legfőbb foku $Én_3$, mely nemességének tudatára ébredt. Ezen közvetlenség folytán a becslő itélet is egészen objectiv természetű s csak az Σ és $Én_3$ minőségének egyezését fejezi ki. Minthogy már most az $Én_3$-ra nézve az önszeretet legértékesebbül az értelmiséget hirdeti, azért *értékelési axiomája* mindenkor ez:

nemes csak az intelligentia.

Ebből következik, hogy ezen jelzőt csak arra viszi át, *a mi ő vele rokon.* Minthogy pedig az intelligentia értéke 1. tisztaságában, 2. öntudatosságában, 3. szabadságában áll, azért a vele szembe kerülő Σ értékét azzal itéljük meg, hogy:

1. az Σ alkata minél kevesebb salakot tartalmaz;

2. hogy a szellemi functió minél öntudatosabb, azaz a reflexió minél magasabb fokán áll; és

3. hogy a functió minél jobban mutatja a szabadságot maga magán s minél jobban segiti elő másban u. azt (a mi a hasznosság és nemesség összefüggésére fog utalni).

Ezen 3 corollarium logikailag ugy függ össze az alapelvvel, hogy az axiomából először is az öntudatosság és szabadság folyik, mig a tisztaság csak heuristikus fonal, melylyel a concret esetekben eligazodunk. Ennélfogva igy állitandó fel a sor, ha a causa essendi szerint haladunk: 1. az intelligentia öntudatos 2. azért szabad és 3. kizárólagossága folytán tiszta. A kutatás könnyebbsége kedveért azonban a fenti egymásutánban vizsgáljuk a tényeket; a ratio essendi és cogn. viszonyát külön fogjuk tekinteni.

54. §. A nemesség fokai a minőség tisztasága szerint.

A tény, melyre az első corollariumot fektetjük, hogy t.i. a nemesség a functiók salaktalanságában jelentkezik (tehát a salaktalanság a nemesség phaenomenalis oldala), oly régi, a mily régi az erkölcsi becslés. Homályos sejtelemként vezette az embereket ugy praktikus életükben, mint tudományos becslésükben.

A gyakorlatban, minthogy biztos mértéket nem ismertek, a lelki functiók nemességi fokozatát többnyire „izlés" dolgának nézték; hogy az ember a physiologiai vagy a phychologiai functióknak ad-e előnyt, azt

[1] *Wernicke* Der obj. Wert u. Preis, 1896. 23. l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

egyéni gustusától függőnek gondolták. Hogy az „ízlés" ezen lenéző emlegetése azonban indokolatlan (mert hiszen közvetlen mérkőzés azaz objectiv összehasonlitás a phychologiai alapja!), ezt az „izlés" fejlődése mutatja. Ma már az ember értékét nem állapitjuk meg a szerint, hogy milyen a gyomra s a felhajtott kupák száma csak falusi Mokány Berczik előtt teszi a „tekintély" egyik momentumát. Az izmok erejét sem vesszük a férfiérték alapjául; az A. C. ok tagjaiba gyermekek még csodálják és az alacsony fokon álló asszonyok bele „bolondulnak" a duzzadó izmokba (a mi az erőérzet szerepéből a becslésnél érthető v.ö. 18. §. 3.), — de a szó maga mutatja, hogy itt beszámítható itéletről szó sem lehet.[1] Az érzékek fejlettsége már többet nyom; önkénytelen metaphorával beszélünk éles látásu, éles szemü elméről, finom hallásról, — mint beszélünk képlegesen „illatos leánykáról" is; minthogy pedig „rosz gyomrot" nem lehet metaphorául használni a „zavaros értelem" helyett, bár „myopsot" ismerünk a lelki téren is, — azért világos, hogy a sejtelem az érzék és értelem közti rokonságot felkutatta. Művész, tudós, becsületes ember, a haszontól eltekintve is, már közönséges itélő előtt is, kiválóságot képez.

Ezek tehát nem sporadikus egyéni felfogások, mintha az izlés szeszélyétől függnének, hanem egyetemes emberi becslésnek kifejezései. Valami homályos egyezést érzünk az általunk, meglehet, homályosan sejtett ideál és ezen functiók között s amannak értékét viszszük át emerre is. Vezet pedig ennél az érték homályos tudata, melyet az ember magának tulajdonit; emberek, kiknek Énérzete jóformán csakis organikus alkotókból alakul össze[2], csak ezen mértéket alkalmazhatják s csak azon tárgyat becsülhetik, melyben *ezen* functiók szerepelnek. Minél magasabbra emelkedik azonban az Énérzet, annál kényesebb és finnyásabb lesz az izlésünk is.

Ezen subjectiv értékelés sokféle lehet az Én fejlettségi foka szerint s egyénileg minden formája szükségképeni és jogosult. De felsőbb szemlélő számára ezen „izlések" maguk is becslés tárgyává lesznek s *jogosultságuk fokozata a szerint állapodik meg, a mint ezen felsőbb szemlélő Énnek érzetéhez közelebb állanak.* Igy lesznek maga a hedonismus és utilismus is a becslés tárgyaivá. A tudományos becslés, a mig fix mértéket nem nyert is, próbálta ezen fokozatokat a „javak" között felállitani; az „értékek tábláit" („Werttafeln") Platon Euthydemosától fogva egészen Nietzsche uj tábláiig ismételten találjuk. De még a XVIII. században, pl. Baumgarten Sándornál,[3] ilyen tarka egyvelegben találjuk a javakat („secundum *dignitatis* ordinem" pedig!): „pecunia, opes, labor, otium comparativum, deliciae externae, libertas, honor, amicitia, vigor et valetudo corporis firma, virtutum umbrae, cognitio pulcra cum suo corollario virtute veneranda", — a miben úgy látszik a contemplatio nyeri el a díjat, kora és a középkor izlésével egyezőleg.

Ha azonban a javakat csupán csak nemességük szerint akarjuk sorozni, akkor minden más szempont kizártával, csak a tisztaságuk foka szerint helyezhetők el. Az intelligentia, minél magasabbra emelkedik, annál határozottabban lép fel testében a functiók formai volta; jelentést is ad a tárgyaknak, de synthesist is végez velök, mintha idegenből s nem ő belőle erednének.[4] S ezen synthetikus természete, melylyel az öntudatlan projectiók felett uralomra jut, teszi az ő sajátságos dignitását s domborodik ki az abstractio fokozataiban (v.ö. 33. §.). Ehhez hasonlítva minden alsóbb foku functió durva vaskosságot mutat, mely az Ént salakjával tölti meg s ezen salakossága csak a felszálló fokokon fogy s közeledik az Én salaktalan aetheri minőségéhez.

Ezen fokozatot mi már a haszon elméleténél meg próbáltuk állapitani (v.ö. 47. §.) s itt, egyszerüen hivatkozva ezen sorozatra, arra utalunk, hogy az Én éppen ezen vonást látja mérvadóul s használja mérőül az egyes lelki functiók becslésénél. S igy *a nemesség a salakiz fogyásával arányos* lévén, a sorozatot igy állithatjuk fel: 1. táplálás, 2. mozgás, 3. nemzés, 4. az érzékek, rangfokozatukban, 5. értelem, 6. ész munkája és functiója.

Minthogy már most a hasznosság a fontosság arányában csökken, azért *a haszon fontossága a nemességgel forditva áll,* (v.ö. 55. §.) — mig a tisztaság fokai a nemesség fokaival egyeznek. Az $Én_3$ hasznossága az önfentartás dolgában csak formalis; nélküle az önfentartás (F) végbe mehet és végbe is megy az élő lények millióinál. De *nemesség nélküle nem* lehet. Az öntudat nem eszköz valami felsőbb cél számára; ő a legfőbb pont és igy cél is az emberre nézve.

---

[1] Igaz, hogy Shakespearenél Laertes a norvég lovast «the brooch and gem of all the nation» mondja *(Hamlet IV. 7.),* de ez az akkori dán értékelésnek, nem Sh.-nek mondása.

[2] Ilyen eseteket is ismer a psychiatria. V.ö. *Störring* Vorlesungen über Psychiatrie p. 290. (1900).

[3] Baumgarten Alex Aesthetica. I. § 45.

[4] Az értelmi functiók ezen formai vonását már Kant fedezte fel; ujabban hangoztatja *E. v. Hartmann* Kategorienlehre 33 sk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezt a viszonyt lehet már most igy ábrázolni:[1]

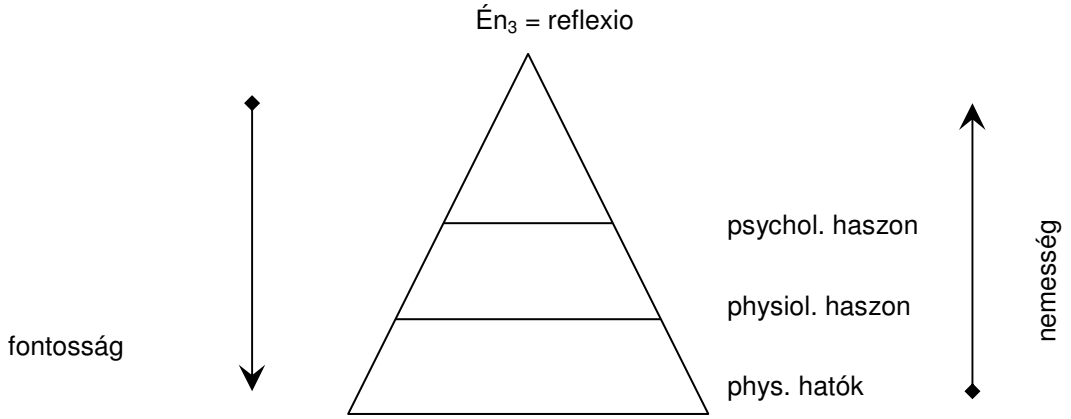

A physikai hatók a legfontosabbak, az Én a legnemesebb; tőle sugárzik vissza a nemesség fénye az egész természetre (52. §.).

55. §. A nemesség fokai az öntudatosság szerint.

A mi már most ezen tisztaságban nyilvánul s a mi a tisztaságot nemcsak alanyi, hanem kosmikus értékké teszi, az maga az öntudatos értelmiség. Minél öntudatosabb valamely functiónk, annál nagyobb nemességet tulajdonitunk neki. Mert a tisztaság a salaktalanság; az Én pedig az egyedüli salaktalan. Ezen kriteriumot alkalmazva a mi functióinkra, a következőket tapasztaljuk.

Absolute öntudatlanul csak a táplálkozás mehet végbe s a vele egy célnak szolgáló functiók (a szivverés és a vérkeringés, a máj, pankreas és vese, valamint a belek functiói).

Magasabb fokon állanak az érzéki szerveket adaptáló mozdulatok pl. a szem, fül beillesztésére szolgáló izmoknál; ellenben a mechanikus reflexmozdulatok tudatosság dolgában a táplálkozás fokán állanak. Öntudat nélkül nem megy végbe a nemzés, de végbe megy minden reflexio nélkül a kéjérzetek vezetése alatt; s ezen oknál fogva magasabban állanak ezen functiók, mint a táplálkozáséi (kivéve az egészen öntudatlan peteképződést és kialakulást).

Harmadik helyre kerülnek az érzékek hatása alatt keletkező reflexmozdulatok, melyeket, mint pl. a védőmozdulatokat, valamiféle érzés vezérel.

Negyedik helyen állanak az érzékek, melyek tudat nélkül nem functionálnak; a tudatosság, úgy látszik, a salak fogyásával párhuzamos s azért világosabb és tisztább a látásnál, mint pl. a szaglásnál.

Ötödik helyre tenném az önkénytelenül előálló s az Ént megrohanó indulatokat, melyekben az intellectualismus mindig a „servitus humana" okát kereste (Spinoza).

Feltétlenül öntudatos miveletek az értelem functiói (itélés, következtetés), miért is a 6-dik helyre tehetők; s felettük áll az észnek mindent összefoglaló synthesise, mint 7-dik fok, melynek önfelfogása épen az $Én_3$, a reflexio legmagasabb foka.

Az öntudatosság sora tehát igy alakul:

1. táplálkozás, 2. reflexmozdulatok, 3. faji ösztön, 4. érzékek, 5. affectusok, 6. tiszta értelem, 7. ész és $Én_3$.

Az emberek azt hiszik, hogy ezen functiók között a belőlük eredő élvérzet szerint válogatnak. De az oly csekély eltéréseket tanusit intensitas dolgában, hogy önkénytelenül más kriteriumból kell a praeferentiát magyarázni. Igy ingadozunk a látás és hallás értéke közt; vita folyik az itélés és emlékezet felsőbbsége felett; a képzelet és gondolkodás, sőt a gondolkodás és akarás egész tractusait különbözőkép itélik meg

[1] Ezen táblát Wernicke (i.m. 85 l.) a fontosság és sürgetősség viszonyának ábrázolására használja.

© Copyright Mikes International 2001-2006

(„az akarat primatusa" Kantnál). Ezen vitát sem az élvezet, sem a haszon mértéke nem dönti el, — mert itt mindenkor csak az élv nagysága s a haszon fontossága határoz; az emlitett functióknál pedig a hivatkozott mértékek egyike sem válik be. Az állatok sorában sem elegendő kriterium, ha kiváló tulajdonságaikat az egyén és faj fentartása szempontjából állapítjuk meg; mert minden állat, bármilyen kitünő tulajdonságokkal bir is, maga idején elpusztul, — s a legnyomorultabb egyed tengeti életét minden nyomorusága dacára. Felsőbb tehetségek ezen életharcra egyáltalában közvetlenül nem szükségesek; sem a külső dísz, sem az értelem megvillanása nem feltétlenül szükséges a szaporodás functiójához. Ha pedig tökéletesedésről beszélünk (s az evolutiónak csak ez lehet értelme!), akkor már a merő önfentartás fokát elhagytuk s az állati sorozatban nemességi fokokat keresünk. Comte „taxionomie"-jának is ez az értelme.[1] S igy minden fok, melyen az állati világban az öntudatosság emelkedik, az élet-halálharcon kivül más szempont érvényesülése mellett is tanuskodik; elannyira, hogy az 54. §. értelmében azon paradoxonra juthatunk el, hogy a *nemességnek kiválósága a haszontalanság.*

Ha már most az egyes alkotó részek az emberben öntudatosság dolgában igy állanak egymáshoz, akkor nincsen-e az emberek között egyenlőség, ha minden embernél ezen functiók tényleg szerepelnek? Bizonyára nincsen! Az Énnek különbözősége lényeges differentiát okoz az emberek között.

Az értékelés mértékét ezen fokon csak az Én reflexió foka képezheti. Az egyes ember (mint a 33. 34. §.-ban kifejtettük) mindenkori fejlettségével hasonlitja össze egyes functióit s ezért azoknak értéke az érző és értő fokozaton különböző, valamint ezek az $Én_3$ fokán ujra alantasabb értéküek. De a meddig az Én maga nem változott, a functiók öntudatossági foka is változatlan maradt. *Ellenben felszáll vagy csökken az öntudatossági fok, ha az Én megfelelőleg változik;* az egész lélek értéke ennélfogva emelkedik az Én reflexiójának emelkedésével. Az érző Én fokán minden functio impulsivebb, önkénytelenebb; vezetője rövidlátó, fényessége homályosabb; az értő Én a „világos fej", melynek nyugodtsága objectiv megvilágitásba helyezi a valót s szabatosságot kölcsönöz szemléleteinek. Az absolut Énben a szabatosságon kivül a világosság is absolut, — a mint ezt Leibniz a monadeokról tanitotta; ennélfogva mindent ezen mértékhez fog s e szerint becsül meg. Ezzel azonban az egész világnézet is változik; a fontos szükségletek megtartják ugyan hasznosságukat (mert ez objectiv relatio); örömök és fájdalmak sem változnak, nem lesz kellemes állapot a bölcsre nézve sem, ha Phalaris bikájában sül; — de az egésznek értéke vagyis fokozata a világképben lesz mássá. Ő lenézheti a fájdalmat, — bár kínok közt vergődik; elutasíthatja a hasznot, ha tönkre is megy a károsodás folytán; de soha *magasabb értéket neki nem jog tulajdonitani,* mint a milyent az Énnek tulajdonit. Vincitur, non flectitur.

Ehhez képest az ő értékskálája is a különböző reflexió-fokokon különböző lesz. Mondd meg nekem: mit praeferálsz? s én megmondom neked: ki vagy? Mert a reflexiofokától függ az értékelés (34. §), az értékeléstől a választás, a választástól a cselekedet; a cselekedetből nyilvánvalóvá lesz a reflexio foka. *A reflexió foka tehát a cselekedet értékénél a causa essendi*; *a cselekedet pedig a reflexió fokára nézve a ratio cognoscendi.* Ha az értékelmélet ki tudja mutatni, hogy az Én különböző fokaival mikép függnek össze az egyes functió értékei; akkor az emberek egyéni és faji alkotásaiból meg lehet állapitani az egyesnek és az emberiségnek abstractió-fokait vagyis fejlődését.

A mivelődés történelme ezen munka nélkül alaptalanul tétovázik a történelmi tények utvesztőjében; — az egyes charakter megértése sem lehetséges e nélkül. Ennek *az elvnek alkalmazása a historia philosophiája, mely lényegében nem egyéb, mint az értékelés phaenomenologiája.* Ezen helyen azonban elegendő annyi, hogy ezen nagyérdekü disciplina helyét és principiumát, valamint methodusát megjelöltük.

56. §. A nemesség fokai a szabadság szempontjából.

Az intelligentia, minél magasabb reflexiófokra emelkedett, annál tisztább és fényesebb az öntudata s annál nagyobb a *szabadsága.* A reflexio fokától függ ennélfogva az értelmiség függetlensége, uralma a többi functiók felett (azaz tulsulya) és ezzel saját szabadsága. Öntudatosság és reflexió-fokai, tisztaság és szabadság — logikai alkatuk szerint összefüggnek egymással. Azért valamint amaz első kettőnek, ugy a szabadságnak is meg lesznek a maga fokai, melyek szerint a dolog idealis értékét megállapítjuk.

Magában véve az egyes functio nem szabad; az öntét egészében határozottan kitüzött szerepe és teendője van s ezért ettől el nem szakadhat. De az egésznek fejlődésével együtt fejik az Én hatalma s

[1] *Comte* «taxonomikus elve» tudományos általánosságából és abstract voltából van meritve; ezt alkalmazza az állati és a socialis világra is. Cours de philos p. VI. 476. v.ö. *Gruber* Aug. Comte (1889.) p. 169.

© Copyright Mikes International 2001-2006

uralma az *alsóbb* functiók felett, melyeket a maga jellemével áthat s finomit; s minél szabadabb maga, annál *hasznosabb eszköze* az egész öntét felszabadulásának. Ez utóbbi vonás azonban csak lényegének folyománya s csak ratio cognoscendi az idealis érték felkutatásában. Mellőzve egyelőre ezen utilistikus szemponttal való összehasonlítását, tekintsük a functiók szabadsági fokait egyenként, követve azoknak adott felosztását: befogadó és kiható functiókra (44. §.).

I. *A szabadság fokai a felfogadás irányában.*

Földi életét az ember a legnagyobb függéssel kezdi s a Föld bilincsei élte végéig fogva tartják; de ezen kötelékeken felül emelkedhetik lassacskán belső ereje által, melylyel saját tartalmát kialakitja. Érthető azért, hogy a táplálkozás és szaporodás az embert mélyen belemerítik a külvilágba s az állati fokon tartják; futkosás, falás és szaporodás-kifejtésének első formái. De az érzékiségben, mely a táplálkozásból kibontakozik, megnyilvánul a felszabadulás csirája. *Az óriási fordulat az érzékek tevékenységével áll elő.*

Az *érzékkel* a világot neki megfelelő módon, azaz kép alakjában szerzi meg. Ennek felléptéig az organismus a világ nagy szövedékének csak egy fonala, melynek egész tevékenysége a reactióban áll; a pillanatnyi hatás ép oly pillanatnyi visszahatásban végződik. Az érzék a világot kép alakjában elsajátítja magának: ez reá nézve igazi arreptio, occupatio, honfoglalás, ἅρπαγμα. Ez az archimedesi pont, melyre az öntét lábát megveti, hogy a makrokosmos nagy áradatával szemben szilárd alapon megállhasson. Ezt az occupatiót az *emlékezet* állandósitja s consolidálja; az emlékezeti anyagban uj élet éltető anyagát szerzi magában, mely akkor is az övé, az ő világa, a mikor a külső realis tárgy eltünik s az öntétet magára hagyja. Az emlékezeti anyagban van az öntétnek első *tulajdona; ezzel* lesz a földön földes ur. S mivel az emlékezeti képben ráismer a multra, azért az emlékezetben már a saját azonosságának érzete is rejlik, mint minden ráismerésnek a logikai feltétele, vagyis az emlékezettel az öntudat is válik lehetségessé, akármilyen homályos formában is; mert addig az önérzés is csak pillanatnyi, tünő magára visszahajlásban állott, melylyel az állat reflexmozdulatainak forrása, kiinduló pontja volt, — de nem az ura. Leibniz azért igen helyesen az állati monadenak jellemzőjéül tekinti a mémoiret.

Az emlékezetben nyilvánuló Énérzet azonban még mindig kötött állapot. Az emlékezet megőrzi a célszerüen kapcsolt s igy mintegy megrögzitett érzékleteket, de ebben el is merül; *multja van, de jövője még nincsen* s ez a kötöttsége. Jövője csak az által lehetséges, hogy multjától elszakad, hogy az emlékezeti rétegek szilárdságát meglazítja s öntudatos erejével uj térben projiciálja. Az ujonnan megnőtt és kitágult térben maga elé állítja az emlékezet meglazult láncszemeit s *jelentéssel* ruházza fel. Az emlékezeti kép, mely eleinte értelmetlenül vezette ösztönszerü actusait (pl. az állati családban az ivarmás képe, a fiak képe, a fészekrakás képe st.), maradandó jelentést nyer tőle s ezen első jelentés felvillanása az értelmiség szülőperce.[1] Nevezzük ezt *képzelemnek, phantasiának.*

A phantasia tehát azon fordulópont, melylyel a lélek fejlődése magasabb reflexio-fokra hágott. Még nem látja az *egésznek,* részeiben való, összefüggését, de az *egyes* képnek, mint objectumának, jelentését immár megragadta; s ezzel a jelentéssel szemben mint annak tulajdonosa helyezkedik el, tetszése szerint bánik a mult emlékeivel, combinálja s felbontja; szóval otthon érzi magát képei csarnokában. S mikor ennek a jelentésosztogató mivoltának tudatára ébredt, akkor *értelmesnek* nevezzük az öntudatot.

S mig az állat soha sem törheti össze a makrokosmos által rávetett bilincseket, addig az ember a jelentésben bírja az eszközt, mely őt az érzékek közvetlen működésétől függetlenné teszi Az érzékek kötött és kapcsolt adatai felett a válogató, összehasonlitó és szétválasztó intellectus épiti fel a maga aetheri világát, melyben a gondolkodás spontán tevékenységével rendet csinál az intelligens Én.

Azonban az értelemnek is meg vannak fokozatai. Értelmes munka már az is, a mikor a tárgyi képeket összehasonlítjuk, elemezzük és összetesszük; de felette áll azon értelem, mely mindezekben csak anyagot lát a maga eszméjének bizonyítására s mely ezen nagy synthesisben szabadon rendelkezik anyagával. Mekkora távolság van pl. az anekdotagyüjtő és a sociologus, a bogárgyüjtő és a physiologus között! a tudományok felosztása concret és abstract csoportokra axiologiai szempont, melynél a néző pont az abstractio magasságában s a tág kitekintésben találtatik. Mikor Bourdeau azt mondja, hogy az emberek összességének több szelleme van, mint Voltairenek s több tudása, mint Aristotelesnek, — akkor ez a modern psychiologia mechanistikus, összerakó szempontjából van mondva. De helyesen jegyzi meg ellene Barth P., hogy: „Summation von Intelligenzen ist keine Steigerung, bringt nicht eine höhere Qualität der Intelligenz hervor". „Végtelen sok veres pont összeadva még nem ad sárga pontot, de az aether-rezgések szaporodása s a hullámhossz csökkenése megváltoztoztatja a veres szint sárgává".[2] Igy az intelligentia

[1] v.ö. *Breysig* Culturgeschichte des XIX. Jahrhunderts. I. 252. a phantasiáról.

[2] *P. Barth* Philos. der Gesch. als Sociol. I. 220.

© Copyright Mikes International 2001-2006

fokozódása attól függ, hogy magában mintegy tömörül (54. §.), azaz mind reflektáltabb formát ér el, a mi azonos az Én felszabadulásával. Minél magasabb a reflexio, annál tömörebb az Én s annál értékesebb az intelligentia minősége. „A nagy férfiú" ugymond Barth[1] „sokkal magasabban értékelendő, mint azon erő mértéke, melylyel kortársait felülmulja. Hatása erősebb . . . mert ő *qualitative* is másként hat, mint az átlagos emberek . . . ő úgyszólván uj dimensiót foglal el, nemcsak a réginek egy részét, mint a többiek, s igy a látókört egy csapással uj világgal gazdagítja meg".

Az érzelmek nemességi fokozatát már most világosabban lehet felállitani. Az érzelem mindig az Én tiszta azonosságának kibillenése; ennélfogva mindig valami idegen feltételtől függ s mint ilyen, az intelligentia ellenese.[2] Az érzékenykedés, sentimentalismus, a tiszta értelem gyengeségéről tanuskodik. Azért élv- és hasznossági értékének nagyságát kétségbe nem vonva, nemességi értékét mégis sokkal csekélyebb fokra állitjuk; az a bizonyos lenézés, a melyről a „jó ember", „jó pajtás" kifejezések tanuskodnak, az érzelem nemességére szól; jóság és gyengeség itt nagyon közel állanak egymáshoz. Még kevésbé igényelhetik a nemességi vonást a nagy indulatok és szenvedélyek, melyeket sokszor egészen ferdén értékeltek. Mig a XVIII. század materialistái bennök látták a nagy tettek forrását s a tett iránti elfogultságukban a forrást is becsesnek nevezték (a mi végre is csak utilismus!), — addig a philosophusok majd alsóbbrendüeknek, bár természeteseknek találták (Descartes, Spinoza), majd pedig egyenesen betegségeknek nevezték. A ki az értékelések különböző formáit jól tudja elválasztani egymástól, — az hedonistikus és utilistikus értéküket el fogja ismerni, a nélkül, hogy a nemesség tekintetében magas polcra helyezné.

S igy minden érzés, szabadság dolgában, alatta áll az értelemnek: amaz rab, emez ur! De a rabság is teljesebb vagy csekélyebb lehet; az aesthetikai érzelmek és a physiologiaiak más értéküek, — még a szerelemnek magának is vannak nemességi fokozatai; — de az értelem szabadságánál mindannyian alsóbb fokra tartoznak. Ők mint kisérő állapotok az alapot követik; accessorium sequitur principale suum. Mert az érzés az Énnek kibillenése; s minél magasabban áll az Én, annál magasabb lesz a kibillenése is. Az étkezés egy intelligens embernél egészen más természetü élvezetekkel jár, mint egy lónál; az actus ugyanaz, de az Én más a kettőnél.

Szabadság dolgában ennélfogva a psychikai befogadó functiók ezen sort mutatják: 1. általános érzékenység 2. az érzékek 3. az emlékezet 4. a phantasia 5. az értelem 6. az ész. Az érzelmek nemessége ezen fokozatoknak felel meg s az Én reflexiójától függ; szabadság dolgában azonban az érzés az értelmen alul áll.

II. *A kihatás nemességi fokozata* már most a tartalomtól függ, a mely megvalósul. Általános formája a mozgás (belső [constructiv] vagy külső lehet); de mivel a mozgás csak az önállitás formája, *azért nemességi fokai a tartalom nemessége szerint igazodnak.*

Minthogy már most a tartalom nemességét tisztaságáról s öntudatosságáról ismerjük meg, *ennélfogva a reactió annál nemesebb, minél tisztább a tartalom s minél magasabb reflexió-fok kivántatik végrehajtásához.* Ezen axiomára épitendő, ha egyáltalában megépithető, az emberi munka értékskálája, mely egy tökéletesebb, fejlettebb és nemesebb társadalom berendezkedésének alapját fogja képezhetni.

E szerint a reactiók, melyek öntudatlanul mennek végbe, a nemességi értékelésből ki vannak zárva. Igy pl. az egyént fentartó functiók s puszta reflexmozdulataik. Magasabbra kerülnek a puszta, homályos érzésből, minden inhibitió nélkül, fakadó reflexek, melyek a táplálkozásnak, a nemzésnek szolgálnak, valamint az érzékeket beidegző reactiók. Automatikus munka sem kerül magasabbra; a teherhordás, seprés, gyufagyártás, a gépek mechankus megindítása és megállítása — szóval minden munka, melyet a gép is végezhet, még pedig biztosabban, ezen niveaun áll.

Az egységes érzéki képek által meginditott mozdulatok, miket a dressura az állatoknál létesithet, a nélkül, hogy a czéljuk megértése kisérné, már magasabban becslendők (pl. a „kluger Hans" orosz csődörnek berlini mutatványai). Ilyenek az embernél az egységes képek hű lemásolása rajz által, irás, olvasás, zongorázás és hegedülés, mint puszta mozdulatok.

Mindezeknél az Én az érzéki fokon tul nem emelkedett. A hol azonban az értő Én lép fel, ott mind ezen mozdulatok az ő tisztaságában megfürödve, felsőbb nemességi fokra hágnak. A puszta falásból lesz étkezés, melynek minden mozdulata tervszerü szerkesztésnek eredménye. A faji ösztönnek az értelem uj célokat is tüz ki (családalapítás, gyermeknevelés, társadalmi fonatok alakítása), mi által a szolgáló mozdulatok finomodnak s átszellemülnek. A külső tárgyak érzéki képei a jelentéssel bővülnek meg s objectiv

[1] u. az I. 222 Az egész fejtegetése igen figyelemre méltó helyességü s mélységü.

[2] Erre nézve v.ö. a 16. §. fejtegetéseit.

© Copyright Mikes International 2001-2006

alkotásokban nyernek állandó alakot, mint ismeret, nyelv, erkölcsi viszonyok és technikai szerkesztések (v.ö. a socialis haszonról VIII. Fejezet).

S a mikor az értelem ezen objectiv relatiókat a tünemények között létesitette, akkor az ész ($Én_3$) mindezeket a maga charakteristikus jellege szerint az Én idealitásában állitja elő. Ezen absolut ποίησις, mely az érzék, értelem és ész actusaiból rendszeres egységet alakít, a tudomány, az erkölcsösség és a művészet birodalmában terjed el előttünk s képezi azon idealis világot, melyet minden egyes és nemzet, fokonként ujra megalkotni azaz megvalósitani és tovább fejleszteni, természete folytán kénytelen.

Mindezen értékfokozatokat tisztán a tényezők qualitása határozza meg. Minthogy pedig ez a qualitás az Én reflexió-fokozataitól függ, *azért az emberi cselekvésnek az értékét azon magaslat határozza meg, a melyről az Én a világot nézi, azaz élet- és világfelfogásától.* A ki a világát úgy alakítja meg, hogy a tényeket követve egységet hoz létre benne s maga ezen egysége, mint sajátja, felett szabad áttekintést szerez magának, melyről cselekvőleg is beleereszkedik, ereje szerint, a világ hálózatába, — annak van emberileg legnagyobb foku nemessége; s a philosophusban (mert ez az *ő* álláspontja), a σοφός-ban s annak bármely formájú concret megvalósulásában (Buddha, Jézus, Sokrates sat.) látta az emberiség mindenkor azon ideált, melyet maga elé tüzött utánzásul.

Azon ideges kapkodás, melyet jelenleg a művészet, tudomány és erkölcs terén tapasztalunk, ezen kriterium elhanyagolásából ered. Részletesebben a tévedések elméleti és gyakorlati extravagantiáiról majd az értékek fajairól szóló IX. Fejezetben beszélünk, a hol ki fog derülni, hogy az antinomiákat csak ezen egyszerü és ép azért biztos Sesam-szócskával lehet megszüntetni.

57. §. A 3 értékelés összehasonlitása és viszonyuk.

Ha már most azon eredményeket összehasonlitjuk, melyeket az absolut értékelés a tisztaság, öntudatosság és szabadság szempontjairól nyert, akkor, mint előre látható volt, azok a sorozatnak fokaira nézve teljesen egyeznek. Legalsóbb fokon áll mind a három tekintetben a táplálkozás, mozgás és a nemi ösztön (melyek a 3-ik szempont alá csak úgy kerülhetnek, mint a physikai tényezők); a legfelsőbb fokon áll az öntudatosan kiható Én, mig az érzékek és az értelmi tevékenység fokozatai a középen foglalnak helyet.

Összehasonlitva azonban az idealistikus értékelést a két alsóbb értékelési móddal, meglepő vonásokat találunk benne. A hedonistikus becslés ugyanis nem a tárgyat értékeli, hanem az alanyi élvnek fokait; ennélfogva feltétlenül *subjectivistikus,* legalább azon értelemben, hogy az *individuumtól függ.* Ellenben a hasznossági vagy utilistikus értékelés a tárgyat tekinti s már azért is *objectiv* értékelés. De mivel az obj. viszonyok mindenkire nézve ugyanazok (mert ontologiai tények!), azért *universalistikus* is. A kettő tehát mint *individualismus* és *universalismus* állanak szemben egymással. A meddig a hedonismus álláspontján maradunk, addig a másikra nem vagyunk képesek; a hedonismus minden objectiv és universalis értékelésnek utjában áll.

Az idealistikus értékelés mértéke a mindenütt azonos értelmiség; annak tehát természete szerint objectivnek s universalistikusnak kell lennie. Éppen azért azonban, mivel az Énnél magasabb nincs, az idealistikus értékelés *absolut értékelés.* Az egész világ teleologiája csak ezen feltétel mellett bir értelemmel. Az emberiség egész történelme a szellem szabadságát célozza. Ezen felül célt nem ismerünk; magasabbat nem képzelhetünk; ebbe bele kell nyugodni.

De miért okoz valami dolog élvezetet? Nyilván valami minősége miatt. Mi által lesz hasznossá? Itt is a minősége teszi azzá, melynek folytán valami hiányt pótolhat. Ezen hiány azonban a dolognak önminőségétől függ, a melyet az Énnel egybevetve értékelünk. Ebből világos már most, hogy *a dolog élvértéke és haszonértéke a qualitástól vagyis az önértékétől függ.* Az idealismus tehát a hedonismus és utilismus realis alapja: élv és haszon az értelmiség noumenalis oldalának megnyilvánulásai, phaenomenonjai. Ők figyelmeztetnek (indexek) ezen önértékre s csak a mennyiben ez nyilvánul bennök, birnak maguk is értékkel. Ezen pontról azonban tüzetesebben a VI. Fejezet fog értekezni.

A három értékelési forma ennélfogva fejlődési fokokat képvisel; minél jobban nyilik meg a nemesség, annál inkább hullanak le, mint a virágról a boritó szirmok, az alsóbb értékelések. Minden fejlődésnél az élő lényre legfontosabb az, a mi legelőször fejlik; igy a növénynél a gyökér, az állatnál a gyomor. Ellenben a legnemesebb a növénynél a virág, az állatnál az agy, az embernél a tervező értelmes Én. A gyökértől, a gyomortól függ a virág és a gyümölcs, az agy és az öntudat; de nemességre nézve a virágot a gyökérnél, az

© Copyright Mikes International 2001-2006

agyat a gyomornál, az alkotót az anyagnál többre becsüljük. Nem az aesthetikai szépsége miatt, — hanem a νοητὸν κάλλος miatt, mely nem egyéb mint igazsága, értelmi minősége, valósága.

S a mit igy hosszu élettapasztalat utján magunkon megéltünk, azt azután másokra mértékül *kénytelenek* vagyunk alkalmazni. Az idealistikus értékelés nem subjectiv túlzás, mint a haszon és siker emberei szeretik megbélyegezni, hanem objectiv kényszerüség; csak fejletlenség mentheti e két alsó értékelési módot. A Másnak megbecslése ennélfogva ugyanazon formákban megy végbe, mint a hedonismusnál és az utilismusnál; lélektani formája itt is a mérkőzés közvetlensége, de *mértéke más: a nemes tartalom.* A mit magunkon tapasztalunk, azt keressük másban is; ennek megértése magunk megértésétől függ, a mint Shakespeare nagy elméje mondja: *to know a man well, were to know himself* (Hamlet IV. 2. jel.). A mi önismeretünk pedig a reflexio fokaival teljesedik meg, s azért ezek szerint itéljük meg a Mást is.

Másnak értékét ennélfogva két tekintet szerint kell megállapitanunk: 1. az egyes ösztönök közti viszony szerint és 2. reflexiofoka szerint. Amazok lehetnek igen hasznosak és fejlettek, az önfentartás feladatának teljesen megfelelők, — és azért az egész ember magas értékkel még sem fog dicsekedhetni. Végrehajtási mozdulatait az érzékek szabatos és pontos működése vezérelheti, s e tekintetben nemcsak hasznossága, hanem nemessége is fokozottabb; de tulajdonképeni értékét mégis csak az Én reflexiofoka fogja megadni. A milyen fokon állunk magunk, olyan értéket fogunk másokban is találni. A legmagasabb fokon állók (ὁι καρίεντες Aristotelesnél) tehát az egyedüli hivatottak az ember nemességi megitélésére; ez az Aristotelesi ἀνὴρ φρόνιμος helyes értelme vagy J. Stuart Mill szerint „those *who* in the opportunities of experience, to which must be added their habits of self-consciousness and self-observation, *are best furnished with the means of comparison".*[1] Ezen „means of comparison" éppen az $Én_3$-nál meg vannak adva s azért, mivel kosmikus tekintetben ez az ismert legmagasabb fok, minden értékelés, mely a dolgokat e szerint becsüli, azoknak nem véges és relativ, emberi célok szolgálatában nyilatkozó becslését tartalmazza, hanem a dolgoknak maguknak kosmikus azaz *örök értékét* állapitja meg. Ez lehet tökéletlen és töredékes, de azért erre törekszik mégis minden értékelés s csak ebben találja megnyugvását. Azért *befejezett absolut érték* (emberileg beszélve).

58. §. Monismus vagy pluralismus az értékelésben? A metaphysikai gyökér előtünése.

A Fejezet végén még egy kérdésre adhatunk talán kielégitő feleletet, a melyet az eddigiekben még nem közölhettünk. Az a kérdés merül fel ugyanis a 3. szakasz végén: lehet-e a három értékelési módot egyre redukálni? vagy kell-e a hármat önálló becslésekül coordinálni egymásnak ontologiai tekintetben? Azaz: *monismus vagy pluralismus az értékelésben?*

A monismus az értékelésben azt jelentené, hogy minden értékelésben csak *egy* mérték érvényesül, a többi csak krypto-formája ennek az egynek. Lehet pedig ezen alap vagy az élv, vagy a haszon, vagy a nemesség.

Tényleg az értékelés phaenomenologiája azt mutatja, hogy *a hedonismust minden becslés alapjául tekintették* sokan s az élvből akarták a hasznot és a nemességet levezetni, azaz monismust állitottak fel a hedone alapján. Ennek feltevése szerint értékes csak az élvezet; minden értékjelzőben azért az élv képezi az érték alapját. A becslésnek kezdetén ez volt az egyedüli mód: ἡδονή τέλος. Később a hasznosban uj vonás lép fel, de alapul itt is a ἡδονή-t tekintik. Epikuros a „szellemi élveket" a jövőben való nagyobb tartósságukból magyarázza.[2] Az utilismus Benthamnél és hiveinél (egész mai napig) az egyéni vagy közjóllétből vezeti le az értékességet. S valamint a hasznosságban, úgy a szépben, jóban, igazban is a végső értékadót az élvezet képezi. Igy értendő Hobbes ezen mondása: „Boni tres sunt species, altera in promissione, quae Pulchritudo, altera in Re et dicitur Bonitas, tertia in Fine, quae est Jucunditas"[3]; de valamennyinek alapja a „voluptas aut molestia animi". A szépben is az alapot abban keresték, hogy gyönyörködtet (a XVIII. századtól egész Grant Allen és napjaink aesthetikájáig), bár Kant világosan ki is

[1] *John Stuart Mill.* Utilitarianism. p. 17.

[2] *Plut. ep. 18.* μνήμη τῶν ἀπολελαυσμένων ἡδονῶν. v.ö. *Ziegler* Th. Gesch. der Ethik. I. 158.

[3] *Hobbes,* Leviathan c 6.

© Copyright Mikes International 2001-2006

mutatta ennek lehetetlenségét. Még az igazságnak sem engedtek önértéket (az idealismust kivéve). Szóval mindenütt az érték alapja az élv, — a többi csak ennek modificatióját rejtegeti.

A ki ezen principium-lovaglásnak, vagy bogarászatnak tehetetlenségét ismerni akarja, az nézze meg a vergődést, melyet a modern ethikák és aesthetikák végeznek, hogy hamis elvüket kimutathassák. A közönséges érzés is tiltakozik ellene. Az ember nem azért oly előkelő, mert sokat élvez, sőt „Geniessen macht gemein" (Goethe); nem azért „fenséges idegen", mert jól emészt és szépen szaporodik, a miben alsóbb testvérei bőségesen felülmulják. III. erős Frigyes Ágostnak állitólag 3500 gyermeke nem siratta halálát, XII. svéd Károly szűziessége gyermektelen maradt[1]: kit becsülnek többre?

De ha sem az élvképesség, sem a „fontos" ösztönök nem teszik előkelővé, — akkor honnan veszi nemességét? vagy lázálom szülöttje-e az ideál, mely a „pig satisfied" csordáján kivül álló egyesek agyában született? A ki a III. Fejezet fejtegetéseit figyelmesen átolvassa, az ezen irány lehetetlenségét be fogja vallani s ezzel a hedonistikus monismus igényei elesnek.

Az utilistikus monismust tudtommal senki sem vitte keresztül rendszeresen; az élv (pleasure) mindenütt az alaphang. Pedig nem lehetetlen; az ontologiai tényeket teleologiai szempont alá kellene helyezni és akkor megkapnók az utilistikus monismust, — a melyben az élv mint ἐπιγέννημα-a csak a calculus egy tételét képezné. Remélhetőleg a politika nagy mesterei, szövetkezve a történet- és természettudósokkal, egyszer meg fogják a világ ezen imagóját is festeni. De magának az imagónak miben fog majd rejleni az értéke?

Ép oly ellenséges indulattal, mint az utilismus az idealismus ellen, van az idealismus az alsóbb két értékelés iránt. A rigorismus, melyet az egyes vallások (pl. Buddha és sokszor Jézus is) a test élvezeteivel (σάρξ) szemben mutattak s a közöny a világ haszonértéke iránt, — egészen tudománytalan érzelmi álláspont. Ha az idealismusból az élvet és a hasznot le lehetne vezetni, azaz megértetni, mikép függ össze a nemesség az élvezettel és a haszonnal s hogy fakadnak ezek belőle, akkor az idealistikus monismus igazolva volna. De épen ezen lehetetlenségből meríti az idealismus a tehetetetlenség haragját a többi, szünni nem akaró értékelések irányában. Az idealista azért intoleráns a többivel szemben és doctrinarius.

Itt tehát ezen eredményt nyerjük, hogy az értékelési módok egymásra vissza nem vezethetők. Különböző psychikai állapotokban végbemenő mérkőzések eredményei ezek, a melyek a mérkőzők elváltozott minőségétől függnek. De azért az emberre nézve egyik sem az egyedüli; csak fogyatékossága miatt lehet valaki kizárólagos hedonista vagy utilista; a mint e hiányát pótolta, a türelmesség foglal helyet a lelkében. Tout comprendre, c'est tout pardonner. A kifejlett ember a dolgoknak mindegyikében örömet és élvezetet fog találni; belátja azoknak teleologiai sorozatát s hasznára fogja forditani; s e mellett azon lesz, hogy mint az olajjal megkent uszóról róla is leperegjenek a tenger piszkos cseppjei. De teljes értékét a tökéletes ember minden dolognak csak a három szempont együttes alkalmazásával fogja megtalálni; minden kizárólagosság — félszegség.

Mi tehát az értékelés pluralismusa mellé állunk; az egyes fokokat a fejlődés folyamata kapcsolja össze. De valamint az érzék más functio, mint az értelem és ész, ép ugy az élvérték és haszonérték másnak marad s harmadiknak a nemesség. Hogy axiologiailag ezen becslések között melyik a legértékesebb? az nem jön itt kérdésbe. Érték dolgában lehetnek alá rendeltek s ezt igy fogjuk találni is; de valóságban függetlenek egymástól. Valamint az élv csak mutatója a haszonnak és a nemességnek, — ugy a nemesség maga a noumenon, mely a haszonban és élvben mint phaenomenon megjelen.

Ez azonban már az *értékelés metaphysikájára* utal, melyet teljesség czéljából eddigi kutatásainkhoz külön rövid, de nehéz Fejezetben csatolni kivánunk. Mert most már meg kell magyaráznunk azt, hogy miért birunk csak három értékeléssel s az egységes Énből mely körülmények között különödnek ezek ki? Melyik azon végső fogalom és tevékenység, melyből az értékelés és az alkotás, mint közös gyökérből, kisarjadzanak?

---

[1] *Gfrörer.* Geschichte des XVIII. Jahrhunderts. I. 479.

© Copyright Mikes International 2001-2006

VI. Fejezet.

Az érték fogalmának végső gyökere s az ontologia és axiologia közös centruma.

59. §. A fejezet feladata. A hypermetaphysika.

Fejtegetéseink annyira haladtak, hogy már az értéknek meghatározását és felosztását is meg lehet majd próbálni. Hogy azonban ezt egész biztossággal megtehessük, szükséges még azon utolsó pontig előrehatolnunk, a melyre az eddigi összes fejtegetések rámutatnak s a melyből, ha feltárnunk sikerül, az érték fogalma és fajai genetice is lesznek megérthetők.

A keresett pontnak ugyanis olyannak kell lennie, hogy nemcsak a receptiv becslést, hanem a reactiv alkotást is magyarázza. *Az ugyanis, a mit mi értéktárgynak nevezünk, nem egyéb, mint a mi alkotásunk, képünk;* ha ezen képbe valami módon nem viszszük bele az értékesség vonását, akkor ezt felfogadó szemlélésünk soha nem is találná meg benne. Ennélfogva az alkotás és az értékelés elválaszthatatlanok egymástól; értéke csak annak van az egyesre nézve, a mibe alkotás közben az értékességet belelehelte. Ha a költő a szavakba nem öntötte bele lelke értékességét, — akkor verseiből nem is fogja azt sem maga sem más kihüvelyezni.

Igy állván már most a dolog, a keresett pontban az értékelés végső szálai és az alkotás gyökérfonalai, mint fordulópontban, találkozni fognak. Az értékelés az alkotás nyomain fog haladni, ha az értékadó forrást meg akarja találni; az a ki az értéket megtalálja, az meg is adja neki s a ki megadja, arra nézve becses tárgyul fog jelentkezni az alkotása. A közönség ezt a két folyamatot szétesőnek szokta tekinteni s az elméletek vagy ugy beszélnek az értékről, mintha mi önkényesen (valami szükségtől izgatva) vetnők reá a tárgyakra az értékesség gloriáját, — vagy pedig ott hiszi a kihalt objectumban, rejlő vonásként, az értéket, a mi felfogásunk s általában minden felfogás nélkül is. A helyes belátás azonban az lesz, *hogy a tárgyba az alkotó viszi az értékességet s azért nem csoda, ha a szemlélő benne meg is találja.* A problema tehát abban áll, hogy azt a pontot felmutassuk, melyben az értékadás és az értékfelismerés összeesnek; mert akkor minden alkotásban meglesz az érték s minden felfogás, mely e tárgyi alkotást átérti, belé fogja helyezni is.

Ezen pontot azonban egyelőre csak az eddigi elemző uton tudjuk megközelíteni; az alkotásról, mint synthesisről, eddig még beszélni nem lehetett. Nekünk tehát az értékelési formáknak alapul szolgáló felfogásokat kell tovább elemeznünk, hogy azoknak vezérelveit meglássuk. Azután ezen vezérelvekből rá fogunk jönni azon életactusra is, melyet az Én a kétféle felfogási formában végez. S ha ezen actusnak alapját és gyökerét megértettük, akkor birtokába jutottunk azon elvnek, melyből az alkotások értékét leszármaztathatjuk. Igy fogjuk deductive is tétovázás nélkül feltárhatni: miért ennyi és ilyen értéket kell a tárgyaknak tulajdonítanunk.

A mennyiben már most a mi világképünk tartalmilag és formailag a mi alkotásunk, — annyiban ezen fejtegetések a világfelfogás végső gerincfogalmaira fognak vezetni. Az elért pontból fognak fakadni azon kategoriák, melyekből a kész tárgyi képek állanak; ezen pontban lesz ennélfogva a megismerés ultima ratiója vagyis az ontologia forrása. De mivel ugyanő az, a ki a világot alkotta, azért benne lesz az alkotások forrása is; ő belőle lesz értendő az objectum azon vonása is, a mely annak értéket kölcsönöz vagyis itt lesz az axiologia forrása, A fejtegetésekben tehát *az ontologia és axiologia közös gyökerére* fogunk rámutathatni; s minthogy ontologia és axiologia együttvéve képezik a philosophiát azaz a metaphysikát, azért ezen fejtegetésekben a két philosophiai ágnak *közös metaphysikáját,* eredtető gyökérfogalmát fogjuk felderiteni, mely a philosophiának mintegy hypermetaphysikáját tartalmazza. Ezen fejtegetés ennélfogva elkerülhetetlen philosophiai feladat; s e feladatot itt kell megoldanunk, ha az egyes értékdisciplinákban nem akarjuk a tapasztalat kétes általánosságát az egyetemesség biztos kényszere helyett elfogadni.

Maga a hypermetaphysika rövid lesz; *egy* fogalom meriti ki egész tartalmát. S minthogy ezt csak az elemzés alapján nyerhetjük, azért először ezt kell elvégeznünk, hogy aztán ezen fogalomból a két philosophiai alapág tartalmát fővonásaiban megállapitsuk. Ezen megállapítás az axiologiára nézve éppen az értékek fajainak levezetésében fog állani, mig az ontologiai kategoriák ezen műnek I. kötetében nyertek kimeritő elemzést.

© Copyright Mikes International 2001-2006

60. §. Az utilismus felfogási alapja a discursiv felfogás (causalitas).

Első teendőnk már most az, hogy az egyes értékeléseknek alapul szolgáló felfogásokban az uralkodó vezérelvet felderítsük. Ezen munkánál a hedonismust mellőzni fogjuk; a hedonismusnál ugyanis a tárgyról semmiféle ismeret nem kivántatik s annyiban benne külön felfogás nem is szolgál alapul (deductiója 73. §-ban). Az, hogy az élvérték felismerésénél valami viszony fennáll O és S között, nem képez külön felfogási módot, hanem csak az ismerési actus *általános* formája érvényesül nála is. Kutatásunk ennélfogva csak az utilistikus és az idealistikus értékelést fogja tekintetbe venni.

Az utilismusnál az értékelés csak fejlett értelmi munka alapján mehet végbe s e nélkül elképzelhetetlen. Az utilistikus értékelésnek támaszul szolgáló felfogást a 32. és kivált a 34. §§-ok alapján fővonásaiban igy vázolhatjuk.

Az utilismus álláspontja a puszta élv és az élvokozó tárgy viszonyán *túl* keresendő; az utilista élv és tárgy felett áll. Az élvet magát is az öntét egészének harmoniáján (az önfentartás realis kifejezésén) méri s csak azután mondja a tárgyról a hasznosságot. Ennélfogva ismernie kell az öntét részeit, azaz *elemzéssel kellett* e tudományt megszereznie, s első sorban ezen részfunctiókat veti egybe objective az előmozdító tárgygyal. A hasznosság tehát realis viszonyon épül fel, s ezen viszony tagjainak congruentiáját fejezi ki az élv.[1] A hasznosságot ennélfogva intuitive felfogni, mintegy szemlélni nem lehet: nincs is benne a tárgyban, hanem a magunk functiójából a tárgy objectiv vonására kell átmennünk s a hasznosság e kettő megfelelőségének kifejezése, azaz viszonyos jelző. A felfogás, mely ennél érvényesül, sokszor számos közbeeső tagon keresztül vezet, — az eszközök során, — azaz *discursiv természetü* s azért *bontó, szélyesztő felfogásnak* nevezhetjük. Mint ilyen ennélfogva már kész, megalakult tárgyas képeket tesz fel s ezek közt valami viszonyt állít fel, melynek megfelelősége az értelmi egyensulylyal, azaz az önállítás sikerével s annak megérzésével jár.

Közelebbről nézve ezen viszonyt, az V. Fejezet II. Szakaszának fejtegetéseiből tudjuk, hogy ez a hiány és pótlék között áll fenn; ez pedig nem más, mint a cél és eszköz, vagyis az okozat és ok közti viszony (v.ö. 49. §.). A megfelelőség tehát tüzetesebben oda determínálódik, hogy ez az ok és okozat congruentiájából ered s ebben különbözik más (pl. egyenlőségi, hasonlósági) congruentiáktól. Éppen azért a discursiv felfogás a *causalis* vagy *okszerü felfogás* s ennek minden vonását mutatja. Vagyis 1. csak a történésre, tehát a *phaenomenonra* vonatkozik; 2. annak tartalma iránt közönyös, tehát *formalis;* ezért 3. *mechanikus,* mert a tartalomtól eltekintve csak a lefolyás kényszerüségére veti szemét s azért a mechanikus világnézettel együtt támad az *öntudatos* utilismus (Descartes, a protestantismus v.ö. 33. §. 34. §. Deduct. 73. §.).

Az utilismus gyökere tehát az ok fogalmában keresendő. Az, a mi az Ént az ok keresésére kényszeriti, ugyanaz kényszeriti a hasznosság szerinti becslésre is; vagyis a hasznossági becslés az önfentartás formáját, az okviszonyt tételezi fel. *Fix mérőül pedig az önfentartás értékessége szolgál.*

61. §. Az idealismus felfogási alapja az intuitiv felfogás (substantia).

Teljesen más természetü felfogás érvényesül az idealistikus értékelésben. Álláspontja a causalis sorokon *felül* van; a világ alkotó mozzanatait az elemzésből már ismernünk kell s azok relatióit tisztán áttekinthetjük. *A fix mérő itt az öntudatos Énnek önismerete.* Ezen önismeret nem abstract önmegérzés, sem az egyes functióknak analytikus megkülönböztetése, hanem az önfunctiók egysége az önérzettel *vagyis önmagának, mint tagolt egységnek, az ismerete s tudata.* Ezen képnek (melyről már a 32. §. szólt) megalkotásához tehát első sorban összefoglaló, egyesítő actus kivántatik, melylyel az Én összes vonásaival egységes öntétté *tömörül* s magát ilyen egységül tartja is (ἕνωσις-nak nevezték a neoplatonikusok). Rá nézve ezen actusban megszűnt a Más, a relatiókat elszakitja s *teljes elkülönödésben* csak magával szemben lép fel. Az önszemlélés tehát *tömöritő s ezzel különítő,* isoláló természetü. Ezen külön létében összpontosul egész ereje; ezen forráspontban összeszorul minden tevékenységnek gyökere, ahhoz füződik, ebből indul ki s ide tér vissza minden actiójának sugara. Ő azon centrum, melyben a kör végtelen számu radiusai egymást metszik, mint Leibniz monadejában vagy Spinoza substantiájában.[2] Ezt a centrumot az Én magjának[1] lehet

[1] v.ö. «A filosofiai irányok különbözésének gyökereiről st.» c. értekezésemet *(«M Fil Társ. Közleményei»,* II. füz. Bpest 1902).

[2] *Spinoza Eth.* II. prop. VIII. schol. ezen potentialis létet «res unica»-nak mondja méltán.

© Copyright Mikes International 2001-2006

nevezni s ezen tömörült egység adja a mérőt, melyet az idealismus az egyes dolgokra alkalmaz. Mert ezen typus szerint alkotjuk meg minden más tárgynak a képét; minden képnek középpontjában rejlik ezen csira, melyben, mint az Énben magában, a tárgy attributumai összetömörülnek. Az idealismus ezen tömör, isolált egységeket hasonlítja össze a maga egységes, tömör képével s ítél szerinte értékük felett.

Az idealistikus értékelésnek alapját tehát a *tömöritő,*[2] *isoláló szemlélésben, intuitív felfogásban* találjuk. Szükséges hozzá a tárgy vonásainak analytikus ismerete és szükséges egy összefoglaló actus, mely azokat egységbe szorítja. A hol az Én szemlélésének sugara végződik, ott van az egész egységnek centruma, melyben részei egymást metszve találkoznak. Nevezem ezt a centrumot *sulypontnak*; ezen sulypontból sphaerice vetődnek ki a tárgy egyéb vonásai, mint e sulypontnak kihatásai, tartalmi *önprojectiói.* S a mennyire terjed a sulypontnak (tehát nálunk az Énnek) hatása, annyira terjed a tárgy képének a *határa*; e határon tul is elömlik az Én szemlélése, de magának a tárgynak határa ott van, a hol súlypontjának hatása az Én határával találkozik. A tárgynak ebben rejlik *formás volta* általában, s ezen formájával különül el a többi képektől, illetőleg tárgyaktól.

Az intuitiv felfogás tehát abban áll, hogy az Én szemlél és fixiroz, a szegzés végén sulypontot vetit ki a térbe, melyen át a sulypont tartalma kifejlik s a térben elömlik; a szemlélés határa és a sulypont együtt véve formát ad annak, a mi a sulypontból projiciálódott. Az intuitio tehát a szemlélésben s közvetlen megértésben nyilvánul s e felfogás méltán nevezhető aesthetikai felfogásnak, mert αἴσθησις az, a mi létesíti. Mondhatjuk tehát, *hogy az idealistikus értékelésnek feltétele az aesthetikai szemlélés általában.* Ha némelyek (és pedig nagyon sokan) ezt a szemlélést a művészet számára le akarják foglalni,[3] akkor ez csak annak jele, hogy a művészeti érték viszonyát a többi „felsőbb" értékekkel nem látják tisztán.

Az intuitív felfogásnak részletesebb fejtegetését e helyen mellőzhetjük; de egy dolgot mégis tisztáznunk kell már itt is. Mi *helyezkedik el a sulypontban?* A magunk képében nyilván az öntudatos Én foglalja el ezt a helyet; így teszszük a más tárgyak képeiben is. Azt helyezzük bele, a mi a legértékesebb vagyis, a miből minden más vonás megérthető és magyarázható. S minthogy ebben a sulypontban eltűnnek az egyes vonások szálai, azért *önkénytelenül azon illusio támad* bennünk, mintha a többi vonások egy végig fürkészhetetlen, kimeríthetetlen és végtelen mély forrásból fakadnának. Ezen alap a punctum saliens, az *ősalap* (Urgrund és Ungrund), mely az egyesnek képe mögött elterül s mely nem lehet más, mint azon absolut valóság, mely mint absolut okozó a realis egyest kivetiti. Ebben nincs ugyan semmi ismeret, mystikum borul rá és terül el rajta; de szemlélésünk mégis azon vonzalomnak irányát jelöli, mety az egyest a benne élő absolutumhoz vezeti.

Akármi legyen az egyes kép sulypontjának tartalma — akár egyszerü vonzás és taszítás (physikai elem), akár az érzékenység általában (növény) vagy az érzékiség (állat) vagy az értelem (ember), — mindenütt egy *jelentéssel biró tartalom* az, melyből a többi vonások kinőnek. A tartalmi sulypont és ezen vonások *organikus egységet* képeznek, azaz: a részek értelmét a sulypont értelméből nyerjük. A sulyponti érték határozza meg a kerületi értékek elhelyezkedését s e kettőnek viszonya adja a dolognak *intelligibilis formáját,* melyet az intellectus alkot s az intuitiv közvetlen szemlélet (egykor „intellectuelle Anschauungnak" nevezte Schelling) észre vesz Minden ilyen egység ennélfogva *logikai organismus,* jelentő szervezet, s ezt érthette Michel Angelo a „Gestalt im Geiste" alatt, mely a művészi kialakitást mindenkor megelőzi.[4] *Ezen forma tehát maga a minőség, a sulypont körül értékességi fokozatban elhelyezkedve;* s ebből érthető az aesthetikának azon nehéz postulatuma, hogy a tartalom és forma egy legyen; mert a szemlélésben tényleg egyek s még szorosabban egyek akkor, ha a dolgok egy világszemlélő szellem számára is léteznek.[5]

De ha a szemlélés folytán ilyen egység kialakult, a melyet az idealistikus értékelés az Én ősértéke szerint becsül meg, minek nevezzük ezen egységet? A logikában ezen egységes képet dolognak (res) nevezzük; értjük benne a lényeg és tulajdonságainak egységét vagyis a *substantiát.* Az idealismus tehát a dolgokat mint substantiákat, isoláltan magukban, de sulyponttal és kerülettel birókul, tekinti. Az intuitiv felfogás

---

[1] *Lemcke* (Popul. Aesth 276 l.) «Kernpunkt der Dinge» nak nevezi.

[2] Az „isoláló és concentráló" tevékenységet az aesthetika régóta ismeri (Groos Einl in d Aesth. 59); *Wagner* R. (Gesamm Schr. u Dichtgen IV. 30) a terminust is használja: «die seinen Sinnen von Aussen sich kundgebenden Erscheinungen zu einem inneren Bilde von innen sich zu *verdichten*». V.ö Groos (p. 60) érdekes etimologizálását.

[3] Igy pl. *Siebeck* (Das Wesen der aesth. Anschauung 1875. p. 110.) a művésznél szól «isolirende Anschauung»-ról, a m. a tárgyat «losgelöst aus dieser Kette des natürl Causalnexus» tekinti; *Lemcke* (i. mű 274) a művésztől a «Concentrirung der geistigen Kräfte» kiván s.t. V.ö. erről bővebben az önértéknél. IX Fej. 92. §.

[4] *H. v. Stein* Vorlesungen über Aesth. (1897) p. 40.

[5] v.ö. ehhez *Breysig.* Culturgesch. des XIX. Jahrhundertes I. 263 sk. II.

© Copyright Mikes International 2001-2006

ennélfogva *substantialis felfogásnak* nevezhető; az ő alapgondolata a substantia s a mit a substantia jelent az Én életében, azt jelenti az önérték; a mi a substantia gondolatára kényszerit, az kényszerit az idealistikus értékelésre is.

Ha ennélfogva az utilismus az okiságra, az idealismus a lényegességre utal, akkor abban, a mi az ok és lényeg alkotására vezet, — ha van ilyen közös forrásuk, — megtaláljuk az értékelésnek is a végső pontját. S ebben a végső actióban fog rejleni a felfogás és alkotás közös eredete is vagyis a megítélésnek és a teremtésnek közös gyökere.

62. §. A causalitas és a substantialitas, mint az önfentartás két phasisa.

Az értékelésnek alapul szolgáló két felfogásban egyrészt az okiság, másrészt a lényegesség vezérel. A becslés ezen ismerési actuson felül helyezkedik el; — mert előbb kell a tárgyat felismerni s csak aztán értékelhetjük. S azért későbbi helyre (69. §.) halasztván a becslés végső magyarázatát, előbb tisztába kell hoznunk az okiság és lényegesség szerepét a lélek életében s közös gyökerüket keresnünk. Ezen kérdés megfejtésénél a legnehezebb a kellő szempont megtalálása s megőrzése. Mert a ki azon nézeten van, hogy okiság és lényegesség maguknak a dolgoknak tulajdonságai, — az oly bonyodalmakba kerül, a melyekből semmiféle dialektika ki nem segíti.[1] Magát a substantiát sem gondolhatja ellenmondás nélkül; de meg sem őrizheti tisztán, hanem ok és lényeg egymással összekeveredenek s megoldhatatlan Gordiusi csomót képeznek. Ezen okból a realismus tanát elejtve, azon álláspontra helyezkedünk, hogy adva közvetlenül csak képeink vannak, melyek tárgyakat jelentenek s ezen képek alkatán fogjuk keresni az ok és lényeg vonásait.

I. Kiindulásul csak az öntét egészének a képe szolgálhat. Tapasztalatilag születésünkkor a pete szemléleti formájában ismerjük legelőször. Ezen fokon az öntét tartalmát kötött állapotban azaz potentialiter egy centrumba tömörítve kell gondolnunk.[2] A kötöttség azonban metaphysikai hiány (43. §.); megszűnéséhez inditó kell, a melyet oknak nevezünk. Ezen indítás folytán successive fejlik ki, teleologiai megszabottsággal, az öntét tartalma, még pedig a csirahólyag (blastula) csiralapjából (fedő hártya) „*határozott terv szerint és meghatározott egymásutánban* végrehajtott be- és kitüremlések és redőképzések folytán",[3] először a belső (entoblast) és külső (ektoblast) csiralemez, melyek közé harmadikul a közbeeső szövet (metenchym) ékelődik (Hertwig 58 l.). Az ektoblastból származik a test fedő rétege, a mirigyek, szőrök, az idegrendszer és az érzéki szervek; az entoblastból a bél és mirigyei, a testüreg, az izmok és így tovább. A fejlődés már most nem egyéb, mint a meglevő terv kialakulása azaz önállitása, önfentartása; ennek formája az inditó és fejlő vagy reagáló közti viszony vagyis további viszony az ok és okozat között (részletezve ezen további projiciálást l. 78. §.). Minthogy pedig a kötöttség a hiány, ezért az inditó a hiány pótléka. Az ok tehát a pótlék, az okozat az ontologiai hiány megszűnése. Ezen hiány azonban csak a kötött erő által pótolható; ennélfogva a hiány pótléka magából az inditottból ered s az indító ezzel szemben csak a külső lökés, mely a kötést megszüntette. Ezen lökés folytatódik a hiányos valóban s azért a hiány pótlását neki tulajdonitjuk; a történést ily módon két részre tagoljuk s az egyiket oknak (pótlék), a másikat okozatnak (hiány megszűnése) nevezzük.

Objective tehát ilyennek tünik fel a viszony. Az alany szempontjából azonban más látszata van; mert rá nézve, kinek még öntudata nincs, az inditó csak a reactio után nyer objectiv létet. Ezen reactio azonban éppen a pótolt hiány vagyis az Én számára a visszahatás folytán keletkezett, kivetített kép. S ekkor azután az Én számára ezen kivetített kép alakjában áll oda az ok vagyis az, a mit az öntét reactiója létesitett, lesz rá nézve inger, mely az Énben uj képet vált ki (a tudatos képet). Az értelem számára ennélfogva a nem-tudatos kép az indító s a tudatos kép az okozat; azaz az értelem világa a „megfordított világ" („verkehrte Welt" Hegelnél), az ő okozata (a nemtudatos kép) lesz oka az uj okozatnak (a tudatos képnek), melylyel a kötöttséget tudatosan megszünteti. A fény pl. a szemre hatva öntudatlan reactiót vált ki (a fényérzetet); mi pedig a fényérzetet kiállítva, projiciálva, benne keressük a fény képének az okát. A mi hiányunknak pótléka ennélfogva okul, pótlékul látszik. Minthogy azonban a pótlást öntudatlanul projiciáltuk, azért idegennek, másnak gondoljuk s ezen ismeretlen Más helyébe a mi képeinket teszszük valóságul.

---

[1] Erre vonatkozólag legyen szabad ajánlanom «*E. és V.*». cz müvem I. Részének elolvasását. [Megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában 2003-ban; http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

[2] *Böhm* K. «Az E. és V.» II. k. 7-10 §§.

[3] *Hertwig* Oszkár «Die Elemente der Entwicklungslehre des Menschen u der Wirbelthiere». 1900. p 57.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen ide-oda helyezés, vagyis a pótléknak átnyulása a hiányba s a megszünt (pótolt) hiány összefüzése az ösztön vágyával nyilván két sark között mozog: az egyik az indító, a másik az indított vagy fejlett; a viszony tehát fennáll az indok (causa efficiens) és az okozat között. *Minthogy pedig az okozatban a kötött való magát állítja, fenntartja, kifejti, azért az okviszony az önfentartásnak egyetemes formája s az oktörvény az önfentartás törvénye.* És pedig egyetemes törvénye és formája; mert nem birunk semmiféle történést elképzelni, a melyet ezen két viszonytagra nem bontanánk fel. Az értelmiség magát is csak ezen törvényes feltétel mellett foghatja fel tevékenységében. S valahányszor valami hiány pótlandó, mindig uj önállítással kell eszközölni; minden ily pótlék pedig az értelmiség hiányát fedezi. *A causalis nexus az öntét folytonos hiányainak és pótlásuknak magyarázója.* Valahányszor az értelem egyik képén (a vetületen) változást azaz megkötést tapasztalunk, azt mind uj képpel kell pótolnunk, s igy hiányunkat fedeznünk. Ezen pótlékok az értelem *magyarázatai;* sokszor, mint a népek babonái és varázslatai ezerféle formáikban mutatják, az első magyarázat nem talál, de azért megnyugtat. Mert főcél az önállítás, bármi módon szabadulás a kötöttségtől ha csak percekig vagy nagy napokig is; s ezt hypothesisek is megteszik.

A képek ezen kapcsolata az okok és okozatok soraiban állapodik meg előttünk, melyek mind csak az öntét önállítását célozzák. Az okozati sorokban fixirozódik a világ képe; melynek ennélfogva teleologiai értelme van, a mennyiben az *Énre* vonatkoztatjuk s ennek önfentartása szerint megitéljük. De ezen teleologia egyuttal valóság is reánk nézve, azaz a teleologiai sorok ontologiai sorok, mihelyest az öntét önállításával kapcsolatba hozzuk. S minthogy egész világképünk ezen sorokból áll azért, mihelyest az önfentartásnak értéket tulajdonítunk, a teleologiai sor értékes sorrá változik vagyis az ontologia és az axiologia összefutnak egyazon képsorban.

II. Az okviszonyban sehol megállapodás nincsen; az örök élet mindenható áramlata az okból az okozatba terjed át s ebből uj öntétekbe folytatódik. Valójában ennélfogva az oki tagolás csak végességünk megvédése; e nélkül sem meg nem állhatnánk, mert a reactióban érvényesítjük önmagunkat, sem nem tájékozódhatnánk a valóság örök Samsâra-jában, mert öntudatlanul bele olvadnánk, minden támasz nélkül elragadtatva, az örök élet hullámverésébe. Az oktörvény tehát erőnk s önállóságunk symboluma. A ki ennek tudatára ébred, az dacosan megveti lábát egy, hacsak tünő pontban is s ellene feszíti mellét a rárohanó környezetnek. Erre az önérvényesítésre éppen öntudatunk sajátossága képesít, a melyet kár volt a mystikusoknak annyira lealacsonyítani, hogy benne a neoplatonismus óta folytonosan a rossznak forrását tekintik. Az oki viszonyból, ennek folytonos ingerléséből fejlik ki az öntét ezen önisége (Selbst) s ezzel a fix pont, melyhez az okiság serpenyőit kapcsoljuk. Ez a tünemények rohanó áradatában az állandó, melynek számára a megelőző lesz okká, a következő okozattá; ezen időbeliség is csak az Énnek magában nyugvó biztosságából terjedhet át a phaenomenalis világba. Az (Én = Én), a magával összezárkózás, biztosítéka az állandóságnak; s ebben a képben támad az értelmiség számára az állandó lényegességnek, *a substantiának a gondolata.* Ekkor válik meg a világ a szülő ok és okozata közti kettősségre, lép fel az indok és szülő ok különbözése. Az Én magáénak deklarálja az okozatot s szülő ok és megszülemlett mozzanatai együttvéve adják annak a képét, a mit a 61. §-ban substantiának neveztünk.

A *substantia* ennélfogva a felfogás számára azon állandó pont, melyhez az összes belőle eredő tevékenységeket kötjük. A felfogás számára előbb az okozás tudata lép fel; az indítás visszavetése s képben való fixirozása: a megelőzője, — ezen fixírozott képben leli az Én a változások magyarázatát. Éppen azért ezen képben meg is akad az okkeresés szüksége, a substantia kihelyezésével az Én megnyerte hiányának pótlékát. A substantiában az ok tartalmat, hordozót nyert; ő róla állíttatik az okozás tevékenysége. A Samsâra a substantiában befejezte körforgását. S ezzel az ok kiemelkedett a kéttagú viszonyból, isolálódott, magába tömöritve a tevékenységek összes sugarait. És míg a causalitas éppen az okról az okozatra való átmenetet követeli, a substantialitas ezen átmenetet elvágja s a dolgokat önállókul tekinti.

Igy jutunk a substantia tudomására. Egyszer megragadva ezen gondolatot, az okokban mindenütt substantiákat kell és fogunk találni s az ilyen ok éppen az, a mit szülő oknak nevezünk. Okiság és lényegiség ennélfogva ugy viszonylanak egymáshoz, hogy az oki keresésben az öntét magát állitja és kifejti, — mert minden inditó csak az ő hiányának pótléka és magyarázata; — azaz az okiságban a történés, kifejtés, önfentartás tagolása megy végbe; ellenben a substantiában az önkifejlés valami eredményben megállapodik, megnyugszik s valamint az örök élet körét megállitotta, ugy ez örök életben magát is ideiglenes substantiaként állitja oda. Csakhogy ezen odaállitott, sulyponttal és kerülettel biró képben többé nem a történés, hanem az, a *mi* történik, áll előtérben; *vagyis a substantia a tartalom, az okiság pedig a forma, melyben ezen tartalom kifejlik s megvalósul.* A való tárgyat az okiság csak mint változások okát tekinti, csak az inditottnak fennállása szerint méri; a substantialitas pedig ezen viszonyon tul állva, magának a való tárgynak tartalmát s önjelentését veszi tekintetbe, s önjelentése mellett mellékeseknek találja azon relatiókat, melyek ezen tárgyat más tárgyakhoz kötik.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Igy érthető azután, hogy az utilismus csak az önfentartás szempontját tartja szem előtt s azért formai oldalról nézi a világot; ellenben az idealismus a magát állító valóságot tartalma és jelentése szerint fogja fel, s ezen isoláltságában hoz itéletet értéke felett.

63. §. Az okiság és lényegiség közös fogalma: a projectio.

A kutatás először abból a tényből indult ki, hogy az értékelés két főformájának, az utilismusnak és idealismusnak, két felfogás szolgál alapul; az egyik a tárgyak közt relatiókat állit fel, s e relatiók tagjai közt az egyensulyt keresi, — a másik a tárgyakat egymástól elválasztja s a hatások fonalait centralis pont körül foglalja össze. Amazt *discursiv,* emezt *intuitiv* felfogásnak neveztük; s amannak vezérelvét a causalitasban, emezét a substantialitásban találtuk. A második lépéssel azt deritettük fel, hogy okiság és lényegesség csak az Én önfentartásának két stadiuma; az okozásban van az önfentartás tevékenysége, a lényegben az önfentartás eredménye s megállapodása. A causalitas a Samsâra formája: a substantialitas az önfentartás sikere; amaz merő *életforma,* emez a *tartalom,* mely ezen formában megvalósul.

Azonban okiság és lényegiség, mint az eredmény mutatja, *egy,* közös gyökérből erednek. Az, a mit okul tekintünk, az okozás tevékenységében csak magát állitja, azaz a lényegesség — kihatásban; az pedig a mit lényegnek nevezünk, nem egyéb mint a kihatás — tartalmilag. Mind a kettő ennélfogva a valóság; csakhogy a lényeg a *nyilvánulás centruma,* az okozás pedig *a centrum nyilvánossága,* mely a más centrumba hatolni, azaz ott tért és való létet nyerni törekszik. Okot és lényeget ennélfogva egyformán önállító tevékenységnek kell felfogni; a valót jelenti mind a kettő, csakhogy egyszer mint önmagában valót, vagyis isoláltan tevékenyt és önállítót, — másszor pedig önállítást, mely a Másban tovább terjed. Amaz tehát az önmegvalósulás tér és időbeli fixirozottságban, — emez az örök élet egyetemes áradata, mely, az egyesnek korlátain áttörve, magát érvényesíti.

Nevezzük pedig ezen önállítást, mely minden tartalomnak formája, *projectiónak;* ha psychologiai terminussal élnénk, elmondhatnók róla, hogy akarat, miáltal ennek formaiságát helyesen emelnők ki. Igy azonban metaphysikailag valónak, — még pedig az egyedül ismeretes szellemi valónak nevezzük. Tartalma a szellemiség, formája az önállitás, a projectio; ezen projectio egyetemes világáramlat, melyet az öntudat, előttünk ismerhetetlen összezárkódással, egyes pontokon megállít, — a substantiákban, — melyekből azonban azt tovább kiséri lényről lényre, építő és romboló örök utjában.

Ne feledjük már most, hogy a mi egész metaphysikánk csak subjectiv világképünk alapjára vonatkozik, — azaz önleges és nem tárgyilagos. A mi világunk csak a mi szellemünk projectiója; ezen világgá fejlődünk ki magunk s transcendentalis feltételei képezik a mi világképünk gerincfogalmait. Ilyen formákban a magunk képét valósitjuk meg, azaz saját magunk önállításait vetitjük a kialakult világba, midőn azt okiság és lényegiség formáiban tagoljuk. Hogy azután ismerésünk is ezen formákhoz van kötve, az természetes, csak az ellenkezője volna az, a min el kellene csodálkoznunk. A mit ennélfogva az okiság és substantialitas formáiba foglalunk, az mind az ontologia tartalmába tartozik bele s azért állítottuk ismételten joggal, hogy *az ontologia alapfogalma és centruma: a substantia.*[1] Hogy a lényeg az okiság formájában tevékeny, az azután önkénytelenül következik belőle; mert hiszen a lényeg az önmagát állító tartalom, azaz a tevékeny szellemiség.

64. §. Az értékelés forrása ugyanaz, a mi az alkotásé.

Most már hozzáfoghatunk az utolsó kérdés megfejtéséhez is: milyen viszony van a substantia és az érték között? vagy általánosságban: *milyen viszony van ontologia és axiologia között?*

A nemtudatos projectio, melyben világképünk kialakul s az önállító lényeg képén túl az okozás örök folyamában tagosul, jelenleg már nem érdekel; a szellem önprojectiója kihatásában egyes lényegiségekké merevedett meg. Az egyes „res” képei elrendezve s megértve terülnek el a szemlélő Én körül; megelemeztük saját jelentéseiket s viszonyba állitottuk úgy, hogy a *szakgatott* valóságokon át az *egységes élet* árama végig hömpölyög. A nemtudatosan projiciált képeknek megfelelően kialakult az Énben egy uj világ, — *a tudás világa.* Ezen módon az objectiv képsornak megfelel a subjectiv világ sora, vagyis a tudás

[1] v.ö. I. Fejezet 1. §.

© Copyright Mikes International 2001-2006

világa, mint az öntudatos világnak másik félgömbje (v.ö. 32. §.). E kettő azonban tartalmilag teljesen egy: annyira egy, hogy a közönséges ember ezt a belsőt észre sem veszi s közvetlenül a külső valót véli maga előtt látni. A mikor ezen belső világ annyira egyezik a külső képekkel, hogy szinte beléjök vész, akkor a tudás igaz. De mindezek még csak a valóra szólnak, s azért *ezen objectiv képsor az ontologiának keretébe esik.*

Ámde (a mint a 32. 33. §§. mutatták) a szemlélő Én, mely az értelmi világot magával szembesitette, önmagára is reflektál. Azt találja, hogy ezen egész képtárban voltaképen csak ő maga fejtette ki gazdag tartalmát; s ezen forrásvoltában ébred önerejének tudatára. Ezen erőérzet az önállitás sikerének az érzete (17. §.); ezen önállításban önmagától elválaszthatatlannak érzi magát, *örvend annak, s mint öröme okozóját megszereti* magát. A szeretet pedig az értéknek gyökere (14. §.). *Az önállitás tehát az öntudatos szellemnél okvetetlenül élvet, örömet s maga iránti szeretetet fog okozni*$_f$ *vagyis önbecsléssel fog járni.* Első kiindulási pont e szerint minden érték számára az önállitás megérzése; az öntudatlan tükör az előtte álló tárgy képét szabatosan, vonásról vonásra visszasugározhatja, de *értéket benne találni nem fog,* mert alkotóerejének, képvetítő önállításának tudatára nem ébred. Ugyanaz az önállitás, melylyel az objectiv képet magunkból kivetitjük, öntudatos szellemnél a vetítés sikerét is tudja, az okozót igenli, annak örvend, azt szereti: vagyis önmagának, mint okozónak értéket tulajdonít. *Első sorban tehát az öntudatos alkotóra szól az érték;* első formája nem lehet ennélfogva más, mint a hedonismus. Minél inkább értjük meg azután magunkat, a világkép növekedő bőségével párhuzamosan, annál magasabbra emelkedik önállításunk öröme és szeretete, s annál magasabbra teszszük önmagunk értékét is; ez által pedig annál követelőbb lesz a mérték is, melyet az érték megitélésénél alkalmazunk. Ezen haladásról azonban a 33. §-ban bőven volt szó s azért, arra utalva, visszatérünk fonalunkhoz.

Az érték első kezdő gyökérszála ezek szerint az önállitásra vezet; önállítás öntudatos lényeknél egyjelentésü az önérték megérzésével. A mit az oxygen elem tesz, mikor más anyagot eléget, az pusztán ontologiai tevékenység; ha ezen actióban önmagára eszmélne, akkor erejében, akadálytalan győztes voltában örömét lelné s ez erőérzetben magát megbecsülné azaz értéket tulajdonítana magának. Ámde ugyanaz a forrása van az obj. képnek is, ez is az önállításból ered. *Ennélfogva a való világ képe s önmagunk értéke egyformán a projectióra vezet vissza*; csakhogy amott a tartalom alakul ki lényeggé és okká, emitt pedig ugyanaz a tartalom megszereti magát s ezáltal dicsfényt lövell rá azon képre, melyet önmagáról alkotott. Azért van ennélfogva az Énnek értéke, mert maga erejéről tudomást szerezhet; de a képben, melyet magáról alkotott, benne van nemcsak a való vonása, hanem azon öröm ragyogó fénye is, melyet e kép kialakításánál maga felett élvezett.

Az Én tehát, mely a mi világképünket kivetítette, ugyanazon Én, mint az, mely e projectióról tud; amott önfentartása, önállítása az okiság és substantia tagoltságában folyik le, emitt önállítását az önerő érzete kiséri. Az ontologia minden tartalma okozó substantia; az axiologia egész tartalma az öröm, melylyel erőérzete az Ént elárasztja. Öntudatos lénynél minden gondolat kedvérzettel kapcsolatos, mert a gondolathoz hozzáfüződik, mint okozója, a gondolkodó, a kinek természete az, hogy magát szeresse. Az Én tehát, mely a tartalmat kifejti, ugyanaz mint az, mely önmagáénak tudja; azaz: *az Én nemcsak a gazdag szellemiség, de annak érzi is magát s ezen önérzetben kifejezi önmaga szeretetét, magának az értékét.* Az ontologia tehát az egyik sort mutatja, mely a vetületeket mint substantiákat az örök élet hatalmával egységben mutatja; az axiologia ugyanezt a sort a félgömb másik, subjectiv oldalán, azon önérzetekben, melyeket az alkotás közben az Én átélt.

65. §. Az ontologiai és axiologiai jelzők, mint világképünk obj. jelzői. Az absolut érték theosophiai gondolata.

A mi világképünk alakulásánál ennélfogva két stadiumon át haladunk. Az első a szellem tartalmának öntudatlan kifejlése, mely egyes fokokon át kisérhető lépésről-lépésre (a mire a lélektannak kell ügyet vetnie); a másik a kifejlő szellem önmagára való ügyelése, a reflexio, mely minden lépést egy-egy érzéssel kisér. A világkép minden alkotó részében ennélfogva tényleg két elem észlelhető elválaszthatatlan egységben: 1. *a kifejlett tartalom,* érzéki és értelmi vonásokkal, egységes alakok s azoknak vonatkozásai egymásra 2. *az Énnek,* mely létesitette s szemléli, *önérzete,* mely erejének sikeréről értesiti. Az 1. alattiak képezik a tárgyas képnek való vonásait, azaz *ontologiai jelzőit;* a 2. alattiakban rejik ama kimondhatatlan valami, mely a világképre mint varázsfátyol ráborul, komor melancholiába vagy derült, fényes örömárba merítve az egészet. Rajta van, minden képünkön végig ömölve az objectiv *hangulat,* az Én erőérzetének kisugárzása, — mely a hozzáértő számára az erőltetett vagy természetileg könnyed alkotásokat egymástól

© Copyright Mikes International 2001-2006

megkülönbözteti. Az alkotó Énből utána ömlik a tartalom után az Én megindultsága is s rezgő fény gyanánt átlengi annak egyes elemeit és azok kapcsolatait.

Ily értelemben azonban mind a kétféle, objectiv és subjectiv, vonás az ismerés számára ontologiai tény; a versen, a dallamon, a szobron és arcképen nemcsak a tárgy tartalma, hanem az alkotó ereje is észlelhető. Objectiv való mind a kettő; de csak azon substantián, a melyet *szellem alkotott* és csak a szellem számára. A rokon felindulás, a szemlélőben, érti meg a műnek alkotmányán mind a kettőt. Ámde a meddig csak *érti,* addig nincs értéke; csak a mikor a megértett valóhoz az önmagát szerető Én mértékét viszszük, akkor támad az *érték gondolata.* Maga az Én az értékes; önmagának szeretete a gyökér, melyből az értéke támad; az öröm, melyet maga szemlélésében élvez, jelzi neki az értékességet. És ha ezen ihletett hangulatot benne a tárgy képe is kelti, akkor az önszeretet átsugárzik a tárgyra is; a tárgyban magában felfedezi a maga vonásait és ugyanazzal a szeretettel öleli magához, a melytől ég önmaga iránt.

A miért pedig szereti magát, azért fogja szeretni a tárgyat is; mert a szeretet a tárgy és Én összehasonlításából keletkezik, csak ennek eredménye a szeretet átsugárzása a tárgyba. Ontologiailag fejletlen Én csak azt szereti a tárgyon, a mit magában szeret: az élvezetet. Az értelem kialakulásával, mikor magát mint gondolkozó Ént felismeri, a másban is ezen szellemi vonást fogja megbecsülni. S a mi az ő erejének valamely részfunctióját előmozditja, arra értelmi önerejének gyönyörét fogja rávetni; mindaz, a mi okszerű és czélszerű, már azért is tetszik, mert az értelemnek alapformáit sikeresen alkalmazhatjuk s saját sikerünket átviszszük a támogató tárgyakra. S ha végre magunkat tagolt egységül felismertük, akkor ezen typus iránti szeretetünket vonatkoztatjuk a valóságra is; azt is, substantialis mivoltában magunkkal megegyezőnek találva, mint önálló substantiát fogjuk megbecsülni.

Mindezeken a fokokon azonban az értékesség első sorban az önszeretetből fakad. A mi bennünk ezt okozza, azt, mint örömokot, szeretjük és örömünkkel már azért is övezzük körül. A mi pedig rokon velünk tartalmilag is, — azt e miatt szeretjük s ezért sugárzik rá örömünk. Az ismerés maga is alkotás; nem elsőrendü ugyan, mert az csak az öntudatlan projectio, de másodrendü, mert a tárgy *utánképzése.* A mennyi örömet leheltünk bele objective, annyi sugárzik vissza subjective, az ismerés közben, a tárgyból is mi reánk; s ezen másodszori alkotás feletti örömünk *magának a tárgynak az objectiv értékéből* származik. Igy jutunk ama kezdetben hangoztatott (14 és 8 §.) tételeinkre 1. az értékelés feltesz egy önmagában értékest; és 2. a dolog értéke ő benne magában is van s mi ezt csak utánképezzük s megújuló örömmel helyeseljük és elismerjük.

Mi természetesen csak a világképünkről beszélünk; ebben objective benne van az érték, mert mi csináltuk ama képet s a mi életlehelletünk nélkül el nem bocsáthatjuk müvünket magunktól. A vetités actusában egyesül az ontologiai és axiologiai vonás s egységes egészként áll előttünk a valóság; hangulata is a valóság egy része; de ezen hangulat megértése az értékelés actusa; magunkat kell a valóban feltalálnunk, hogy vele egyezzünk (ez az a sokat hánytorgatott „aesthetikai beleérzés", „Einfühlung"); de ha magunkat nem szeretjük s nem becsüljük, akkor a tárgyat sem fogjuk sem szeretni sem becsülni. A mi tehát az öntudatos értékelésben történik, az az O-nak mérkőzése az értékes S-mal; de önértékünkkel rá kell jutnunk; önértékünkkel mérjük az O-nak értékét s más mód nincsen.

A ki már most a noumenalis világról beszélni próbál s azt kérdezné: a megismerésünk körén tul eső dolgoknak (a noumenonnak) is megvan-e objectiv értékük? az tulmegy az értelmes kérdezés határain. Azt kérdi ugyanis: van-e értéke az ismeretlennek s meg nem ismerhetőnek? De a félszeg kérdésre is hasonlóan lehet felelni. A noumenonnak van objectiv értéke, ha egy szellemnek alkotását tiszteljük benne. Akkor azonban nyilván azt mondtuk, hogy a realis dolognak van objectiv értéke, ha egy ős szellem számára tünemény, azaz ha a noumenon = phaenomenon. Igy képzeli Platon az ideákat, s így vezeti le Plotinos az absolut egy (ἓν) kedélyállapotának kifolyásából (ἐκροή) a dolgokon végig ömlő καλόν és ἀγαθόν vonásait.[1] Ez ellen logikai nehézség nem forog fenn; de tapasztalati direct bizonyiték mellette nincs. Ha csak ki nem mondjuk, hogy a realis dolgok csak azon feltétel mellett tekinthetők értékeseknek, ha azokat realis szellem alkotásainak fogjuk fel; akkor az emberi érték gondolata hyperontologiai gyökérben leli magyarázatát, — a mi theosophiai toldalék.

Jegyzet. Emlitésre méltó az is, hogy ezen objectiválás (v.ö. 11. §.) már a Sâmkhya-philos. ban is található. Az ősanyag 3 constituense (Guna) magában foglalja a lelki tulajdonságokat, ugyhogy »az öröm nemcsak mint érzés lép fel az egyén belsejében, hanem mint valami objectiv reale a külső tárgyakban is létezik. Ugyanezen elv érvényes a két más Guna hatásairól, a fájdalomról és apathiáról«. Azért beszélünk »az edény színéről«, de ép ugy a »női, virági, Sandelfa-örömről is«, tehát a dolgokban gondoljuk. V.ö. *Garbe R. Die Sâmkhya Philos.* 215. l 1894.

[1] *Plotinos* Enn. V. 2. 1. 494. A. ἐξεῤῥύη. v.ö. *Zeller* E. «Die Philos. der Griechen» utolsó kötetében. Jó összeállitást ad *Jánosi* Béla, «Az aesth története» I. 400-421.

© Copyright Mikes International 2001-2006

66. §. Az ismerés és alkotás coincidentiája.

A megelőző §. fejtegetéseiből fény árad már most azon kérdésre is, vajjon az érték csak a megismerésnek vagy egyuttal az alkotásnak is momentuma-e? A kérdésnek ezen helyen csak általános megfejtési elvét jelezzük; később (VII. Fej.) részletekben is kell majd vele foglalkoznunk.

Elvileg pedig kijelenthetjük, hogy alkotás és ismerés vagy megértés lényegök szerint összefüggő actusok. Mert:

1. az alkotás adja a tárgyat, melyet ismeretünk megérteni igyekszik. Ismerésünk indirect természete folytán ugyanis a tárgyat közvetlenül el nem érhetjük; a mit közvetlenül ismerünk, az csak az általunk megalkotott és projiciált kép.[1] Először kell tehát ezt a képet megszerkeszteni és azután fordulhat reá tudományos ismeretünk. Az *alkotás tehát minden ismerés megelőzője és így feltétele.*

2. Ámde az ismerés abban áll, hogy a tárgyat magunkban utánképezzük.[2] Az ismerés ennélfogva a képet képezi után, azaz ujra megalkotja. Az ismerés tehát hasonlóan alkotás, csakhogy másodrendü, utána alkotó. Ehhez is kell alkotó erő, melyet az ismerő tényezők neve alatt foglalunk össze; de ennek iránya az előkép által megvan szabva, mig az alkotás, ha kényszerű is, mégis határtalan lehetőségek között mozog. A *megismerés tehát csak azt ismerheti meg, a mit megalkotni képes.*

Minthogy már most az alkotás nem egyéb, mint a szellem kifejtése, azaz önállítása és projectiója, azért az alkotás törvényei az ismerés törvényei is, — *mert az ismerés az ismétlődő alkotás.* S ha az alkotás a valónak eredtető forrása, akkor a projectio a való megismerésében is a gyökérfogalom. A projiciáló Én tehát egyfelől a valót létesíti, másfelől önmagát állítva s megszeretve az értéket is fakasztja. A tudás két félgömbje ennélfogva egy egészszé olvad, melynek egyik aspectusa az alkotás, másika pedig az utánképzés.

Ezen belátásból ered a természet és az erkölcs metaphysikájának egyezése és egy gyökérre való visszavezetése. Kantnál, a ki a két világot elszakította, éppen azért a két tudomány is egymás *mellett* halad; külön törvények szabályozzák, amazt a causalitas, emezt a szabadság törvénye s közvetitést köztük nem talál, hanemha az észhitben. A *T. É. Kr. III. Antin,* ezt az ellentétességet világosan hirdeti. Minthogy azonban *egy* az ész, mely a kettőben törvényt hoz, azért az ember nem lehet *két* világ lakója egyszerre, sem pedig a két világ maga egymás mellett nem gondolható.

Ha azonban megértettük, hogy nekünk csak *egy* világunk van (az ismereti), akkor belátjuk, hogy a látszó különbség csak e két világ *megismeréséből* ered. Az egyik világ az, a melyet kényszerüségből alkotunk, ez az ontologia tárgya; a másik világ az, melyet ismerésünk alkot, az axiologia tárgya. Minthogy azonban amannak principiuma, a substantia, s emezé, az érték, egy gyökérből sarjadoznak, azért a két félgömb csak egy centrumba vezet sugaraival s a substantia és érték ugyanannak a tartalomnak csak két aspectusa, — két felvétel; az egyik az objectum, a másik a szemlélő oldaláról van felvéve.

A Fejezetnek az 59. §-ban kitüzött célja tehát el van érve, az ontologia és axiologia kettős tudománya egy gyökérre visszavezetve, — ha ugyan az elemző irány sikerre vezetett. A megoldás a *fejlődés* fogalmára támaszkodik, mely a való világban a projectiót, a kellő világban pedig a szemlélő álláspontjáról az értékelést, amott tehát ontologiát, emitt deontologiát mutat fel.

Jegyzet. Kant, Grundlegung zur Metaphys. der Sitten 69. lap. »Ein Reich der Zwecke ist nur möglich nach der Analogie mit dem Reiche der Natur«. És 85. l, »u. sich also in Absicht auf die blosse Wahrnehmung u. Empfänglichkeit der Empfindung zur *Sinnenwelt,* in Ansehung dessen aber, was in ihm reine Thätigkeit sein mag (. . . was gar nicht Afficirung der Sinne, sondern *unmittelb. zum Bew.* gelangt), sich zur *intellectuellen Welt* zählen muss, die er doch nicht weiter kennt«. V.ö. értekezésemet *»A filosofiai irányok különbözősége* . . .« 9. l. *(Magy, Filos. Társ. Közl. II. f. 1902.).* Utólag Baldwinban (444 l.) olvastam, hogy az amerikai Royce 1895-ben a »Soll« és »Ist« ellentétét egymással szembe állítja mint »kosmikus« és »ethikus processust«, de azokat egyeztetni nem birta. Baldwin maga a »leirásban« találja az ontologiai, a »kivánás«-ban az axiologiai sort; a kivánság sora visszafelé nézve — a leirás sora; amaz az Én »motori functiója« (447. l.), a minek megfelel nálam a »projectio« s azért az axiologiai sort »prospectiv«-nek, az ontologiait »retrospectivnek« nevezi. Én egészen más uton hasonló eredményre jutottam — Kant alapján.

———————

[1] V.ö. *Böhm Károly.* «Az Emb. és Vil.» I. 13. l. [Az elektronikus kiadásban a 6 l. — Mikes International Szerk.]

[2] u. az I. 17. l. [Az elektronikus kiadásban a 7 l. — Mikes International Szerk.]

© Copyright Mikes International 2001-2006

VII. Fejezet.

Az érték fogalmának meghatározása és az értékfajok levezetése.

67. §. Az «érték» szónak sokféle jelentése.

A kinek a megelőző fejezet fejtegetései feleslegeseknek látszanak, az meg fogja változtatni nézetét, ha meggondolja, hogy ama fürkésző behatolás nélkül két dolgot teljességgel el nem érhet: 1. az érték fogalmának meghatározását és 2. az érték fajainak kétségbe vonhatatlan biztossággal való levezetését. Mert az elemzés sem az egyikre, sem a másikra nem elegendő; az csak az alkotó részeket deríti fel, de azoknak szükségszerü összetartozását és tapasztalati valóságát be nem bizonyíthatja. Pedig az értékelmélet minden igyekezete éppen e kettőnek elérésére fordul; s eddig egyiket sem birta elérni. Ezen fejezetnek teendője az, hogy ezen két feladattal megbirkozzék.

Azt ugyanis a legvérmesebb kutató sem állíthatja lelki szorongás nélkül, hogy az „érték" *eddigi meghatározásai* közül valamelyik megállhatna s a célnak teljesen megfelelne. Még abban sem egyezünk meg, hogy az „érték" szónak *melyik jelentését* kívánjuk meghatározni; pedig első dolog az, hogy a *verbalis* jelentést fixirozzuk.

Jelenthet ugyanis az „érték" szó többfélét, a hogy a közhasználat mutatja.

1. Beszélünk értékről, mintha azok önálló tárgyak volnának; ebben a zavarban a német terminologiát illeti a hegemonia. „Wert" heisst sowohl die Wertsetzung als auch das als wertvoll Beurtheilte" (*Eisler* Wöorterb. V. Wert). Igy használja pl. *Lamprecht* is („Deutsche Gesch." szerte, kivált Ergänzgsbd II. 1.). „Werte" alatt valami objectumokat képzelnek, szentséges noli-me-tangere-ket; sokszor az aetheri sphaerákban, máskor a börze sűrű légkörében képzelik. Mint Menger „hasznosságai" („Nützlichkeiten" v.ö. 40. §.) kisértenek s végzik bőregerek módjára „zárdái röptüket" (cloister'd flight, Macbeth), mert galvanizált bőröknél nem egyebek.

Azután 2. concret *papirvalóságba* öltöznek, mint „értékpapirok" a börzei tudósításokban; lesznek „értéktárgyak" („Wertsache") s kacérkodnak a tapasztalatlanokkal; kétes existenciájukat az elcsábítottak vágyából és a hausse-baisse mechanikájából tengetik.

Továbbá 3. az érték kavarodott oldata valami *tulajdonságban* ülepszik le s igy beszélünk „értékes" tárgyakról és vonásokról, a nélkül, hogy ezen vonásokról bármilyen fix gondolatunk volna (pl. *Meinong:* „Wert eines Obj. repraesentirt die Motivationskraft, die diesem Obj . . . zukömmt" (Arch. f. syst. Phil. I. 341.); vagy „die Eigsch. eines Dinges, . . . dass es Betried. herbeiführt." *Höffding* [Rel. phil. 10. l.].) Az „érték"

4. jelenti a *forrást,* mely földi életünk ködjébe a boldogság sugárkáját vetíti („Wert messe ich einem Ogstde bei, von dem ich ... gewiss bin. dass s. Wirkl. meinem Gesammt-Ich Befriedigung gewährt" *[Reischle* M. Werturth. u. Glaubensurtheile. 41. l.]). Ki magán *kivül* keresi, ki maga *belseje* mélyében rejtegeti és takargatja ezen „gyémántot". És ha ez utóbbihoz hajlik, akkor

5. érték neki az „élvezet" (Schuppe), vagy a „kivánság" (Ehrenfels „der Wert eines Dinges ist s. Begehrbarkeit") vagy az „akarat" (Hartmann); ettől visszasugárzik a tárgyra a boldogító fény, melyet az „érték" neve vet reá. Végre

6. jelenti az „érték" a becslő itélet *állitmányát* (P), mely alatt ismét különbözőket lehet érteni (érték = „die Bedeutung, w. concrete Güter . . . für uns . . . erlangen" Menger. Roscher).

Ezen különféle jelentések közül ki kell jelölni azt, a melynek meghatározását kivánjuk; mert addig egymást meg nem értjük s cáfolni egyet sem lehet, mert tulajdonképen mind ezek a vonások a teljes értékfogalomban momentumokul bennfoglaltatnak.

© Copyright Mikes International 2001-2006

68. §. A mit az «értéknél» definiálni kell.

Mert ha a mi összes eddigi fejtegetéseinken végig tekintünk, akkor a következő momentumok válnak ki a tömegből:

1. Bizonyos, hogy az „értéket" valami tárgynak tulajdonítjuk; még pedig akár az egésznek, akár csak egyik vonásának. Az értéknek ez — *objectiv jelentése.*

2. Bizonyos, hogy az „értéket" nekünk fel kell fognunk és arra a tárgyra vonatkoztatnunk; s ez az értéknek — *subjectiv momentuma.* Ezen subjectiv oldalon pedig van a) a tárgy hatása a lélekre, melyet érző és képező functiónk fejez ki, emez kép, amaz érzés alakjában; van b) a hatásnak visszahatása, melyet kívánságnak mondunk; van c) a tárgy és ezen lelki hatás közötti vonatkozás, melyet itélésnek nevezünk.

3. Bizonyos, hogy ezen viszonyban, tárgy és lelki hatása között, keresendő az érték kivillanó szikrája. Vajjon az érzésből vagy az akaratból, vagy az értelemből fakad-e ?

4. Bizonyos azonban az is, hogy az érték igy még mindig csak objectiv viszony; az itélés, a becslő itélet ad neki kifejezést és voltaképen csak ekkor van az érték fixirozva. Addig csak praeludium az egész. A „Bedeutung" csak ezen viszonynak kifejezése, — de nem magyarázója.

5. *A magyarázat csak ott kezdődik, a hol ezen „jelentőséget" realis alapjára vezetjük vissza*; vagyis ott, a hol arra a kérdésre felelünk: *mit jelent a lelki életben ezen „jelentőség"?* Ha erre felelünk, akkor *megmagyaráztuk* az értéket; addig csak antichambreirozunk.

S ezen ötféle momentum egyikét szokták kiszakítani a folyamatból s „értéknek" baptizálni; nyilvánvaló, hogy a keresztnév a legkülönfélébb prolesre szállván, a gyermeket a bába maga sem ismeri fel, ha a templomból haza hozták. Mert némelyik gyermek

1. robustus magzat, concret sulyos tárgy egésze (67. §. 1. 2.);

2. másik csak egy fejjel van megáldva (67. §. 3.);

3. egyik csak a keresztelő vizet hozza haza (67. §. 5.);

4. a negyedikből csak az maradt meg, hogy van apja és keresztanyja (67. §. 6.);

5. van, a ki csak a keresztnevet hozza vissza, míg a gyermeket az útszéli árokban vesztették el, mint Bolond Istókot.

De a jó bába, ki józanul végezte kötelességét, a gyermeket minden tulajdonságával, a keresztelő víz zamatjával, keresztszülőkkel, azok ajándékával („Bedeutung") és a keresztnévvel együtt hozza haza; lehetőleg a tisztelendő urat (a keresztelő Ént) sem felejti el meginvitálni. Vagy kép nélkül szólva: az érték definitiója szemmel tartja a tárgyat, melynek valami vonása az érték; megvizsgálja honnan került beléje e vonás; tekintetbe veszi, hogy objectiv és subjectiv mozzanat van benne; s igyekszik kimutatni, hogy az objectumba hogyan kerül az érték s mit jelent a subjectumban az, a mi az értéknek realis forrása? A ki mindezen vonásokat nem mérlegelte, az az az értéknek csak egyik oldalát ismerte fel; az éltető és lüktető pontot azonban meg nem ragadta.

Ezen lüktető pont pedig *a becslő Énnek valamelyik realis actusában található egyedül.* Ha mi a tárgyakat directe értenők meg, akkor magának a tárgynak sulypontjában pillantanók meg azon ragyogó pontot, melyből az érték fénye kisugárzik; indirect természetü ismeretünk azonban körutra kényszerit; előbb magunkban kell a drága követ feltalálnunk s aztán helyezzük bele a tárgy sulypontjába. Hogy a tárgy ezt ellenállás nélkül megengedi, az egyik erős támasza abbeli hitünknek, hogy a tárgy maga velünk rokon természetü, azaz szellemi. De ezen metaphora már tul visz az axiologián s az ontologiából kell hogy magyarázatát nyerje.

Ezen centralis jelentésből érthető az értéknek minden más vonása. Az Énnek realis életmozzanata magyarázza: 1. a becslő itélet *lehetőségét;* mert itélet utján állapitjuk meg az értéket és semmi más uton nem fixirozható a becslő itéletben a P; 2. ez magyarázza a P-ben az *érzési* momentumnak *jelentőségét,* úgy mint a kivánsággal való viszonyát; 3. ebből érthető az is, hogy az érték hogyan lehet tulajdonság? 4. ez ad felvilágosítást végre arról is, hogy az érték hypostasisa az értékes tárgy és tulajdonság alakjában mikép nyerhet objectiv létet és igy való jelentést?

© Copyright Mikes International 2001-2006

69. §. Az Én «jelentősége».

Ha ennélfogva az érték fogalmának meghatározásáról van szó, akkor a meghatározandó csakis ezen ὑποκείμενον lehet, a melyből a többi mind érthető. *Mit jelent az érték az alany, az Én életében?* Ezen jelentés, hozzávéve a szellem öntudatos természetét, melyet a IV. Fejezet kifejtett, megérteti velünk az érték minden mozzanatát és rávezet a lehetséges fajaira is. E nélkül azonban csak a felületen maradunk; egyes momentumokat ragadunk ki, a melyeknek különböző lehet a logikai értékük, de mégis csak a peripherián mozognak. Leglényegesebb az hogy az érték a tárgynak *valami jelentősége;* a kérdés csak az: *miben áll ezen jelentőség?* Fontos az is, hogy érzelmi momentum rejlik benne; de kérdés az: érték = élv-e? Kétségtelen, hogy az értéket kivánjuk; de miért kivánjuk? Az is bizonyos, hogy a tárgynak valami vonása okozza bennünk a hatást; de melyik? s végre maga a tárgy lehet az érték képviselője; s mi azt kérdjük: hány képviselő lehetséges?

Az eddigi fejtegetések végső eredménye, ugy látszik, mindezekre megadja a teljesen érthető feleletet. Minden okoskodásunknak e téren *egy absolut feltétele van: az öntudatos szellem;* a ki nem tesz fel egy (akár ideiglenes, akár állandó) bogot, a melyben a functiók összessége összefut, s a mely e functiókról és magáról, mint csomópontról, tud is — a ki ezt fel nem teszi, az az értéknek csak kerületi vonásait fogja magyarázni. Az „Én" ezt a *csomópontot* jelenti; minden functióról tud az Én s e mellett önmagáról is, mint gyüjtőpontról. Ő magát mindig csak egy tartalomban, azaz egy functióban birja felismerni; ezen functio önállitását kiséri az Én önállitása. Az Én, abstraháló erejénél fogva, különbséget tehet a functio és a róla s magáról tudó szemlélő között; de mind a kettő, tartalom és önállitás összeforr s kiséri az önállitás tudata. Az Én önállitása a functio önállitásával együtt jár; nem érzés ez még, hanem csak az önállitás tudata. S az Én ezen önállitásában rejlik 1. erejének tudata vagyis öröme 2. pedig *öntermészetének tudata* is, azaz qualitásának ismerete (akár homályos, mint az érző Énben, akár tiszta, mint az absolut Énben). Az Én önállitása pedig ugy áll elő, hogy magával egységbe záródik; a szemlélő Én és a szemlélt Én egynek tudja magát. Ezen egyesülés sikere: az Én tudata magáról; *ezen positiv tudatnak az okozója az Én*; *és mint okozójának örül magának azaz szereti magát,* gyönyörűségét leli actusában és annak minőségében.

De az önerő tudata vagyis az önmagában való gyönyörködés egészen más, mint az, a mit érzésnek nevezünk. Az Én csak azon természetében gyönyörködik, hogy magáról tudomása van, — hogy létezik; mikép létezik? az ujabb determinatio, mely az Én tartalmából származik beléje. Abban az alaptényben e szerint a substratum az *Én önösszezáródásának természete;* ebben gyönyörködik; ezt szereti mint gyönyörüsége okát. S a két tényt abban a tételben foglalja össze: az Én öntudatos természete az Én önállitását teszi lehetségessé; az Én ennélfogva ezen természete miatt absolut jelentőséggel bir magára nézve; *az én maga magának absolute értékes.*

Az érték fogalmának végső gyökérszála ennélfogva az Én öntudatának önállitása; az önállitás reflexe benne a gyönyörűség; a *gyönyör okozójának,* a realis Énnek ezen csodálatos természete ennélfogva az értékes. Mondhatni ennélfogva, hogy az Én értéke azon jelentőségből jön tudomásunkra, melylyel természete az öngyönyörüségre nézve bír. *Mint ezen gyönyörnek feltétele életfeltétele az Énnek*; mert a gyönyör az önállitás reflexe az Énben.

Az Én ezen önállitása már most minőségileg különböző reflexet fog eredményezni, a szerint a milyen az önállitó Énnek fejlettségi foka. Valamennyi fokon az Énállitás a realis alap, a gyönyör ennek tudata s az Én és gyönyör viszonyában rejlik az Én *jelentősége azaz értéke.* Az értékről ennélfogva az élvindex értesit. De világos, hogy *nem ezen reflex, hanem az alapját tevő realitás az értékes*; *neki* az által van jelentősége, hogy magáról tud s *ezen természetében, nem az általa okozott gyönyörben rejlik az értéke.* Az élv csak exponense az értékességnek; de realitása az Én önállitásában keresendő. Minthogy pedig az Énnél a fejlettség az abstractio fokától függ, ez pedig az Én functióinak kialakulásától, — azért az Én önállitásának qualitása attól függ, hogy az Én — melyik functiójában állítja magát. A mig az Én csak physiologiai functióból áll (v.ö. Störring mondását az Én alkatáról 54. §.), addig az Én, mely neki megfelel, csak ezen physiologiai önállitásban jut tudomására s *ezen physiologiai élv lesz az érték forrása.* A mikor értő Énné fejlődött, akkor az értelem functióiban fogja magát állítani: élvindexe ennélfogva sublimisabb s értékének alapját első sorban az Én mélyeibe beterjedő ezen gyökerei fogják képezni. Az értelmi, logikai élv ennélfogva intellectualis jellemü alapból fakad és *erre az alapra veti az értéket.* Csak a mikor önmagát mint az értelmen tul concentrált Én fogta fel, akkor jut szellemiségének legfőbb tudatára és akkor az élv többé nem physiologiai, sem intellectualis, hanem absolut rationalis alapultságu. Ezen 3-dik fokon ennélfogva az érték alapja az észnek mindent átfogó önállitásában rejlik. *Az eszes Én a legértékesebb.*

De valamennyi fokon az érték végső realis alapja *az Én természete és ennek a tudata.* Az Én minőségétől függvén az Én minden functiója, függvén annak tudata is, — az önmagát felismerő Én ezen természetben

© Copyright Mikes International 2001-2006

látja önállitásának s gyönyörének alapját, életének absolut gyökerét és feltételét, tőle realis függésben tapasztalja minden functióját s azért tulajdonit az Énnek „jelentőséget", talál benne értékességet. Világos tehát, hogy itt a következő momentumokat el kell különiteni egymástól: 1. az Én minőségét, mint mindennek feltételét 2. az Én önállitását, mint ennek nyilvánulását és 3. az Én gyönyörüségét, melyet benne az önállitás okoz. A 3-dik az élvindex, a 2-dik ennek létesitő objectiv oka (a functio), az 1-ső e functio hordozója, az Én minősége. Mi az élvet a functio önállitására viszszük vissza, tehát az élvre nézve *ennek* van „jelentősége"; de a functio önállitása csak az Én önállitó természetéből ered, s igy a functióra nézve *emennek* van „jelentősége". A végső alap azonban az Én realis minősége; ez a „jelentőséges" κατ' ἐξοχήν, *azaz az érték hordozója az Én szellemi volta.* Ezen minőség a végső értékesség.

70. §. Az érték meghatározása.

Reménylem, hogy a 69. §-ban sikerült ezen fordulópontot a kellő világitásba helyeznem, s megragadtuk az érték tulajdonképeni értelmét. Az élv az önállitás reflexe, az önállitó az Én minősége; senki sem fogja az élvet az önállítással és az Én minőségével összezavarni. De senki sem fog joggal azzal sem előhozakodni, hogy az „érték" maga az Én; az Én csak realis és formalis fundamentuma az „értéknek". Az érték rávitel, áthozatal; az Én gyönyörüségéből vetítjük a sugarat a forrására, a gyönyört az Énre; ennek a viszonynak előbb tudatára kell ébrednüuk, azután látjuk a logikai kényszer kapcsát, mely az Én természete és a gyönyör között fennáll, s ezen kényszerüségben rejlik a „jelentőség" („Bedeutung") szavának a realis alapja. Már az, hogy rávitel, mutatja, hogy az „értékelés" viszonyból ered; öntudat nélkül tehát az „érték" mint a becslő ítélet P-je el nem képzelhető. Azonban ezen P nyilván nem azonos minden fokon; majd physiologiai, majd értelmi, majd észbeli a gyönyör, mely a P-nek substratuma; alany azonban mindig csak az Én természete, erre vonatkozik a P; és minthogy az öntudat természete nélkül nincs az élvnek sem lehetősége, azért az értékes realitas nem a reflexben, hanem az Én, az alany realis természetében rejlik. Ez ennélfogva minden értéknek fundamentuma, ez a becslésnek feltétele; az élv mint az önállítás sikerreflexe mindenkor csak rámutat ezen substantialitásra, a nélkül, hogy maga volna a substantia.

Az érték ennélfogva phaenomenon; a szemlélő alany és tárgy viszonyában rejlik, a tárgy „jelentőségét" fejezi ki. De mivel itt a tárgy maga az alany (Én = Én), azért az Én maga öntudatának feltétele, ennek van tehát „jelentősége", melyől minden más tárgy jelentőséget nyer vagyis az Én az absolut érték (v.ö. Schupe fejtegetésének mélyeit!). Az érték noumenonja maga az Én természete; az Én noumenonja ontologiailag is feltétele phaenomenalis alkatának, — s mind a kettő az Én önállítására vezeti a gondolkodást.

Ha e helyen az érték fogalmát meghatározni próbáljuk, akkor úgy fejezhetjük ki, hogy: *az Én realis értéke az öntudatos önállítása*; kifejezett értéke azon jelentőség, melylyel az Én ezen természete a szellem életére nézve bir. Minthogy azonban az Én mindenütt alany és tárgy egyben, azért *az érték annak kifejezése, hogy az Én természete mily jelentőségü a szellem életére nézve*.

És ezen a ponton már most eldönthető azon kérdés is: *miben áll az értéknek relativitása*? melyet annyira összekavartak felületen maradó distinctiókkal, hogy szinte úgy látszik, mintha csak rá kellene valami dologra fogni és rögtön megterem az értéke. A relativitásnak ugyanis van egy *ismeretelméleti* s egy *lélektani* jelentése. Ismeretelméletileg azt teszi, hogy az érték csak itélő alanyra nézve képzelhető; lélektanilag pedig azt, hogy az érték az alany kedélyállapotától, szeszélyétől, érzelmi statusától függ. A két nézet már most összefolyhat, de szükségképpen nem vonzza egymást; többnyire azonban logikai nexust állitanak köztük.

Ismeretelméletileg az érték relativitása elismerendő; az alany felfogása nélkül mint P a becslő itéletbe az érték nem kerülhet. Ebben az értékelés ugyanoly jellemü, mint bármely más ismerés s ennélfogva semmi különös vagy éppen uj dolgot nem mondunk vele (a mint pl. az „osztrák" iskola képzeli). De ebből nem folyik 1. sem az, hogy ennélfogva az érték csak az alanyban van s nem a tárgyban is, sem pedig 2. az, mintha szeszélyünk osztogathatna értékességet az érdemetlennek is. Azaz: a relativitas elismerése nem követeli logikailag az érték *subjectivismusát*, sem pedig mértéken felül álló *capriciositását*. Mert:

a) a tárgyakban nincsenek az érzéki tulajdonságok sem s még sem állítjuk, hogy mi adnók nekik; — valami objectiv alap megvan a tárgyakban is az érzéki vonás számára. Általában az egész világkép subjectiv s még sem mondható, hogy a világ csak a fejünkben van. Miért? *A belőle eredő kényszerités miatt*.

b) Ép úgy nem folyik ebből az, hogy az érték az alanytól függne. A relativitást már a sophisták próbálták igy elferdíteni; Hobbes (a kit Cudworth a „Syst. Intell."-ben közéjük számít is) úgy fejezi ki: „Neque ulla boni,

© Copyright Mikes International 2001-2006

mali et vilis communis regula ab ipsorum objectorum naturis derivata, sed a natura . . . personae loquentis".[1] S ugyanezt mondják azok, kik úgy tanitanak, hogy a dolog értékes azért, mert kivánjuk (v.ö. 8. §.). A kivánság eredetileg a hiányból fakad, az igaz; de a pótlék nem onnan. Már pedig a lélektani folyamatban nem a hiány az első sorban értékes, hanem a pótlék; ennek kell ismernünk természetét, pótló képességét s csak azután kivánjuk. A kívánság tehát az értékesre irányul; egyébként filius ante patrem volna. A kívánság még az értékesség fokaira nézve sem dönt; csak az érték élvezetességére van befolyással (v.ö. 48. §.), de az értéket nem adhatja annak, a minek természetében nem rejlik.

Mondhatjuk ennélfogva, hogy az érték, mennyiben a becslő itéletben P gyanánt szerepel, relativ gondolat s alany nélkül nem léphet fel; de ez üres tautologia. Hogy azért az értéket az érzés vagy kívánság adná, azt csak lapsus logicus állíthatja; mert az érték *itélésnek*, nem érzésnek alkotórésze (P). Itéletet pedig csak értelmi munkával, összehasonlítás és mérkőzés alapján alkothatunk; azért kellett a mérkőzés fogalmát felderíteni (v.ö. 14. 17. §§.). Ezen mérközés, mely egy magában értékes s egy más tárgy képe között áll elő, adja eredményül a P-t.

71. §. Az «érték» jelentése az obj. tárgyakban.

Ezen belátás után könnyü eldönteni, vajjon az érték csak subjectiv állapot vagy objectiv vonás is? A ki naiv realista, arra nézve a kérdés nem actualis; az azt hiszi, hogy az érték a független tárgyban is van, s csak azt nem tudja megmondani: hol? melyik vonásában? Ezen naivitas ellen azonban kár nagy ágyukat szegezni, mint pl. Kreybig teszi (v.ö. 8. §.). Itt csak a *világképről* lehetvén szó, a kérdés is csak *ezen* „objectivitást" érinti.

Mindenek előtt kétségtelen tény, hogy az érték jelzője mindenre vonatkozik; *minden tárgy értékes*, bár különböző értelemben. Az értékelés tehát nem a tetszésünktől függ, hanem minden felfogással *kényszerüen* párosul. Ezen kényszert magyarázhatjuk úgy, hogy 1. az absolut tárgy (azaz a noumenon) okozza bennünk; vagy 2. az absolut szellem vetiti ki rajtunk keresztül (Berkeley és a mystikusok); vagy 3. a szellem alkata kényszerít arra, hogy a képpel együtt értékességét is projíciáljuk (Leibniz; Fichte álláspontja). A 4-dik (naiv real.) lehetőséget már fent kizártuk.

Álláspontunkról csak a 3-dik felfogás lehetséges.[2] Az absolut tárgy, absolut homályossága miatt, meg nem magyarázhatja sem azt, hogy mikép van benne magában az érték, sem azt, miként hozza létre duplumát a lélek felfogásában? Az absolut szellem gondolata tágabb kitekintésnél tetsző hypothesisként szolgálhat, de többet nem magyaráz, mint az absolut tárgy. Ha az értéknek van objectivitása, akkor csak azon értelemben lehet, hogy a tárgyat jelző *képünkben* megvan.

Itt azonban már érthetőbb az előfordulása. A tárgy képe ugyanis tartalmilag és formailag a szellem projectuma és ejectuma. Ezen projiciált alkotó részei adják ontologiai vonásait (65. §.); nem egyéb nyilvánul ezekben, mint az öntét hiányainak pótléka; tartalmuk e hiánynak hátlapja.[3] A tárgynak ennélfogva nincs egyetlen egy vonása sem, melyet szülőjének teremtő kinjától ne nyert volna. S vajjon hiányozhatik-e belőle egy tényező is, mely teremtésekor a többivel együtt működött, hogy ezen csodálatos bájvirág előálljon? A tartalom, mely a bimbóból fesledezik, ezen önállítás sikerével párosul; a lendület, mely tökéletessé fejti ki, utána ömlik a tartalomnak; s a csonkítás, melyet a tartalom elszenvedett, a műnek lendületén is lesz érezhető. Ámde az érték alapja = az Én önállitása, ennek örvendő tudata. Ennélfogva *az érték mint ezen vonás, mint az önállítás lendülete, mint fokozott életérzet, benne lesz objective is a megalkotott képben; az értékelés pedig megtalálja benne; ennélfogva az objectiv életérzetnek ujra megélése, anamnesise.*

Minthogy pedig a functio és annak öntudata karöltve járnak, annálfogva lehetetlenség, hogy az ismerő utánképzésből valaha hiányozzék az értéknek ezen jele. Mihelyt magunkra eszmélünk s tárgyunk fölébe kerekedünk, az érték fénye rá terül a tárgyra. Művészi lelkeknek ezen enthusiasmust magyarázni fölösleges; de előállásának módja sokkal ismeretlenebb a legtöbb alkotó előtt, semhogy kifejtése feleslegesnek látszhatnék bárki előtt is. A szemlélő tehát ép oly kényszerüséggel jut rá önalkotta képében az értékjelzőkre,

[1] Hobbes, Leviathan.

[2] A kérdést nézetem szerint logikailag teljesen tisztázta már *Schuppe* Vilmos (Grundzüge der Ethik u. Rechtsphilos I Aufl. 43-46 ll.).

[3] v.ö. Böhm K. «Az E. és V.» II. 30. §. Jó lenne, ha ezt a §-t sokan meg birnák érteni!

© Copyright Mikes International 2001-2006

valamint az ontol. jelzőket is ilyen kényszerítő impulsus alapján készítette és szerkesztette össze tárgyas képegységgé.

De ennek megértéséhez nem elegendő az abstractio 2-dik fokán álló természettudomány; a természettudomány ontologia, s igy teljesen objectiv területen mozog; ezen álláspontot maga tárgyává kell tennie, hogy benne önmagát, az alanyt is lássa. Csak ekkor áll elő az axiologiai szempont; a legtöbb embernél, a ki „praktikus" számban jár, éppen ezen hiányból származik a sokszor bámulatos érzéketlenség a dolgok értékelése iránt. Mert ő csak az önfentartás Samsârájában észlelhető kényszerüséget láthatja. Minden ellenvetés, mely az érték objectivitása ellen ezen álláspontról emelkedik, eredménytelen küzdelemnek rozsdás fegyverzetéhez tartozik.[1] A ki a projiciált képben mind a két vonást látja s igy a világképet meg is érti, az az öntudatos művész, a „teremtő" („scof", der Schaffende), kit a vad genietől éppen ezen öntudatossága különböztet meg (Shakespeare, Petőfi, Goethe, — a régieknél Homeros, Sophokles, és a bámulatosan szabad Cervantes).

E szerint az érték lehet realis; ellentéte nem a subjectiv, hanem az illusorius álérték. A „subjectivnek" ellentéte az „objectiv"; itt azonban látszik, hogy a distinctio nem elégséges, mert az érték alanyi eredetü és mégis objectiv vonás.

Végre már most értelme lesz az „*absolut értéknek*" is. Nem azt jelenti, hogy az alanytól független, relatiók nélküli érték, — bár ennek is van jelentése pl. a dolog önértékében; hanem jelenti azon legfőbb értéket, mely ember számára elképzelhető, mely tehát a *legmagasabb fokán* áll az emberi értékskálának. Hogy ilyen „absolut érték"-nek gondolata is lehetséges, az annak bizonyítéka, hogy az érték fogalmát a célszerüséggel azonositani nem szabad; mert absolut cél teljesen ismeretlen ködkép (phantasiánál nem egyéb, mint ezt a theosophusok és pl. Hartmann-Schelling tanai mutatják), — ellenben absolut érték egészen határozott jelentéssel bir: azon érték ez, melynél magasabbat az ember el nem gondolhat, vagyis a melynek fogalma minden egyéb értékjelzőt megmagyaráz és megindokol (v.ö. 50. §.).

72. §. Az érték fajainak végső megállapitása.

És most már megpróbálhatjuk azon concret formák *csoportosítását*, melyekben az érték realis kialakulását nyeri, vagyis az *érték fajainak megállapítását*. Ezen megállapítást, tapasztalati uton nem eszközölhetjük biztossággal (67. §.); csak biztosakul kimutatott előzményekből való deductio kezeskedik a felsorolás teljessége mellett. Ilyen előzmények a következők:

1. *az értékelési alapirányok*; ezek szerint volna a) élvérték, b) haszonérték, c) örök v. nemességi érték. Azonban az értékelési formákról kiderült, hogy bizonyos felfogási formákra támaszkodnak. Uj feltétel lehet

2. *a felfogási formák* csoportosulása. Ha ezeket szemmel tartjuk, akkor az élvérték elmarad s csak 2 értékfaj lesz lehetséges: a) a discursiv elmélkedésen alapuló *haszonérték* és b) a tömörítő intuitión alapuló *önérték*. Végre

3. a felfogási formáknak *metaphysikai alapját* az önfentartásban találtuk s ennek két stadiumául a lényegiséget és okiságot ismertük fel. Ennek megfelelne a) a *causalis* haszonérték és b) a *substantialis* önérték.

A deductiónak mind a három előzményből ugyanazt az eredményt kell nyernie s csak akkor tekinthetjük felosztásunkat véglegesnek.

I. *A értékfajok az értékelési módok alapján*. A fejtegetések után, a melyeket a IV. Fejezetben adtunk, s a 35. §. összefoglaltunk, felesleges dolgot mivelnénk, ha itt ujra tárgyalásokba bocsátkoznánk. A IV. Fejezet értelmében van a mérték szerint 3 külön értékelés. Az első fokon egyedül a tárgynak mi reánk való hatása jön tudatunkba. Ezen hatásban a subjectiv kedvérzet a domináns; a tárgynak ezért csak ezt az oldalát becsüljük meg s azért értéke csak *élvérték* vagy jobban *kéjérték* (Lustwert). A tárgy, mint a kéj okozója, az

[1] Eisler Robert (i.m. 74. l.) azt hirdeti, hogy az objectivitás hajója «a következő (!) sziklán okvetlenül megtörik»: «Da der obj. Wert unserer Erkenntniss doch jedenfalls nur auf dem Umwege über das Wertgefühl zugänglich ist, kann in einem Streitfalle in keiner Weise festgestellt werden, ob «Wert» und «Wertgefühl» ubereinstimmen o. nicht, wodurch der «obj. Wert» zu einem absolute metaempirischen u. unerkennbaren Ansich geworden ist». — Hogy ez multum probat, azt a physikai tételek igazságának kérdése is bizonyítja. Honnan van ezeknek a garantiája? vagy azokat objectiv elmerüléssel találjuk-e meg? S mégis igazak és pedig objective!

© Copyright Mikes International 2001-2006

élv-ok („lustgewährende Sache”[1], Lustursache) s a viszony tárgy és alany között élvokozásnak nevezhető („Lustcausation” Meinong Ehrenfels s.t.). A 2-dik fokon a tárgy az önfentartás elősegítője s épp ezen fentartó realis functióját átismerve s önfentartásunkra viszonyitva, nevezzük *hasznosnak*. Az eredmény nem kéjérzet többé, hanem *sikerérzetté, erőérzetté* sublimálódik, melynek az élvérzet nem mindig biztos kifejezője. Itt ennélfogva két realis valónak, a functiónak és a tárgynak, megfelelősége" az itélet substratuma (nem a subjectiv kéj) — vagyis realis viszony. Ezt az objectiv oldalt még világosabban látjuk ott, a hol mind a két viszonytag tőlünk különböző realitas vagy két külső tárgy pl. víz és növény. Az élvérzet itt teljesen hátraszorul s csak az egyezés logikai kedvérzete a mutató. Nem ezen élvérzet *miatt,* hanem az ennek *alapján* constatált objectiv *egyezés miatt* mondjuk a tárgyat hasznosnak. Mig tehát a hedonismus egészen egoistikus, az *utilismus természete az altruismus.* Azért az utilismus főerénye nem a szeretet, hanem a δικαιοσύνη (ezt követelték a reformatio korában a parasztok, ezt fejtegetik kiválóan az utilisták pl. J. Stuart Mill). Hogy élvvel jár, az rá nézve nem principale, mert a növény élve, mikor az eső felüditi, mi reánk egészen idegen, s mégis jobban tetszik a viszony, melyben a növény magát fentartja, mint az, a melyben a szárazságtól elpusztul. A dolognak ezen fokon van *haszonértéke* (Nützlichkeit). A hol a hasznot az élv szerint itélik meg, pl. Sulla, Marius, XVI. Lajos, s.t., ott az utilismusban a hedonismus nagy %-a hat még tovább. A mikor az Én magát a világkép központjául ismeri fel, szellemisége méltóságában, ott a mérték ő maga lesz ezen fokozottságában s a dolgok semmi összefüggésben nem állanak többé sem egoistikus céljainkkal sem más tárgyakkal való viszonyukban, hanem pusztán öntermészetüket mérjük a magunk nemes minőségével. Ekkor a dolog oly valami, mint mi magunk, azaz lényegiség, substantia s az alkotó részek értéke felett csak minőségük határoz. Ez esetben tehát a dolognak *önértéket* (Eigenwert) tulajdonitunk, melyet észtartalmunk alapján állapítunk meg.

Lehetne már most az élvértéket és a haszonértéket egy csoportba foglalni s mint *„okozati értéket"* oda állítani. Azonban ezzel nem nyernénk zavarnál egyebet, mert a dolog önértéke is reánk nézve csak „okozati", mivel ránk való hatása alapján jutunk rá el. Egyéb okokat ellene már a 8. §. 4. p.-nál felhoztunk; közelebb áll a Cohn által használt kéttaguság consecutiv és intensiv értékek között, melyeknek elseje az eszközi azaz hasznossági értéknek felel meg (v.ö. ugyanott). Az értékelésnek teljesen különböző természete miatt egyelőre tehát 3 értékfajban állapodunk meg: az élv-, a haszon- és az önértéknél. Mind a háromnál az index az élv, mely azonban az I-nél egyuttal a mérő is.

II. Ha azonban a *felfogási módok* álláspontjára helyezkedünk, akkor más eredményre jutunk. Akkor ugyanis azt tapasztaljuk, hogy felfogási mód csak kettő van, lévén az élvezet pusztán ontologiai eredménye a hatásnak, mely egymagában még értelmes felfogásra nem elegendő. A vezérlő formákat a 60. 61. §§.-okban az elmélkedő discursusban és a tömöritő (isoláló) intuitióban találtuk. Amaz a dolgokat relatióikban, kivált oki viszonyaikban nézi, emez a dolgokat a Samsâra áradatából kiemeli s isoláltan állitja maga elé; csupaszon, meztelenül, mindenből kihámozva, a mit más tárgy aggatott reá szépet és rutat, minden salaktól menten — aetheri finomságában s egyszerüségében szemléli az ész a maga tárgyait.

E szerint van két szempontunk. Az egyik a dolgoknak értéket tulajdonit, mint okoknak vagy pótlékoknak s ekkor az okozat szerint majd élv — majd haszonértéket kapunk. Ezt a potiori *haszonértéknek* akarjuk nevezni. A másik a dolgoknak értéket tulajdonit, mint öntéteknek, substantiáknak s azért van *önértékük vagy örök értékük.*

Meg akarom jegyezni, hogy a haszonérték és önérték terminusai itt egészen mást jelentenek, mint a közgazdaságtanban az „intrinsic worth" vagy „intrinsic value" (a mit Petty és Locke a dolgok vásárlási erejükről (a német „Kaufkraft") értettek).[2] Mert a vásárló erő ugyanannak látszik, a mit Smith A. „value in exchange"-nek nevezett, mivel szembe állitotta a „value in use" (használati érték, Nutzwerth).[3] Ezen utóbbi kettő azonban nyilván haszonértékek, miért is az „intrinsic worth" is csak gazdasági jelentésben értendő azaz az önértéktől teljesen különböző; Smith idején a gazdasági érték egyeduralma érthetővé teszi ezen fejletlenséget (v.ö. 3. §.).

III. *Az érték fajai a projectio fogalmának alapján*

Az értékelési alapirányok és felfogási formák az értéknek csak analytikus uton adják a fajait; mind a kettőben az alany csak azon értékeket állithatja fel, a melyeket észrevesz és felfoghat. Az eddigi

[1] Schuppe V. i.m. 29. l.

[2] *Zuckerkandl* R. «Zur Theorie des Preises». 64 l.

[3] *Adam Smith.* «The Wealth of Nations» 37. l. «the word *value...* has two different meanings, and sometimes expresses the *utility* of some particular object, and sometimes *the power of purchasing* other goods which the possession of that object conveys. The one may be called «*value in use*»*,* the other «*value in exchange.*»

© Copyright Mikes International 2001-2006

megállapitás tehát csak a felfogás, a receptio szempontjából tisztázta a dolgot; minthogy azonban a felfogás csak a dolgok utánképzésével érthető, ezt pedig alkotásnak ismertük fel (66. §.), — azért a teljes biztosságot csak ott érjük el, a hol ugyanazon értékfajokat az alkotó projectióból is sikerül kimutatni.

A mit mi értékes tárgynak nevezünk, az, mint ismételten hangoztattuk, nem más, mint a mi képünk. Ezt a képet a saját értelmi és érzéki functióink szövedékéül ismerjük s reconstructióval ugy találjuk keletkezőnek, hogy a lényeges vonást a kép sulypontjába vetitjük. Ily módon eleinte homályosan, később mind inkább világosodó szabatossággal functiókból álló idealis organismusnak ismerjük fel (61. §.). A mit a tömöritő felfogás ilyenül felismer, azt előbb ilyenül meg kellett alkotni; s ezen szempontból elsőbb az egész, második a rész; ez a πρότερον φύσει igazi értelme. A πρότερον πρὸς ἡμᾶς a felfogás álláspontjáról van mondva. Ez a zárt egység, melyet a projectio megalkot, a *substantia és attributumai.* Ha ezen egységet a mi functióink önértékével összemérjük, akkor annak *önértéke* derül ki számunkra.

Minthogy azonban ez egység sulypontjából tovább terjed a projiciáló erő, azért az isolált substantiák között relatiók keletkeznek. Ezen relatiók az egyik egyes egység alkotó vonásai és a másik egység tényezői között alakulnak ki; az A-ból a B-be terjed a hatás s a B vonásainak önállitását vagy segiti vagy megköti. Az A ennek okozója a B-ben s annyiban köztük causalis, illetőleg értékelési szóval: teleologiai és axiologiai relatio áll elő. Ezen relatiók kifejezése a haszon és a kár s ezen ponton beszélünk *haszonértékről.*

A projectio alapfogalmából tehát előbb az önérték nyer valóságot, mint az alkotó tényezők kivetitése, s a projectio folytatásából, ennek prolongatiójaként, ered a hasznosság. Az utánzó képezés vagy ismerés azonban a hatásokra ügyel előbb, csak később sikerül neki tömöritő intuitióval az egységet kialakitani (62. §.). Azért előbb a relatiók vonásaira lesz figyelmessé (utilista) s csak azután érti meg ezen κατὰ μέρος ismeretből az egészet és az egységet. De ezen lélektani aspectusban csak ugyanazon tény nyilvánul, mint a metaphysikaiban. A dolognak itt is csak kétféle értéke lép fel: *a haszonérték és az önérték.*

73. §. Összegezés. Nehány corollarium.

A VI. VII. Fejezet befejezéséül hadd álljon itt néhány corollarium, melyek más helyen és oldalról szerzett tényeket a mostani állaspontról deductive is igazolnak s igy fejtegetéseink helyességét bizonyitják.

A IV. Fejezettől fogva arra fordult igyekezetünk, hogy az értékelési módok fajait végső gyökerükből magyarázzuk s igy az értékfajok deductiójához a szükséges alapot megnyerjük. Igy nyertük az öntudat fejlődési fokai szerint a hedonismus, az utilismus és idealismus értékeléseit (29-35 §.) melyeknek törvényeit az V. Fejezet állitotta össze (36-54 §§.). Minthogy már most ezen értékelések a tárgyak megismerő felfogásához csatlakoznak, azért a VI. Fejezetben ezen felfogásokat közelebbről elemeztük. Azt találtuk, hogy az utilismus a discursiv értelemnek, az idealismus az intuitív észnek az értékelése; amazt a causalitas, emezt a substantialitas kategoriája vezérli (59-62 §§.). Ok és lényeg azonban az Én önfentartási formái; amaz az alkotó tevékenység formája, emez a kialakuló tartalom s mind a kettő e szerint a projectio fogalmára vezet, mint közös törzsre (63-66 §§.). Ezzel az értékelés végső eredtető pontjáig jutottunk el s a VII. Fejezetben az érték fogalmának meghatározását s fajainak megállapitását kisérlettük meg, melynek eredménye az volt, hogy az értékelés az Én önmaga feletti örömének az itélete; fajai pedig egyrészt a haszonérték, másrészt az önérték (67-72. §§.).

Van ennélfogva logikai kényszerkapocs az értékelési módok, a felfogások, a projectio stadiumai *és* az értékfajok között; s ezen kényszerüség hátrafelé mind arra is terjed ki, a mitől az értékelési módok függnek: az Én abstraháló ereje, az értelmiség fokai, ezen fokok organikus alapjai között is fennáll a kapocs. Összefoglalva tehát fennáll a szükségképeniség:

1. az érzéki centrumok, az érző Én, a hedonistikus értékelés, az egyszerü észrevét, a projectio sikeressége és a kéjérték között;

2. az értelmi centrumok, az értő Én, az utilismus, a causalis felfogás, a projectio egyetemes élete és a haszonérték között;

3. végre a legfőbb centrumok, az absolut Én, idealistikus önbecslés, tömöritő intuitio, a substantialitas és az önérték között.

Ebből folyik:

1. hogy a *hedonismusnál* a tárgynak semmiféle ismerete nem szükséges (60. §.); az *utilismus* a természettudományi felfogásra támaszkodik s annak fejlődésével együtt jár (34. §. 2.). Azért causalis és

© Copyright Mikes International 2001-2006

mechanikus alappal jár (60. §.); az *idealismus* a philosophusnak és a müvésznek a felfogását teszi fel s azért mind a két elsőt feltételezi. (61. §.).

2. A három érték ennélfogva oly logikai összefüggést mutat egymással, hogy a legfelsőbb az alsóbbakat magába felveszi, de csak mint momentumokat. Ezért *az élv minden értékelésnél mint az érték indexe szerepel*, azaz: az élv az önértéknek ismerési, de nem létoka (28. 55. §§. 57. §.). Az értékelmélet petitio principiit követ el, a mikor ezt a szerepet az élvnél félreismeri.

3. A haszonérték s vele együtt az élvérték az önérték függvényei (57. §.). Maga az élv először is csak az önfentartás jelzője (16. §.), s igy valami realitasra, az ösztönre utal. Az ösztön azonban bizonyos hiánya miatt törekszik a pótlékra s ezt pótló ereje miatt nevezi haszonnak. A haszon ennélfogva a hiánynak függője (45. §.). Nyilván való tehát, hogy a pótló tárgynak csak annyiban van értéke, a mennyiben a hiány értékes; minthogy pedig a hiány az ösztönre szól, azért a hiány értéke az ösztön értékétők függ. Az ösztön értéke azonban alkatától és minőségétől függvén, világos, hogy a dolog élvezete és *hasznos volta a hiányt érző ösztön önértékétől függ*. A hasznosság ennélfogva az önérték maga, de relatióban máshoz; *az önérték a noumenon, mely a kéjben és haszonban phaenomenonként nyilvánul*. Az önérték tehát mint *tartalom* a haszon formájában nyilvánul *s ezért a hasznosnak magának az értéke az önértéktől* függ. Pl. Miért értékes a víz? Azért, mert pl. a növény hiányát pótolja. Mikép pótolja? Ugy hogy H és O a növénynek alkatrészei. A víz pótló haszna tehát a növény értékétől nyeri a magáét; a növény önértékében rejlik tehát a pótlék hasznosságának alapja.

Az utilismus (helyesen értve s kihámozva egoistikus kéjvonásaiból) és az idealismus ugyanazon dolognak két aspectusa. A dolog maga pedig az önállitás, projectio. Az utilismus az idealismushoz ugy viszonylik, mint a mathematikai formula a gravitatio erejéhez, melynek hatását fejezi ki.

4. A hasznosság azért nem lehet ellenmondásban a nemességgel; bár lehet a nemesség és élvezés között ellenmondás. S éppen azért az *utilismus az idealismus számára heuristikus elvül szolgálhat*.

———————

© Copyright Mikes International 2001-2006

II. KÖNYV.

AZ ÉRTÉK FAJAIRÓL TÜZETESEN.

———

© Copyright Mikes International 2001-2006

74. §. Ezen könyv feladata.

Az általános értékelmélet az eddigi fejtegetéssel elérte a célját. Felderitette a becslés végbemenését a mérkőzés lélektani processusában; megtalálta a mértéket az egyes fejlődési fokokon; megállapitotta az értékelési formákat s törvényeiket általában; visszavezette az értékelést végső eredtető forrására: az Én önállitásának tudatára és talán sikerült neki az értékek főfajait, elemezve s összetéve, a haszonérték és önérték formáiban megállapitani. És azt hiszem, hogy mindazon nehézségeket, melyeket az elmélet történelmében találtunk, a mi álláspontunkról megfejteni vagy legalább megérteni sikerül annak, a ki részletes munka közben velük megbirkózni próbál.

Minden további kérdés már most csak az egyes értékdisciplinákban nyerheti feleletét. Ezen egyes értéktudományok köre és tárgya iránt azonban még mindig homályban vagyunk; sem számuk, sem tüzetes tárgyuk fogalma, sem egymás közti viszonyaik az eddigiekben még érintve nincsenek. Nem is lehetnek; mert nyilvánvaló, hogy mindezek azon környezettől függnek, melyben a haszon- és önérték megvalósulnak vagyis attól, hogy *ezen értékek az emberi munka által hányféle concret alakot öltenek?* Ezek a concret alakok ennélfogva az alkotók *céljaiban* nyernek valóságot; a hány külön cél, annyi külön tárgy s annyi külön értékdisciplina lesz állítható.

A specialis értékelmélet, mely ezen II. könyvnek tárgyát képezi, ezek után *átmenetül szolgál az egyes értékdisciplinákhoz. A* külön értéktanokban az általános értékelmélet nagy törvényei érvényüket megtartják; de a különös tartalom ezen törvényeket determinált alakba öltözteti, a mely egyrészt a külön alkotás céljában, másrészt a sajátságos alkotásnak magának specialis végbemenésében birja alapját. Igy egészen más tárgya lesz a socialis tudománynak, más a tudás, erkölcs és müvészet tanainak; de ezen elkülönültségük alapját abban kell keresni, hogy amabban a socialis haszon, emezekben az önérték alakjai teszik a *tárgyat.* S az elkülönödést azon *forma is befolyásolja,* melyben az ember ezen értékes tárgyakat megalkotja. Ez által külön tudományokba csoportosulnak, melyek concret törvényei már a valóság tapasztalatából fakadnak s azért pusztán a projectio abstract fogalmából nem nyerhetők. A különös értékelmélet ennélfogva tul megy az általános axiologián, — de nem ereszkedik bele a valóság egyes alakjaiba, a mit csak a sociologia, logika, aesthetika és moralis philosophia tehetnek.

Az ilyen fejtegetéseknek tudománytanilag a legmeszszebbre terjedő kihatásuk van. Nem kevesebbről van itt szó, mint ama végső rugók felderítéséről, melyek az ember tevékenységét a gazdasági, társadalmi (kivált nevelési) és állami, művészeti, erkölcsi és tudományos alkotásaiban előbbre hajtják. Ebből következik annak megállapitása: mik azon fundamentalis kérdések, melyek ezen egyes tanokból a feleletet várják? Melyik az uralkodó problema, melyből az egyes tanban annak részletei érthetők? Van-e ezen centralis problemák között olyan összefüggés, mely azokat a közös nagy értékterület részeivé teszi? milyen tudománytani viszony áll fenn ennélfogva az egyes tanok között? Mert kivált ezen utolsó kérdés dolgában senki sem kecsegtetheti magát azzal, hogy kielégitő fogalmazásnak birtokában van. A sociologia alapproblemáját különbözőkép állitják fel; helye a többi tudományok között bizonytalan; módszere, mely egy ideig megállapodottnak látszott, megingott; tárgyának határai bizonytalanok s részei (oekonomia, politika, jurisprudentia) közt határozott methodikus elválasztást véglegesen eszközölni még nem sikerült. Ugyanezen kavarodást látjuk az ugynevezett „normativ tudományoknál". Magát a normativ természetet sem fogadják el általánosan; elkülönitő vonásaikat az alkotás különböző actusából lehozni nem sikerült; viszonyuk egymáshoz tisztázatlan annyira, hogy pl. az aesthetika még máig sem tudja megmondani: a tartalom teszi-e széppé a tárgyat vagy a formája? miben áll a gondolat logikai értéke — azt most sem tudjuk; az erkölcstan pedig még mindig bajlódik problemákkal pl. az erényekkel és kötelességekkel, melyek nagy részt már a socialis tudományba kerültek, mely nélkülük a gazdasági s jogi intézmények fejtegetésévé zsugorodnék össze.

Senki sem érzi jobban fogyatkozásait s ezen nagy kérdések megfejtéséhez szükséges erő hiányát, mint magam. A mit ezen II. Könyvben az olvasó talál, azt legyen szives egészen igénytelen magánnézetnek tekinteni, előzetes váznak, mely a kérdéseknek inkább módszertani, mint materialis fejtegetését tartalmazza; különösen a socialis haszon fejtegetésénél érzem, hogy a részletekbe kellett volna jobban bocsátkoznom, mert most felette sovány az alak, szinte skeleton, a melyet a társadalomról rajzoltam. Több azonban nem is volt e helyen adható és nem is szükséges; ezen pontnál csak azon zavarra akartam a figyelmet forditani, mely a socialis tudomány és az erkölcstan kérdéseiben uralkodik s ha a kettőnek teljes különbözését alapjában sikerült feltárnom, akkor feladatomnak eleget tettem. Ugyanezen általánosságban kellett mozognom az önérték tanainál is, bár ott azzal vigasztalom magamat, hogy a logika ma is már exact tudomány s én reám nem szorul igazságainak megállapitásánál; az aesthetika és moralis tanainál pedig van annyi részletes ismeretem, hogy általánositásaim kihatását a részlettanokra helyesen tudjam megbecsülni.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Reményiem, hogy lesz még annyi erőm, hogy mind a kettőt rövid időn részletesen adhatom az olvasó kezébe.

75. §. A tárgy felosztása két sorozatra.

Minthogy tehát ezen könyv átmenetül szolgál, azért feladata abban áll, hogy az érték két fajánál azon determinált formákat keresse fel, melyeket azok a megvalósulásban nyernek. Feladatát ennélfogva két fejezetben fogja elérni, melyek egyike *a haszonértékek sorozatát,* másika *az önértékek sorozatát* fogja tárgyalni.

Az élvérték fajait e helyen a következő okokból mellőznünk kell. Keretén belül a fajokat csak mennyiségi vagy minőségi szempontból lehetne megállapítani. Mennyiségileg azaz erőfokilag azonban fajokat fixirozni nem lehet; a physikai erőket sem sortirozzuk a végzett munka nagysága, hanem az atomrezgés formája szerint. Az élv élvnek marad, akár nagy akár kis intensitással bir; itt tehát fajok nincsenek. Ha pedig, minőségi különbségeket állapitva meg, ugy osztanók fel, hogy van a) nyers elemi b) érzéki c) értelmi élv, akkor voltaképen már az értékelési módokat állapítanók meg; mert a nyers élvezet nyilván a hedonismus, az érzéki és értelmi az utilismus, a tisztán értelmi idealis élv az idealismus értékelésének és az ezeknek megfelelő értékfajoknak felelnének meg. Minthogy ennélfogva az élv mindenütt csak index, azért benne az értékfajok alapját keresni nem lehet s igy külön taglalása felesleges.

_____

© Copyright Mikes International 2001-2006

VIII. Fejezet.

A haszonérték sorozatáról, különösen a társas (socialis) haszonról.

76. §. Individualis (egyenes) és socialis (megtérő) haszon.

Már az V. Fejezet 2. Szakaszában szó volt a haszonértékről s ott különösen az kötötte le figyelmünket, hogy ezen értékelési forma min alapul, s miféle általános vonások jellemzik a hasznosságot? Egy helyen e célból azt is megvizsgáltuk, hogy általánosságban az egyénre nézve a tárgyak milyen hasznot hajtanak? s e célból a becslendő tárgyakat physikai, physiologiai és psychologiai hatókra osztottuk fel (45. §.). Minden tárgy hasznát pedig az általa létesített gyarapodásban észleltük, ugyhogy a physikai hatók előbb a physiologiai ösztönöknek hajtanak hasznot, a physiologiaiak a psychikaiaknak s a psychikai egyes functiók az öntét gyökérpontjának, az Énnek.[1] Igy a hasznot az öntét momentumainak kifejlődésében állónak találtuk s ezen sort felszálló haszonnak neveztük.

A tárgyak ezen hasznossága ahhoz van kötve, hogy *közvetlenül* hatnak egyes functióinkra; a táplálék belép a vérbe s a vér ismét alkotó részül hat a többi szervekbe, melyeknek középpontja az agyvelő. És ilyen közvetlen hasznot hajtani bir minden külső tárgy; ennélfogva az embertárs is. Csakhogy az embertárs hasznossága sokkal többoldalu, mint egyéb tárgyaké; mig ezek csak a *külső* alkatukkal segítenek elő, addig a társ (socius) *belsejét* is tárja fel előttünk s ennek a belsőnek erejével gazdagíthatja vagy károsíthatja saját belsőnket. Elvileg azonban a közvetlen vagy *egyenes (direct) haszon* a társnál ugyanazon törvényekhez van kötve, mint a többi tárgyaknál; képlete itt is: $H = \frac{p}{h}$ (45. §.).

Közvetlen hasznot hajthat tehát ember embernek két uton: 1. az által, hogy szervi alkatát magunkévá teszszük és 2. az által, hogy functiói közvetlenül átterjedjenek mi belénk. Ezen hatási viszony feltételez ugyan bizonyos közvetlen érintkezést a kettő között; de ez nem más, mint a mely állat és állat között is fennáll, tehát társulásra nem épül, hanem egyenesen *asocialis* és *individualis*.

1. A *szervi alkattal* az ember két tekintetben használhat társának vagy táplálékul vagy functióival. Régibb időkben az emberhus ilyenül szolgált (kannibalismus); jelenleg már csak „délicatesse", bár ma is fennáll Australia, Afrika, Amerika és Ázsia több vidékén[2]; — azért ezen physiologiai hasznot mellőzhetjük. A rabszolgaság előállásával a pillanatnyi hedonismus felett a számító utilismus jutott uralomra, mely a *functiók* hasznát a substratuménál többre teszi. Ilyen funktio azonban csak az organikus élet köréből meríttetik; *a mozgató ösztön* és *a nemi ösztön* functióit ruházzák fel a hasznossággal, miért is kezdő társadalmaknál legbecsesebbek a physikai és nemi erők (hetaerismus). A mennyiben a *Más* izomerőmet hatásosabbá teszi vagy pedig functiójával nemi célomat megvalósítani segít, annyiban van társamnak közvetlen individualis hasznossága. A becslés objectuma (S) ennélfogva a „Más" functióinak valamelyike, a melylyel közvetlenül az én functióimba pótlékul behatol.

2. Azonban a hatás directe valami idegen közegen át is terjedhet mi reánk; ilyenkor a Más megnyilvánulását azaz Énjének *prolongatióját* nevezzük hasznosnak. Értjük a prolongatio alatt mindazt, a mivel az Én a maga valóságát látható testi határain túl kitágitja. Ezen kitágulás már a *gestusokban* kezdődik, melyekben lelki tartalmát kiérzékiti; kéz, láb st. mozdulatain kívül a szem villogó pillantása már távolba vetíti a belső megindulást az aether közegén át. De leginkább nyilvánító mozdulat, gestus, a *hang*, mely a hangszervek functióját a levegő közegén át különböző erővel különböző távolra projiciálja. Ama gestusok korlátoltak és határozottak, az egyes mozdulatok csak egy indulatnak kifejezői, pl. az ököl összeszoritása, a fogvicsorítás; azért általánosan érthetők és egyformák. Ellenben a hang közege korlátlan és határozatlan; s

[1] Erre nézve mindegy, akár epigenesisnek hiszszük az Ént, akár uj külön elemet keresünk számára a világ egészében (mint például a «psychoid» gondolata *Driesch* H.-nél «Die «Seele» als element Naturfactor»).

[2] *Lombroso* «L'homme criminel» p. 52-62 (ford. Regnier et Bournet 1857).

© Copyright Mikes International 2001-2006

éppen azért alakos hangok egészen determinált értelmet képesek továbbitani, mert a közeg a functio legcsekélyebb módosulását megfelelő praecisitásban átveszi s kifejezi. A közönyös vehiculum, a hangzó szó, igy lesz értelemmel telített symbolummá s azok, kik ezen direct hatás előidézésében legügyesebbek (szónokok, papok, tanitók, költők és irók), már a vad törzseknél is, mint psychikai hasznot hajtók, nagyra becsültetnek.

Mozdulat és beszéd által áll elő a két egyes között a kifejező és befogadó közti causalis kapocs, melyben a kifejező a befogadó lelkébe beleterjed s azt hatalmába hajtja. A hatás a Másban, kezdetben, önkénytelen *utánzásban* nyer alakot (répétition, imitation — Tarde); eleinte a látáshoz, később a szógyököknél a halláshoz is látszik kötöttnek s az utánzó által közvetlenül értett és átélt lelki állapotban nyilvánul. Ily módon hatunk társunkban a szóval 1. *értelmére*; már az állatokban is a figyelmeztető és intő, a rosszaló és szerető, a csábitó és ijesztő hangok is igy hatnak. Az ember pedig először „utánozza" magában a gestust és hangot (mimesis); azután pedig „utánképezi" a hozzá kötött jelentést is, mi által egy felvilágositó szó sokkal jobban hat, mint a gestus, mert képsorokat indit meg a hallóban. Az utánzás haszna ennélfogva korlátoltabb, mert csak a mintát majmolja; ellenben az utánképzés (imitation) uj alakulásokat idéz elő a Másnak képei között s azért haszna is magasabb. És a ki az értelemre hatott, az 2. az *akaratra* is hat. Ezen hatás annál szegényesebb, minél inkább tulajdonitható az utánzásnak; a tömegek értelmetlen utánzása elementaris erővel tör ugyan ki, de értelmetlen,[1] mert csak contagium. Az utánképzésre kell törekednünk, hogy sokoldalu tevékenységre birjuk a Mást (pl. a kortesek).

Az, a kire hatottunk, ezen hasznok között választhat, de csak a vezérlő 5 szempont szerint teszi (48. §.); a milyen fejlettsége van az Énnek, olyan irányban fog hajlani a választása is. De mindenütt az önfentartás dogmája fogja vezetni, — a mint ez a hasznossági szemponttól elválaszthatatlan.

Azonban a mulékony direct hatáson kivül az ember állandó hatást is gyakorolhat társára; azzal t.i. a mi az ő prolongatióinak kivillanó sugarait állandósítja, vagyis productumaival. Ekkor a Másnak élő hatása elmarad; a hatás centruma voltaképen még mindig az, a kitől a productum eredetét vette, de directe a hatás centruma, a honnan kisugárzik, *a művében van valósággal.* Az ember ekkor társára nem directe, hanem indirecte hat; s ha a productum a közös munka eredménye, akkor ebből ő reá is háramlik a hasznosság hatása. Igy a direct haszonból indirect *megtérő haszon* lesz, az egyes által előidézett haszonból a közös munka hasznossága; az individualis, *egyéni haszon* mellé a *társas socialis haszon* sorakozik. Hasznosság ez is, mert az önfentartás sikerével mérjük; de nem interindividualis többé, mert az egyesek idegenek lehetnek egymásra, hanem socialis, mert a közös munka eredményének centralis tüzénél melegesznek mindannyian, s a mi rőzsét egyikük vagy másikuk rávetett a tűzre, annak határtalanul fokozott melegét élvezi mindegyik. Mert a productum marad, az egyes pedig távozik, csakhogy magával viszi a közös tűznek meleg sugarait. Ezen viszonyok azonban oly bonyodalmasak, hogy ősi szálaik felbontása egészen uj tudományos munkát igényel, melyet a sociologia végezni van hivatva.

Mielőtt erre áttérnénk, e § eredményeként meg kell tartanunk, hogy az ember a társnak két uton használhat 1. egyenes és 2. megtérő uton; ennélfogva a hasznossága vagy *individualis,* mely közvetlen terjed egyénről egyénre functiói és prolongatiói utján; vagy *socialis,* mely a fix alkotások utján indirecte, közvetítve és fokozott erővel sugárzik vissza magára a hasznos okozóra. Minthogy az egyenes haszon az V. Fejezet 2. Szakasz törvényei alá esik s igy azokból teljesen érthető, azért ezen Fejezetnek csak a socialis haszonnal lesz dolga

77. §. A «hatásfonatok» általános értelme.

Hogyan értendő már most a »köznek« eredete és jelentése?

Minden valóság tartalma: önállitó tevékenységében valósul meg, melyet mozgás képében fogunk fel s a mely a valónak nem külön ereje, hanem tartalmának tulajdonsága. Az ásványoknál vonzás és taszítás schemáiba szorítjuk; a vegyi elemeknél tömörülés és bomlás; az élő sejtnél a centrum sajátos választó erejében nyilvánul, növények és állatok ily módon fejlenek s tartják fenn magukat. Ezen önállitások realiter ott is vannak, a hol maga a dolog nincsen; kihatások ezek, projectiók, melyeket mi bizonyos szemlélethez kötünk (atomushoz, erőponthoz vagy akárhogyan képzeljük), de a melyek kivillannak ezen szemléleti centrum érzékelhető határain tul is. Lehet ezt pl. illatoknál az elillanó részecskék mozgására visszavezetni s igy magyarázni; de az *elillanás maga* a lényeges actio s voltaképen ez terjed a szemléleti atomusok

[1] *Gustave le Bon*. Psychologie des foules. Paris 1903. (7me éd.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

vehiculumában. A ki a valóságot erőnek gondolja, arra nézve ezen actio in distans nehézséget nem képez; a folytonos erő-substantia felvételével pedig *ezen,* csak az atomismushoz füződő, de ott is az alapban lappangó, nehézség teljesen elesik.

A dolgoknak ezen folytatódásai és kisugárzásai viszonyba hozzák azokat egymással; a dolog már az által, hogy hat, társaságba lép környezetével, melynek visszahatásait elszenvedni kénytelen. *A világegység,* ha nem is volna subtantialis, a *hatások ilyen örökös élete és hálózata,* melyet a dolgokban rejlő erők hoznak létre; s mindenki, ha gondolataira figyel, *a világegységet a kosmikus tevékenység hatásfonataiban kénytelen gondolni.* Minden kisugárzás (= önállítás) a vetítő centrumot realiter kapcsolja ahhoz, a melyre a hatása kiterjed.

Minél gazdagabb pedig a való dolog, annál többféle tartalomban fejlik ki; annyifelé viszi fonatait, a mennyi felé hatása kisugárzik. Az ember légző szervei felbontják a levegő keverékét s az oxygent magokhoz kötve a szénsavat prédára bocsátják; gyomra az anyagi táplálékot megolvasztja hatásával; lába végig tipor kövön, növényen és vizen; keze izma szétmorzsolja a követ, lebontja a hegyeket, más mederbe tereli a folyót, felturja a termékeny talajat; magához édesgeti a vadat, s megeszi vagy megsimogatja hű társa lompos bundáját s éber őrévé avatja füstös gunyhójának. Szóval: *a hol élet van, végtelen hálózat alakul a centrumok körül,* igazán a hatások és visszahatások fonadéka, melyet teljes joggal *hatásfonatoknak* nevezhetünk. Se e hálózat nem áll üres képzetekből, hanem *realitásokból*, valamint realitas a vonzó erő, mely a Nap körül ragadja a bolygókat. Molecularis mozgások alakjában terjednek el a centrumból, hangokban, fénysugarakban, delejes és villamos áramokban tör ki a lényeges s átfutva a közegen magára vonja a lelkes lények visszahatását, figyelmét.

Az ember is ilyen centralis erőforrás. *A mit tesz és mond, vetület mind, — Énjének projectiója*. Valóság az érzelme, érzékletei, vágyai és gondolatai, mik mozgató szervei által is projiciálódnak a környezetbe: írásban, márványban, színben, kőromokban, futva tünő szavakban nyer maradandó vagy muló kifejezést, — de realitásuk kétségbevonhatatlan tény.

78. §. Az egyes ember «projectumai» és «ejectumai»

Kövessük ezt a processust tüzetesebben az isolált ember tevékenységében. A mennyi tartalom az öntétben idealiter összeszorul,[1] mindaz megvalósulni, azaz kifejlődni s kialakulni törekszik. Már az embryo kifejlése határozott törvények uralma alatt végbemenő önprojectio (v.ö. 62. §.); az ujszülött növekedés ennek csak folytatása s legtováb fejlő része, az agyvelő, az öntét erejének végső részletekig való tagosodása. Ezen testi szervek ennélfogva máris az öntét realis projectiói, s a bennök megvalósult erő a functiókban nyeri tovább valósulását. A „functiók" ennélfogva természetük szerint térbeli megnyulásra törekesznek, — anyagi határaikon tul terjednek, prolongálódnak. Az öntétre nézve ennélfogva a „*functio*" az elsőfoku projectio; ellenben ezen megnyulás, *prolongatio*, mint a functio folytatólagos projectiója, az öntétre nézve másodfoku projectiót képez. Az, a mit az öntét a kerületén tul projiciál, az reá nézve tárgy, külső valóság; s ez a functiók önértéke szerint különböző lesz.[2]

Igy pl. a légző szervek functiója a levegő átalakulását eredményezi, — ez a prolongatiója; a mozgató szervek ezen mozgásukat idegen realitásra viszik át, — ez az ő okozatuk = prolongatiójuk. Ezen kettő homogen ösztönökből eredve, homogen prolongatiókat mutat; mozgás mindenkor csak mozgás, bármilyen differentiák álljanak elő tér és idő dolgában, azaz gyorsaságra és irányra nézve, benne. Ellenben differentiált tartalommal biró functiók prolongatiói is különödött jelentést fognak mutatni.

Az érzékek functióit az ingerek ereje szerint távolba vetitjük. Mikor a tárgyakon tapintási, szaglási tulajdonságokat, izeket, hangokat és színeket észlelünk, akkor saját projectumainkkal, prolongatióinkkal vesszük körül magunkat. Mikor ezeket a vonásokat egységekbe tömöritjük s térben elrendezzük, akkor magunk alkotásai között sétálunk azaz hatásfonataink ránk nézve valóságot nyernek; lehet hogy ezt más nem veszi észre, de magunk látjuk s érezzük valóságukat. Van módunk arra is, hogy ezen belső idealis élményeinket érzékileg és anyagilag is fixirozzuk; valamint a botban és kőben a mozgató idegek rezgését prolongáljuk, ugy kiszélesbitjük látási képeinket a színekben, hallásunkat a hangokban, gondolatainkat a szavakban. Ezen érzéki valóságok a mi belsőnknek formáját öltik magukra, s ez által mások számára is

[1] Ismételve kérem a szives olvasót ezen mű II. Része 7-10 §§-nak olvasására.

[2] A projectio gondolata már a *Sâmkhya* rendszerben található. Az érzéki szervek functióit («vrtti») e tan szerint «a szerv kifelé való növése» («Serpana») képében akarták megérteni. v.ö. I Rich. Die Sâmkhya Philosophie. 1894 p 259.

© Copyright Mikes International 2001-2006

észrevehetőkké válnak lelkünk idealis izgalmai. Minden művészi alkotás nem egyéb, mint belsőnk prolongatiója, átvitele az érzéki formába; s hogy mindez valóság, annak bizonysága a Más, az, hogy Más is megérti képeinket, szobrainkat, szavainkat.

S valamint érzéki functióink, ugy érzelmeink és gondolataink is projiciálódnak; ép ugy érzéki formában, mint maguk az érzékek, kivált hangokban (zene és szó). Gondolatainkat ezek nélkül is projiciálhatjuk. Képeinket fejünkben associáljuk s a mint azok belül elrendezkednek, ugy sorozzuk egymás mellé a valóságban; associatióink realis formája azon világkép, melynek keretében életünk lefolyik. Mindezekben a fejünk centralis pontjából eredő projectiókat kell tehát látnunk; az ember belseje nyilvánul azzal, hogy fejünkből kihelyezzük azaz *kifejezésben*. A hol érzéki közeg nélkül tesszük ki, ott tudásunk temploma épül fel; a hol érzéki formát adunk nekik, ott művészi alkotásokat teremtünk. De lényege mégis az, hogy minden önállitásunk az öntét önaffirmatiója = projectiója = prolongatiója; kitágulás a környezetbe. A hol és merre ezen prolongatio kiterjed, ott mindenhol van és *hat* az egyes öntét.

Az ember önállítása tehát annyi irányban megy végbe, a mennyiféle tartalom rejlik öntétében. *Nyilvánulása a belsőnek kifejezése;* a kifejezés fixirozása az emberi tevékenység *productuma.* Ezen kifejezés nélkül az idegen tárgyak csak saját magukat jelentik; a mi vetítésünk ad nekik értelmet és *uj* jelentést, e nélkül, functiónktól elszakitva, csak vasak, fák, kövek, állatok, miknek jelentését csak az tudja, a ki célgondolatukat beléjük projiciálja (pl. sokszor az archaeologusok ingeniuma).

Ezek alapján tehát mondhatjuk, hogy az emberi öntét minden része önprojectió utján valósul meg, még pedig először a functióknak megfelelő organumokban, azután ezen functiók prolongatióiban, a melyek az illető szerven át a functió tartalmát érzékitik *azaz a functiót kifejezik,* a másban állandósitják, — a mely más ennyiben az Én *productuma.* Ez a kifejező közeg mindig az Éntől különböző más; a módosítás azonban, mely vele történik, mindig az Énnek projectiója. Ennek folytán az Én önállítása számára ezen más az eszköz, a vehiculum, mely az illető functiónak organumát alakilag is utánozza vagy pedig csak a functio tevékenységét fogadja be s elválaszthatatlanul egygyé olvad vele. Igy pl. a mozgató ösztön egyszerüen megnyulik a botban, melylyel a kezet megtoldjuk distantialiter; idővel azonban ezen bot formailag is magára veszi a kéz alakját s keletkeznek a primitiv eszközök, melyeknek „embryóit a kő és az ág képezik".[1] Ilyen kifejezést találunk a taglejtésben, mely az Én izgalmait kiséri; igy projiciálódnak gondolataink és képeink szinekben, márványban, hangokban az izmok közvetítésével. Legtökéletesebb kifejezési mód pedig a *beszéd,* melynek homogen anyagában a lélek ezernyi megrezgése ugy nyilvánul, hogy a levegő hullámzása a gégefő rezgését neki megfelelő való formába önti s ezen külsővel elválaszthatlanul *jelentő szóvá* olvad össze. A szavak leirása s bármilyen más technikai fixirozása nem egyéb, mint a projectumok ismételt projiciálása.

79. §. A faji ösztön mint a család *fennállásának* alapfeltétele.

Mindezen projectiók, ha állandó anyagban mint annak módositásai mintegy megmerevednek, az ember állandó alkotásait, productumait képezik; de ezek már caput mortuumok; az élet addig tart, a mig az Én projectiója kisugárzik a Másra. Mindezekben az egyesnek önfentartásával van dolgunk *s azért az isolált embertől erednek;* ha pedig ez örök álomra lehunyja a szemét, az egész hatásszövedék elenyészik, eltünik s csak a caput mortuumok jeleznék ideig-óráig egykori existentiáját.

Ha a világon csak férfiak volnának, akkor köztük is keletkeznének hatásfonatok, melyek a társulást igen különödött formájában is mutatnák. Rokon vonzalom és alkalmilag a vad harag és gyűlölet kifakadásai helyet foglalnának köztük; a félelem összeterelné párokká, nyájakká, rajokká, csordákká; a sympathia, mint

[1] A gondolatot *Kapp Ernő* munkája mint «Organprojection»-t már 1877-ben hirdettese s részletezte: *„Grundlinien der Phil. der Technik"* c. művében E szerint már a bot maga a karnak utánzata, a kő az ököl kibővülése, kő és bot egysége az ököl és kar egységét folytatja, mintegy az egész karnak utánzata; a véső az emberi körmöt, a véső furó az ujjakat, a kampó az ujj görbülését, a csésze a tenyeret utánozza s a kard, lándzsa, evező, ásó, kapa, gereblye, szántó vas, a rajzoló vessző (stilus) a kar és ujjak utánzatai. Hogy aztán az ember az egyes gépekben ismét maga organumait utánozza, pl. a camera obscurában a szemet, a zongorában a Corti-féle iveket, a vashidakban a csontok alkatát, az orgonában a beszédszerveket, a szivattyúban a szivet, — ezt Kapp igen elmésen emeli ki, figyelmeztetve azon nemtudatos biztosságra, mely a technika ezen formatióiban nyilatkozik. Ezen gondolatot Wundt is fogadja el. (*Völkerpsychologie.* II. Band Mythus u Religion. I. Teil. (1905.) p. 205.). Magát ezen munkát, lélektani tisztasága és rendkivül gaidag tartalma miatt, szerettem volna felhasználni; de sajnálatomra oly későn jutott a kezembe, hogy tanulságait többé nem értékesíthettem.

© Copyright Mikes International 2001-2006

tömegvonzás össze is tartaná őket, valamint a sziklatömbök részeit az adhaesio és cohaesio. De ha az egyik elhalna, a hatássugarak meggyérülnének, a fonatok meglazulnának; egyesek pótolhatatlan ürt hagynának maguk után s ha az utolsó férfiú szemét lehunyná, az egész hálózat eltünnék a Föld hátáról. *Ennek az eshetőségnek kikerülésére az egyetlen ut a család.* A család ennélfogva a társadalom *előállására* nézve nem nélkülözhetetlen; de *fennállásának fundamentalis feltétele* s azért a társadalomra nézve oly fontos hasznosságu momentum, mint a physikai hatók haszna az organikus élet számára (v.ö. 48. §.).

A családi élettől azonban egészen független a társadalomnak egy igen nevezetes ténye és fogalma: a *tulajdon* fogalma. Tulajdona van az isolált embernek is; tudatossá azonban ezen tulajdon csak a családban lesz s ennélfogva ott kivánjuk maga helyén kifejteni (80. §.). Mostani teendőnk abban áll, hogy a családnak fundamentumait metaphysikai voltukban felmutassuk.

A családnak fundamentumát mindenkor a *faji ösztön* fogalmában állapitották meg. Mystikus temészetébe ezen ösztön csak akkor enged bepillantást, ha functióját működése lefolyásában megvizsgáljuk s rokon formákkal összehasonlítjuk.

A faji ösztön természete a szaporodásban nyilvánul. A szaporodás azonban physiologiailag a táplálkozás eredménye. Haeckel Ernő müvében[1] a Protomyxa Aurantiaca (egy monerafaj, mely monogonia utján szaporodik) szaporodásának szines táblája egész kézzelfoghatóan bizonyitja ezen tételét: „dass der Vorgang der Fortpflanzung weiter Nichts ist, als ein Wachsthum des Organismus über sein individuelles Mass hinaus". A növés szaporodássá azáltal lesz, hogy az anyaszervezet a táplálékot a maga másának létesítésére forditja, — azaz nemcsak a maga egyes szerveit őrzi meg realitásukban, hanem *egész organikus formáját* megismétli — és ezt a Mást, a petében, magától ellöki vagyis mintegy lecsipi az anyaszervezettől. A szaporodás ennélfogva nem reproductio, mint a szerveknek, pl. a rák ollóinak helyreállitása táplálkozás által, — hanem *productio,* az egész öntétnek uj alakban való projiciálása. Annyiban nézetem szerint nem kerül egyszerüen a „táplálkozás" fogalma alá; nem is érthető az egyes öntét fogalmából; amely csak önmagát tarthatja fenn, magától különbözőt azonban létrehozni nem képes. A nemzésnél ennélfogva az individualis physiologia csak látszólag magyaráz; ahhoz, hogy az anyaszervezetben a vele teljesen, minden organikus vonásban egyező önálló Más alakuljon, ahhoz nem elegendő a táplálkozás, ahhoz szükséges az egész öntétnek megismétlése, az anyaszervezet önteremtése, — a mi annak egészen érthetetlen hatalmat tulajdonítana. A faji ösztön ennélfogva az egyesben mindig irrationalis maradék, azaz olyan tényező, melyet az egyesnek önállításából magyarázni nem lehet.

Azonban ezen nyilván vis major érvényesülése az individuum szervezetéhez és igy önállításához van kötve. Ez annak bizonysága, hogy magában az egyesben él és hatalmas olyas valami, a minek projiciáló ereje a mienket felülmulja. *S éppen ez a mystikum az, a mi a faji ösztön titokzatos természetét képezi.* Az anyaszervezetben van elég erő, hogy magát fentartsa s ezt teszi táplálkozás által; de *hogy magát egy másban ismételje,* s erre kényszerítést is érezzen, — az túlmegy az individuum fogalmán. A mikroskopium szemléleti adatai csak töredékes részletek, melyeket magasabb gondolattal kell megtoldani, hogy érthetők legyenek. A sejt megoszlása nyilván az önfentartás ellenkezője. Addig, a mig gyarapszik, a táplálkozás az egyes sejtet megtartja és kifejti; a mikor azonban a sejt túltengése folytán uj sejtekre válik meg, akkor nyilván nem *ő* tartja fenn magát, hanem *más* valami lép helyébe, a mi *az ő rovására* érvényesíti magát. A női testben képződik a pete, s az anyaélet nedvéből táplálkozik; de a pete többé nem maga az anya, nem egyszerü sejt, hanem uj organismus, melyet az anyatest, ha az *ő* önfentartására célozna, nem lökne el magától. Hogy ellöki, az bizonyítéka annak, hogy nem *ő* löki el, hanem egy rá nézve idegen hatalom eszközli; a bizonyság az, hogy a túltermékenység nem válik az asszony javára, hanem elfonynyasztja és elhervasztja individualis alkatát. A szaporodásnál ennélfogva az egyes csak átmeneti pont, melyet a felette álló hatalom megrendít, elragad s fájdalmas epedéseért a legmagasabb erőfoku kéjjel kárpótol.

A faji szerelem metaphysikája tehát az egyesen tul utal, a mint azt Schopenhauer igen jól látta. A Mást produkálni csak a mindnyájunkban közös erő birja; a sejt, ha *önerejéből* tudna más sejtet létesíteni, magát is teremthetné s nagyobb művész volna, mint az emberi szellem, mely minden genialitása mellett is csak magát fejti ki alkotásaiban, de *élő szellemet,* magához hasonlót, nem produkálhat ismét. A ki ezen magasabb tényezőt az egyesben nem hajlandó elismerni, hanem mindent az egyesnek önállitásából vél érthetni, az vagy azt kénytelen gondolni, hogy az anyaszervezetben uj szervezeteknek, uj másoknak telepét birja, — vagy pedig az anyaszervezetben oly okot lát, mely kisebb az okozatánál. Az első esetben azonban a telep előállását meg nem fejtheti; az utóbbiban a creatio ex nihilo oknélküliségébe bonyolódik.

A szaporodás ennélfogva nem azonos a táplálkozással, nem is érthető annak productumául; a táplálkozás csak inger a szaporodás számára. Igy fogva fel a dolgot, a tényeket a valóságnak megfelelően

[1] *Emst Haeckel,* Schöpfungsgeschichte 4. Aufl 168. l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

soroljuk fel s ha van is köztük X, melyet nem értünk, — de a problema felállitását legalább helyesen végeztük. Ekkor érthető mindenek előtt a kényszerítő erő, a melylyel ezen ösztön fellép. Mert addig, a mig az anyaszervezet meg nem érett, azaz minden résztétében ki nem fejlett, az ösztön szunyadó állapotban van; nyugtalanit, de nem zavar. A mikor azonban megérett, akkor ezen metaphysikai hiány psychologiaivá lesz (43. §.); az X projiciálni akarja az egész öntétet s izgalomba hozza, felkavarja annak minden izecskéjét. Homályos epedés keletkezik a hiányból, tárgytalan vágy, zaklató kivánság szállja meg az egész öntétet, testileg lelkileg átalakitja s nem nyugszik, mig célját, a Mást, meg nem valósítja. Kis kutyák, macskák, örökbe fogadás, imádság és önsanyargatás itt nem segit; mind ezek *álpótlékokul* bizonyulnak.[1] A Más csak az ember képmásában érhető el, ebben a képmásban projiciálja magát az egész öntét; s mivel az ő projectiójához van kötve, azért önfentartási actusnak nevezi méltán. Önmagát is tartja fenn, *saját* metaphysikal hiányát is pótolja, a mikor nemzéshez fog; s voltaképen még sem ő az, a ki itt projiciál, hanem a lappangó felsőbb hatalom.

Az ember teljes fogalmához, ideájához, ennélfogva a Más is tartozik; valamint a táplálkozás egyéni actus, ugy a nemzés is az. Az ember önmagát fentartja, mikor testi, lelki factorait (résztéteit) kifejti; ezen factorok közé tartozik a maga Másа is s azért önmagát tartja fenn, mikor Mást nemz. Az ember ennnélfogva természet által hajtatik a Máshoz; s mivel ezen Más csak az ivarok egyesüléséből eredhet, azért a metaphysikai hiány a szerelmi hiányérzet psychologiai formájában lép fel. Természetnél fogva tehát, ha magát teljesen fenn akarja tartani, a Másra van utalva, mint hiány a pótlékra; ilyen értelemben az ember tényleg ζῶον συνδυαστικόν. *Mikor magát tartja fenn, a Mást valósítja meg* (a felsőbb erő projectiójával); *vagyis a faji ösztön formája egoistikus, tartalma azonban a Más s azért altruistikus.*

Az ember önfentartása azonban projectio, megnyulás magának határán túl is. Igy vonzódik lényegszerü szükségességgel a nő a férfiúhoz, azaz mindegyik magán túl; a vonzalom productuma, *a gyermek ennélfogva a szülők vetülete, prolongatiója.* Ezen prolongatio a család örök életének feltétele; a kidőlt egyest az uj Más helyettesíti s az első után keletkezett ürt a hálózatban az ujszülött pótolja, a kihez a szülők nevelés által azon szálakat füzik, melyeket az elhaltnak távozása széttépett.

80. §. A család közös céljai és légköre.

Amennyiben már most a faji ösztön a társulás állandóságának alapja, — annyiban rokon természetü a *társas* (socialis) ösztönnel. De a társas ösztön ennek sajátságos modificatiója, melyet világosan kell látnunk, nehogy a családot és a társadalmat összezavarjuk. A család ugyanis természeti és physiologiai productum; *a társadalom azonban több ennél.* A hím és nőstény fonatokat vonhatnak egymás között a physiologiai actus céljából („párosulnak"), de az actus után szétválnak; igen sok állatnál ez a formája,[2] bár a nőstyént rendesen az ösztön tovább is köti a magzathoz, mint prolongatiójához. Ezen fonatok anya és magzat között oly erősek, hogy egymásnak szinte reciprok *tulajdonává* válnak, a mint a magzatok okozta kinzások és az anyák kifáraszthatatlan türelme bizonyítják. Az azonban, a mi ezen „couple"-t családdá teszi, nem a substantiáknak, hanem a psychikai functiófonatok közössége s azért Espinas a „famille" alatt „un organisme moral"-t ért, a mit helyesebben „psychikai organismusnak" nevezhetett volna[3].

A him és nő vonzalma ugyanis nem szünteti meg az isolált férfiak között is létesülő hatásfonatokat, hanem csak uj fonalat visz a szövedékbe. Eltekintve a gyermektől, férfi és nő között ugyanoly fonatok állhatnak elő, mint férfi és férfi között (79. §. elején); annyiféle tartalmuk lesz, a hányféle hiányt pótolni képesek egymásban s mindezen fonatok a *kifejezés* utján keletkeznek. De mindezen fonatok hordozója az egyesnek önfentartása; hisz csak ebből prolongálódnak s ép azért linearis, egyvonalu az irányuk. A gyermek azonban uj centrumot képvisel; ezentúl ebbe futnak össze a projectiók szálai s *közös cél* erősíti meg az önzés könnyen szakadó fonalait. Mig tehát eleinte a két ember, minden isolatio mellett is, egy magasabb rendü egységet képez, melynek két centruma van (férfi és nő), mint a kettős csillagoknak, s egymás körül keringenek, — addig a gyermekben megvalósul a közös centrum, s igy a családban előáll az első ethikai rendszer. Ezen ethikai rendszer uj tagokkal megbővülhet, de mindig a közös érdek tartja össze s ezen közös célok kitágulása tágitja ki az egyesnek határait is.

[1] v.ö. e mű II. 37 §.

[2] Espinas. Des sociétés animales 172. l.

[3] Ugyanaz 171. l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A családban tehát *egyes, kölcsönös* és *közös* célok szerepelnek, vagyis az eredetileg önző célból a társulás folytán kölcsönös, a gyermek által pedig ezekből közös célok származnak. Mindenik a maga táplálkozását, mozgását, faji kielégitését kivánja (önző célok); de férfi és nő egymás egészségére, erejére, külső megjelenésére, szépségére is gondot forditanak (kölcsönös célok önző alapon); a mikor a gyermek megszületett, ennek a fentartása lesz a cél s apa- és anyaállat a fészekbe felváltva hozzák a táplálékot a magzatnak (közös célok). Ha uj gyermek jön, a régi társulatnak ez képezi uj közös centrumát, uj közös célját, annak fentartása, őrzése vezeti a tagokat közös actióra (összeműködés, cooperatio). A régi tagok saját hiányaik pótlási módját az uj tag hiányainak pótlásában is követik, mi által bizonyos családi *hagyomány* képződik (traditio) a *megszokás* (usus) alapján. Közösen szerzik a gyermek ápolásához szükséges eszközöket; közösen vágnak s gyüjtenek fát, faragnak eszközöket, közösen vadásznak és szelídítenek állatokat, közösen gyüjtik a bogyókat és mívelik a földet.

A család három tagját eleinte pusztán a physiologiai hiány hozza és tartja össze; hím és nő ennek nyomása alatt közelednek egymáshoz. A gyermekhez is első sorban ez vonzza; saját magukat prolongálják bennök s azért projectiójuk iránya megnyugvó célpontot csakis benne találhat. A gyermeket *tulajdonukul* kezelik s önszeretetüket elégitik ki ápolásával. A szülői szeretet ezen önző praemoralis alapját az mutatja, hogy a szülő hiányai szerint bánik a magzattal; kiteszi, felfalja vagy becézi, kénye szerint. De ezen egyirányu vonzalmat hamar keresztezi a magzat reactiója; sirással és kapálózással fejezi ki hiányait s e kifejezéssel az ő hatásköréhez köti a szülőt. Eleinte csak alkalmatlansággal érvényesül; csak aztán kelti fel gyámoltalansága a szánalmat, melyet a megszokás szerető vonzalommá erősít s minél sürübb ezen kölcsönhatások hálózata, annál erősebbekké lesznek a fonalak, melyek egymáshoz kötik s ezek képezik azon *való,* nem metaphorikus, családi légkört, a mely a családtagok lelkeit, mint szellemi imponderabile táplálja. Vad önzés kifakadásai, erőszakos vonzalom a kisded iránt s gyengéd szánalom az egyik oldalon, fakadó és fesledező bizalom a másikon — ezek a családi légkör primitiv elemei.

81. §. Patriarchalis tagoltság. A tulajdon kérdése.

A közös célok, mint láttuk, *közös eljárási módot* is teremnek. Ezen eljárási mód kiinduló pontja az, a kiben a legtöbb tapasztalat állapodott meg, tehát az *öregek.* Minthogy pedig ezek az apák, azért ők képezik a család közös inditó középpontját, a melynek közös célpontja a gyermek és igy a család fentartása. Patriarchalis korban ennélfogva az értelem kezd vezérelni s *igy a patriarcha teljesen utilistikus alak.* Csak ő előtte áll világosan a cooperatio célja; ő határozza meg ennélfogva az eszközöket, melyek e célra vezetnek. A rendezetlen és kapkodó, primitiv, reflexszerü actiókból — rendezett, tervszerű, az egyes találékonysága által bővülő életközösség (οἰκονομία) áll elő, beosztott és terv szerint haladó összeműködés. Minthogy pedig a szükségletek egyformák, mert egyforma ösztöni hiányokból erednek, azért a *közös szükségletek* állanak előtérben; a közös érdek köti ennélfogva egymáshoz a család tagjait s e célok megvalósítása soha sem megy végbe *egynek* feje szerint, hanem kölcsönös projectio utján módositják az egyesnek tervezését s az erők ezen eredőjében rakódik le az egyes családok *közös érdekeinek rétege.* A magán érdek a primitív családban ennélfogva nem érvényesül, csak az egyének differenziálódása után léphet előtérbe.

A családban ennélfogva a birtok közös („semstvo"), közös tulajdon. De a *tulajdon fogalma megelőzi a családot*, azt minden tagja már belehozza a családi kötelékbe.

Minden egyes (individuum) ugyanis önmagát fentartja; ezen önfentartás a testi határon tul is terjed s ott, a hol ellenállásra talál, „munkának" nevezzük. A munka tehát nyomokat hagy az ellenálló tárgyon, az egyesnek nyomait; az egyes pedig addig terjed, a meddig munkája nyomai. A megmunkált tárgyon önmagát találja, beléterjed egy részletével s megérzi, mint önmagát. Az alkotó ennélfogva az alkotással egybetartozik s mint magához, ugy vonzódik hozzá; azért *sajátja, mert ő maga él benne*. Eredetileg ösztönszerű vonzalom köti hozzá; az állat és prédája egységet képeznek, a növény és tápláléka is csak physikai erőszakkal választható el egymástól. Ezen *vonzalom a tulajdon természetes alapja*.

Minthogy már most a munka = projectio, a tulajdon pedig a munkára épül fel azért a tulajdon a projectióval és igy az önfentartással elválaszthatatlanul összefügg. ***Egyetemes világtörvény az, hogy a hova hatok, oda vonzódom, oda ragadok, s a meddig ott vagyok, addig enyém a productum. Én magamat tartom fenn, mikor egyszer elfoglalt helyemet el nem hagyom.*** Tulajdonom mind az, a mit magam projiciáltam s lefoglaltam; a Föld munkája és termése az enyém, az idomitott és szeliditett állat, a plántáltam növény, a gyermek is az enyém (enyém akkor is, ha tőlem elszakad, addig a míg én nem szakadok el tőle). La propriété c'est le vol — tehát oxymoron, de nem igazság.

© Copyright Mikes International 2001-2006

82. §. Az alkotó és védő intézmények és kibővüléseik. Az alkotmány.

A közös célok közös szükségletekből eredtek s közös módon keresik elérésüket, a mely mód előállása a családban az *utánzás* alapján érthető meg. *Az utánzás azon tényező, mely a tulajdon megőrzésére és védelmére vonatkozó közös actiókat is állandósítja a családban.*

Az egyes családok egyforma tevékenységeknek köszönvén lételüket, mindenütt *ugyanazon* őscélok, valamint ezekre irányuló azonos kielégítési módok állanak elő. Ezen fixirozott kielégitési módok teszik a társadalmakban azt, a mit *intézményeknek* (institutióknak) nevezünk. Ezen célok: 1. a tagok táplálkozása és 2. szabad mozgása 3. a család prolongatiója 4. az értelmi eszközök (érzékek, gondolatok) élesitése és ápolása. Ha a családok összeolvadnak s nemzetséggé (gens) lesznek, az ősczélok nem változnak, az intézmények is csak ezen ősformákban állapodnak meg; mindenütt az önfentartást positive eszközlő tevékenységi módok vagyis az *alkotó intézmények* (constitutiv inst.) lépnek fel. A hol azonban a családok külön válnak a gensen belül vagy a gensek között megoszlás áll elő, ott ezen positiv institutiókhoz a tulajdon megőrzése uj negativ institutiókat hoz létre, melyeket *védő intézményeknek* nevezünk. *A védő intézmények természetes forrása a közös célok felállitása és ismételt projectiója.* Minden, a mi ezen szokás megismétlését előmozdítja, mint a projectiót elősegitő eszköz ezen védő complexusba beleilleszkedik. Tartozik ide: a reflexmozdulattól kezdve a tervszerü és öntudatos intézésig mindaz, a mi a projectio előmozdítására használtatott. Mert a védelem nem egyéb, mint a projectio szabadságának garantiája. Azért a védelem eleinte egészen öntudatlan reactio (egyszerü és összetett reflex); később érzelmek vezérlik, de alkalomhoz kötve marad (a bosszú); azután egyes célokra értelmesen szervezzük (honvédelem); végre áttekintő értelemnek s messzire, a társas élet minden irányára kiterjeszkedő terv szerint fixirozzuk a határokat, melyek között az egyéni functiók s azoknak prolongált társas alkotásai mozoghatnak vagyis *jogi szervezetet* adunk a társadalom minden functiójának. *A jogi szervezet ennélfogva az első védelmi reflexnek fejleménye, melyet az értelem pontos fogalmazásban fixirozott; azért a jogi rend a társadalom minden ágára terjed ki.*

A védelmi intézmények tehát mind az egyéni projiciáló functióra épülnek; a mit projiciálni kénytelenek vagyunk s törekszünk, ahhoz ősi *jogunk* is van. Ezen ősi vágyban rejlik a *jognak alapja*; csakis *ezen ősi vágyon épül fel a jogi rend*. Mint állami intézmény pedig ezen institutio: 1. *fixirozó*, a törvényhozás 2. *végrehajtó*, mint a) itélkező — *birói* és b) mint kényszeritő — *karhatalom*. Ezeknek hasznossági mérlegelése a politika teendője. A védő intézmények amazoknak biztositékai, *garantiái*. Azon intézmény pedig, mely a külsőben is képes megvédeni a tulajdont és az alkotó intézményeket, az ultima ratio, mindenkor a *fegyveres erő*. Azért nevetséges „államok" azok, a melyek a hadsereget teljesen az uralkodó kezére bizzák; mert ezzel összes garantiáikat egy ember önkényének szolgáltatják ki. Az angol alkotmány biztositéka éppen az volt, hogy ezt elkerülte.

Az alapintézmények schemáját a törzsek érintkezése és egyesülése államokká kibőviti ugyan, de lényegén nem változtat. Ezen kibővülés történelmi menetét nem szükséges itt vázolni; célunkra teljesen elegendő, ha az intézmények egyes törzsökeiből kisarjadzó főágakat röviden jelezzük.

A) *Az alkotó intézmények kibővülése.* Az alkotó intézmények a közös célok szerint I. gazdaságiak II. házassági III. nevelő intézmények.

I. *A gazdasági intézmények* azon eljárások fixirozásából erednek, melyeket az egyes és a család a táplálék minden fajának megszerzésénél követett. Az ősi stadiumban a vadászat és gyümölcsszedés formájában lép fel. A mint az állatok domestikatiója kezdődött 1. a *vadászat* mellett feltűnik az *állattenyésztés* 2. a gyümölcsszedés mellett a *földmivelés* általában, tehát az is, a mely az ásványokra terjed ki (bányászat).

3. A szűkebb értelemben vett *gazdálkodáshoz*, a nyerstermelőhöz hamar csatlakozott a nyers anyagot feldolgozó *ipar*. Eleinte házi ipar formájában, később mindinkább elvált a termelőtől s különböző ösztönök szerint idomitotta a nyers termékeket (az iparos fajok). Az iparoshoz csatlakozik 4. a *szállitó* és *kereskedő*, valamint a forgalmi intézmények minden sorozata.

Mindezen intézmények az értelem fejlődő erejét is felhasználják, mi által fejlődésük utilistikus irányban végtelen átalakulásokon ment át, — a *technika* vivmányai, — a nélkül, hogy az emberi idea által előre megszabott *ősi* irányokat kibővitette volna. Most is a gazdasági intézmények a termelés, átalakitás és szállítás irányában mozognak.

II. A *házassági intézmények* mind arra fordulnak, a mi a faj biztos szaporitására és physiologiai nemesitésére irányul, tehát: leánynézés és leánykérés, a frigy megkötése és consummálása, a szülők és

© Copyright Mikes International 2001-2006

gyermekek közti viszonyok. Endo- és exogamia, polygamia és monogamia s.t. csak utilistikus tekintetben nyertek befolyást és átalakulást az emberiség történelmében.

III. A *nevelő* vagy *iskolai intézmények* legelőször a gyermek physikai *ápolására* céloznak, azután lassanként *lelki ápolását* tüzték ki célokul. Ennek alaprészét (a schola materna) a család érettebb tagjai végzik, — minél a vezérlő módszer az *utánzás*, a melynek psychologiáját Baldwin (emlitett müve) részletesen próbálta; csak azután lett az eljárás iskolaivá, a mikor a tudás fája szélesre nőtt s akkor a kezdetleges módot a *paedagogia* kezdte a köznapi élet szükségletein *felül* álló értelmi célok szempontjából szabályozni.

B) Ezen igy megalkotott intézményeket a *védelem* két módon őrzi meg. 1. A *jogi intézmények* a kipróbált hasznosságu irányokat fixirozzák; hasznosság nélkül nem szükség az intézményt védeni. A mint azonban a haszon nyilvánvalóvá lesz, *büntetést* szabtak az áthágóra, hogy a hasznos határokon belül megtartsák. És ennek érvényesítésére 2. a fegyveres hatalom szervezése lett szükségessé; a *katonai intézmények* a jog által megvont határok fentartására szolgálnak s ezenkivül positiv tartalommal nem birnak.

Az intézmények elrendezése azon formában, hogy az *egyesnek haszna* valamennyi másnak haszna mellett lehetőleg el legyen érve, képezi azt, a mit *alkotmánynak* (constitutio) nevezünk. Minthogy ez már az értelem tervező erejétől függ, azért ennek fejtegetése a sociologia keretébe tartozik s itt elegendő az értelmének jelzése is.

83. §. A társadalom mint élő lelkek functióinak projiciált rendezett hálózata.

És most vonjuk le a 77-82. §§-ok tanulságait, a melyek kedvéért mindezeket a viszonyokat vázoltuk. *Minek kell a társadalmat tekinteni?*

A felelet azt fogja eldönteni; 1. valóság-e a társadalom vagy csak az egyesnek fejében tükröződő kép? 2. élő vagy élettelen-e ez a valóság? A sociologiai vélemények nagy eltérése miatt[1] szükséges volt a positiv tényeket felsorolni, hogy a kérdésekre felelhessünk.

1. A mi fejtegetéseink értelmében a társadalom nem az egyes lelkében alakult kép, hanem szellemi valóság. Az önfentartás actusai vagy a projectiók és ezeknek prolongatiói képezik annak a hálózatnak realis szálait (77. 78. §§.); ezek veszik körül az egyest s kifejezés utján huzódnak az egyeseket elválasztó közökön át egyikről a másikhoz (78. §.). De ezen szálak csak addig élnek, a míg a szellem él; nélküle nem lehetségesek, mert ők csak a szellem hatási irányai.[2]S éppen azért a hálózat kifoltozására szükséges a propagatio. Hatalmát ezen valóság mindenkivel annyira érezteti, hogy kétségbe vonni annyi lenne, mint a szellem alkotásainak valóságát tagadni.

2. De azért, hogy valóság, mégsem szabad azt önéletü valónak gondolni. Valamint a physika „sulytalanokról" beszél, úgy sulytalan („Imponderabile") a társadalom maga is; e sulytalannak másodrendü reactiói azon homályos erők, melyek a tömegeket mozgatják s melyek a társadalmi élettünemények között a „subliminalis" azaz „nemtudatos" érzelmeket képviselik.[3]

A társadalomnak az életfentartás egy szerve sincs meg. Az államnak nincs feje, sem agyveleje, sem tüdeje, sem hasa, sem nemző készüléke, sem lába, sem keze, sem füle, sem szeme, sem phantasiája, sem értelme. Éppen azért róla mint élő lényről beszélni, azt „organismusnak" tekinteni, — merő „animismus" (nem is metaphysika). Minden igyekezet, hogy nála öntudatosságot, köztudatot kimutassunk, sikertelen vállalkozásnak bizonyult. Vagy metaphoránál nem egyéb, pedig zavaros psychologiával akarja a homályt még jobban sürüsíteni.[4]

---

[1] v.ö. P. *Barth* «Philos. der Gesch. als Sociologie». I. k.

[2] Részletesebben és népszerübben előadva a szives olvasó «*Az idea és ideál*» c. cikkemben találja (M. Filos. Társ. Közl. XV. Füz. 1905.).

[3] *Ribot* Th. Kifejezése «L'imagination crétrice» és «Psychol. de l'attention»-ban.

[4] Ilyen köztudatot keres *Espinas* (Sociétés animales) az alsóbb állatoknál. *Hegedüs Loránt* («A sociologia sarktétele») 72 l. abból a téves psychológiából indul ki, hogy «a társ. öntudat nem egyéb, mint azon (egyesek között kifejlett) viszonyoknak az összesége». És nem látja, hogy ez nem az öntudat, hanem csak azon tárgy, melyről tud!

© Copyright Mikes International 2001-2006

De nemcsak hogy nem öntudatos organismus, hanem általában *nem is organismus*, hanem annak csak ferde analogonja. A kik az „organismus" fogalmával akarják megmagyarázni (Spencer, Schäfte és többen), azok fagyos és unalmas allegoriánál egyebet nem adtak; s ezért a törvények, melyeket ezen „hyperorganismus" képéből levezetnek, nem találják a társadalmi életnek igaz dynamikáját. Az „organismus" ennélfogva csak ideiglenes heuristikus elvnek volt jó, de ontologiai principiumnak teljesen megtévesztő. A társadalom és organismus közti ezen hasonlóság, ha közelebbről nézzük, nevetségessé válik. A földmives ép oly kevéssé gyomor, mint a fuvaros nem láb, az államférfiú nem idegcentrum. Az intézmények sem mutatnak hasonlóságot. A gazdálkodás más, mint a táplálkozás, a haderő más mint az izomerő, a házassági intézmény más, mint a nemző szervek s mindegyiknek functiója toto genere más természetü, mint a megfelelő organikus functiók természete.

Az egyesnek megfelelő organismus a társadalom csak akkor lehetne, ha functiói ép úgy működnének és olyanok lennének, mint az egyesnél tapasztaljuk. Azonban éppen ez hiányzik a hasonlatból. Először a functiók az egyesben külön és határozott tartalommal biró ösztönök; össze nem lehet a táplálkozás, nemzés, érzékiség functióit zavarni. Végzi-e ezeket a társadalom? Nem; mert hozzá való szervei nincsenek. Másodszor az egyesben nyilvánuló ösztönök qualitative különböznek; a társadalom hálózatának minden fonala azonban homogen, *egyformán projectio* és psychikai erő. Harmadszor az egyesek functiói magukban birják értelmüket: a gyomor emészt, a szem néz, a fül hallgat, az izom rángatózik, — ha további céljok nincs is. Ellenben a társadalmi functiók magukban tekintve értelmetlenek; *értelmet csak az egyesnek valamely ösztönétől nyernek*. A gazdasági functio értelmetlen, ha az egyes táplálkozására nem vonatkoztatjuk, a házasodás nemzés nélkül, a nevetés a gyermek lelke nélkül, a védelem megvédendő javak nélkül esztelenségek. Ha a társadalom élő lény volna, akkor önmagában birná functióinak célját is. Végre az egyesnek functiói egymást tartják fenn pl. a táplálkozás az izmot és agyvelőt; a socialis functiók között nincs ezen teleologia. A gazdálkodás nem használ az értelemnek, sem a nemzés nem emeli a társaság látó erejét; ezen célnak csak akkor szolgál, ha az *egyesre* hat, azaz: csak a physikai mediumon át nyer értelmet és célt a társadalmi functio. S éppen ezért a társadalmi dynamika törvényei az egyes organismus fogalmából nem nyerhetők; a társas hatásfonatok mechanice hathatnak egymásra, de ezen kölcsönhatás egészen más mint az, a melyet az egyesnek functiói között tapasztalunk.

Az egyesnek functiói valóban teleologiai függést mutatnak egymás között; ez a táplálkozástól kezdve egész az Én szabadságáig terjed s minden functio körfutása az egyesnek önállitásában végződik, oda fut össze minden szál s oda hajlik vissza. A társadalmi functiók közti összefüggés nem ilyen; a gazdálkodás befolyásolja ugyan a többi functiókat is, de nem közvetlenül, hanem mindig azon egyénnek közvetítésével, kitől a többi functiók származnak. A gazdálkodás minden táplálékot szerezhet be, — ez a táplálék csak akkor védi meg a hazát, ha az *egyes katona megeszi* (nem elég, ha a „hadsereg" számlájára fel van irva). Az állitólagos kölcsönhatás ezen functiók között nem egyéb, mint agyrémek tánca, melyek csak addig lejtenek, a meddig a harangozó a torony tetejéről nézi. Ha az óra az *egyet* üti, a rémek lengése magában összetörik.

A különbség organismus és társadalom között ezen (még sokszorosan szaporitható) eltérések miatt oly nagy, hogy a kettőt egy közös genus alá foglalni valóban elmaradottságnak jele. Baldwin[1] helyesen mondja: „maradandó haladásnak látszik nekem az, hogy a biologiai analogiát a psychologiai analogia váltotta fel." *Mert a társadalomnak alkotó fonalai mind psychikai* természetüek. „A szervezés, a melyet a socialis életben létesitettünk, minden formájában psychologiai organisatio".[2] „A társadalmi organisatiónak tárgyát *gondolatok* teszik, a min minden értelmi állapot, tehát képzeletek, ismeretek, oktatások értendők, melyek ..... társadalmilag alkalmazhatók."[3] Aranyszavak, miket sajnos! sokan még mindig nem értenek; pedig pl. Höffding már 1888-ban elkerülte ama ferde analogizálást.[4]

A társadalom ennélfogva nem szervezet, nem is *szervezett,* hanem csak *rendezett valóság*; az egyes lelkek centrumaiból kiinduló hatás rendezi egységgé össze. *A társadalom élő lelkek functióinak projiciált rendezett hálózata.* Célja nincs ő benne magában, hanem az egyes élő lélekben, melytől szolgálatai értelmet nyernek. A társadalom ennélfogva *psychikai gépezet* azaz gép, melynek csontjai, szervei, izmai, lehellete, mindene egy-egy psychikai mozdulat.[5] De az egésznek mozgató lelke és szive az egyes élő lélek. Valamint a gépet szerzője előbb kép alakjában készíti, melybe a cél gondolatát mint centrumot helyezi, ugy a

[1] *Baldwin.* Des soc. u. sittl. Leben. 382 l.

[2] Baldwin i.m. 419 l.

[3] U az 392. l.

[4] *Höffding* Ethik p 187.

[5] *Bourdeau* («Les forces de l'industrie» 233. l.) a gépekben élő lények utánzatait látja, melyeknek «phantastikus életük» van. A társadalom egy ilyen élő gép, melyet a lélek hajt, v.ö. *Ribot* L'imagin. cr. 193. l. (ném. ford.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

társadalom gépét az emberek közös müködése hozza létre; csakhogy nem szükséges hozzá, mint más géphez, tőle idegen anyag, mert a saját psychejüket vetítik ki. A cél pedig ott él azokban, a kik a gépet fentartják, a projiciáló tömegekben. A társadalom ennélfogva az összes embereknek nem anyagi, hanem szellemi vetülete, a melyre már a Clifford-féle[1] „eject" terminusa méltán volna alkalmazható, ha Baldwin megszoritásától megszabadítjuk.[2] Ezen vetület pedig *gép,* mert arra szolgál, hogy az egyesben élő valóság önfentartását előmozdítsa. Ebben az ejectumban benne lesznek azon functiók, melyeket kifejez, de természetesen más megjelenési formában és más jelentéssel. Az emberi kéz nem mint szerves emberi tag, hanem mint functiói projectum lesz benne; a társadalmi szervezet typusa nem az élő lény szerveiben keresendő, hanem egészen más szellemi munkában és eredményében.

84. §. A socialis haszon kétoldalusága.

Ámde ha a társadalom nem élő lény és nincs öntudata, akkor teljesen elesik azon jogtól, hogy ilyenül értékeljük is; neki *önértéke nincs,* mert minden tartalmát az egyesek lelke adja. S azért az élő egyeseket úgy tekinteni, mintha azok csak a társadalom kedvéért léteznének, egyrészt a dolognak feje-tetejére-állitása és vétkes kör, — másrészt az önzés hypokrisise, mely magát a társadalommal azonositva, maga alacsony céljai elérésére kivánja az egyeseket dolgoztatni. A modern államokban ilyen visszataszító hypokrisis utján zsarolják a hadseregek és a kormányok az államfentartó és positive termékeny munkások erejét. Erre célzott a Proudhon-féle: la propriété c'est le vol (81. §.), s ezzel szemben kell alkalmazni a retorsiv expropriatiót.

S most már felelhetünk azon kérdésre is: *miben áll a socialis haszon?* melyet a 76. §-ban előzetesen fixiroztunk. Mert a társadalomnak *önértékéről* csak rávitelesen beszélhetünk s ezen kérdés egészen más természetü, mint a haszon kérdése (v.ö. kifejtését IX, Fejezet 89. §.). Azon dilemma felett az eddigiek már döntöttek, hogy a társadalom öncél-e vagy eszköz? Mihelyest gép és ejectum, öncélul nem tekinthető józanul. S ezzel eldőlt a corollarium is. Mert ha a társadalom akármelyik kialakulása öncél volna, akkor az egyesnek értéke az állam értékétől függne, — ezt a bureaukratikus nézetet alacsony önzésében már feltártuk s elvetettük. Ha pedig a társulás csak eszköz, akkor az ő értéke az egyesnek értékétől függ; minden intézmény dignitása azon egyéni functio méltóságából fakad, melyet előmozditani hivatása.

A socialis haszon azonban két sorozatnak complicatiója. Maga a társulás mint eszköz hasznos annyiban, mennyiben az egyesek önkifejtését előmozditja. Ez a társadalmi haszon *felszálló sora,* a hogy az egyesnél a physiologiai functiók és az Én szabadsága között is fennáll (v.ö. 46. §.). De mivel az egyes létesiti a társadalmat, azért az egyesnek, ha a társulás által okozott haszonban részes akar lenni, a társulást elő kell mozdítania. Ez a societas hasznának *leszálló sora.*

A socialis haszon kérdésénél ennélfogva két mozzanat külön tekintendő.

1. Mennyiben hasznos az egyes a társadalomnak?

2. Mennyiben használ a társadalom az egyesnek?

Az első esetben az *egyes* csak eszköz s ennek értéke a társulás értékétől függ; a másodikban a *társulás* az eszköz s ennek értékét az egyes határozza meg. Attól, hogy az egyesnek vannak-e a társuláson kivül is céljai és feladatai? függ annak eldöntése: vajjon a socialis értékelés lehet-e kizárólagos és végső értékelés? S lehet-e az ethikát, a hogy a mostani értékelési mérték alapján megszerkesztették, a végső és döntő értékelő tudománynak elismerni? Ezen szakasz végén (87. §.) a feleletet meg fogjuk nyerni.

[1] Clifford tanáról l. Beil. z. Allg. Münch. Zeitung 1903.

[2] Baldwin p. 7. a fejlődés 3 stadiumát igy adja: a) proj. = obj. b) subj. = utánzó c) ejectiv stadium az utánzat átvitele a képbe — mint az Én fejlődési stadiumait.

© Copyright Mikes International 2001-2006

85. §. *1. probl.* Az egyesnek socialis hasznossága.

Minthogy az egyesnek socialis hasznossága azon munkában áll, melylyel a társulás végbemenéséhez hozzájárul, azért a társadalom megalakulása lesz a kriterium, melyen az egyesnek hasznosságát mérjük.

A társas fonatok tartalmát és anyagát az egyeseknek önmagukat állító functiói szolgáltatják. Ezen functiók közül némelyeknek vetitő munkája a társulás iránt közönyös, mint pl. az érzéki functiók projectiója, a táplálkozás, a gondolatok rendezése az egyesnek lelkében; ezen functiók ennélfogva csak a már keletkezett együttélés közben, találkozás utján vonzzák vagy ellökik egymást. Ellenben másoknak természetéhez tartozik a socius, pl. a nemzés, a rokonszenv, s ezeket ennélfogva *társas erőknek és indulatoknak* nevezik.

A társadalomnak elemeit ezen functiókban kell keresni; az ember annál hasznosabb, minél erősebbek benne ezen elemek. Minthogy pedig a cél a társadalom megalakítása, megerősítése és kifejtése, azért *a hasznosság kriteriumát az egyes functiók építő járuléka adja.* Mindaz, a mi a társadalmat épiteni segít, azt megvédve erősíti és kibővítve kifejti, socialis hasznossággal bir. *S az erkölcstan, mely a szeretetet veszi a legértékesebbnek, nyilván utilistikus* (és hedonistikus) *alapra helyezkedik.* A functiók között különbséget nem tesz e tekintetben, akár ösztönszerü, akár tervszerü módon járulnak ezen célhoz.

Schematice igy nyerünk áttekintést:

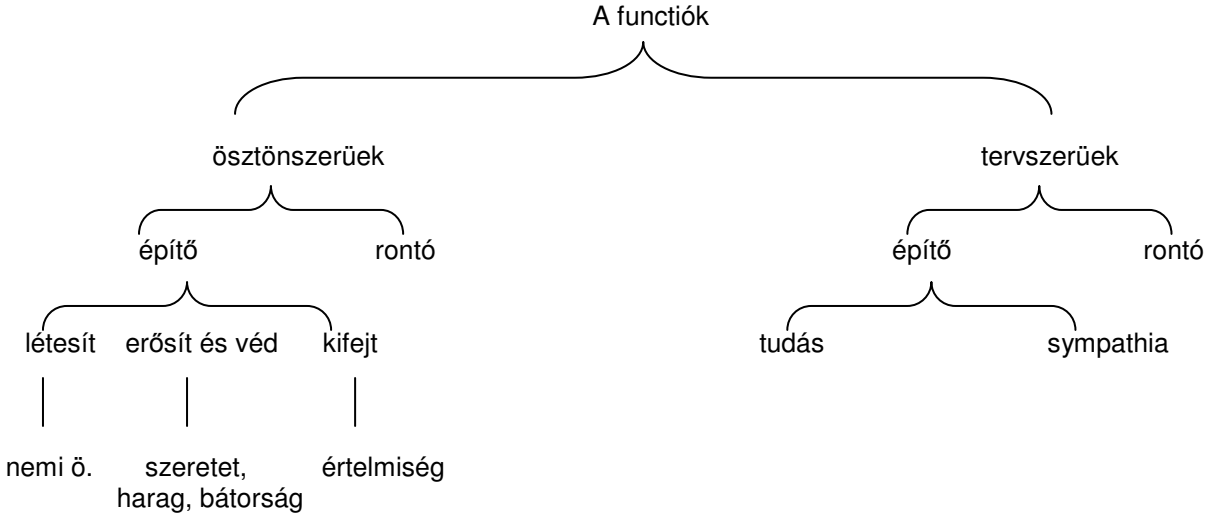

Rövid áttekintésnél, ezen schemát szem előtt tartva, tekintetbe vehetők:

1. *A társadalmat alkotó functiók.* Alapvető az organikus oldalon: *a faji ösztön,* a psychikai oldalon: *a kifejezés* (v.ö. 78. §.). Socialis tekintetben ennélfogva leghasznosabb az, a ki legtöbb gyermeket szolgáltat, a legerősebb ösztönű férfiú és *a legtermékenyebb asszony;* még pedig hasznosabb az asszony, a ki a gyermeket voltakép kialakitja, mint a férfiú. Az intézmények közül ennélfogva socialiter leghasznosabbak a családi intézmények. Psychikai szempontból pedig az ösztönszerü functió közül a kifejezés ereje a legfontosabb. Az *activ emberek* motori idegei a közvetítők, kiknél minden belső változás rögtön vagy lassan külső formát ölt; az erős gestusok emberei, az ügyes kifejezők, a nagy beszédüek, a nagy izmuak, a gyakorlott reflexmozdulatok végzői „*a társadalom oszlopai*". Mert a hatásfonatok a projectio által keletkeznek; — belső értékük itt még mellőztetik.

2. *A biztosító functiók* neve alatt azokat foglaljuk össze, melyek a keletkezett társas fonatokat a) megerősitik és b) megvédik.

a) *Az erősítő functiókat* közös terminussal *szeretetnek* nevezhetjük. A szeretet az önállitás legerősebb nyilvánulása a Másban; a Mást szeretem, mert a Magamnak egy része.[1] A szeretetnek minden formája ennélfogva építő és kapcsoló erejü. Leglényegesebb az *együttérzés* (sympathia), mely másnak bajait és örömeit úgy érezteti velem, mintha magaméi volnának s önkénytelenségével az egoismus számitásai ellenében legbiztosabb támasznak látszik. Mert a nemi szerelem ideiglenes, sokszor vad gyülöletbe csap át,

[1] v.ö. ezen mű II. Rész 59 60. §§.

© Copyright Mikes International 2001-2006

a mi a sympathiánál lehetetlen. Ezért Hume D. helyesen „az emberség ösztönének" (instinct of humanity) nevezte s benne látta a társadalom összefogó kötelékét. A sympathia teszi állandóvá a gyermekek iránti ösztönszerü vonzalmat, — nélküle megennék és elpusztítanák magok a szülők; ez enyhíti az egoismus pusztításait; ez lappang a baráti kötelék mélyében; ez vonzza egymáshoz az idegeneket.

Minden indulat, melyben a sympathia alakot ölt, társadalmilag hasznos. A „szelid indulatok" (békeszeretet, nyájasság, előzékenység, engedékenység, türelem, részvét és szánalom st.) méltán *erényeknek* tekintendők („virtues of selfdenial" Smith Ádámnál). Azért társadalmilag *a békés és segítségre kész emberek a legbecsesebbek*, szóval: mindazon értékelések, miket a keresztyén erkölcstan szabályokul állított fel örök időkre. *A jótékony intézmények* a sympathia kifolyásai s onnan nyerik socialis fontosságukat. S azért a modern kor igazán keresztyén kor; alapelve soha sem érvényesült annyira, mint a mi szánakozó és siralmas korunkban.

b) Az erősitő functió mellett a társadalom fennállásához szükséges eszközök *a megőrző functiók*. Valamint a növényt először elültetjük, aztán ápoljuk, míg gyökeret ver s megvédjük a bántalmak ellen, csak aztán fejlesztjük és variáljuk, — ugy áll ez a társadalom plántájával is. Ezen oknál fogva a *conservativ hajlandóságok* a társadalomnak biztosabb alapja, mint a haladás és a forradalom. Ezen conservatio nem azonos a stagnatióval, megmerevedéssel és maradisággal, mely mindent megőriz csak azért, mert *ócska*; hanem azt foglalja magában, hogy csak a *jót* őrzi meg, a rosszat és alkalmatlant azonban lenyesegeti. A fának törzsét is bekenjük az ártalmas rovarok ellen, a fattyuhajtásokat lenyesegetjük, a száraz leveleket és galyakat letördeljük; s maga a fa is kiválaszt önvédelemből ragadós nedveket a rovarok ellen, elhullatja száraz galyait s csak azt tartja életben, a mi életre való.

A conservativ hajlandóságok ennélfogva végtelenül becsesek a társadalom fennállására.[1] A conservativ alaperény ennélfogva a *takarékosság* s a hozzá tartozó *munkásság* és *szorgalom*. A takarékosság alapja tehát a *tulajdon* s társadalmi formája az *öröklés*. Az öröklés mikéntje egészen közönyös s a socialis viszonyok szerint a hasznosság dönt megvalósulási formája felett; csak annyi szükséges, hogy *meglegyen*. S éppen azért az öröklés *a családnak is socialis alapjoga*; ha a társadalom expropriálja, akkor kártérítésre köteles a családdal szemben s akkor is csak formát változtatott, de lényege megmaradt: mert akkor a *társadalom* az örökös. Ezen socialis kényszerüség alól kibúni sehogy sem lehet.

Ezen megőrzés az anyagiakra ép ugy vonatkozik, mint a szellemiekre. Az egyes a rászállott lelki erőket tisztán megőrizni köteles, hogy a társadalom megmaradjon az elért fokozaton; köteles megőrizni a *hagyományt* vallás, erkölcs, művészet, tudás és gyakorlat terén. Papok és tanitók ez által lesznek a socialis testnek megőrzői, s a traditio és imitatio a társadalom önfentartásának sarkallatos formái, mint Baldwin igen szépen kifejti.

A takarékos *kegyelet*, melynek értelmében az egyes szeplőtlenül élni törekszik, a projectio folytatása s a sympathiára épül. A pietás hiányával szemben kötelesség a harc. Ezen harcnak alapgyökere az erős önállitás s ezért a *bátorság* socialis kötelesség. Az erős és bátor emberek a társadalom megbizható támaszai; gyermekek és nők ma is már magában az erős izomban és bátor lélekben látják leginkább ideáljukat.[2] Ily értelemben az *okosság* (prudentia, φρόνησις) és a kellő helyen alkalmazott *harcz* a társadalom erényei között foglalnak helyet.

3. Valamint azonban az egyes lélek meg nem áll fejlésében mindaddig, míg mindazt ki nem alakitotta, a mi erő benne lappangott, ugy a társadalom sem marad meg azon fejlettségi fokon, melyet valamikor már elért. A közös célok változnak a *tökéletesség* irányában s az öntudatos ember előtt, mint *ideálok* lebegve, mint legáltalánosabb cél- és életfogalmak vezetik nyilvánulásait.

Az egyesnek ezen irányzatát teljesen az *értelmi erő* (intellectus) vezeti. Első sorban a célok és eszközök közti viszony megállapitásában és gyakorlati egyeztetésében nyilvánul; s ez esetben az okos ember tanácscsal szolgál legjobban felebarátjának. Ez a „*hasznavehető ember*", ki nemcsak maga részére „élelmes", mint az egoista. Ilyen emberekből kerülnek ki a legjobb szolgák és hivatalnokok; korlátoltságuk a gondjaikra bizott ügyek elintézésénél továbbra nem ösztönzi, sőt az azokon tul fekvő kitekintéseknek tudatlan ellenségei. A bureaukratia minden formájában ennek typusa; a „praktikusok" és „taktikusok"

[1] Gyönyörü egyszerüséggel vázolja ezen conservativ hajlandóságot Goethe «Hermann u. Dorothea»-jában a tisztelendő ur!

[2] Shakespearenél (Cor. II. 2.) Cominius igy fejezi ki a római becslés mértékét:

> It is held
> That valour is the chiefest virtue, and
> Most dignifies the haver.

© Copyright Mikes International 2001-2006

egyszerü rókák, melyek a csapdákat, miket az egyes esetek állítanak számukra, furfanggal kikerülik vagy a megfogózattakat belőlük kiszabaditják. Ügyvédek és politikusok egész rendes bölcsessége többnyire enynyiből áll s a diplomatia összes érdemei rendesen ennél továbbra nem terjednek. Mert a messzelátó államférfiu kezében ezek mind „alantas" eszközök; azért a birodalmak, melyek csak napról napra élnek, ilyen „külügyérekkel" elégesznek meg; míg a progressziv államok élén rendesen „államférfiak" szoktak állani.

De a társadalom, minél consolidáltabb lesz bureaukratiája, annál élhetetlenebb és merevebb. Az uj szükségletek kielégitése számára sem szerve sem érzéke nincs; a bureaukratia merevsége a társadalmak megfojtója, ugy mint az etiquette uralma, mely nem egyéb, mint a kihalt szellemnek üres hüvelye, a kiszállott lepke hátramaradt bábhüvelye, levetett bőre.[1] A társadalom tovafejlesztéséhez ennélfogva inventio, tágkörü eszmék kellenek, s ezeknek képviselői a lángelmék minden téren. Korlátoltan fognók fel a társadalmat, ha ezekben akár physiologiai, akár sociologiai abnormitásokat látnánk (mint Lombroso iskolája s pl. Baldwin); mert ezzel a traditio korlátolt képviselőit egy nemesebb réteggel szemben örökre jogosultaknak deklarálnók; pedig a traditio csak a *multnak emléke*, melyből a projiciáló, teremtő erő kihalt s mely éppen azért mindenkor csak *eszközül* szolgálhat. A meddig tehát az államot nem teszszük végleges öncéllá, hanem csak az egyének által szervezendő valóságot látunk benne, addig benne a traditio megőrzői alacsonyabb értéküek az *ujitóknál*; s az öntömjénezés, melylyel a bureaukban szagló érzéküket csiklandoztatják, nem egyéb, mint korlátolt arrogantia, melyet a társadalom, saját érdekében, még mielőtt kötelei megfojtanák, korlátolni s a leghatározottabb módon visszautasítani fog, ha élni akar. A hol a traditionalis öregek vezérelnek, ott a stagnatio elkerülhetetlen; nekik háttérbe kell vonulniok, a mikor uj emberek fellépnek, kik a multat magukba fogadták s kiknek életfriss erejétől várható az élet tovafejlesztése. Igy tanitja ezt a történelem is a rendek és társadalmi rétegek évezredes harcával.

Socialis szempontból ennélfogva az uj eszmék termelői, mint a tökéletesebbnek hirdetői, a *legértékesebbek;* ellenben ott, a hol csak a társadalom fennállása a célunk, *leghasznosabb az okos* ember. Igy becsülik is a mai „praktikusok."

86. §. *2. probl.* A társadalom hasznossága.

A társadalom fennállásához nemcsak az egyesnek functiója szükséges, hanem az intézmények hatása is vagyis az, a mi az egyesek összeműködéséből mint megállapodott szerkezet leülepedett. E tekintetben az intézmények socialis fontosságát is kellene tüzetesen szemügyre venni; de mivel az intézmények hasznossága csak akkor derül ki, ha az egyesek functióit elősegiti, — mert ezen hatásfonatok nem folynak be *közvetlenül* a társadalomra, hanem csak az élő lélek közbejöttével, — azért ezen kérdést itt mellőzhetjük s egyenesen ugy állitjuk fel problémánkat: *mennyiben hasznosak a társadalmi intézmények az egyesnek?*

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az intézmények annál hasznosabbak, minél inkább szerelik fel az egyest a társadalmi teendők elvégzésére. Azon állapotot, melyben az egyes erre leginkább alkalmas, *boldogságának* nevezzük. Az intézmények ennélfogva annál hasznosabbak, minél inkább boldogitják az egyeseket, vagyis: az intézmények hasznosságát a *boldogság maximisatiójának elve* szerint itéljük és mérjük meg (Bentham iskolája). Ezen elv helyes értelme azonban a boldogság helyes fogalmától függ. Boldogság csak akkor lehetséges, ha az egyes a hiányok minden nemét akadálytalanul pótolni, természetadta szükségleteit kielégiteni birja; mert a boldogság = teljes és szabad önállitás, annak kifejtése és öntudatos megérzése, a mi az egyesnek egységében fogalmilag benne foglaltatik. A boldogság ennélfogva nemcsak a nélkülözhetetlen létfeltételekre vonatkozik, mint pl. étkezés, mozgás, hanem a faj fentartására célzó vágyakra és az intelligentia minden kivánságára is. *Mértéke ennélfogva nemcsak az élvezet és a siker érzet vagy hatalom, hanem az intelligentia idealis egysége is,* vagyis: az intézmények annál hasznosabbak, minél biztosabban eszközlik az intelligentia kifejtését és uralmát. S ezzel már önkénytelenül arra jutunk el, hogy a socialis hasznot felsőbb mérték alá helyezzük, — azaz magasabb szempontnak alárendeljük.

A socialis intézmények ezek után érték dolgában ugy sorakoznak, mint az egyesnek ösztönei (54-56 §§.). Mint minden társulásnak physikai fundamentuma, legfontosabbak a *gazdasági intézmények* (termelés, ipar és kereskedelem); hogy mely feltételek mellett felelnek meg ezek a boldogság követeléseinek? annak megállapitása a közgazdaságtan nehéz és hálás feladata, mely a termelés legkönnyebb és legbőségesebb

[1] Nem kell itt sok bizonyság. Elég, ha a római császárság hivatalnoki hierarchiájára utalok (v.ö. *Breysig* Culturgesch des XIX. Jahrhunderts II. 443., az egyházi hierarchiára ib III. 631.); a byzantinismusra XIV. Lajos idején, a spanyol etiquette chablonjaira s legujabban az orosz «tschin»-re!

© Copyright Mikes International 2001-2006

módját, a termékek igazságos megosztását, a termelők és feldolgozók, szállitók és tervezők között az egészséges viszonyok lehetőségét vizsgálni és felderíteni köteles. Ezeknek maguknak socialis értéke és rangja az e célra szolgáltatott munkának értékétől függ.

Az alkotó intézmények közül sokkal magasabban áll azután a *családi institutio*; a római familia volt a sziklaalap, melyre az imperiumot épitették. A család a traditio melegágya s a gyermeket testileg és lelkileg neveli, benne szerzi meg a polgár azon ügyességeket, melyeket azután a társas fonatok kialakításinál érvényesit. A házassági intézmény ennélfogva az egyesre nézve a legfontosabb; további kibővülése a család ezen functiójának az *iskola* s általában a nevelő intézmények. Ezeknek első dolga a meglevő ismeretek átadása, tehát a traditio és conservatio; legbiztosabb és legtömörebb uton történik ez a tudós *módszerek* átnyujtásával, melyek a tanulót minden fokon önálló munkássá emelik. Az *emberszeretet intézményei* mindezeket a functiókat egységesitik: a táplálkozás és nevelés célját biztosítják, miért is a keresztyénségnél méltán a legfőbb becsben részesültek.

A társadalmi intézmények ennyivel ki volnának meritve, ha az ember rabló természet nem kényszerítené arra, hogy a szerzetteket meg is őrizze. *A védő intézmények* az erőszakos ösztönök megszűnésével feleslegesekké válnak; mert akkor csak az értelmi munka, a relatiók tiszta és objectiv egybevetése fogja vezetni az embereket. Addig azonban a katona és ügyvéd, a törvényhozó és biró annyi hasznossággal fognak birni, a mennyi akadályt a productiv munkás utjából elhárítani tudnak.

87. §. A felsőbb értékelés szükségessége.

A társadalmi haszonnak ezen két sorozatát egymással összehasonlítva, azt találjuk, hogy az elsőben a társadalom azon cél, amelyért az egyes fáradozik, a másodikban az egyén az, a melyért az intézményeket megtartjuk. Ennélfogva amott az *egyesnek functiói* haszna abban áll, hogy a társadalmat *megalakítja* (nemi ösztön és kifejezés), hogy azt a megalakultat *biztosítja* (sympathai és emberszeretet) s a biztos alapon *kifejti* az egyéni fejlettség legmagasabb fokáig (nevelés és találékonyság). Viszont az *intézmények haszna* azon járulékban nyilvánul, melylyel az egyest a maga céljainak elérésében támogatja; s ezen szempontból a gazdasági, a családi, nevelő és, valamennyinél, a védő intézmények következnek egymás után. A hasznossági sor teljesen a fontosság, nagyság és terjedelmesség szempontját mutatja (v.ö. 48. §.) s a sociologiának teendője már most megállapitani 1. hogy ezen intézmények egymás közt milyen kölcsönhatásban állanak 2. miképen szervezendők, hogy az egyesnek összes céljai el legyenek érhetők 3. milyen socialis rangfokozatot képezzenek az egyes intézmények hordozói és képviselői. Ugyanezen tudomány körébe esik 4. azon teendő is, hogy az egyesnek „erényeit" ezen szempontból megitélje és ennek folytán az idealis rangfokozatot állapítsa meg az egyesek között.

Ezen értékelés az, a mit a *socialismus* alkalmaz az emberekre és a socialis intézményekre; és csakis a socialismus következetes a megitélésben. A haszon legfőbb dimensiója a fontosság; következőleg a fősuly a termelőre, a „productiv" rendre esik, a mely természetesen nem lehet más, mint a földmives. Ezen értékelésnek egyetlen következménye az „agrarismus"; mert voltaképen minden egyéb attól függ, a mit a Föld mint táplálékot nyujt. Azonban minden terméket csak a munkának köszönünk; s ezen elválaszthatatlan pótvonás okozza, hogy a socialismus a Földet egyszerüen depossedálja s félretolva a forrást előtérbe állitja azt, a ki belőle merit, a *munkást*. Ez által az agrarismus az industrialismusba csap át s a socialismus a „productiv" rendet az iparosba helyezi, „ipar" alá foglalva a termelőt és szállítót egybe az átalakítóval. Ezekkel szemben „here" mindaz, a ki a legfontosabb munkával nem foglalkozik s ide számította a drezdeni socialista nagygyűlés (1904-ben) az összes „akademikus" tagokat.[1] A *fontosság* dolgában ezek tényleg csekély hasznuak is.

Azonban a socialisták ezzel csak a haszon felszálló sorát vették tekintetbe; pedig van annak leszálló sora is. Nem haszontalan dolog a tudás sem; a gépek szerkesztését nem a paraszt találta fel. Nem haszontalan a müvész sem; az ő ideáljait valósítja meg a kőmives, ács, festő, a hangszerkészítő. Nem haszontalan a tanító sem; hisz tőle kapja a socialista proles a számolás és irás mesterségét, mely nélkül a valóságot megfékezni nem lehet. És ép úgy hasznos munkát végez a pap, ki vigasztalja, a csendőr, ki biztositja, a hadsereg, mely megvédi a külső rablás ellen, az ügyvéd, ki a furfangokból kimenti, az orvos, ki tépett testét megfoltozza. A különbség e két nézet között abban leli magyarázatát, hogy a socialista a felszálló, a „honoratior" a leszálló

[1] Igy tették már VI Henrik angol király idejében (XV. század közepén) Jack Cade hivei, a ki Shakespearenél (K. Henry VI. 2. part. IV. 7.) halálra itéli Lord Sayt, mert latinul tud: «away with him! he speaks Latin!».

© Copyright Mikes International 2001-2006

haszonsort véli egyedülinek. Igy történik, hogy amannak „here" mind, a kinek nem cserepes a tenyere,[1] emennek „paraszt" az, ki nem az értelemmel, hanem az izomerővel hóditja meg a természetet. A kérdés már most az: a két szempont közül melyik az igaz? avagy mind a kettő alkalmazandó-e a társas haszon mérlegelésénél?

Socialis álláspontról a döntés nem nyerhető; meg lehet békíteni a két szélsőséget, ugyhogy a védő, fejlesztő és megőrző functióknak socialis értékét az alkotókkal egybevetve fixirozzuk. De ezen hasznossági számítás mindig csak relativ dolog; hasznosság tekintetében az ügyvéd és katona, a tanitó és pap igényei soha sem fejezhetők ki szám szerint. Mert ha pl. azt mondjuk, hogy az általuk hajtott haszon terjedelmesebb, mint a földmivelő és iparos hasznossága, úgy ez egyrészt csak a fontosság corollariuma, másrészt senki sem tudja eldönteni, vajjon a táplálkozás vagy a gondolkodás hatása terjedelmesebb-e? Ha pedig az értelem leszálló hasznát a táplálkozás realisatiójába helyezzük, akkor minden értelmi munka, mely a táplálkozásig nem vezet, értéktelen. Mire való azon munka, mely nem táplál, ha a táplálás a munka végcélja? *A felvilágosodás vagy azért értékes, mert jól táplál; vagy pedig, ha nem táplá, értéktelen.*

Nyilván való tehát, hogy a puszta haszon e kérdésben nem dönthet; az értelmiség értékét ezen leszálló haszon nem deríti ki. A socialismus korláta éppen ezen a ponton mutatkozik legjobban; mértéke a felszálló haszon s azért alacsony. De az „inttelectuálisok" értékelése sem magasabb, a meddig a hasznot veszik kriteriumul; nincs okuk finnyáskodni a socialismussal szemben, a meddig ők maguk is a haszonra hivatkoznak. Egészen *téves ennélfogva a kiindulási pont, a mely az embernek legfőbb értékét socialis hasznosságában keresi.* Ez a πρ. ψεῦδος modern életünkben; öreg tévedés az, hogy a ki nem „társas", az nem tökéletes ember. Az intelligentiának vagy magában is van értéke, eltekintve a socialis haszontól, — vagy pedig a rövidebbet kell huznia a proletárok kérges öklével szemben. De socialisnak lenni akarni, azaz: a hasznosságra hivatkozni s mégis a szellem fölényét hirdetni, egyszerü ellenmondás, mely csak akkor oszlik el, ha belátjuk, hogy *a socialis érték az embernek nem egyedüli értéke*. Ameddig azonban azt fogjuk hangoztatni, hogy az ember egyetlen értékét az állapitja meg, milyen családi élete van, hány éhest táplál, hány szegény gyermeket nevel, hány özvegygyel sirunk együtt, azaz a meddig külső socialis szereplésünk adja meg értékünket, — addig csak a socialismus az egyetlen álláspont.

A keresztyénség ezzel a vonásával nyerte meg a tömegek hajlamait, mert a boldogság maximisatiója, azaz az utilistikus szempont, volt az alapelve. Az ellenzés azonnal felébredt, a mint az egyén önmaga ismeretére ébredt; akkor a keresztyénség egy másik vonása lépett actióba: a szellem méltósága (πνεῦμα ὁ θεός). És csodálatos bonyodalom állott elő. A socialismus a keresztyénséget ezért löki el magától, mert ezen vonás túl esik az utilismuson, a socialismus pedig alacsony tömeg-utilismus; — a felvilágosodás pedig azért fordult el tőle, mert a keresztyénség értékelési praxisa a tömegutilismust tette uralkodóvá s pityergő könyörületességgel az alacsony lelkeket erősbítve s magához édesgetve, a magasabb röptü szellemeket leláncolni próbálta. Korunk ezen mélységes dissonantiáját csak az fogja megszüntetni, ha a socialis értékelést alsóbb foku értékelésnek belátják s a felsőbb principium uralmába mint momentumot beleillesztik. De a meddig a szellem örök értékét socialis, tünő formáinak alárendeljük, a zürzavaros hangulat nem fog elmulni.

88. §. A socialis moral ellenmondása. Az önérték mint a sociologia szükséges vezérgondolata.

És most már megértjük azt, a miért ezen fejtegetésekbe tulajdonképen beleereszkedtünk: *hogy a socialis erkölcstan nem az igazi moralis. Mindaz, a mi az ember értékét a társadalom jóllétén méri, nem érdemli a moralitas nevét, hanem csak sociologiai anyag.* Minden socialis functio *praemoralis állapot*, a meddig azon vonás nem járul hozzá, *mely a szellem önértékéből* fakad. Valamint a méhek és hangyák, a farkasok és majmok társulása praemoralis módon mozdítja elő az egyes acteurök jóllétét, — ép úgy az emberek cselekedetei is tömeges projectióval, alkalmazkodás és szenvedés utján létesíthetik a socialis jóllétet, a nélkül, hogy az egészben egy csepp moralitas volna. A moralitas neve sokkal fenségesebb valamire őrzendő meg, semhogy már a pusztán öntudatlan cooperatiót ez elnevezésre méltatnók. A kik ennélfogva a moralitast ebben látják s „socialis ethikát" sürgetnek, azok nem ismerik a moralitas jelentését s azon mélységes árkot, mely a moralis embert a pusztán socialistól elválasztja. Sajnálatos, hogy ezen uj vonás

[1] Igy Cade egyik hive is (*Shakespeare*, Henry VI. 2. act. IV. sc. 2.) kimondja az axiomát: «there 's no better sign of a brave mind than a hard hand» (nincs jobb jele a derék léleknek, mint a kérges tenyér).

© Copyright Mikes International 2001-2006

számára más szóval nem rendelkezünk, csak „ethika", „erkölcsiség", „moralitas"; az „*autonomia*" volna az igazi neve; — de mivel az autonomia kivált társas viszonyaink actióiban nyilvánul, azért ezen legmagasabb szempont számára kívánjuk a „*moralitast*", azaz az autonom erkölcsiség elnevezését kizárólag megtartani.

A socialis értékelés ennélfogva már maga a hasznosságon túlra utal; mert a haszon szempontjával a socialis tényezők igaz értékét nem birjuk megállapítani. Vannak azonban még más tények, melyek a socialis értékelés véglegessége ellen szólanak s valami felsőbb mérték szükségességét bizonyitják. Ezen tények úgy az egyesnek, mint az egész társadalomnak megbecslésében mint szükséges szempontok nyilvánulnak.

A mi az egyest illeti, kétségtelen, hogy annak tehetségeit már most is, filistrosus körünkben is, nemcsak a haszon szerint itéljük meg. A tulzó socialisták ugyan, mint például Baldwin, a lángelméket aberratióknak szeretnék tekinteni, miknek értékét csak az utókor filiszterei tudnák megállapitani:[1] — de kétségtelen, hogy a nagy tehetségekkel szemben, ha socialiter károsak is, reverentiával viselkedünk, még a pusztító erőkkel szemben is, mint pl. Hannibal, Napoleon. S ezért Hume Dávid helyesen érzett, mikor mindezeket „virtue" neve alá foglalta,[2] csak a nevet alkalmazta helytelenül. Az intelligentia minden nyilvánulását a tisztelet érzelmével fogadjuk; nem „moralisak", de értékesek; s Hume csak abban tévedett, hogy moralis érzékből vélte eredőknek, holott az erkölcsi érzék csak egyik ága azon értékelésnek, mely mindezeknek értékét megállapítja. Különben is: mit jelent az, hogy a társadalomnak hasznos? Nem egyebet, mint azt, hogy a társadalom *egyeseinek* hasznos; mert maga a társadalom, mint projectum (85. §.), sem nem érez, sem nem gondolkodik. De miért értékes az, a mi az egyesnek használ? Nyilván azért, mert az egyes (ösztönei és nyilvánulásai) *magában* is értékes. A mikor tehát a hasznosságot meg akarjuk indokolni, az egyes tehetségeinek értékességéből kell argumentálni, vagyis *az egyesnek önértéket kell tulajdonítani.* A társadalmi intézmények magok tehát értéküket az egyesnek önértékéből nyerik.

Ezen oknál fogva a társadalmak megbecslése mindig az egyéni ideál szerint történik. Ha a társadalmak között különbséget teszünk s pl. a hellen-rómait magasabbra tesszük, mint az assyro-aegytusit, a keresztyén népekét magasabbra, mint a régi hellent, — akkor nyilván más egyéni ideál a mértékünk, melyet azokra alkalmazunk. Mert élvezetet okozhat a legalacsonyabb culturforma is; az önfentartás hatalmát a római jobban szervezte, mint a germán középkor; s mégis a germán álláspont magasabb, mint a római. Kell ennélfogva arra jönnünk, hogy a germán az egyénnek magasabb ideálját valósitotta meg, mint a római. Ennek magasabb értéke folytán magasabbra becsüljük az összes intézményeket, melyeket ezen társadalom culturája hajtott.

Az ideálok ezen haladását a sociologia vizsgálja, mely ezzel a historia philosophiájává emelkedik;[3] de az eddigiekből is világos, hogy a socialis értékelés magán túl utal oly értékre, mely úgy az okozott élvezettől, mint a hasznosságtól különbözik. Ezen érték éppen az ember önértéke; ennek felismerése követeli a magasabb fejlettségi fokot, melyet az egyén abstractiója elért (22-34. §§.). Az erkölcstan ennélfogva, ha csak a socialis értékre épül (pl. Höffdingé), nem a legmagasabb disciplina (milyenül Descartes pl. nézte); mert a közjó maga nem a legmagasabb érték, hanem oly fogalom, melynek értékét felsőbb mérővel kell fixirozni. S éppen azért téves Höffdingnek azon nézete is, mintha „a jogtudomány és a közgazdaságtan az ethikára, mint általános alapjukra mutatnának".[4] Sem a jog, sem a gazdaságtan tovább nem terjednek, mint a mennyire a haszon terjed; jogi és gazdasági intézményeket csakis utilistikus szempontból lehet megitélni; a ki a jövő ideáljaival méri, az már nem az *önfentartás,* hanem a *fejlődés* alapján áll, azaz nem utilista, hanem idealista. Azon erkölcstan pedig, melyre Höffding és az utilisták általában ezen disciplinákat épiteni kivánják, nem erkölcstan, hanem sociologiai extractum. Éppen ezen közös vonásokat kivántuk a jelen VIII. Fejezetben összegezni, mint ama tudományok logikai fundamentumát. Az igazi erkölcstan, a mint Kant contemplálta teljesen más értékelés szüleménye, mely a méltóság (= nemesség) gondolatát veszi mértékül, tehát a legtisztább idealismus. Éppen azért nem is lehet az empiria elvonása; nem puffad fel annyira, mint a sociologia (tisztán tapasztalati tudomány), hanem egyetlen *egy* feladattal birkózik meg, azzal: *mik az erkölcsi érték feltételei?* Hogy aztán ezen akarat (mint Kant nevezte) vagy végső érték hol nyilvánul és mikor hasznos és kellemes? az históriai (azaz ontologiai) anyag, mely magára az erkölcstanra nézve egészen közönyös.

A meddig azonban ezen elvi belátáshoz nem jutunk el, addig mindig hybridumokat fogunk „erkölcsi" címke alatt terjeszteni, mint most teszi minden erkölcstan (Kantot kivéve). A közönséges ember teljesen meg

[1] i.m. II. p. 4 §.

[2] i.m. «A moralis értékről».

[3] v.ö vázlatos fejtegetéseimet «Az idea és ideál ért. elm. fontosságáról» (Philos. Közl. 15. füzet 1905.).

[4] Höffding Ethik 183. l. (ném. ford.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

van nyugtatva, ha a jogtörvény vagy a közvélemény ellen nem vétett; a kinek látóköre a hasznon felül nem emelkedett, az nem is tehet egyebet. De vannak mindig akadékoskodók, a kik a siker compositumában az aranyszemet a salaktól el akarják választani, s a kiknek kritikája éppen azért a husba metsz. Erkölcsprédikátoroknak, moralistáknak csufolják: „spottet ihre selbst und weiss nicht wie!" mondhatnók. De miért nem nyugszunk meg abban, hogy valamely népnek sikerült egy egész földrészt elfoglalni, ha ezzel ősi kulturákat kiirtott s magasabbat nem tett helyébe? Utopiákat csinálunk s ezen mérjük a multat! De vajjon az utopiákat mivel mérjük?

Az utile felett ott áll a nobile. Ennek átértése nélkül legjavát nélkülözi az értékelmélet.

_____

© Copyright Mikes International 2001-2006

IX. Fejezet.

Az önérték fajairól.

89. §. Az önérték fajainak felkutatási módjai.

Az önérték az, a mire ugy a hedonismus, mint az utilismus bennünket ráutal. Álláspont, felfogási mód és mérték tekintetében a leghatározottabban elválasztandó minden más értéktől (v.ö. IV. Fej. és V. Fej. 3. Szak., valamint VI. Fej. fejtegetéseit). Álláspontja a legmagasabb foku reflexióra mutat, miért is a hedonismus és utilismus megérteni nem birja s magához levonni próbálja, hogy megértse. Felfogási módjául a tömöritő intuitiót tekintettük, s azért csak ott léphet fel, a hol a világkép egysége kialakult s a kosmikus kitekintés legalább a phantasiaképig vitte. Mértékét ennélfogva az intelligentia legmagasabb formájából meriti. Az önérték ekkép a legtagoltabb idegzettel, a legfejlettebb értelemmel, a legfeszültebb abstractióval, a legmagasabb mértékkel függ össze. A tárgyat ugy illeti meg, a hogy az függetlenül minden egyébtől létezik; nem szorul arra, hogy más élő lényt mulattasson, sem arra, hogy neki gyengeségében segédkezzék; — minden mulattatástól s hasznosságtól szabadon csak azért értékes, hogy ilyen a természete, *úri természete*, quod per se est et per se concipi debet. *Az önérték tehát a tárgynak azon értéke, mely azt önmagalétében, pusztán természeti minősége alapján illeti meg s melyet a legnemesebb mértékkel, az öntudatos intelligentiával állapitunk meg rajta.*

Az önérték universalis érték: minden dolog, maga az élv és haszon is, esik az önérték mérője alá. Önértéket tulajdoníthatunk az elemeknek s azok complexumainak, valójukban és viszonyaikban; tulajdonitjuk az élettelennek és élőnek, az érzőnek, az érzékelőnek, az értőnek és önmagát értőnek. Ezen universalismusa vagy abból ered, hogy mindenütt *egy* felfogást alkalmazunk a *tárgyakra* (a tömöritő intuitiót); mely egyformán terjed ki mindenre s fényt szór „igazakra és igaztalanokra" egyaránt; vagy abból, hogy minden dolog *egy* létalapnak determinatiója, úgyhogy „ordo et connexio rerum idem est ac ordo et connexio idearum".

Ezen érték fajaira két módon juthatunk el: vagy 1. azon *felfogás* alapján, melylyel a tárgyakat nézzük, azaz elemezve vagy 2. az *alkotás* alapján, melylyel a tárgyak képeit készítjük, azaz levezetve. A könnyebbség kedvéért az első utat választjuk s az így nyert tényeket az alkotás folyamatával fogjuk megmagyarázni, ugyhogy az egyik irányban a másiknak próbáját nyerjük. Elemzés utján nyerjük az adatokat, melyeket az alkotás értelmez; mert maga a felfogás is alkotás, csakhogy utánképező alkotás s ennélfogva mozzanatait az alkotásból kell megérteni (v.ö. 66. §.).

90. §. Az önérték hordozója: az egységes kép.

Elemzésünk tárgyát azon dolognak kell képeznie, melynek önértéket tulajdonitunk s azon hatásnak, mely bennünket ezen értékelésre ösztönöz. Első sorban amaz a *képünk* melyet a tárgyról készitünk s melynek elemi vonásait kutatjuk; csak azután jön tekintetbe a tárgy, melyet ezen kép jelez. Maga a hatás pedig, melyet ránk gyakorol, azon lelki állapot, melyet *tetszésnek nevezünk*; ezen tetszés minősége is visszafelé mutat az érték fajára, mely okozta.

A tárgy felfogásában a következő mozzanatok rejlenek. A való tárgy képe első sorban *érzéki* vonásokból áll, melyekhez később *jelentő* vonások járulnak. Ezen vonások egységet nyernek a felfogásban egy összefoglaló *actus* által, melyet *szemlélésnek* nevezünk. Végre az egység és az összefoglaló actus tudomásunkra is jut; a felfogás teljessége ennélfogva az öntudatossággal van elérve. E szerint a felfogásban 3 mozzanat rejlik: a részletes vonások — sensatio, az egységes actus — perceptio, ennek tudomásul vétele — apperceptio. Lélektanilag ezen 3 mozzanatot különbözőképen lehet magyarázni; de hogy tényleg megvannak a felfogásban, az kétségtelen. A felfogás által keletkezett képek már most háromfélék 1. pusztán érzéki egységek 2. vegyesen érzéki és értelmi 3. tisztán értelmi képek. Valamennyinél azonban közös jellemző: *az összefoglaló egységes actus,* melyet a szemlélés hoz létre a részletekben s mely nélkül határozott alaku kép nem keletkezik (részletesebben adja 102. §.). Ennélfogva az egésznek előfeltéte

© Copyright Mikes International 2001-2006

a szemlélés, az intuitio. Minthogy pedig ezen synthetikus egység a mi művünk, azért az egész felfogást *művészi felfogásnak* nevezhetjük s állithatjuk, *hogy az önérték felfogásának feltétele: a művészi felfogás*[1] (v.ö. a terminologiára nézve 95. §. in fine).

A tengerben élő lények némelyikéről pl. csakis érzéki képet alkothatunk s pl. az édesvizi hydráról tanulatlan ember a nagyító alatt sem nyer más képet. Ismeretes állatokról már egyes egységet nyerünk az érzéki szemlélés utján, mely a tevékenység gondolatát is viszi beléje. Az érzéki vonásoktól eltekintve s csak a tevékenységek dynamikus hálózatát tartva meg, tisztán értelmi egységgel lesz dolgunk.

A szemlélés minden fokán azonban az egységes actus nélkülözhetetlen. Lehet ez egység pusztán *erőfoki* és mechanikus, milyent pl. az ismeretlen tárgyak érzéki képeinél találunk; vagy lehet *képzelmi,* mely az érzéki formához csatlakozik; vagy az érzéki formától elszakadt tisztán *értelmi egység.* Mindenütt az egységesités mint a művészi felfogásnak s igy az önértéknek előfeltétele okvetlenül követeltetik. *S csak ezen egységről állitjuk az önértéket.*

91. §. Az érzéki mint a jelentés symboluma. Az intellectualis structura.

Szükséges, hogy ezen háromféle képről világos tudomást szerezzünk. *Az alkotó részek* mindenütt adottakul tekintendők; sem többféle érzékleteket (szint, hangot), sem többféle jelentést (ösztöni tevékenységet) nem találhatunk a tárgyakban, mint a hányfélére értelmiségünk, tartalmi alkatánál fogva, képesit. Ugyanez áll az összefoglalás módjáról. Ásvány, növény, állat — ezek az egységek végzetszerü typusai; többféle typust nem ismerünk, egységeink azért mind csak ezen 3 kategoria alá tartoznak. De ezen belül az értelem határtalanul intézkedik; az adatok combinatiójában meg van az eltérések végtelenségének lehetősége. Végtelenek az érzékletek: hangok, szinek, ízek, szagok, a vonalak görbülései kiszámíthatatlanok; kapcsolataik a növényi élet pazar fényében s az alsóbb állatok színdus chaosában tapasztalhatók. Végtelenek a jelentések is; nemcsak erőfokilag fokozatokat mutatnak (a látás, hallás ereje, a mozgás ereje és gyorsasága), hanem tartalmilag is az egyik vonásnak előtérbe nyomulása a többi jelentésre a legcsodálatosabb hatást gyakorolja. Igy lesznek az élet functiói az egyének közti végtelenségnek okaivá; mert egészen más az élet ott, a hol a táplálkozás áll előtérben, más a hol az érzékelés, vagy érzelem fajainak egyike vagy az értelmi tevékenységnek valamelyik ágazata vagy iránya.

E szédületes bőséggel szemben az egyéni összefoglaló erőt maga a tárgy önereje is segiti. A mit Kant óvatosan csak „mintha" megszorítással vezet be,[2] a tárgyi egységek realis egybefoglaltsága valóban logikai feltétele a subjectiv felfogásnak. A szemlélés egysége ennélfogva már az objectumban birja alapját vagyis a tartalom valamelyik vonásában. Ha a színek között harmoniát érzünk, akkor tényleg az egyiket alapul vesszük s a többit rá vonatkoztatjuk; ugyanezt tesszük a hangoknál is. Ha a képben valamely testrészt (pl. a fejet) teszünk centrummá, akkor ennek tényleg ki kell domborodnia a többi közül; ugyanigy lesz uralkodóvá az egységben valamely tevékenység, akár erőfoka akár értéke folytán. Vagyis: az *egységes összetartó kapocs,* melyet az utánképző felfogásnál találunk, már *magában az összefoglalt tartalomban lesz keresendő;* ennek a többi adatra való hatása hozza létre az egységet. Az egység az öntudatos felfogást megelőzőleg áll elő; mi az öntudatos szemlélésben ezen egység által már kötöttnek találjuk magunkat, — nem mi *hozzuk* a képbe, hanem mi *fogjuk fel* az utánképzettben. A fa egységes képe megvan, mielőtt a felfogásban öntudatosan összealkotnók; ezen utánképzettben mi állítjuk ugyan össze egységbe az egyes vonásokat (törzs, ág, levél), de ha az objectiv képben nem volna objectiv egység, akkor a mi subjectiv utánzatunkban csak ideiglenes és önkényes agglutinatio volna, melyet minden eltérő vonás szétrepesztene. *Utánképeink állandóságát csak az eredeti képnek természetes egysége magyarázza.*

Ezt az egységet az érzéki képben valamely érzéki, a jelentőben valamely értelmi vonás idézi elő. *E kétféle vonás milyen viszonyban áll egymással,* az egyike a legnehezebb kérdéseknek s Kant egyáltalában megoldhatatlannak tartotta az érzékiség és értelem összefüggését. De hogy függési viszony van köztük, az kétségtelen; az alak és a tevékenység egymásra utalnak (pl. mozgató és érzéki szerveknél), de a szin, tapintat vonásai is alkalmazkodnak az alakhoz s ennek alapján ők is a jelentésre utalnak. A valóságban az élő lény tevékenysége mindig a neki megfelelő formában, emez pedig az őt megillető

[1] A német szó «Kunst», mely a «können» és «kennen» egységét foglalja magában, azt fejezi ki, hogy a dolgot *ismerni* és vele *birni* is kell, ha egységet kivánunk benne létesiteni.

[2] *Kr. D. Urth.* Einl. IV. «*als ob* ein Verstand den Grund der Einheit des Mannigfaltigen ihrer empirichen Gesetze enthalte».

© Copyright Mikes International 2001-2006

színben, tapintási adatban s.t. lép fel észlelhetően. *Az érzéki valóság ennélfogva mindig valami tevékenységet jelez* azaz jelentésre utal s azért annak *symboluma.* A symbolismus tehát nem kivételes jelenség, hanem minden valóságnak lényeges; e nélkül az érzékiséget még phaenomenonnak sem lehetne nevezni, mert nem jelentkeznék benne semmi sem.

Az tehát, a mi jelentkezik, a dolognak értelmes jelentése; ezt a jelentést ragadja meg az intuitio, mikor a kérgen át a dolog velejébe hatol, ezt keressük minden érzéki jelenségben s találjuk azon tevékenységben, melyet kifejt. Minél összetettebb pedig az érzéki alak, annál komplikáltabb az annak alapul szolgáló tevékenység és így a jelentés is. Az ontologiában ezt substantiának nevezzük s a vezérlő vonást a dolog *lényegének,* essentia. Ha azonban az egész valóság symbolikus, *akkor voltaképen pusztán érzéki egységről nem is beszélhetünk.* Minden érzéki vonás csak addig érzéki, a meddig a felfogásban az értelem nem lép fel; de ez csak a fejletlenség korában lehetséges. Akkor is az érzéki vonásnak legalább az érzelemben vagy a hiányban meg van az értelmi oldala. Gyermeknek minden érzéki vonás valami öntétre szóló vonatkozást tartalmaz; állatnak azt jelenti, hogy használható vagy kerülendő. Az érzéki vonás tehát a tevékenység symboluma, a tevékenység pedig a jelentés symboluma. Magát a jelentést közvetlen saját kincstárunkból meritjük s intuitive ismerjük. Mihelyest megvirradt a lélekben, az érzékiségbe a *jelentés* veti sugarait s ilyen képzelmi egységben az érzéki inxtapositio marad tulnyomó; a mikor azonban delelőjét érte el az intelligentia, akkor a jelentések közül a legértékesebb foglalja el a főhelyet s ez adja az egész csomónak az egységes vonást.

A felfogás elemzése tehát azt tanitja, hogy az egységes képben adva vannak az érzéki és értelmi vonások s adva van az összefoglalás typusa is. Vagy a közönséges nézet szerint magában a tárgyban van egy központi vonás, mely annak alapjelentésében áll s ezen jelentés határozott érzéki formában s érzéki tulajdonságokban nyilvánul. A felfogás számára ennélfogva az érzékiség csak az értelemnek vagy jelentésnek symboluma; a dolgokban ennélfogva a végső értékes, melyből a többit egyedül érthetjük, a dolgoknak jelentése vagy *intellectualis alkata, structurája*. Az önérték tehát csakis ezen inttelectualis alkatra vonatkozik s a hányféle módon ez megnyilvánul, annyiféle lesz a dolgok önértéke is.

92. §. Az önérték és az alkotás.

Ezen eredményt már most az alkotás természetéből is meg kell érteni. Mert hiszen a felfogás nem egyéb, mint az alkotó processus utánképzése s megismétlése, a mint ezt már a 66. §-ban kimutattuk.

A kiindulási pont azon ismeretelméleti tény, hogy *a világ a mi képünk; annak a képnek pedig ugy tartalmát, mint formáját lelkünk, illetőleg szellemiségünk szolgáltatja*. Az ember ennélfogva fogalmánál fogva alkotó és müvész; az anglosaxok a költőt „scof"-nak („Schaffer") nevezték.[1] A világ az ő emanatiója, önexplicatiója, melynek differentiái a fejlődés fokait jelzik, de egész tartalma csak ő belőle származik. A világ ennélfogva az embernek mintegy kitágulása (prolongatio); azt a pontot pedig, a honnan e kitágulás kezdetét veszi, az ember centrumának, a fejlődés ugró pontjának kell tekintenünk s *Énnek* nevezzük. Eleinte a háttérben lappang s pusztán átmeneti pont a fejlődő tartalom számára; csak lassan erősödik maga is, kifejlik s szembeszállva tartalmával s maga magával, az egész fejlemény öntudatos szemlélőjévé s sorsa saját intézőjévé leszen. De kezdetben (az idegen szemlélőre nézve) ő is csak a tartalom egy része s ő is, mint a többi tartalom, önmagát állitja és fejti ki.

Mindaz már most, a mi ezen Énből ered, az eredésben csak magát állitja; ez önállitást a szemlélet ugyan külön szokta választani a tartalomtól s *létnek* nevezi; de azért nem egyéb, mint a tartalom maga az, mely magát állitja. Ép azért a tartalom szerint az önállitás is különböző lesz; más az anyagi elemnél, más az érző sejtnél és az öntudatos léleknél. Abstracte véve mégis mindenütt ugyanaz; önállitás = lét = való tartalom. Az önállítás tevékenysége az, a mit *projectiónak* nevezünk s azért mondhatjuk, hogy *a világ az Én projectiója*. S a mi alapvonása van a világnak, abban tartalmilag és formailag csak az intelligentia saját természete nyilvánult meg s állította magát.

Ezen önállitás, a mint saját magunknál tapasztaljuk, mintául szolgál azután a külső tárgyak megértésénél is. Semmi lényeges vonás nincs a felfogott tárgyban, a melyet magunk beléje ne helyeztünk volna; a növény és állat fejlődését tartalmilag és formailag csak a magunk mintájára birjuk megérteni. Ezt a létet (valót) már meglevőnek kell tekintenünk, ha fejlődésnek akarjuk felfogni; nevezzük ezt akár absolut szellemnek, melyben az egyesnek rejlik gyökere. — akár nevezzük az egyes lényegességének, — meglevőnek kell

[1] *Lemcke*. Popul. Aesth. p. 270. 1873., a ki ezen helyen az «alkotást» szépen és finom psychol. érzékkel tárgyalja.

© Copyright Mikes International 2001-2006

feltennünk, ha nyilvánulásait érteni akarjuk (mert a történés mindenkor valami való essentiát tesz fel). *Logikai prius ennélfogva a való egység, azután állanak elő annak részei.* Minden fejlődés annak önállítása, a mi az egységben foglaltatik, involutio az evolutio előfeltétele; csak az esetlegességek függnek a tárgyak egymásra hatásától.[1]

Az egyes intelligentiája is ekkép fejlődik. Tagolt valósága ezernyi momentumában önmagát tartja fenn s minden önfentartás egy-egy projectio, *egy-egy alkotás, melynek minden része ujra alkot magából tovább.* Mi ezen fejlődésnek még csak az elején vagyunk; azon lelki állapotok, melyeket az ókori népek egységesekül tekintettek, a mi „nervositásunk" előtt kötegekre bomlanak, miket az impressionismus tudatosakká tesz, de a melyeket csak korunk korlátolt lélektana hirdethet véglegesekül (Spencer-Wundt „Sensation"). Milyen genie volt ezen specialistákhoz képest Leibniz,[2] ki a végtelenséget látta ábrázolva az egyszerü monadeban!

Az pedig a mi a lélekben fejlődik, az intelligentia, az értelmiség. Minden részecskéje, az utolsó izecskéig, melyet még észlelünk, végtelenbe tagolt jelentés; ezen jelentés az, a mi a lélek egységéből, minden rész a maga törvényszerü pillanatában, önmagát projiciálva kifejlik. A mikor az ösztönök még csak hiányérzetek alapján ismeretesek, úgy látszanék, mintha csak egyszerü állapotok jutnának a lélek tudomására; azonban már ezen hiányérzetben involválva rejlik a jelentés is s azért az élő lény azok magyarázatában nem téved, mert mást jelent neki az éhség, mást a szomjuság, a fény, a hang s az egyes érzéki szemléletek. Idő haladtával ezen egyszerü *érzetekből* bontakozik ki a fix jelentés, mely eddig csak burkoltan, az érzés formájában jutott az élő lény tudomására. A mikor azonban az értelem kifejlődött, akkor az értelem tagoltsága világosan kidomborodik s annak kialakulását már legalább önmegfigyeléssel észlelni lehet. A jelentés még most is, mint az alsó stadiumban, különödetlen (indifferenziált) alakban mint egység áll elő; az állat, a növény, az egyes tevékenységek képei ilyen körvonalozott, de belül még nem különödött alakban jelentkeznek. Ezen egység kitolódik a belső térbe; a tér egyforma sikjába projiciálódik s a mennyi projectiv ereje volt, annyi helyet foglal el ezen szemléleti sikban. Ezen projectióval a tartalom végig hasit a homogen téren, *egy* ponton elhelyezkedik s ezzel elválik a homogen tértől. A hol a projectio ereje megakad, ott keletkezik a jelentés *határa*, mert ott kezdődik rá nézve a megkülönböztető más. De ezen határon belül egységbe olvadtan nyugszik az egész tartalom; s ha a figyelem ezen kereten belül szegző munkáját végzi, akkor a homogennek látszó jelentő kép részei egymástól elkülönödnek, mindegyik önmagát projiciálja s ezzel *a jelentés tagolt egységül tünik elő.*

A tagoltságban a részek egymás közti viszonyai jutnak napfényre azaz tudomásunkra. *Ezen viszonyokban pedig áll a jelentés formája*; de ezen jelentési forma még nem külső szemléleti forma, mert nincs benne az érzéki jobb és bal, fenn és lenn szemléleti különbsége. *A forma itt logikai*; azon *jelentőségi* viszony szabja meg, melyben a momentumok egymástól függnek. De *formája* van; a forma a lét önállításának kifejezése. S a mint a tartalom projiciálja magát, úgy határt szab s formát ad magának; formát, mely a momentumok értéke által van megszabva. A jelentésnek ezen belső formáját azaz tagolt mozzanatainak egymáshoz való viszonyát, *intelligibilis formának akarom nevezni*. Ezt a formát a tartalom jelentése szabja meg, azaz a tartalom logikai értéke; realis, a logosnak *való* formája ez, melyet az Én a jelentésen észrevesz s tőle el is vonhat, mint belső szemléleti képet, a nélkül, hogy az Én *adná meg* a jelentésnek;[3] az Én csak javithatja élesebb pillantással, de maga a jelentés természete, logikuma, szabja és adja meg. S ettől az értelmi formától függ azután az érzéki forma is; amannak realis alapja a jelentések egymásközti függési viszonya, emez már uj köntösben mutatja be az aetheri belső formát, az érzéki vonásokban.

A forma ennélfogva csakis a tartalmon lehetséges, ez szabja meg magában, mint a háromszög formáját csak alkatrészeinek logikai viszonya megszabja. Eltekintve a tartalomtól a forma csak üres lehetőség, a szemlélésnek magának az elvont képe, mely azon utakat jelzi, miken a figyelő a részek viszonyait magának tudomására hozta. *Nincs ennélfogva forma, mely valami valóságot nen foglaljon magában*: mert e való részeinek viszonya éppen a forma valósága, melyet ürességében puszta formának nevezünk.[4]

---

[1] Ezen összes fejtegetések csak a Dialektika határain belül értendők. v.ö. *Böhm* K. «Az E. és V.» I. 97. §. és 99-105. §§-ok.

[2] *Leibniz*. Monadologie §. 68. «Chaque rameau de la plante, chaque membre de l'animal, chaque goutte de ses humeurs est encore un bel jardin ou un tel étang».

[3] *Nietsche* igen jól látja ezen folyamatot: «das Idealisiren besteht *nicht*, wie gemeinhin geglaubt wird, in einem Abziehen oder Abrechnen des Kleinen, des Nebensächlichen. Ein ungeheures *Heraustreiben der Hauptzüge* ist vielmehr das Entscheidende, sodass die andern darüber verschwinden» (*Götzendämmerung* p. 62.).

[4] *H. v. Stein* (vorlesungen über Aesth. p. 40.) is igy sejti: «Form ist die zum Sprechen gebrachte Seele des Ogstdes» . . . «der frei u. im vollen Stromme eines unbedingten Eindrucks aus dem Gegenst. Selbst uns ansprechende gehalt». — *Müller* Jos. (Phil. des Schönen 88. l.): «die richtige Form ust das erscheinende Wesen selbst».

© Copyright Mikes International 2001-2006

Milyen már most a tartalom részeinek ezen viszonya? Függés a centralis jelentés és a tőle függőkerületi jelentések között. Valamint a gyökérből nő ki a szár és a virág, a petéből különödik ki az állat, úgy a centralis jelentésből annak részjelentései. A centrum *a lényeg,* a részjelentés a *járulék* (substantia-accidens) s ezek szemlélt egysége a tárgyi *fogalom.* A ki csak a szót ismeri, az a tárgynak csak egyik vonását — nem tudni: a lényegest-e? — birja; a ki a lényeget ismeri, az megsejtheti annak járulékait, mint Cuvier a Schweizi lenyomatról megszerkesztette a gyikot, — Scheuchzer vízözön előtti emberét. A jelentés tehát mozzanatok hálózata, melyek között egy az uralkodó; mi synthetice reconstruálhatjuk a concret valónak képét egyes részeiből s akkor determinatiónak mondjuk, de az öntudatlan alkotásban organikus egység nő ki, mely forma és tartalom együttvéve, mert, mint Goethe mondja:

Natur hat weder Kern

Noch Schale,

Alles ist sie mit einem Male.

Az intuitio, mely a fogalomnak ezen organikus alakját *egy* pillantással átfogja, az, a mit a német idealismus *értelmi szemlélésnek* (intellectuelle Anschauung) nevezett, — a művészi felfogásnak lényeges alapjául szolgáló tömörítő szemlélés.

Az alkotásban a centralis jelentés maga projiciálja magát; tőle függ a projectio iránya és a valónak alkata. A lénynek ezen alkatát *értelmi alkatának* (intellectualis structura) fogom nevezni (v.ö. 91. §.). Hogy milyen sorrendben lépnek fel ez alkatnak mozzanatai egymás után, azt még most nem tudjuk törvényszerüségében megállapítani; végső stadiumnak az látszik, a mikor a centrum a maga realis minőségében is maga tárgyává lesz vagyis mikor maga tudatára ébred s alkatának minden részlete felett áttekintést szerez. A hol az értelmiség szegényebb, ott a kialakulás hamarabb éri el végcélját; azért az óriási gondolatok végtelen momentumaikkal hosszú ideig fejlenek s ha az első nagy hajítás megadja is az egésznek körvonalait, a homályos ősanyag jegecedése annál tovább tart, minél bőségesebb a szálak száma, mely elrendezkedésre törekszik. Ott ellenben, a hol a centralis jelentés egyszerü (pl. az anyagi elemeknél), a projiciáló középpont is hamarabb helyezkedik ki a csekélyebb számu részletek között.

Az utánképző alkotásnál már most ugyanezt a menetet találjuk (91. §. végén). Mikor valami tárgyat érteni akarunk, a centralis jelentés az, a mit benne először elhelyezünk. A phantasia próbálkozása s az alkotás minden kínja ezen elhelyezkedés kínjából értendő.

93. §. Az értelem érzékitése.

A projectio munkája azonban ennél nem állapodik meg; valamint a növény távolba hat illatával, magán túl hatol a külső valóságba gyökerével s mindenütt érvényesül actiójával, a mennyire ereje engedi, úgy az intelligentia sem marad meg ezen határozatlan kialakulásnál, hanem a belső térből, az öntudat terén túl, az érzékiség területére terjed tovább. Maga a pete adja a fejlődés mintáját. Az általános structura után (v.ö. 62. 78. §§) következik az egyes tagok részletes növése; a mozgás, táplálkozás, érzékiség szervei teljes valósággá lesznek, egész a körmökig, hajszálakig és az érzéki szervek végkészülékét tevő sejtekig. Ugyanígy tagosodik az intelligentia is; az általános jelentés concret alakot ölt s a mi előbb csak mozgást jelentett, az most lábbá, kézzé, a látás szemmé st. különödik. Az értelem általános sejtelme concret alakokban valósul meg s ezen fokot szokás a *képzelem, phantasia* tevékenységének nevezni. A phantasia tehát nem uj valóság, hanem az értelemnek megvalósulási foka; e nélkül a jelentés csak általános és homályos tudatállapot, milyent pl. az organikus érzetek mutatnak, csak a phantasia fokán különödnek szét alkotó momentumai. Ugy, a hogy a növényen elválnak egymástól a gyökér, törzs, levelek, tüskék, bimbók vagy az állaton főszervei elágazódnak szövetekben, véredényekben, inakban, idegekben, egész le a szemölcsökig s szőrökig. Mindez azonban a jelentésnél a belső térben történik; a megválás mintegy a határterületen folyik le, mely a tiszta értelmet az érzékiségtől elválasztja. A jelentés magából kiüti ezt az érzéki kerületet; kisarjadzik belőle az alkotás percében. Ekkor a kép a szemlélő előtt concret kialakulást nyer; a mi szint jelent, az szinnek fog specializálódni; a mi hangot, hallássá; a mi lábat vagy kezet, az lehetséges láb- vagy kézformát nyer. Nem láb ez még, sem kéz, sem a többi úgy, a hogy magunkon kivül látjuk; de logikai jelentésén kivül érzékit *kezd* ölteni, valamint a kavargó folyadék homályos, felhős sürüjéből bizonytalan, de jelentő alakok válnak ki, s ezen határon a képzelmi primitiv tagoltság felszabaditja a

© Copyright Mikes International 2001-2006

subliminalis hatalmakat; a mennyi ösztönben megvalósult az öntét realitása, az mind belebőg, ordít, zokog, hizeleg, ujjong és recseg a kidomborodó alak körül s érzelmek tengerével borítja el a bámuló teremtő Ént.[1] Igy lesz a halvány értelmi alakból praegnáns érzéki alak, mely, kétfelé tartván fenn a kapcsolatot, érzéki dühöngő tüzzel ráveti magát az alkotó centrumra s ezt (a melyben az összes szálak összefutnak, 32. §.) felkavarva s lángba borítva, tüzet hány maga körül. Ezen lobogó tűzkéve, a centralis tartalom felkavart kitörése, ez az értelem lelkesedése, az *enthusiasmos.*[2] Rajta lehet érezni minden *alkotáson;* csak az aggregatum száraz, mint a kiaszott galy. A lobogó tűz az Én projectiójának az ereje és hevülete, melylyel alkotását kiséri s megihleti; ez ama lendület (Schwung), melyet genialis munkán azonnal észre kell venni s mely a „lángésznek" (mily pompás terminus!) csalhatatlan jele. Minél hevesebb, annál biztosabb jele a lángész nagyságának; Petőfi lyrájának a világirodalomban páratlan genialitását ezen vulkáni kitörés teszi felismerhetővé; Byront ezen hevesség készteti arra, hogy a „Corsair"-t egy ülésre irja meg; ott tüzel Shakespeare (Lear király) és Aischylos (Prometheus) drámáiban s ott lappang a művészi megfontolás által fékezetten Goethe, Sophokles, Arany János alkotásaiban. A hol a Holdnak unalmas világossága pótolja a Nap perzselő hevét, ott a projectio gyengesége a szárnyaszegett alakokon is megérzik.

A centralis tűzben elolvad a jelentés salakja; de a kitörésben a salak az aranynyal vegyesen ömlik ki s a hol a projectio megállapodik, ott mind a kettő keverékét találjuk, melyet a művészi ízlés egymástól elválasztani iparkodik. De a kitörés a centrumból indul ki s ezen centrum adja meg az alkotásnak formáját.

Az alkotást ezek után ekkép kell gondolnunk. A képzelmi egységben a jelentés egészen az érzékiség általános functiójáig tagosodik, vagyis, mivel a jelentés az öntétnek magának alkotó része, e tagosodásban maga az öntét állitja önmagát. A jelentés az Énen át kitolódik a térszemléletbe; az „idea" felvillan s jelentése főrészeiben helyezkedik el az *intelligibilis alak.* Azután ezen intelligibilis alak az érzékiség síkja felé száll le s ennek határán foglal el helyet; ez által elválik az érzékiség környezetétől s határolás által nyer *képzelmi formát.* Ez is még csak a széleknek mintegy megjelölése a jelentés értelmében (fej, kéz, láb s.t.); vázlat (skizze), körvonal (contour), de ebben van minden alaknak anyalúgja, matrixe. Ez a művészi alkotásnak döntő perce; itt tömörül a logikai alkat az érzékiséggel *egy* képpé s a reflektáló tudat ezen egységben megtalálja a centrumot és a kerületet szemléletileg is (v.ö. 91. 92. §§). De eredetileg együtt vannak elválasztatlanul; a pont, melyben a jelentés lényege helyezkedik el, a szemléleti egységnek *sulypontja,* a többi jelentés képezi a *kerületet;* s a kettőnek határa, a meddig a centrum hatása kihat, adja a képzelmi egységnek külső határát, mely a belső tartalomra nézve annak *külső formáját* adja. A képzelmi egységben nyer tehát az intelligens alak külső, érzékileg megvont azaz határozott formát, melyet a szemlélés neki kölcsönöz.

A képzelmi egység további kialakulása a *kidolgozás* (technika), nem az alkotás feladata. De ez is csak a képzelminek tovafejlése, evolutiója s ettól függ teljesen a természete. Az érzéki vonások a tárgyakra nézve nem külsőségek, hanem belső centralis erejüknek tovakiképződései. Valamint az aranyra nézve a sárga, a falevélre a zöld, a tengerre a kékes zöld, a lóra a fehér, fekete, barna és szürke színek a természetesek, — ugy az emberre nézve a kéz alkata, a halra az uszó hártyák, a rágcsálókra a fogak, az oroszlánra a sörény, a bikára a szarv s.t. nem esetlegesek, hanem ideájához tartozó, csak távol a középponttól eső lényeges vonások. Ugy függ a szó megválasztása is attól, a mit a költő kifejezni szándékozik. Külsőségek, melyek nem magából a tárgyból folynak, a képzelmi egységre nézve idegenek; csak a jelentés által megindokolt végsőségek (forma, hang, szín) tartoznak természetesen a tárgy ideájához. A térben és időben fixirozott valóságokban a jelentés végre megnyugszik; fejlődése minden phasisát végighaladta. Csak egy utja van még hátra: *hatni a szemlélőre* s az érzéki határozottságon át (a symbolumon át) a képzelmi és noumenalis világba ragadni az élvező elméjét (v.ö. a felfogás kérdését 91. §.).

Az alkotás processusának ezen rövid rajzából világos, hogy a folyamatot éppen megfordítva kell képzelnünk, mint a hogyan az „empirikus" lélektan tanítja. Az értelem egységes képének egyes, *arra való és alkalmas vonásai* kifejlenek tovább s hajtanak ki magukból érzéki vonásokat. Nem megfordítva; hanem ugy halad a kifejtés, a hogy a rákok, csigák, kagylók héjaikat és házaikat önvérükből választják ki, vagy a hogy a mi bőrünket *mi* készítjük fedő sejtrétegeivel, hajszálaival, szemölcseivel, körmeivel együtt. Csak azért a *mi* bőrünk ez, csak azért a *ráké* a héja, melyet szükség szerint kiigazíthat. S így öltözik a jelentés a csengő szóba;[3] így függ tőle a metrum is (Schiller jól látta), mert a metrum éppen a tartalom önprojectiójának a mozgása.[4] Ellenkező uton a dolgot megérteni nem lehet;[1] bizonysága ennek Ribot műve,[2] mely éppen azt, a

[1] *Jean Paul* a lángelmében igen helyesen «gleichzeitiges Inblüthestehen aller seelischen Kräfte» lát, a mely a productióban megvalósul.

[2] *Nietzsche* «Rausch»-nak nevezi (*Götzend.* p. 8. «Zur Psychol. des Künstlers»).

[3] *Werner* Lyrik 427. l

[4] ugyanaz 139 l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

miben az alkotás lényege rejlik, ismerhetetlen nemtudatosra kénytelen háritani s a phantasia „constructiv" tevékenységét véli lényegének. Az analytikus lélektannak ugy látszik, mintha idegenszerü elem tolakodnék itt a jelentésbe; pedig az érzékiség nem külső, hozzá tapadó, idegen anyag, hanem magának a jelentésnek további momentumaiba való különödése. Igaz, hogy a phylogenetikus menetet az előretörő tendenzia (30. §) viszi az értelmiség fokára, de az alkotást mintegy a honvágy vezeti vissza az áthaladott fokozat hazájába.

Az alkotásnál tehát első az egész, aztán állanak elő a tagjai; s ugyanez áll a *műélvezetről* is. Annak is először a műtárgy szivébe kell belemerülnie, hogy onnan kisérje az ereken át lüktető élet tovahullámzását. Mert szellemet nem lehet foltokból összerakni, mint a Harlequin nadrágját; ha így részeket rakosgattunk össze, — a hogy a műélvezet recipéje ajánlja, — akkor viaszkbabát kaptunk az élő lény helyett s a szellemet megöltük, a melyet kerestünk. Az érzék vak; csak az intelligentia lát, hall, érez s.t. Azonban jól kell megjegyezni, hogy az érzékítésnek is van korlátja. *Nem mindent érzékit a művész, hanem csak azt, a mit lehet.* A jelentésnek csak azon részei merülnek el az érzékek ösztöni tüzébe, melyek valamikor onnan eredtek; a mi tiszta intelligentia, az értelmi jelentés, számos momentumaival együtt, az örökké kivül fog ezen sikon maradni. A festő, szobrász, zeneköltő soha sem festheti, vésheti, fejezheti ki hangokban a *gondolatot.* Még a költő sem bir mindent megmondani; csak a mire szavunk van, azt mondja ki; de a lélek mélységeit csak megrezegteti, mikor „romantikus" végtelenséget varázsolt elénkbe.

94. §. Az önérték fajai a tetszés alapján. Kant.

A felfogás és alkotás természete ennélfogva arra látszik utalni, hogy önmagában értékes csak két tekintetben lehet a dolog: 1. logikai tartalma és 2. aesthetikai alakja tekintetében. Mindkettőnek alapfeltételük a művészi vagy intuitiv felfogást ismertük fel s ennélfogva a kettő közti különbség nemcsak a formában, hanem a tartalomban is keresendő. A forma ugyanis a kétféle tartalom folytán lesz különböző. Amott csak az intelligibilis forma vezérel, emitt a képzelmi és érzéki forma is játszik közbe. Hogy azonban ezek után milyen viszonyban áll a logikai és aesthetikai érték, azt csak akkor lehet megfogalmazni, ha még azon tetszésre nézve is tisztába jövünk, melyet ezen értékek a szemlélőben keltenek. Ezt röviden e §-ban akarjuk elérni.

Hogy e tetszés az egyes értékfajoknál nagyon különböző természetü, azt már Kant előtt is észrevették; de módszeresen e tényt Kant előtt senki sem használta fel. A „Kritik der Urtheilskraft" általánosságban a T.É.B. problema-állitását követi, a mi mesterkéltségének egyik oka; de a „szép" kérdésénél a geniális pillantás mégis keresztül tör a forma nehézkességén. Mert a §. 1-hez egy szerény jegyzetben, mely módszere egész nagyságát s kritikájának titkát foglalja magában, ezt mondja: „Wass aber dazu erfordert wird, um einen Gegenstand schön zu nennen, *das muss die Analyse der Urtheile des Geschmaks* entdeken". A tetszés fajai már most Kantnál négyfélék (§. 5): a kellemes, a mi *gyönyörködtet* („vergnügt"); a szép, a mi *pusztán tetszik* (wass bloss gefällt); a jó, a melyet becsülünk („was geschätzt"), *helyeslünk* („gebilligt wird"), — a mihez (a 15. §. szerint) még a *tökéletes* is számitható, a melyben a sokféleség és a fogalom kölcsönös megfelelése tetszik. A hasznosat („wozu gut, — was nur als Mittel gefällt") a 4. §. a jóhoz számitja, de már 120 l. a tökéletessel hozza összefüggésbe. *Hogy itt különböző értékelésekkel van dolgunk*, az Kant gondolkodásából kivehető (a mire kivált a 40. §. „vom Geschmack als einer Art von sensus communis" mutat), de Kant expressis verbis nem tanitja.

A fenti elválasztás ellen lehet kifogásokat tenni, — de mi most ne nézzük a csekélyebb fontosságu dolgokat. Milyennek találja Kant ama tetszéseknek természetét? Kant ugy találja, hogy a kellemes és a jó *érdekkel* jár; amaz „az érzékek érdekével" („Interesse der Sinne"), emez „az ész" érdekével („das der Vernunft" 5. §.). Az érdek pedig hiányra utal („alles Interesse setzt Bedürfniss voraus" 5. §.); itt ennélfogva nemcsak a tárgy tetszik, hanem annak „existentiája" is, — a tárgy való létele nélkül nem lehetséges sem kellemes, sem jó. Ellenben a szépnél a tetszés érdekteletlen („ist das Wohlgefallen des Geschmacks am Schönen einzig u. allein *ein uninteressirtes* u. freyes Wohlgefallen" ib.); ez nem kivánja, hogy a tárgy a valóságban is előforduljon („man muss nicht im mindesten für die Existenz der Sache eingenommen sein", azaz az izlés itélete egészen elmélődő — „contemplativ" 5. §.). S azért nem is *realis célszerüsége* miatt tetszik, mert nem valóság, tehát nem a haszon miatt. De nem is *jelentése* miatt tetszik, tehát nem *fogalma* miatt, — mert különben, a képzelmet és értelmet a megismerésben egyesitve, logikai volna („so wäre das

[1] Még a költők maguk sem látják sokszor ezt a lehetetlenséget *Körner* pl (Werner Lyrik 425 l.) igy mondja: «Die Phantasie muss das Product des Verstandes *gleichsam* verkörpern oder mit einer Hülle überkleiden (tehát idegennel?), wodurch es anschaulich wird».

[2] *Ribot* Th. «L'imagination créatrice» (Alcan) ném. Mecklenburg 1902.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Bewusstsein dieses Verhältnisses intellectuell" 9. §.). S mégis minden alanyisága mellett *egyetemes* (18. 19. §§.), bár nem objectiv érvényességü („subjective Allgemeingültigkeit" 8. §.). Mindezek a tulajdonságok csak akkor lehetségesek, ha a tárgy a mi felfogásunk számára alkalmas, azaz ha *ezen formája miatt tetszik* („dem Gegenstande seiner Form wegen beygelegte Schönheit" 14. §.).

A nagy elválasztó a tetszések között ennélfogva az *érdekeltség* vonása. A kellemes és a jó a kivánsággal függnek össze (3. 4. §§.), mert „das Interesse hat immer zugleich Beziehung auf das Begehrungsvermögen" (2. §.); ellenben a szép semmi vonatkozásban nem áll vele (azaz Schopenhauer szerint az akaratnélküli intellectusból ered). Ezen megkülönböztetés azonban nézetem szerint nem a lényeges. Az akaratra való vonatkozás ugyanis *folyomány*, nem primär jellemző vonás; minden képnek van azon ereje, hogy bizonyos körülmények között az akaratot meginditsa s azért az első hatás által okozott tetszés mégis különböző lesz. Miért? mert a kép tartalmától függ, hogy a hiánynyal egyezik-e vagy sem. Ezen oknál fogva tévedésnek látszik a kellemesnek és jónak együvé állítása; minőségük teljesen különböző, azért az értékük is különböző. Egyébiránt nem szabad mellőzni viszont azt sem, hogy az érdektelenség, a kellemestől eltekintve, minden más tetszésnél is található. Az akarat *jó* nem az eredménye miatt, hanem ettől eltekintve, qualitása miatt; maga Kant is úgy fogja fel (*Grundl.* 12. l. „würde er wie ein Juwel doch für sich selst glänzen, das seinen vollen Wert in sich selbst hat"), azaz értéke a relatióktól független. Az *igaz* csak elméleti helyeslésben nyilatkozik; a *tökéletes* vonatkozik ugyan a fogalomra (mint „obj. innere Zweckmässigkeit d.i. Vollkommenheit" 15. §.), de az akarattól nem függ. Mindezek ennélfogva *érdekeletlenek* s csak a hiány meglétele teszi érdekeltekké; azaz ez utóbbi vonás mellékes, a lényeges csak a tartalmi alkatuk, structurájuk.

De azért hogy az igaz, a szép, a jó és a tökéletes — érdekkel nem járnak, mégis teljesen különböznek egymástól. Kant a fogalomhoz való viszonyukat veszi itt zsinórmértékül s köztük olyan különbséget talál, hogy az igaz és tökéletes a fogalomra utal, a szép pedig fogalom nélkül tetszik. Ezen *megkülönböztetés* végzetes hatással volt az aesthetikára s mégis *tarthatatlannak* látszik.

Az ugyanis kétségtelen, hogy a logikai tetszés a fogalom és tárgy egyezéséből származik. A „tökéletes" azonban nem külön értékjelző, hanem az értékek quantitativ összehasonlítása folytán keletkezett, tehát harmadfoku abstract jelző, mely első sorban intellectualis értékek viszonylagos becsléséből eredt (v.ö. erre nézve 96. §.). Azért tökéletes lehet a szép úgy, mint az igaz és a jó, az érzéki úgy, mint a jelentés; ha t.i. megvan minden vonása, mely qualitas és quantitas dolgában a tárgyhoz tartozik. De a szépet sem lehet ezen vonástól megfosztani; lehetetlenséget kivánunk, ha a szépből a tartalmat ki akarnók irtani. Kant maga bevallja, hogy a szép és tökéletes igen közel állanak egymáshoz (15. §. „eine obj. innere Zweckm.-keit d.i. Vollkommenheit kommt dem Praedicat der Schönheit schon näher"), bár kétkedik „ob sich auch die Schönheit wirkl. in den Begriff der Vollkommenheit auflösen lasse" (ib.); s rendkivül finom érzékről tanuskodik, hogy ezen beolvasztást minden erővel ellenzi. De nem azért, mintha a szépben a fogalom tökéletessége nem volna szükséges — hiszen ezt kriteriumul is használjuk (48. §.); — hanem azért, mert a fogalom a két álláspontón különböző kialakitásban lép fel. Fogalom nélkül a szép pusztán arabeszkre és rajzra szoritkoznék, — a mihez Kant tényleg hajlik is; de ez ellen szól a valóság egyetemes symbolismusa (v.ö. fent 91. §.) s maga Kant is annyira enged, hogy a szép mű megitélésénél „a dolog tökéletességét is tekinteni kell" *(Urth. kr. 48. §.)* és abban, hogy „szépnek általában aesth. ideák kifejezését nevezhetjük" (ib. 51. §.). Annyira nem pusztán formája által tetszik a szép, hanem a tartalomtól függ éppen amaz arravalósága is, mely által az ismerő erőket kellemes harmoniába helyezi.

Fejtegetéseink e szerint arrról győznek meg, hogy 1. az érdekeletlenség bizonyos körülmények között bármely tetszésben állhat elő (kivéve a kellemest) és 2. az értelmes jelentés minden tetszésnél (kivéve a kellemest) szükséges. Vagyis: *a jelentés csak bizonyos körülmények között válik érdekeltséggé; ettől eltekintve, mindenütt érdekeletlen.*

Ezen tényállást csak úgy lehet megmagyarázni, ha az értékelési módok lényeges különbségét elfogadjuk. Más mértéket alkalmazunk az egyiknél, és ujra mást a másiknál; onnan ered a különböző érték is, melyet a dolgoknak tulajdonítunk. Ezen mérték pedig fejtegetéseink szerint a fejlődés kezdetén az élv, később az értelem és végre az öntudat intelligens volta. Ezt a mértéket azonban nem a tárgyra alkalmazzuk közvetlenül, hanem magára az érték mutatójára, az élvezetre (v.ö. 13. 17. §§.); Kant, a ki ezen lélektani középtagot nem látta, mégis finom érzékkel divinálta az egyes tetszések (= élvezetek) közti különbséget s ennek kifejezése volt az érdekelt és érdekeletlen tetszések megkülönböztetése. És ezzel a lényeges szétválasztó pontig jutott el, csakhogy az értékjelzőket tévesen alkalmazta. Mert a dolgot, nézetem szerint, ekkép kell felfogni. Némely tetszésnél ugyanis elkerülhetetlen az érdekeltség, másnál csak lappang s azért azt gondoljuk, hogy nincs meg; az érdekeltség pedig mindenütt a hiányból ered, lélektanilag tehát azt mondhatjuk, hogy *minden tetszés érdekelt.* Azonban az értéket nem mindenütt a hiányérzet vagyis az érdekeltség állapítja meg; lehetnek tehát az értékelések 1. olyanok, hol az értéket a *hiányérzet állapitja meg* és 2. olyanok, hol a hiányérzet *csak lélektani megelőző,* de nem értékmérő. S ennek alapján azután

© Copyright Mikes International 2001-2006

fenntartható Kant distinctiója, a mely különben csak heuristikus értékü, de a dolgot lényegében nem találja. *A tetszések lényeges különbsége csak a becslés tárgyainak tartalmi különbségéből érthető.*

A megkülönböztetés oly finomságu, hogy példa nélkül talán alig érthető. Ha valamely hang fülemet kellemesen érinti, akkor e hang a halló szerv valamely hiányát pótolja s ekkor az élvezet állapitja meg a hang értékét; ha valamely étel izlik, akkor a táplálkozás hiányát pótolja s ezen élvezet szerint mérjük az étel értékét; ha valami rhythmus tetszik, akkor a lejtés értékét az élv nagysága szerint állapitjuk meg. Azaz: a hiány az ösztönben realis vágyat okoz; ennek a vágynak csillapitásából fakad az élvezet, mely ennélfogva mindig e vágyra utal s igy *az ösztön érdekeltségéből ered.* Nem a tetszés maga érdekelt, hanem érdekeltségből *fakad.* Az érdekeltség tehát nem utólagos, mintha a tetszésből fakadna a tárgyra vágyó kivánság, — hisz az ellenkezőleg a tetszésben éppen megszűnt; — hanem a realis vágyból s igy realis hiányból fakadt. Ilyen érték az élv és a haszonérték vagyis a kellemes (élvezetes) és a hasznos, miket az élv és a realis hiány pótlása alapján állapitunk meg.

Már most azt hiszik, hogy az érdekeletlen tetszés lélektanilag más minőségü, mint az érdekelt s elválasztják amazokat az élv és haszon tetszéseitől. Azonban lélektanilag a processus egyforma; csak az érdekeltséget nem kell a Kant-féle értelemben *utólagosnak* venni, mert akkor, mint kifejtettem, semmi lényeges különbség nem rejlik benne. A jó, szép és igaz is lélektani hiányra utalnak. Jó az Én, mely legtökéletesebb formáját, az önelhatározást elérte. Erre törekszik állandóan s a meddig el nem érte, hiányérzetei nyugtalanitják s pótlásra ösztökélik. Igaz a fogalmak oly elhelyezkedése, mely ellenmondást nem tartalmaz; s erre törekszik a gondolkodás ösztönileg. Szép a képek bizonyos nemü kialakitása, melynek hiányossága az Ént uj meg uj törekvésre ösztönzi. Azaz: mindenütt lélektanilag a hiány a megelőző, csak e hiány megszűnése adja a teljes jót, igazat, szépet. De azért a tetszés, melyet okoznak, még sem azonos a kellemes és hasznos tetszésével; még akkor sem, ha utólag kivánságra ösztönöznek is. Mert itt a mérték, melyet az élvre alkalmazunk, nem maga az élv, hanem attól eltekintve azon szellemi minőség, mely az értékelendő tárgyban nyilvánul.

Az érdekeltség ennélfogva zavarólag hat, ha akármilyen formában is akarjuk végső jellemzőül használni. Ha megelőzőnek veszem, akkor, minden tevékenység egy megelőző vágyból s igy hiányból eredvén, minden tevékenység és igy az okozta tetszés érdekelt. Ha utólagosnak veszem, akkor is minden tetszés *lehet* érdekelt, mert minden érzés valami tevékenységre hajthat. Minden tetszés tehát lehet érdekelt, a menynyiben érdekből, hiányból származik; és minden tetszés lehet érdekeletlen, ha vágyra nem ösztönöz tovább. Az érdekeletlenség ennélfogva nem lehet végső kriterium.

De ha nem az, akkor miben keressük? Magában a *tartalomban* s nem az okozott tetszésben. A mi a kellemesnél és a hasznosnál tetszik, az a tárgynak azon tulajdonsága, melylyel hiányunkat pótolja; itt a tárgy csak ezen relatiója miatt tetszik s ettől elszakítva, az értékelésnek ezen fokán a tárgynak értéke nincs. Tehát nem a tárgy tetszik, hanem tetszik az okozott élvezet. Ellenben a jó, szép és igaz eseteiben nem az élvezet az, a mi tetszik, hanem a tárgynak magának a minősége. Amott a hiányon mérjük a tárgy értékét; emitt a legfőbb valóságon, melyet ismerünk. A kellemes és hasznos ennélfogva *discursiv viszonyossága* miatt értékes; a jó, igaz és szép *intuitiv minősége* miatt tetszik. Az, hogy amaz hiányból ered és igy érdekelt, ép oly mellékes a tetszés minőségére nézve, mint az, hogy emezek is kivánságokra ösztönözhetnek. Ezek csak accidentalis és relativ vonások; az egyik az élvet a megelőzőhöz köti, a másik a következményhez. De ezektől eltekintve, mintegy közbül esik azon vonás, mely a kétféle tetszés alapját képezi. *A tetszésnek minősége azaz tartalmi alkata különbözik az egyes esetekben.* Már pedig ezen minőség, a mint a 47. §. felmutatta, a salakiz praeponderantiájától függ; az 54. 55. 56. §§-ok részletesebben is fejtegetik. A salakos tetszés a táplálkozás és nemzés folyamataiban egészen más, mint az, a melyet a felsőbb lelki functiók okoznak. Amott „munkával" szerezzük a pótlékot, emitt szabad projectióval („játszva" — Spiel) nyerjük; s minél szabadabb az Én tevékenysége, annál tisztább a tetszés minősége is (56. §.). Minthogy pedig a tárgy éppen ezen functiók összejátszása által ered, azért nyilván annál értékesebb lesz, minél magasabb functiók alkotják.

Ennek folytán az érték csak kétféle lehet. Vagy a salakos ösztönökből ered, s akkor *utilistikus,* és a discursiv felfogás fogja fel; vagy a tiszta azaz nemesebb functióból ered s akkor *idealistikus* és előfeltétele az *intuitio.* De az, hogy érdekelt vagy nem érdekelt, csak ennek az alkatnak folyománya; a salakos túlnyomóan érdekelt, a nemesben csak lappang benne, de nem nyilvánul, csak alkalom adtán. A három önértéki jelző pedig: az igaz, a jó és a szép. A tökéletes ezeknek viszonyitását jelzi. Önértéket tehát ugy látszik csak az igaz, a jó és a szép jelentenek vagyis az csak *logikai, moralis* és *aesthetikai* lehet. És most már visszatérhetünk arra, a mit a §. elején kérdeztünk: milyen viszony van e három érték között?

© Copyright Mikes International 2001-2006

95. §. Az igaz, a jó és a szép összefüggése.

A feleletet, azzal nyerjük, hogy a Kant-féle tant a fogalom és forma viszonyáról szemünk elé állitjuk. Kant szerint a fogalom nem játszik szerepet a szépben, ellenben az igaz és jónál tekintetbe jön; mi az egyiket már a 94. §-ban lehetetlennek állitottuk, a másik kettőre nézve egyezünk Kant tanaival. Eredményül tehát azt nyertük, hogy a 3 körben *mindenütt a jelentés az uralkodó.* Mind a három kör ezen kivül abban is egyezik, hogy *kötelező* természetüek, a minek értelmét a 103. §-ban meg kell adnunk. De kétségtelen az is, hogy a szép tetszése egészen más minőségü kedvérzet, mint az igazság sublimis finomsága, más mint a jónak imponáló kötelezősége, S mégis van köztük függési viszony s az öszszefüggést éppen közös kötelező voltuk bizonyitja, mely közös forrásra utal. Nem lehetne-e már most valamely dolog szép azért, mert igaz vagy jó? vagy azért igaz, mert szép is jó is? vagy azért jó, mert igaz is szép is? Ezen kényes kérdésre felelni annyi, mint az értékek viszonyára feleletet adni s azzal a rájuk épülő 3 normativ tudomány határait megvonni. Ezt a 96 sk. §-ban meg fogjuk próbálni; megelőzőleg azonban vessünk pillantást a jelzett 3 önértéki fajnak egymáshoz való viszonyára!

Mi tehát az, a mit szépnek mondunk? Nyilván a kép, a tartalom az; mert a forma csak a tartalom formája. S mi a képnek ezen tartalma? *a jelentés és annak kifejezése.* Ez a kettő okozza a szép tetszését. És mit nevezünk jónak? Az akaratot; ennek képéhez járul a „jó" jelzője és tetszése. És kizárólag az ő képéhez; semmi más tárgyra ezen értékjelző nem vonatkozik, köre és terjedelme ennélfogva a legszorosabb. És mi van ezen képben? Jelent valamit s e *jelentést actusokban* nyilvánítja. És végre mi az igaz? Első sorban az itélet; ennek tartalmát a fogalmak adják; a fogalmak pedig jelentő képek, jelentések, melyeknek bizonyos sajátságuk van, mely igazakká teszi (a tárgynak megfelelőség pl).

Mind a háromban ennélfogva az, a mit értékelünk, a jelentés; ez okozza a tetszést s ez tartja a képet, mint gerince. Az önérték jelentés nélkül lehetetlen; a dolgoknak csak a jelentésükből ered az önértékük s csak ennek megértése után hozható a becslés itélete. Mi tehát azt mondjuk: a jelentés — igaz; a jelentés — jó; a jelentés — szép. *Minden önérték alapját tehát a dolog jelentésében, a logikumában találjuk.* Csak a jelentés lehet igaz, csak ez lehet szép, csak ez lehet jó; és csak a jelentések lehetnek tökéletesek. Ennélfogva tévedés az, ha így beszélünk: az igaz a szép vagy a jó; helytelenül teszszük, ha máskép variáljuk, pl. a jó az igaz és szép, vagy a szép az igaz és jó. Csak a jelentés lehet igaz, szép és jó. Azaz: *ezen értékjelzők ugyanazon egy tárgynak (a logosnak) különböző megvalósultságára vonatkoznak. S szellem igaz, szép és jó.*

De nem lehet-e minden jelentés egyszerre mind a három? igaz, szép és jó? Nem. Már az akaratnál nincs értelme, ha igaznak vagy szépnek nevezzük, — az csak jó lehet. De viszonyban lehet az akarat is igaz, — ha „őszintén" *nyilvánul;* lehet *szép* a megjelenése; de qualitása csak a jó. A tárgyak képei viszont nem lehetnek jók; senki jó négyzetszámot vagy fát vagy tornyot vagy üveget vagy rózsát nem ismerhet. Szépek nem lehetnek fogalmaink magukban: de bizonyos viszonyok közt azokká válhatnak. S épp úgy műalkotásoknál a jóság jelzője semmit sem jelent magában. De *igazaknak* kell lenniök; e nélkül szépség nincsen. Azaz: a jó, qua jó, nem lehet soha sem igaz, sem szép, — mint akarat a jó csak jó lehet, semmi más; csak nyilvánulásaira illik más jelző is. A kép viszont nem lehet jó, az csak igaz; de szép lehet. Végre a szép lehet jó is, bár nem kell; de igaznak kell lennie. A jó exclusivitása onnan ered, mert csak *egy* jelentésre vonatkozik s azzal kimerül.[1] Az igaz lehet széppé, *ha* —; a szépnek igaznak kell lennie, *mert* —. Ha a jót tehát az igaz jelentések körébe fogjuk, mint külön fajt, akkor a szükségképeni összefüggés csak az igaz és szép között áll fenn; az igaz *lehet* szép, a szépnek igaznak lennie *kell.* Ennek megfejtését a következők adják.

Az önértéket csak az eszes (absolut) Én állapithatja meg (32. §.). Teheti pedig ezt azért, mert ő érti meg a dolgok jelentését; az alsóbb foku öntudat csak az élv- és a haszonértéket itéli meg, mert a dolgokat csak viszonyban mással szemléli. S éppen azért a dolgok képe, ha a jelentés hiányzik belőle, csak érzéki élvet vagy hasznossági erőérzetet kelthet a szemlélőben. Az önérték jelentés nélkül tehát lehetetlen; tulajdonitjuk pedig az *értelmi egységnek* (90. §.), melyet projectióval megvalósítunk. Ebben a tiszta jelentésben csakis értelmi vonások rejlenek: a mi formája van, az csak a jelentések logikai viszonya. Az intellectualis structura (91. 92 §§.) ennélfogva tisztán logikai tetszést okozhat, *legyen a tárgya bármilyen*. Ez a tetszés azért teljesen független minden salaktól, és teljesen *objectiv* tetszés; mert a kép sem az érzéki vonásokkal, sem realis vonatkozásokkal még érintkezésbe nem lépett. Az akaratnak (= projiciáló Énnek) értelmi egysége

[1] *Bacon F. (De D. et A. Sc* I. 87.) máskép fogja fel: «pro certo est, veritatem et bonitatem distingui tantum sicut *sigillum* et *impressionem;* nam veritas bonitatem signat, et contra, vitiorum ac perturbationum procellae ex erroris et falsitatis nubibus erumpunt».

© Copyright Mikes International 2001-2006

innen nyeri önértékét; minden fogalomnak értéke a jelentése fokától függ. Csak a mikor az akarat viszonyokba lép be (erkölcsiség), akkor lesz moralis értéke is, mert hiszen a mores = projiciált megszokások; ekkor azonban már a hasznossági (socialis) megitélés alá kerül. És ép úgy a tiszta fogalom is viszonyítás által nyer szorosabb *logikai értéket*, — magában csak intelligibilis értéke van; a logika épen azért főkép az itéletekkel s azok viszonyaival foglalkozik. Ekkép érthető már most, hogy az intelligibilis értéket a jóra és igazra nézve ugyanazon intuitio által nyerjük; mert a jó a centralis vetítőre vonatkozik, az igaz pedig valamennyi fogalmi jelentésre. A tartalom és önállitása *egy* valóság; a legfőbb valóság (az Én) önállítására használjuk a jó, a tartalomra az igaz kifejezését. Ugyhogy az igaz = az intelligibilis érték, a jó = ennek egy esete, a projectio legfőbb formája. Ezen fokon tehát a jó és igaz egy; a jó csak az igaznak projectio-formája. Csak a megvalósult projectiók aztán moralisak vagy logikaiak; az egyik a hatás módját, a másik annak tartalmát tekinti. A socialis sikban minden gondolat (= fogalom) jóvá lehet, ha a megvalósító akarat maga jó. De csak az *Én* jóságától nyeri ezen jelzőt; ettől eltekintve csak igaz. Minthogy azonban a projectio módja a tartalomtól függ, azért az erkölcsben is az intelligibilis érték az uralkodó, — a meddig csak az értelem belső sikjában marad. A jellem, a meddig nem cselekszik, csak intelligibilis értékü; moraliter jóvá csak a cselekvésben válik.

Egészen más szempont azonban az, a mely a szépet az igaztól elválasztja. Maga a fogalom nem szép, — az csak igaz. Csak a projectio tovahaladásában, azaz a phantasia és érzékiség fokán, válik széppé. De a gondolat teljes megvalósulásához ezen megérzékülés vagy megérzékesedés szükséges. A meddig a jelentés ezen sikba bele nem ereszkedik, addig nem szép; és vannak gondolatok, melyeknek saját természete lehetetlenné teszi ezen beleereszkedést. Az abstractiók tartalmi hiánya miatt nem lehetnek szépek; a kategoriák, mint világalkotó functiók (ok, substantia, cél st.), ha bele is ereszkednek a valóság sikjába, e miatt nem lehetnek szépek, t.i. mert (mint pl. az üres térnek) nincs tartalmuk. *Csak a kifejezhetetlen nem lehet szép soha.* Minden jelentés azonban, mely fogalma szerint érzéki valósággá kifejleni képes, *lehet* szép, bár nem kell azzá lennie (pl. az állat fogalma). Ellenben az érzéki vonások csak élv- és haszonértékkel birnak; a piros tetszése magában csak kellemes, — mint fogalomnak helyessége igaz, — de szép nem lehet, mert mint fogalom csak abstractio és tartalma tagolva nincs. Az érzékiség széppé csak jelentés által válik; azaz ha benne valami fogalom megvalósult és ennek tagoltsága a szemlélés törvényei szerint projiciáltatik. Az érzékiség magában tehát csak kellemes; a kellemes széppé fokozódik a tartalom jelentése által. Üres beszédnél nem egyéb tehát, ha szép szagokról vagy izekről, vagy szinekről beszélünk; ezen értékelés ama tárgyak természetével ellenkezik.

Összefoglalva a fejtegetéseket tehát azt nyerjük, hogy az önérték csak az értelmi egységet (= a jelentést) illeti meg. Ennek tartalma vagy önállítása ad neki intelligibilis, azaz salaktalan érzésben nyilvánuló, értéket. A jelentések viszonya az értelmi sikban teszi őket *logikaiakká*, az érzéki sikban való megjelenésük *szépekké*. A logikai érték az akaratnál a *jó*, melynek megvalósulása a socialis sikban a *moralitas*. Önértéke tehát csak a szellemnek van, ez az intelligibilis érték. Minthogy pedig a szellem tartalmi jelentés (λόγος), azért magában véve az önérték csak intellectualis, s igy az akarat értéke is csak logikai, — a meddig a dolgokat az értelem sikjában nézzük. Az igaz további fejlődésében széppé lehet, ha t.i. az érzéki sikba ereszkedik le. Ezen fokon szokták a tetszést aesthetikainak nevezni s ezen értelemben szép csak az érzékesedett valóság; s ezen fixirozásban van az „aesthetikainak" határozott értelme. De ha ettől eltekintünk, akkor „aesthetikai" a „szemléleti"; s akkor alája esik a gondolat és az akarat is, ha szemléljük; csakhogy akkor az „aesthetikai" számára más elnevezés kell — s éppen az hiányzik. A szemlélés (intuitio) általános törvényei azonban uralkodnak az érzéki (aesthetikai) szemlélésben is; s azért a szép tárgy a projectio általános törvényeinek kell hogy hódoljon (bár ez által még nem lesz „aesthetikaivá"), de hódolnia kell neki egyuttal az érzéki szemlélés törvényeinek is s éppen ezek teszik a „Széptan" specialis tárgyát. A terminusokat ennélfogva igy ajánlom használni. Az önérték egyetemes feltétele az intuitio vagy *tömörítő szemlélés*, melynek lélektani alapja a szemlélő Én önprojectiója. Ezen intuitio első fokon elkülöníti (isolálja) a jelentéseket egymástól (s itt áll elő a logikum és akarat elválása); a projectio tovahaladásában megjelenik az *érzéki szemlélés*, a mely az intuitióval együttvéve a szépet képezi. Ha a tömöritő szemlélést a müvészi felfogás gyökeréül felismertük (90. §.), akkor a logikai érték épügy innen fakad, mint az aesth. s mind a kettőnek feltétele a művészi felfogás. Részletesen ezekről az aesthetika alapvetésében kell értekezni.

A vezérlő szerep az önértéknél tehát a λόγος-é, a jelentésé. Ennek legmagasabb foka, a jó akarat, mint a Dhavalagiri magányos homloka, felül emelkedik összehasonlíthatatlan fenségében az alatta elterülő jelentések hegyláncolatain és síkságán, a hova le nem szállhat soha, ha csak a hatásfonatok socialis értékébe bele nem ereszkedik. Minden logikum azonban tükröződhetik egy alatta elterülő tengerszem sima tükrében, az érzékiségben, melytől különböző szinezetet és uj tartalmat nyer (mint a forrásviz a rétegtől, melyen átszivárog); mikor e tükör nyugodt, akkor igaz szépségében, mikor háborog, akkor eltorzultan veti vissza az intelligibilis formát. *A szép az igaz jelentés, de más sikban*; ugyanannak az egynek kétféle megjelenése az, a mit már Hegel aesthetikája igen jól tudott. De azért a logikát és aesthetikát nem szabad

© Copyright Mikes International 2001-2006

összekeverni; van olyan jelentés, mely érzékivé nem lehet soha, bár az érzékiségben, a symbolismus általánossága miatt, értelemnek mindig kell lennie, ha szép akar lenni. Mert *a szép nem a sublimált érzékiség*, hanem a fenséges λόγος, mely nyájas mosolylyal leszáll a valóság fürdőjébe, a tengerbe lebocsátkozó mennyei Aphrodite, nem a tajtékból felszálló Phryne. Az Phrynének marad s annak ösztöneit követi mindenkor!

96. §. Az intellectualis érték tana, mint az egyes értékdisciplinák közös törzse.

A 89-95. §§-ok fejtegetéseit ezen a helyen össze lehet foglalni s az elért eredmények alapján megpróbálhatjuk azon viszonynak pontos megállapítását, melyben az egyes értékdisciplinák egymással állanak. Az eredmény a következő:

1. *Az önérték csak a dolgok saját jelentésére vonatkozik.* Ez a jelentés képezi azoknak *értelmi alkatát* (intellectualis structura), melyet a 91. 92. §§-ban felmutattunk. Ebből nyerik indokolásukat a) a *logikai* törvények, melyeket a fogalom tartalmától elszakitva megérteni nem lehet; b) ez adja a cselekvés ontologiai tényének az *erkölcsi* jellemet; c) e nélkül a *szép alkotás* tartalmatlan, s külső üres formánál egyéb nem volna.

2. Ezt az értelmi alkatot *intuitió utján*, tömörítő szemléléssel állapítjuk meg, — mely ennélfogva az önértéknek előfeltétele. Idegen tárgyak önértékét a saját értelmi alkatunk mintájára fogjuk fel; értelmi alkatukat saját alkatunkkal mérjük össze s csak aztán viszszük át reájuk a magunkban felismert értéket.

3. Az igy megalkotott egységek értékei között a *tökéletesség* szerint fokozatot állitunk fel. A tökéletesség nem jelent egyebet, mint azt, hogy a szemlélt tárgyban mind azok a vonások, melyeket a tárgy fogalma megkiván, *a legteljesebben és a legnagyobb intensitásban megvannak*. Tökéletes lehet ennélfogva a növénynek szine, illata, élettevékenysége, egyes részeinek formája; tökéletesek lehetnek az egyes lelki functiók (érzelmek, indulatok, vágyak, érzékek, emlékezet, itélő és alakitó munka). De tökéletesek lehetnek maguk az egységek is (res, substantia), miket mint való tárgyakat látunk magunk előtt: ezeknek intellectualis értékét azon közelség vagy távolság dönti el, melyben az ásványok, növények és állatok az öntudatos, szabad szellemhez állanak.

4. A tökéletesség fokozata tehát az értelmi alkatok rangfokozata. Azon tan, mely ezt a dolgoknál megállapitja, képezi ennélfogva az egyes önértékek tanának törzsét s az *intellectualis formák* („belső formák") *tanának* nevezhető. Ezen fixirozás nélkül egy értékdisciplina sem alakitható meg; mert az egésznek értékét nem ismerhetjük, ha a componensek értékét nem ismerjük. Sem az erkölcsi cselekedet, sem a műalak e nélkül igazságosan meg nem itélhetők.

97. §. A «normativ» tudományok előállása.

Az ugyanis, a mit az egyes értékdisciplinák tárgyalnak, nem egyéb, mint maga az értelmi alkat, *megvalósulása bizonyos fokán.* Az alkotás ugyanis az Énre nézve nem egyéb, mint *önmaga tartalmának projectiója* (VI. Fejezet). A szellem, mikor alkot, önmagát valósítja meg s éppen azért nyugalmat nem talál mindaddig, mig teljes (érzéki) kialakulását el nem érte. Először öntudatlanul és önkénytelenül teszi; immanens törvényei szerint fejlik ki (physiologiai ösztönökben) tagolt egységgé s az érzéki világ térbeliségében mintegy a szinpadot állítja fel, melyen aztán öntudatos munkája lejátszódik. Önkénytelenül jelentést közöl az érzéki képekkel s ezen önkénytelen alkotásait az Én és Nemén csoportjaiba osztja be. Ennek az önkénytelen alakitásnak két határszéle van: az Én, mely eleinte még csak a világ titokzatos mélyeiben rejtőzik, — és mint végső hatási vonala: az érzékiség térbelisége. *Eddig az ember,* minden ember, *öntudatlan művész,* s a lélektan kutatja ki azon ontologiai törvényeket, melyek ezen kialakulást szabályozzák.

A tudás ezen törvényeket öntudatosakká teszi s a normativ tudományok a lélektant azzal toldják meg, hogy *a projectio céljává teszik az érték megvalósítását.* A normativ (= érték-) tudományok számára ennélfogva az értelmi alkat tökéletessége a vezérlő gondolat. *A tökéletes jelentés* (λόγος), *a tökéletes szabadság sértetlen megőrzése,* vagyis az értelmi alkat fogalmi és erkölcsi kialakulása: ez a normativ tudományok számára az elérendő feladat. Már pedig a szellem tartalma *a dolgok és személyek*

© Copyright Mikes International 2001-2006

jelentéseiben nyeri valóságát, s csak akkor teljes, a mikor a projiciáló erő a szélső határig fejlett ki. Azért a megnyugvás csak akkor áll elő, *ha a jelentés* (a „belső forma") *az érzéki sikban mint realis tárgy valósul meg.* A normativ törvények tehát a felett őrködnek, hogy minden dolognak jelentése s projectio-módja sértetlenül megmaradjon, vagyis: hogy a *tökéletes önérték,* logikai és erkölcsi viszonylataiban, *sértetlenül kialakuljon* és hogy ezen kialakulás *az érzékiség tökéletességét ne rontsa meg.*

Az alkotás törvényei e szerint a projectio törvényei, melyek szerint a szellem magát, értékes voltában, megvalósitja. Ezen projectiónak pedig 3 foka van. Az *első* az, a hol az Én önmagát teszi tárgyává, hol a szemlélő alany = a szemlélt tárgy: — *az öntudat.* Itt a tárgy a *centralis valóság* maga; megmagyarázhatatlan, de tagadhatatlan actus, mely a szellem minden munkáját kiséri s annak logikai priusát teszi.[1] A *második* lépés a szellem tartalmának kihelyezése a *belső térben.* Szemben az Énnel fixirozódnak szemlélési actusban az Én alkotó functiói, a különböző tartalmu jelentések, a λόγος realis formái. Ezek teszik az Én légkörét, kerületét, peripheriáját s azért *kerületi* (peripherikus) *tárgynak* nevezhetjük. Az Én minden önállítása: λόγος*,* értelemmel, jelentéssel biró tény (érzéki, jelentő elemek, indulatok és vágyak egyaránt). Ezen projectiók sikját bizonyára az agykéreg egyik területében kell keresnünk, melyet ezért *„belső siknak"* nevezhetünk. *Harmadik* lépéssel a projectio ezen túl halad, a jelentés összevegyül az érzékek munkájával s érzéki tárgyak képeiben (excentrikus tárgy) *az érzéki sikban* szegződik. A projectio ezen 3 phasisára vonatkoznak a normativ tudományok törvényei.

98. §. A logika mint értéktudomány.

A meddig az értelmi alkat egyes jelentő vonásaival van dolgunk, addig csak a belső síkban mozgunk. Az Én szemlélése, melylyel e jelentést megérti: az *értelmes szemlélés* (intellectuale Auschauung); az Én munkája, mely pusztán jelentések megértésére vonatkozik, a *logikai munka.*

Logikai 1. az értő Én és a jelentés közti viszony — a *megértés actusa* maga. Az első viszony van az Énalany és Éntárgy között, melyeknek azonosságát közvetetlenül megragadjuk (intuitive). Ezen fundamentalis viszony szolgál alapul azon itéletnek, melyet Kant „Ich denke"-nek nevezett el; igazsága evidens, mert közvetlen, a mint Descartes és már Campanella Tamás tudták; evidentiájának végső alapja az Én S: Én O azonossága. A logikában ezt az azonosítást *itéletnek* nevezzük.

Logikai 2. az Én és más jelentés viszonya. Az Én minden functiót magáénak, maga részének ismer fel; igy tulajdonitja magának a látást, hallást, érzést, vágyat közvetlen itélés utján.

Logikai 3. a viszony az Én alkotó functiója és annak produktuma között. Ha a tárgy pl. színes csík, akkor az Én a csíknak jelentést kölcsönöz s ezen itélet áll elő: a szín látási functio. Igazsága az érzéki adat és a látási functio jelentésének azonosságában áll. S minthogy a látás csak az Énnel való azonosságából érthető, azért ezen viszony igazsága is az „Ich denke" evidentiájából ered.

Hogy ezen viszonyok tagjai (Én — látás-szín) egyeznek vagy ellenkeznek egymással, ezt az értő Én *megéli* s ezen megélésnek kifejezése: *az igaz vagy hamis értékjelzője.* Az igazság ennélfogva csak az *itéletekre* szól, a mint Descartes világosan tanitotta (Med. III.), bár e tapasztalat az ókorba nyulik gyökereivel. *Az én állitásom* a viszonytagok egyezése vagy ellenkezése felől *igaz vagy hamis;* innen viszem át a viszonyra magára, melyet helybenhagyok (igaz) vagy helytelenítek (hamis). Azon esetekről, melyekben állitásom igaz, levonjuk a formákat, melyekben az igazság nyilvánul s ennyiben a logikai törvények *formaiak,* mint minden általános törvény; a törvényes formák azonban magától a tartalomtól függnek. Vonatkoznak azért minden tartalomra, mert ez a *jelentés*; vonatkoznak az érzéki képekre is, mert minden érzéki való symbolikus (91. §.); vonatkoznak a cselekedetre is, mint jelentős tartalomra. III. Richard meggyilkolta VI. Eduárdot: ezen synthesist helyeslem logikailag, mert *így* történt; magának a cselekedetnek értékét ez nem érinti, csak az én itéletem értékét állapitottam meg, mikor igaznak mondtam az itéletemet vagy helyesnek a helybenhagyásomat.

Az igazság értéke ennélfogva az értelmiség örök értékétől függ; *az Én önmagát igenli egész szeretettel, a mikor jelentős tartalmának kialakulásait helybenhagyja.* Csakis az Én örök értékétől függ az igazság önértéke. Ha az egyes jelentések közti viszonyt nézem, akkor az egyik gondolat a másiknak, egyik itélet és syllogismus más ítéletek és syllogismusok igazságára vezethet; de akkor csak fel- és leszálló *haszonnal* van dolgunk a jelentések között (46. §.). De magának e hasznossági viszonynak önértéke a benne nyilvánuló

[1] v.ö. Böhm K. cikkét «Az öntudat» (Magy. Philos. Szemle IX. Évf. 1891).

© Copyright Mikes International 2001-2006

tartalom önértékétől függ; s *e szerint* lesz a formák között logikai értékfokozat is, melynek csucsára az „Ich denke" kerül. Glasenapp[1] szerint az igazságnak csak ilyen eszközi értéke van; de nem lehetne még ez sem, ha nem volna önértékü célpontja, az Én öntudata, a szellemiség örök értéke. Ha ezen célpontot az erkölcsiségben vagy a világ egységét létesítő, való szellemben keressük, mint Glasenapp teszi érdekes fejtegetéseiben, akkor sem tanitunk ennél egyebet.

99. §. Az ethika mint értéktudomány.

Az értelmi alkatban, mennyiben tartalmát szemléljük, két főoldalt találunk tartalmilag: az Ént, a mely szemléli a tárgyat s a Nemént, melyet magával különböző távolban szembesit (98. §.). E kettőben tartalmilag párhuzamos fejlődést találunk, ugy hogy a szemlélő Én annál gazdagabb, minél fejlettebb a Nemén tartalma (v.ö. 31. 32. §§-ok). A meddig az Én viszonya a Neménnel csak elmebeli azaz a szemlélő és a szemlélt kép között fennálló viszony, addig minden alkotása csak *elméleti* (theoretikus); az Énmagam csak saját jelentéseivel van elfoglalva; csak azt itéli meg, hogy az Én és a jelentés között, valamint a külön álló jelentések között állitott synthesis helyes-e? A *forum internum tehát csak a logikai törvények alatt áll;* s az elméleti állásponton csak ez a kérdés: vajjon az én synthesiseim egyeznek-e az én privát Énemmel? Megállapitom tehát az egyes alkotó functióknak viszonyát az Énnel egyrészt, az alkotó functiók összetételeit (fogalmak és érzéki tárgyak vonásainak való egyezését) s azoknak egyezését egymás között. Minden dolog csak jelentése szerint jön tekintetbe, akár pusztán értelmi jelentés, akár érzéki functiók alkotják bár egységét. A képeknek ezen reductióját, visszavezetését az Én jelentéseire, nevezzük *megismerésnek,* mely tisztán elmebeli, elméleti (theoretikus = szemlélő) viszony az Én és képe között. Itt a tárgynak csak mint képnek jön tekintetbe a valósága: más Én is csak mint kép szerepel, ugy mint a Neménnek bármelyik alakja (állat, növény, ásvány).

De már ezen viszony létesülése is felteszi, hogy az Én és a Más között realis függés álljon fenn. Ekkor a kivetitett képeim részéről legyőzhetetlen ellenhatást tapasztalok s az elméleti viszonyból gyakorlati összefüggés áll elő. Eleinte öntudatlanul hatnak egymásra Én és Nemén s veszünk tudomást a valóságról és *megismerjük.* Később az Énmagam a képeit rendezi, a *megismerés* áll előtérben. A mikor az Énmagam ezen képeiben az érzéki síkig kihatol, azaz magát prolongálja (77. 78. §§.), akkor tapasztalja, hogy a külső térben más prolongatiók is foglalnak helyet (azért „közös" tér); s akkor a jelentések belső lenge szálai közé mindkét oldalon (ható és visszaható valóság részén) az ösztönök és érzelmek vastagabb fonalai is vegyülnek vagyis realis kölcsönhatás áll elő a kettő között. Igy kerül össze egymással az érzéki síkban az *Énmagam* és a *Másén* (Ego-Alter).

Mind a kettőben a jelentő tartalomtól elválaszthatatlan vonás az önállítás. Spinoza ezt *conatusnak* nevezte s természetét teljesen átértve igy jellemezte (*Eth. III. pr. 6. 7.):* „una quaeque res, quantum in se est, in suo esse perseverare conatur. *Conatus . . .* nihil est praeter ipsius rei *actualem essentiam".* Az embernél megtörténik, hogy ezen törekvésről tudomást is szerez *(Eth. III. pr. 9.* (mens) . . . huius sui conatus est conscia). S a mennyiben az Én magáról tud, annyiban nemcsak az Objectumban, hanem a Subjectumban is keresi ezen conatust, melyet magában mint *önelhatározást* talál. Az Énnek ezen öntudatos conatusa az akarat, mely a tudatba felszállott képek jelentését öntudatos visszahatással a külső érzéki síkba projiciálja: *a cselekedetben.*

S most már nemcsak tartalma, hanem *projiciáló formája miatt is nyer értéket az Én;* mert hiszen nyilvánvaló, hogy ezen önelhatározás az Én reflexiófokai szerint értékileg változik. A cselekedetben a tartalom jelentése és a projectio formája egyaránt jön tekintetbe; s a legértékesebb jelentés (az értelmi alkat legnemesebb vonása) a legértékesebb projectióval (a legszabadabb önelhatározással) együtt adja a legnemesebb cselekedetet. Mennyiben *jelentés,* annyiban *értelmi* értékü; mennyiben *projectio* annyiban *moralis* értéket tulajdonítunk neki. A moralitas ennélfogva az értelmi értéknek alkatrésze; az értékes logikai tartalommal telitett Énnek értékes projectióformája az egésznek elválaszthatatlan vonása. Igy lesz az Énmagamnak intellectualis és moralis értéke már magában; s valamint a szemlélő Énmagamnak viszonyai a képeivel *igazak* vagy hamisak, ugy lesznek a reagáló, gyakorlati Énnek cselekedetei, prolongatiói *jók* vagy rosszak, a mint az Én benső fokának tökéletességét a projectióban tanusítják. A moralitas ennélfogva az Én legbensőbb pontjában székel; de csak a mennyiben cselekedetekben nyilvánul, itéljük annak.

[1] *Gregor v. Glasenapp* «Der Wert der Wahrheit» (Zeitschr. f. Ph. u. ph. Kr. 123 Bd. 2. H).

© Copyright Mikes International 2001-2006

Valamint már most a logika az Énmagam és képeinek egyezését szabályozza, a minek eredménye az *igaz* itélet; ugy az ethika az Énmagam és cselekedeteinek egyezését szabályozza, — a minek eredménye *a jó* tett. S valamint a logikai törvények számára a jelentések viszonyai adják azon fogalmi viszonyokat, melyekben nyilvánulnak, — ugy az ethikai törvények számára az Énmagam és Másén cselekvő viszonyai teszik azon területet, melyben az Én jósága megnyilvánul. Az ethikában, hol az Énmagam a Másénnel kerül szembe, a kérdés már most igy áll: *vajjon az Énmagam synthesisei egyeznek-e a Másén sythesiseivel?* azaz: vajjon azt, *a mit Énmagam állitok, a Másén is állitja-e vagy nem?* Még pedig egész synthetikus egységek (világegységek, miket „életnézeteknek" mondunk) csapnak össze egymással (principiumok conflictusa; és nem a belső síkban, hanem a végső, excentrikus, külső térben. Az *elméleti* viszonyban az Énmagam szemben áll saját képeivel, projectióival s csak a projiciáltam kép és itéletem közti egyezést értékelem; *a gyakorlati* síkban az Énmagam projectióival szemben egy Másén projiciál. Ezen prolongatiók végén mindkét oldalon *egy öntudatos Én áll,* mely ezen vetitéseket (cselekedeteket) intézi; a prolongatiók küzdelmében az Ének küzdelme folyik le, életküzdelem, melyet a csatamező felett forongó felhőkön is vívnak az Ének egymással. Ezen életküzdelmek hullámzását ennélfogva az Énmagam és a Másén érzelmei kisérik + vagy — kibillenéseikben Énmagam nem a Másénről alkotott *képemmel* keresem az egyezést, — mert ez *logikai* viszony; hanem keresem azt, hogy a külső síkban *megférünk-e projectióinkkal vagy sem?* Érzelmeim feléje induló realis áramlata megállapodhatik-e a Másénben avagy visszaveti-e reám s belém fojtja az igenlő vagy nemlő projectiómat? *Én áll Énnel szemben;* életforrás életforrással, való valóval, actió actióval. Ha a Másból az Ént kicsatolom s csak a jelentés viszonyát az *Énmagammal* nézem, akkor *elméleti viszony* áll fenn köztünk (logikai); ellenben ha az Ént *intentióival* együtt találom szemben magammal, ha kihatását, projectióját érzem, akkor gyakorlati, *ethikai viszony* keletkezett közöttünk.

A küzdelem az Ének között azonban csak ontologiai természetü, — az erőfok döntene, — ha az Ének magukat s egymást nem tekintenék *értékeseknek.* E nélkül nem ethikai harc, hanem mechanikai dulakodás folyna le közöttük. Énmagam és a Másén értéket tulajdonítunk magunknak; ezen két realis érték küzd egymással s a küzdelem azt dönti el, melyik a hatalmasabb és magasabb? Nem az Énmagam által elrendezett értékfokozatok viaskodnak belsőmben, — mert ez még csak intellectualis küzdelem volna, — hanem Énmagam értéke a Másén értékével. Innen az erkölcsi viszonyok intimitása, a küzdelmek hevessége, az itéletek érdekeltsége; mert az erkölcsi küzdelem az életért való harc, mely helyeslő megnyugvásban csak ott végződik, a hol a *magasabb* (azaz a tökéletesség rangjában felül álló) érték megvalósult. Ha Énmagam győztem s erre érdemes is voltam, akkor megélte magát azaz valóban megvalósult az Énmagam legfőbb értéke. Ha a Másén *magasabb* értéke lett diadalmassá, akkor az Énmagam is kitágul az ő győzedelmében s helybenhagyom. De ha az alsóbb érték győzött, akár az Énmagam, akár a Másén személyében, akkor előáll a magasabbnak önmaga feletti szánalma — a tragikum melancholiája.

Az erkölcsi érzés, mely ezen viszonyitásból eredménykép bennem lecsapódik, teljesen *más érzés, mint az értelmi helyeslés logikai* érzelme. A logikai érzelem csak önmagam belsejére szoritkozik; ha küzdök, csak képeimmel küzdök; ha ellenmondásokba szorulok be, csak a magam itélete és az én képprojectumaim között folyik le az ellenkezés; a harcoló felek csak a nyugalmas jelentések, melyek csekély salakizzel borulnak öntudatomra; nem is a legfőbb értékek (a való Ének) küzdenek, hanem csak az Énmagam legfőbb értéke harcol azok ellen, a mik tőle függnek. Szóval: mindez csak az értelmi sik nyugalmában játszódik le. Ellenben a moralis érzés a prolongatiók sikjából ered; Én küzd Énnel, az Én önállításom a Másén projectióival; a harcoló felek a realis ösztönök; egyik legfőbb érték a Másén értékével birkózik. *Ezért legrealisabb és legerősebb érzés az erkölcsi érzés.*

Az erkölcsiségben ennélfogva két világ hordozója küzd egymással, két önérték. A győzelem kielégit, ha a magasabb győzött; mert az erkölcsben a $\lambda\acute{o}\gamma o\varsigma$ valósággá fejlik ki. S minthogy az értékek ezen küzdelme a külső sikban folyik le, azért az ethika a sociologiának területén uralkodik. A legfőbb önérték megvalósulása a társas viszonyok között, ez a szükségképeni feladat; minden socialis értéknek csak ezen önérték ad jelentőséget. Hogy milyennek kell ezen önértéket felfogni, azaz: mely feltételek mellett lesz az Én egyes momentumainak ezen ontologiai küzdelme erkölcsi jellemüvé: ez az ethika tudományának a problemája (88. §.).

100. §. A logika és ethika viszonya. Az aesthetikai álláspont.

Azon elválaszthatatlan egység folytán, melyben az önállítás (conatus) és a tartalom (jelentés) egymással állanak, magától érthető, hogy a tartalom, a fejlettség bármely fokán is, magát állítani kénytelen s hogy az egyes fokoknak megfelelő abstractio ereje szerint különböző ismeretek és cselekedetek fognak előállani. A meddig a physiologiai functiók az uralkodók, addig az Én is vagy pusztán reflex-actiókat tapasztal magában

© Copyright Mikes International 2001-2006

vagy érzelmi motivatióból eredő mozdulatokat végez. A mikor a dolgok jelentését megértette, akkor a cselekedetek ezen megértett tartalomból és a neki megfelelő Énből erednek s az Én abstractio-fokának megfelelő erkölcsi jelleget nyernek. Mert inditójuk magának az Énnek önelhatározása. Ezen fokon az Én és a jelentések közötti viszonyt az *igazság,* az Én és cselekedetei közti viszonyt a *jóság* értékjelzője illeti meg. Helyesli azon ismeretet, mely az Énnel (annak szemlélésével) egyezik; helyesli azon cselekedetet, melyet az Énnek szabad önelhatározása inditott meg, s melylyel az érzéki sikban a magasabb értéket megvalósitotta.

Az ismerés és cselekvés ennélfogva ugyanazon fokon álló Énből erednek s igy párhuzamos sorokat képeznek. De az indító pont váltakozhatik. Hol az ismerő, hol a cselekvő Én kerül felsőbb helyre. Mikor az ismerő Én valamely dolog természetét megértette, akkor a cselekvő ezt az értelmet céljává teheti s igy az activ Én a felsőbb. Pl. valahol nyomort látunk s annak enyhitésére módot találtunk; ezt követi az önelhatározás, mely ez ismeretet a mozgató idegek segítségével az érzéki sikban realizálja. De a befejezett tettet ismét az ismerő Én szemlélheti s részleteiben átismerni törekszik. Az ismerő Én amott a cselekvőnek tárgyává lett, emitt pedig megforditva a cselekvő lett a tárgy s az ismerő az alany. A logikai törvények amott megbővülnek az ethikaiakkal; az igazság összekerül a jósággal. De ezen összekerüléshez szükséges, hogy a jelentés az Én projiciáló munkájával egyesüljön, mely azt érzékileg megvalósitja.

Az ismerés és cselekvés ennélfogva coordinált processusok; mondhatnók: váltakozó rhythmusban haladnak, melyben az Én hol nyugodtan szemlél, hol izgatottan ujra kifelé projiciál. Az ismerésnél azonban mindig a belső sikban maradunk s a meddig a cselekvés ezen síkon túl nem terjed, *mindig csak elméleti viszonynyal van dolgunk.* Meglesz a cselekedetnek belső moralitása és önértéke is, a melyet az Én önelhatározásától nyer; de ethikaivá csak az által lesz, hogy való Énekkel, érzéki sikban, lép érintkezésbe. A meddig segiteni csak *szándékozunk,* addig az elméleti stadiumban állunk; ennek is megvan a *moralis* értéke, mert az Énnek vonását magán hordja, de *ethikaivá* csak a végzett actus által lesz.

S igy, ha meggondoljuk, hogy az ismeret is az Én által projiciált képekre vonatkozik s hogy a kép tartalmában mindig az Én reactiója is foglaltatik, — azt találjuk, hogy minden ismeretben benne rejlik a moralitas. Valamint ugyanezen okból minden cselekedetben az igazság vonása is lappang. Ha az Én a jelentéssel való egyezését tapasztalja, akkor *igaznak* mondja, ha a cselekedet ezt az igazat megvalósitja, akkor *jónak* nevezi. Az *észrevehető különbség* csak ott áll elő, a hol a cselekedet az érzéki sikba nyomul elő; de oda csak a belső moralitas léphet ki, — a többi már utilistikus, socialis hasznossági jelleg. S azért az erkölcstan a socialis területből meríti a viszonyait, míg a logika a belső sikban érvényesiti *teljesen* és *kijejtetten* a törvényeit, melyeket azután csak rávisz az érzéki tárgyakra.

A ki már most arra képes, hogy az ismerés és cselekvés ezen viszonyain *felül* elhelyezkedjék, arra nézve csodálatos panoráma nyilik. Mint csendes és nyugodt *szemlélő* előtt terül el a jelentések összessége tartalmuk bőségével és megvalósulási törekvésük különféleségével. De nemcsak ezen halovány vonásokat veszi észre, hanem az érzékek életétől duzzadó *valóságokat,* melyek hatásaikat egymásba vetitik, hol öntudatlan conatussal, hol öntudatos akarattal (az Én-ek körében). Ezen nagy kitekintéssel összefoglalja az *érzékileg* megvalósult *jelentéseket* és azoknak önkénytelen és önkénytes, szándéktalan és szándékos *connexusát.* Az Én, mely ezen szemléléssel a legmagasabb fokra fellendült, felette áll a tudás és erkölcs birodalmainak s magába zárva a tudást és az erkölcsöt, mint szemlélt tartalmát, szabad nyilt szemmel, csak *mint puszta tárgyat,* valóságában szemléli egész alkotását. Ezen szemlélet az absolut, *az eszes Én* θεωρία-ja, álláspontja az *aesthetikai szemlélés magaslata.* Ebben az Énben együtt van a tudás és erkölcs, teljes öntudatosságával; tisztán látja a jelentések (tudás) egymás közti végtelen viszonyait hézag nélküli összefüggésükben, ép oly tisztán a kölcsönhatás (erkölcs) kimerithetetlen formáit a hatásfonatok határtalanságában.

A gondolat észbontó fenségessége ez, melyet csak ideálképen állithatunk fel, mert teljességében csak a világot alkotó absolut szellemnek van megadva; nekünk csak töredékben jutott, mikor az általunk megalkotott valót, az alkotás fáradalmait elfelejtve, szemben találjuk magunkkal. Ritkán érjük el ezt a töredékes fokot is; de nyugalmas fenségének élvezete ismeretes mindenki előtt a művészi élvezet tiszta derültségéből.

© Copyright Mikes International 2001-2006

101. §. Az aesthetika mint értéktudomány. Az aesth. szemlélés jellemző fővonásai.

Az aesthetikai álláspontot az eddigiekben ép ugy absolute jellemeztük, mint a hogy a logikai és a moralis szemponttal is tettük. Valamint az igazságot és jóságot emberi elme számára elérhető legfőbb fokán képzeltük magunknak, ugy tettük most a szépséggel is. Csak a lelki állapotot igyekeztünk megérteni, a melyben az igaz, a jó és a szép esetei előállhatnak. Az igazság csak a belső síkban megjelenő jelentésre szól, a jóság csak a jelentést megvalósító reagáló Énre. E kettő egységének szemlélője a magasabb szemlélő, melyre nézve ismeret és cselekedet egyformán tárgy és befejezett valóság. Ez a legmagasabb szemlélő: *a művész.* De csak szemlélő viszony az egész; az igaz és jó ő benne, a szépben (ὁ καλὸς), összeforrnak egységgé, melynek momentumai a miveltség (οἱ χαρίεντες) és a szívjóság (ὁ ἀγαθός). Ez az *absolut művész ideálja.* Ő előtte a λόγος azon igaz jelentés, mely megvalósulni akar öntudatosan; de ő most még csak nyugodt szemlélő. A mikor e panoráma képe előtte áll, s ő abban szeretettel elmélyed, akkor teljesen megvalósul ő maga: jelentésben, érzéki életben s öntudatos szándékában. Ilyen szemlélője a világnak lehet az Isten.

De mi ne feledjük el, hogy a mi világunk csak a mi képünk; örülhetünk, ha e *kép* előállását megértjük logikai és moralis gyökereiben, boldogok lehetünk, ha e megvalósult kép szemléléséhez a kellő nyugalmat megszerezhettük. Ha ezt idealis gyökerében megértettük, akkor megérthetjük azon töredéket is, mely a mi művészetünkben megvalósul. Mi nálunk az ilyen magaslatra való eljutásnak előfeltétele: a jelentés megértése s kialakulásának megfigyelése, S éppen ezért nálunk az aesthetikai szemlélés és aesthetikai alkotás kétfelé esik s nem egyesül egy egységes actussá, mint az absolut művésznél, a kinek szemlélése megvalósitja érzéki formában a tárgyat, jelentésében és törekvésében együttesen.

Azért az aesthetikai szemlélés természete megmarad a mi kötött végességünkben is. Alapvonásai a következők:

1. az aesthetikai szemlélés *elméleti* természetü (θεωρία, eredeti jelentésében.) Ennélfogva

2. *felteszi* ugyan az ismerést és cselekvést, de maga sem az egyiknek sem a másiknak discursiv tevékenységével nem bajlódik, hanem befejezettnek tekinti s nyugalmasan *belemélyed* alkotott képeibe. Ő tisztán *intuitio* (θεωρία), melynek minden megalkotott kép *tárgyul* szolgálhat, s igy *egyetemes* szemlélés.

3. Az aesthetikai szemlélés *jelentés nélkül lehetetlen*; mert hiszen a jelentés az, a mit szemlél (egyrészt tárgyak, másrészt Ének alakjában).

4. De a szemlélés nem a mereven ellenfeszülő valóságra, hanem annak megalkotott *képére* vonatkozik; az ellenállás érzete a tudomány és erkölcs projectióit kiséri, a művészi Én ezen fárasztó munkának már megérett gyümölcseit szemlélve *élvezi.*

5. Éppen azért, ha a teljes valóba beleereszkedik, *nem a realis ösztönöket használja fel épitő anyagul,* hanem ezeknek megtisztult idealis vonásait. A művész a szerető alakot nem való csontból, husból, vérből, bőrből alakitja ki, hanem azon képekből, melyeket mind erről alkotott. Azért eszközei a befogadó ösztönök (a látás, tapintás, hallás) és a jelentő fogalmak kifejezései (a szavak és hangok). Az aesthetikai tárgy ennélfogva mindig csak az *ellenállástól megfosztott kép,* a látszat, a *jelenség* (Schein).

6. Az aesthetikai szemlélésnek azért nem a belső tér a mezeje; tárgyának az érzéki vonásokat felmutató *érzéki síkban* kell megjelennie. Mert az ő tárgya a *megvalósult jelentés; ez pedig csak az érzéki síkban éri el valóságát.*

7. De ez érzékiségbe csak ott ereszkedik le, a hol maga a valóság, fogalma szerint, az érzékiséget magába foglalja; az érzékileg kialakult ásvány, növény és állat képe csakis akkor teljes, a mikor érzéki vonásaiban jelenik meg s azért művészi képét ilyen vonások nélkül meg nem alkothatjuk. Ha a belső síkban akarjuk előállítani, akkor is az értelem és érzékiség határvonalára kell azt kihelyeznünk alkalmas associatiók segítségével. Ellenben

8. az érzékiséget nélkülöző belső valóságot (fogalmakat, érzelmeket és akaratot) érzéki kifejezéshez nem juttathatja; ott a közlés csak a hang utján való prolongatio képeiben történhetik.

Az aesthetikai szemlélés tehát felette áll a tudásnak és az erkölcsnek; ezek neki tárgyai, melyeket *tömöritő intuitióval szembe állit magával.* Minden aesthetikai törvény ezen intuitio törvénye; mert az

© Copyright Mikes International 2001-2006

aesthetikai álláspontonszemlélés és alkotás összeesnek. A mit szemlélünk, azt meg kellett értenünk és egységes képben magunk elé állítanunk; csak akkor szemlélhetjük alkotásunkat.

Azért az aesthetikai alkotás nyomon követi az értelmiség fejlődését, ugy mint az erkölcsiség; sőt még szorosabban tapad hozzája. Mert az erkölcsi viszonyok nagy részét tartalmilag a társas ösztön alakitja ki, mely az értelem fejlődése mellett is változatlanul megőrzi természetét; ellenben az aesthetikai alkotás az értelmi jelentést magát teszi szemléleti alakká, tehát a logikai és ethikai tartalom nélkül üres szemlélés volna. Azonban, az értelmi fejlettség bármely fokán is, az aesthetikai szemlélés mindig felül áll az ismerés és erkölcs álláspontján; ő mindezeket már mint áthaladott phasisokat maga alatt látja. Ez *az aesthetikai szabadság* jelentése.

Az aesthetikai szemlélés tehát az értelmiség fejlődésének megfelelő fokozatokon nyilvánul ugyan, de mindig fölöttük áll vagy *fölibök törekszik*; mindenütt *szabadon* játszik a megértett anyaggal (v.ö. 90. §.). Legalsóbb foku az *érzéki szemlélés*, mely az érzéki részekből egységet alakit; minthogy ő még szegény Én, azért ez egységnek csak idegen vinculumot ad kölcsön, mint a vad népek kezdő rajzai mutatják. Következik utána az *értelmes szemlélés*, mely a külső egységet jelentéssel hatja át, ugyhogy a részek mint közös alapjelentés részei domborodnak ki s ennek hatalma alatt alakulnak kölcsönös vonatkozásaik. A harmadik legfőbb fokon áll elő a *művészi intuitio*, mely az egységet és részeit *egy egésznek* látja s ilyenül meg is valósitja műalakjaiban.

Minden megalakult *eredmény* e három fokon át haladó szemlélés eredménye. Az első fokon az empirikus tudás anyagát gyüjtjük orbis pictussá; a másodikon az oki ismeret causalis sorai fejlődnek ki mechanikus egységgé; a harmadik az érzéki anyagot a jelentéssel egyesiti a legmagasabb intuitióban s azért alkotásaink egész területe a logikai és ethikai összes viszonyokra terjed ki.

A megvalósulás *síkjai* is így haladnak. Az elsőnél az érzéki külső térbe helyezzük a valóságot, a másodikon a belső képek síkjába, a harmadikon a belső síkot kitágítjuk az érzéki térbe, a melyben elválaszthatatlanul egységben egyesülnek a jelentős tartalom az érzéki mezzel.

S ennek megfelelően bővülnek *a szemlélés formáinak törvényei* is. Az érzéki (sensualis) szemlélésnél uralkodnak az érzéki szervek törvényei (optikai, akustikai és tapintási törvények); az értelmes (intellectualis) szemlélésnél hozzájárulnak ehhez a fogalmak logikai törvényei, akár a tudás akár az erköcs mezején játszódjék le a tárgy élete; az eszes (rationalis) szemlélés mind a kettőhöz a maga öntudatos projectióját teszi hozzá. A gyakorló művész az első fokon csak az érzéki technikát tüntetheti fel; a másodikon logikai és erkölcsi képességét teszi nyilvánvalóvá; a harmadikon egész valójával merül bele tárgyaiba, szíve verével, lelke ihletével hajtja át s emeli oly magasra alkotmányát, a mily magasra emelkedett saját abstractiófoka. Az igazi művész csak a nagytudásu s erkölcsileg kompakt ember lehet. Ezen alak felett áll az öntudatos tudósnak és egyoldalu activ embernek, felette a routinenak is, a melyet a festéktörésnél kell kezdenie. Ezen művész az activ philosophus, a ki a szemlélés és jelentések természetét érti és gyakorolja. Logika és ethika nélkül csak bicegő koldus, ki morzsákkal tengeti életét.

És végre ezen szemlélési fokhoz simul az *értékelési mód* is. A félszeg empirikusnak csak *élvező* Énje nyujthatja az érték mérőjét; a mindent átkaroló tudás értelmes tulajdonosának a valóság realis *hasznossága* és saját *sikerérzete* szolgál mértékül az élvezeten kívül; az eszes szemlélő a maga legmagasabb *önismeretéből* szedi a *nemesség* mértékét, mely a változás nagy folyamában az egyetlen való, mely örökké változatlan minőségében megmarad.

102. §. A logika, morális phil. és aesthetika kölcsönös vonatkozásai.

Ha már most röviden számot akarunk adni magunknak arról a viszonyról, mely a logika, ethika és aesthetika tudományai között fennáll, akoor az eddigi fejtegetések arra látszanak utalni, hogy a nagy különbség mellett, mely őket elválasztja, van egy eltéphetetlen kötelék, mely egymástól elszakadni nem engedi. Ez a kötelék két fonalból van összecsavarva: a tartalom és a szemlélés fonalából. Ugyanazon tartalom és ugyanazon szemlélési actus ismétlődik mind a háromban.

Mert a logika a *jelentések* tudománya, melyeket kapcsolataik törvényei szerint vizsgál. Ugyanezen *jelentések*, melyek már a belső térben is birnak moralitással, ethikai jellemet nyernek, mihelyest Én Énnel áll szemben a társas hálózatban. Az erkölcsi cselekedetnek nincs más célja, mint a logikai tartalom megvalósitása más Énekkel szemben. És ugyanez a *jelentés,* benső önmagavoltában és Mással való viszonyaiban, szolgál tárgyul az aesthetikának. A mit az elme felismer, azt állithatja ki tetteiben s szemlélheti

© Copyright Mikes International 2001-2006

nyugodtan, mint maga képeit Más tárgya nem lehet egyiküknek sem, mert minden tárgyban a szellem önmegvalósulása a tartalom.

És *ugyanegy actus* az, a mely a jelentést teremti. Az ismerés alkotja a jelentéseket, — az Én mélyeiből szállanak fel a Venus Anadyomene formái, — s szemléli (theoria) a belső térben mint képeit, vetiti ki az érzéki síkba s hozza viszonyba más Énekkel (erkölcs). Ezen valóságot a magasabb szemlélő maga képeként fogja fel; realitásában, a hogy más valók és Másének viszonyába kerül, szemléli azt *szabadon. Nem a tartalom, hanem az álláspont teszi a különbséget.* Az ismerés csak a belső síkban szemlél; a cselekvés más Énekkel hozza kapcsolatba; a szemlélés mind a kettőt nyugodt élvezete tárgyává teszi. De a művészi intuitio a logikai tartalomnak és a cselekvésnek beteljesedése, amennyiben mindakettőt teljes érzéki pompájukban, de kép alakjában szemléli. Az ember gondolatait megvalósíthatja, cselekedeteit Másénhez fűzheti s megismerheti; de felülemelkedhetne ismerésen és cselekedeten s amannak centripetalis, emennek centrifugalis irányát magában egyesítve, miként a sas a tenger tükre felett, kiterjesztett szárnyakkal lebeghet önmagában kéjelgő biztossággal a maga alkotta panoráma felett. Egy életnek pulsusa az, mely a belsőt megalkotja, a külsőbe kivetíti s aztán ujra magába szállva erőt gyűjt uj alkotásokra — *műalakjaira.*

Nem csoda, ha ezen belső közösség mellett a három tudomány határait megvonni nehezen lehet; mert a tulajdonképeni különbséget köztük az Én projectio-módja, önfentartási minősége okozza, mig az önfentartó maga mindenütt ugyanaz marad. A törvények különbözése sokkal kisebb a 3 tudományban, mint azon tartalmi bőség különbsége, mely a jelentés, a tett és a műalak három formájába fejlik ki.

103. §. Az önérték kötelező természetének magyarázata. Kant.

A 95. §. az önérték fajainak közös tulajdonságául azt állította, hogy *kötelezők.* A tudomány ezt a vonást régóta ismeri bennök s ennek azzal adott kifejezést, hogy a logikát, ethikát és aesthetikát *normativ* tudományoknak nevezte s a természeti *positiv* tudományokkal szembeállitotta. Az értékelmélet is ismeri ezt a különbséget; már Fechner lát a szép tetszésénél követelő törvényeket („Forderungsgesetze" v.ö. I. Fejezet §. *7.)*; Ehrenfels „imperativische Werte"-ről beszél. Cohn Jónás pedig „geforderte Werthe" néven foglalja össze a hármat, „intensiv" azaz önértékül tekintve azokat (v.ö. I. Fej. 8. §.). Minthogy azonban ezen szétválasztás ellen kifogásokat emeltek, azt mondván, hogy pl. az erkölcsi törvény is természeti törvény, azért úgy látszik, hogy a „normativ", „szabályozó" szó értelme homályos s épen azért szükségesnek találom a *kötelezés* fogalmának megvizsgálását, hogy a szabályozás természete iránt semmi kétség fenn ne maradjon.

A vizsgálat azon tényekből indulhat ki legkönnyebben, melyek a kötelezettséggel rokoni viszonyt mutatnak, s ezeknek elkülönitése által talán világosabbá teszi e szónak specifikus jelentését. Megjegyzendő azonban, hogy itt nem az erkölcsi kötelesség (officium) szűk értelmében veszszük a „kötelezést", hanem azon tágabb értelemben, melyben a stoikusok a καθῆκον-t vették, azaz τὸ ἀκόλουθον ἐν ζώη, a természetnek való engedést.[1] A kötelezés szava e szerint mindig valami *kényszerítést* tartalmaz; e kényszeritės következménye egy *viszony* a kényszeritő (követelő) és kényszeritett (köteles) között; ezen viszony a két tag között mindig fennáll s azért *egyetemes itélet* alakjában fejezzük ki. A kérdés már most az: *ki az, a ki* kényszerit, illetőleg *követel? s mi az,* a mitől vagy *a kitől követeltetik?*

A követelő az, a ki valamire hat s e hatásával annak tevékenységét meginditja, azaz: *az okozó;* a tevékenység, melyet megindit, az, a mit e valamitől követel, vagyis: *az okozat.* Ha a kő egy üveglapra esik és ezt összetöri, akkor a kő az ok, a törés az okozat; ha a kő öntudatos volna és az üveg szintúgy, akkor a kő a maga hatásával *követelné* (azaz parancsolná) az üvegtől, hogy törjön össze. Minthogy azonban nem az, s a törés kellő erő alkalmazásával mindig bekövetkezik, azért a kő *kényszeríti* az üveget arra, hogy összetörjön. A kényszeritės ennélfogva azon actio, mely abban, a mire hat, mindenkor valami változást okoz, mely *a meghatott tárgy saját természetének megfelelő. A* kő nem kényszeritheti az üveget arra, hogy pl. énekeljen, — mert ezt az üveg nem birja neki megtenni.

Ugyanilyen viszony van a physikai és physiologiai functiók között. A napfény a növény életét szükségképen befolyásolja, de csak azon irányban, a melyben visszahathat, vagyis az actio mindenkor reactiót vonz maga után, *de a reactio mindig a tárgy természetéhez mért tevékenység.* A mikor a tárgy sokfélekép reagálhat, akkor objective mindig *egy* reactio a szükségképeni; subjective, a szemlélőre nézve azonban a többi reactio is *lehetséges.* De ezen lehetőség a tárgyra nézve csak addig áll fenn, a mig nem

[1] *Theob. Ziegler.* Gesch. der Eth. I. 317. (jegyz. 100.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

hatnak reá; a hatás pillanatában csak *egy* reactio a szükségképeni. Igy a napfény a növénytől többféle visszahatást csalhat ki, — de a mikor határozottan *egy* sugár éri, akkor csak *egy* visszahatás, az elemek valami uj, de határozott elhelyezkedése, fog benne előállani. *Minél összetettebb a meghatott, annál többféle reactio lehetséges, in idea; a valóságban azonban csak határozott **egy** reactio felel meg a határozott **egy** actiónak.* E két tevékenység között tehát kényszerüség, szükségképeniség viszonya forog fenn; az egyik (a) a másikat (b) szinte reflexszerüen okozza.

Ennek a viszonynak *objectiv feltétele: **a hatalom**.* Az a csak akkor inditja meg a b-t, ha erősebb, mint b, azaz a > b. *A túlsúly tehát az okozásnak logikai feltétele:* az eredmény hatalmasabbnak látszhatik, de ez csak **b** fejlettségének következménye; az első pillanatban **a** > **b**, azaz actualis ereje nagyobb, mint **b** actualis ereje, ha kisebb is a virtualisnál. A physikai tényezők között mechanikai erőviszony áll fenn; a nagyobb actualis mozgás a kisebb virtualisból egyenlő actualist indít meg. A hol **b > a**, ott megfordítva az **a** indul **b** hatalma szerint. Ez a viszony ennélfogva, hogy **a > b**, *kötelező mind a két tagra nézve;* az pedig, hogy **b** a maga természete szerint reagál, *kötelező **b**-re nézve.* Még pedig ezen kötelezés itt az elkerülhetetlenség formájában áll fenn. Ezt a tételt (törvényt) kénytelen (**a : b**) és viszont **b** követni, ettől eltérés lehetetlen, ez az ő végzete, kényszerüsége, szükségképenisége. *Ránk nézve azonban a törvény, mely szerint valami lefolyik s a lefolyás maga — kétféle dolog;* a lefolyást a törvénynyel hasonlitjuk össze s teljes egyezést látunk köztük. S minthogy annak követése elkerülhetetlen, azért rendes nézetünk szerint a törvény („a vas törvény" „eherne Gesetze") kényszeríti reá: a vegyülési törvény az elemeket, a nehézkedés törvénye a tömegeket, a Gay-Lussac-féle törvény a gázokat st. st.

A valóságban ezek után a hatalmasabb inditja meg a gyengébbet; a gyengébb pedig úgy reagál, a hogy *törvénye azaz természete* kivánja. Az összetett valóság természete pl. megköveteli, hogy tartalmát bizonyos sorrendben fejtse ki; igy pl. a növény, az állat ilyen szoros egymásutániságban projiciálja lassan a lényegét alkotó szerveket. Az élő lényeknek ez a *fejlődési törvénye,* a melynek engedni kénytelenek; rájok nézve e törvény megkötő, a lehetőségek végtelenségét korlátoló, azaz egy irányban haladásra kötelező. *Ezen egyirányu kötelezettség a kényszer.* Kényszerüség pedig van mindenhol, a hol a tevékenység öntudatlan; a világegységnek minden része a többihez ilyen kényszerítő kapocscsal van megerősítve, mely annak önfentartását, azaz reactióját, kifejlését szabályozza.

Ha képet akarnánk használni, akkor a tavaszi élet fakadásában találhatnók a legmegfelelőbbet. Az átalakulás az egyes növényeknél s az egész tájéknál lép fel csodálatos módjában. A gesztenyefa ágán dudorodás támad; burokban tódul elő a fa nedves ereje; a burok rügygyé fejlik, mely kifeslik s zöldelő szirmok között feltárja a sorozatos virágkupnak tengelyét; a virágkup kitárul előttünk, s számos virágából nő ki a gömbalaku gyümölcs, melynek belsejében a barna gesztenye alakul meg, mig tüskés héját szétrepesztve, mint a gesztenyefa végső termése, a barnuló szülöttek állanak előttünk. S az átalakulást mint az egyesen, úgy az egész tájékon észlelhetjük. Az őszi fü rőtszínü leple alól kidugják fejüket az uj tavaszi füvek szálai; pitypang, ranunculus, hóvirág, primula, a szerény mézes lamium, az illatos chamaedris egymást felváltva tünnek elő, kinek-kinek a mikor megjön az ideje.

Mi az, a mi itt történik? Valami rejlő erő tolja előre maga előtt a gesztenyefa egyes átalakulásait, kellő és elkerülhetetlen sorrendben; a Földnek momentumai tolódnak elé a ranunculus első szülöttjétől kezdve, maga sorrendjében, a pompás rózsáig. A Föld törvénye kényszeriti hatalmával, de *a művész maga a fa,* az ibolya, a rózsa: ő valósul meg saját erejénél fogva saját törvénye szerint. Fejlése sorrendjét maga állapitja meg, ő igyekszik az egyes lépéseken át teljes virágáig eljutni. S mégis *kénytelen* vele; meg nem állhatja, hogy e soron át ne haladjon, s önerejével meg nem akaszthatja. Valami, az egyes mozzanatoktól független, szoritás hajtja végre ez átalakulásokat, melyeken az egyes organismus s az egész Föld évenként keresztül megyen. A szoritás a külvilágból ered, mint kényszerítés; de a kifejlés az egyes szervezetre nézve belső törvény. S ha az ágon fakadó rügy tudna ezen törvényről, akkor végső kialakulása rá nézve *ideál* lenne, melyet elérni van hivatva s fejlésének minden lépése közelebb hozná ezen ideál valóságához. Most *kénytelen* igy fejlődni („muss"); ha tudna róla, akkor *„kellene"* a célt elérnie („soll"). A „muszáj" és „kell" tehát könnyen megkülönböztethető. S ránk nézve a „kell" a „muszáj" által valósul meg.

S a természet, nagy haladásában, tényleg el is éri azt a fokot, melyen a törvény tudatára ébred s az általa elérendő végpontot felismeri. Az állat eleinte az érzékenység homályában tapogatózik; azután határozottá lesz az eddig homályos érzéklet s ösztönszerüen hajtja ki magából az értelmi tendenziáját; utoljára ezen tendenzia actualis erővé lesz benne s felismeri magát, mint intelligentiát (v.ö. 30. §. sk.). Akkor aztán önkénytelenül fakadnak belőle az értelem jelentéses virágai s köztük *egy,* mely neki homályos világitásban jelzi a fejlődés végpontját s titokzatos vonzalommal ragadja ezen irányban maga felé. Ekkor felismerte azt a törvényt, mely az ő fejlődését, önfentartását, actióját, önprojectióját szabályozza. Ekkor ezen törvényt magáéul fogja fel, uralkodóul egész élete felett, s kötve találja magát általa. *A kötelezettség öntudatos képe alakul meg benne.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

De akkor már azon tárgy, melynek a kötelezés szól, egészen más viszonyban áll a kötelezővel szemben. Hatalmassá és erőssé vált a többi részletek felett; s mig eddig az ösztön vitte az Ént *(a > b),* addig most az Én és szövetségesei kormányozzák az ösztönt *(a < b)* s az ő természeti törvénye a szellem irányában szabályozza a reactiót, holott eddig őt igazgatták az ösztönök. Ezen uralom azonban nem végleges; sokszor az ösztön tüze leszoritja az Én gyengébb fényét, de ő tudja, hogy *célja* magasabban fekszik, ehhez tér meg s folyamodik ujra, botlásaiban. Az ösztön sokszor kényszeritheti; *de az ész törvényét mindenkor kötelezőül ismeri el.* Mert az övé az!

És most már visszatérünk kiindulásunkhoz. Mi a kötelező? s kit kötelez? Kötelező a hatalom s kötelező az öntörvény. Amaz szorit emennek megtartására; másra semmi hatalom nem szorithat, mert én csak a természetem szerint tarthatom fenn magamat s egyebet nem tehetek. *A kötelező ennélfogva első sorban az önmagam természetének törvénye*; ez az elkerülhetetlen hatalom. S kötelező másodsorban a hatalom, mely ezen törvényt reám szabta s ezzel a természettel felruházott. A külső egyes indithat, ha elég ereje van, de csak abban az irányban, a merre természetem vonz. A mikor természetem fejletlen, fejletlenségem törvényének engedelmeskedem; a mikor öntudatomra ébredtem, akkor ezen legfőbb fejlettségem törvényét követem. S minthogy ezen törvényt a legfőbb értékből merítem, azért tudva engedek ezen törvény ösztökélésének. Ha ezen Én > mindennél, akkor *csak* Ő vezet; a meddig nem nagyobb, addig ezen törvény csak öntudatos cél, ideál, mely kötelez, de nem kényszerit; mert kényszeríteni csak a tulhatalom bir.

Kényszerűség és kötelesség ennélfogva az öntudatnál válnak szét; itt szűnik meg a mechanikai kényszerités s kezdődik a biztató ideál. Az ideál pedig biztat azért, mert magasabb az értéke, mint az áthaladott fokoké volt. Ezzel az értékkel nyertük meg a kötelezésnek szivét; vonz, de nem egymaga, hanem vonzanak más tényezők is más irányban; ámde intelligentiám elismeri a legfőbb értéket s ez elismeréssel eltávozik az alsóbb értékektől. Mechanikailag tehát a legfőbb érték, mikor egyedül uralkodik, a leghatalmasabb is; a meddig csak elismertetik, *mechanice* még hatalmasabbak lehetnek más értékek, s keletkezik az értékek harca egymás között, melyben sokszor az alsóbbnak ellenállhatatlan rohama legázolja a felsőbbnek ellenállását, mely aztán az emlékezetben mint bánat nyugtalanítja lelkünket.

Milyen értelme van már most annak, hogy az önérték fajai kötelezők? Két értelem látszik itt lehetségesenk: 1. kötelezhetnek maguk alkotásaiban s 2. kötelezhetnek más értékekkel szemben. A közönséges felfogás annyira zavaros, hogy még Cohn és Ehrenfels „imperativ" értékeinél sem látni tisztán ezen bonyodalomban; magának a kötelezésnek terjedelmi köre sem világos, — nem világos az, hogy mi kötelez? s kit kötelez? Ezért unalmasnak látszassék bár, az utolsó izecskéig kell behatolnunk; mert hátha a kötelezés hirdetése nem is igaz? hátha nem is az önértékre szorítkozik? hátha értelme egészen más, mint a mit a „normativ" kifejezéssel ki akarnak, elég homályosan, jelenteni?

Miután az önérték az alkotásokra vonatkozik, a kötelezés *első helyen* azt jelenthetné, hogy *az önérték törvényei a megfelelő alkotásokat szabályozzák.* Azaz a szép szemlélés törvényei szabályozzák a szép alkotásokat, az értelmi alkaté az igazat, a moralis szemlélései a cselekedeteket. A mikor ezeket „normativ" tudományoknak nevezték, akkor ezt értették alatta s azt vélték, hogy a kész törvényeket az alkotásokra alkalmazzuk s e szerint becsüljük meg értéküket. Igy gondolta Kant különösen az erkölcsi törvényt; így képzelték a logika törvényeit az összes tudásra érvényeseknek; így szerették volna a még végleg fel nem kutatott, tehát még meg sem levő, aesthetikai törvényeket felhasználni a műalkotások megbirálásánál. Azonban ez nyilván tautologia és önmagától értetődő dolog; minden tárgy a maga törvénye szerint alakul és hat — ezt találtuk a reactio egyetemes törvényeül — s ez magától értetődik. Ily értelemben azonban nem a műre, hanem az alkotó actusra szólna a kötelezés s — üres mondásnál nem egyéb. Mert ilyen értelemben a kötelezés az élvezetesnél és hasznosnál is állana fenn. Az érzés ugyanis a maga törvényét követi ép ugy, mint a hasznot felismerő értelem. Az élvezetre nézve tehát ép ugy fennállanának kötelező törvények, mint a haszonra nézve; s ezeket mégis egyrészt a psychologia, másrészt a jogtudomány és a közgazdaságtan kutatja. A hogy tehát a szép, igaz és jó alkotásánál vezérelnek szabályok, melyek az alkotás végbemenését kormányozzák, ép ugy uralkodnak az élv és a haszon megalkotásánál is sajátszerü törvényeik.

De a *„normativ" kifejezés nem ezt akarja velünk megértetni.* Ebben az értelemben ugyanis csak azt fejezné ki, hogy mindezekre kötelez bennünket bizonyos, a dologban s önállitásában rejlő, törvényszerűség. Ekkor pedig az következnék, hogy köteles vagyok az élvezetre, a haszonra törekedni ép ugy, mint a szépre, igazra és jóra. A különbség azonban nyilvánvaló. Az élvezetre kénytelen vagyok törekedni, a haszonra is, mely nélkül elpusztulnék; ellenben a szép, igaz és jó nem látszik kényszerüségnek; bár kivánatos de nem vagyok kényszerítve egyikre sem. Ez utóbbiaknál tehát praeferáló választásról van szó, — az előbbieknél természeti kényszerűségről. Ámde ha nem ezen immanens törvény kötelezését értjük, akkor csak azon másik értelemben vehető a kötelezés, hogy az élvet és hasznot köteles vagyok az önérték szempontjáról is tekinteni, ***vagy hogy a szép és igaz szempontjának alkalmazása előbb való, mint az élv és haszon szempontja.***

© Copyright Mikes International 2001-2006

És igy abban a banalis értelemben, hogy az önérték törvényei az alkotást szabályozzák, s igy annak kriteriumai, a tétel igaz, de semmi különös ismeretet nem szolgáltat. Még akkor sem látok benne nagy igazságot, ha azt mondanák, hogy a szépre, igazra törekedni kell; mert akkor ugyan a kötelezés köre kitágulna, de nem képezne különös ismertetőt az idealis értékekre nézve. Egészen más jelentősége volna a kötelezésnek, ha azt fejezné ki, hogy a *szép és igaz előbbre teendő az élvnek és haszonnak*, a mint ezt a jónál mindenkor hangoztatja az erkölcstan. Ez azonban oly gondolat, mely nem evidens magától s melyet ennélfogva jelentőségére nézve nagy óvatosan kell megvizsgálnunk.

Köteles vagyok-e tehát 1. a szépet többre becsülni az élvnél és a haszonnál 2. az igazt mind a háromnál inkább? és 3. a jót valamennyi felett? Igy már most világos értelme van a kérdésnek. Mert azt fejezi ki, *hogy a kötelező az idealis érték, a kötelezett pedig az öntudatos intelligentia.* A kötelezettség pedig abban áll, hogy a szép és igaz elismerése sürgősebb, mint az élv és haszon elismerése, valamint a jó megfogadása elkerülhetetlenebb, mint a többieké.

Az érték relativitása, melyet annak idején (VII. Fej. 70. §.) elismertük, itt fontos szerepet játszik. Minden alsóbb fokra nézve a felsőbb objective kötelező; mert felfelé hajtja a haladást. A hedonismusra nézve kényszerítő az élv törvénye, — de ha válogatni kezd, akkor a haszon a mértéke s ez kötelezi, bár nem kényszeríti, kivéve a sürgetősség és fontosság szempontját. A kéjencnek a kéjérzet a motivuma, de óva intő szózatot is hall, melyet az egészség, socialis haszon s.t. hangoztatnak. Az utilistát a hasznok hajtják és kényszerítik; — de e hasznok közül a nemesség szerint válogat, ez inti s kötelezi. De vajjon kell-e a szép formára (illendőségre), az igazságra és jóságra hallgatnia is? A meddig az ember alsó értékelésekben van elmerülve, addig ezen hangok nagyon gyengék, sokszor nem is hallja s pimaszságokban leli kedvtelését. Vajjon azért felmentő itéletet hozunk e viselkedéséről? A ki felette áll, az nem menti fel; ő maga azonban azt mondhatja a Horatiusi piszkossal: ego mihi ignosco. Köteles-e tehát a hedonista és utilista arra, hogy idealista legyen? Az idealista szemében köteles, mert különben defectusban leledzik (a „moral insanity" egy ilyen defectusra támaszkodik); az egyszőrü pimaszok a 20. §. szerint barátkoznak vele s felmentik. A „kedves nép tapsol" (plebecula plaudit).

A megitélés nyilván valami mérkőzés, mely a tárgy és bizonyos érték között megy végbe (14. 20. §.); az egyezés tetszik, a nemegyezés visszatetszik. Minden fejlettebb fok ennélfogva magasabb mértékkel lép fel, mint az alatta állók s minthogy a *fejlődés egyetemes világtörvény,* azért a fejletlenség ellenszegülés ezen törvény ellen (szándékos vagy akaratlan, az mindegy!) s mint ilyen visszatetszést szül. E visszatetszés eleinte csak másban, a fejlettben, támad; azonban felébredhet magában az illető fejletlenben is s akkor mint hiánynak, defectusnak, elmaradottságnak fájdalmas érzete bünteti. *A lelkiismeret szavának nevezik ezen érzést, mely a fejletlenség és a magasabb fok közti mérkőzés eredményét (> vagy <) kiséri. A* lelkiismeret ennélfogva egyetemes viszonyitás érzelme, — s kár azt az erkölcstanra szoritani. *A lelkiismeret minden értékelést kisér;* kiséri azért, mert minden értékeléssel bizonyos kötelezés áll fenn az alanyra nézve. Az élv vagy haszon elszalasztása ép oly természetű fájdalmi érzettel jár, mint a szépnek, az igaznak, a jónak elmulasztása vagy szándékos elrontása.

A végleges mérték azonban az intelligentia legfőbb fejlettségi foka. Az intelligentia e fokának képe: *az ideál;* minden dologra nézve (élvre, haszonra, önértékre) van ilyen ideál, mely az emberben mint tendenzia vezérel s szemléletileg azon végeredmény, melyre a jelen fejlettségi fok, mint tetőzetére mutat; azon pont ez, melyben az összes szálak összefutnak s mely nélkül az egész psychosis befejezetlen marad s maró hiányérzetet, a tökéletlenség szégyenérzetét, hagy hátra az Énben.[1] Ha tehát a kötelezettségnek inditóját *nézzük,* akkor ez az ideál. ***Csak az ideál kötelez, szabályoz****;* a jövőnek önprojectiója, a részletekben való homályossága dacára, fényt vet és meleget áraszt az egész lelki életre, *az ideál lendíti* meg magát s ad lendületet minden törekvésének.

S már most a hányféle értéket ismerünk, annyiféle ideál fog lebegni szemünk előtt. Ezen kéj-haszon-önértéki ideálok az egyes fokokat saját magukon túl vezetik, mert ezek az értékek. Ezen értékek ennélfogva kötelezők az alanyra, melyben még nem valósultak meg; s a milyen fokon áll maga az érték, olyan fokon fog állani az ideál is. Vagyis: az élvnek ideálja alacsonyabb lesz, értékét tekintve, mint a haszoné és az önértékek fajaié. S ha ez utóbbiak között van értékfokozat (s ilyent a szemléleti egységekben tényleg elismerünk), akkor a felsőbb érték az alsóbbra nézve tényleg kötelező; *mert feléje kell fejlődnie.* A kötelezés ennélfogva a fejlődés törvényétől elválaszthatatlan; az atomusra csak az immanens törvény a *kényszeritő* — az Énre, mely öntudatosan fejlődik, a maga törvénye ***azaz a felsőbb érték előállásának szükségképeni anticipatiója a kötelező***. Ha ezt a törvényt magáévá tette, mint például az erkölcsiségben, akkor a kötelesség kötelességérzetből nyeri teljesítését.

[1] v.ö. *Böhm. K.* «Az idea és ideál ért. elm. fontossága». (Magy. Pilos. Társ. Közl. XV. füzet.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

S most már értjük, hogy milyen értelmü az a kötelezés, melyet az önérték ró reánk. Mint intelligentiák kötelesek vagyunk az önértéket a többi felett *elismerni*; s az elismerésből folyik annak megvalósitása. Nekünk ennélfogva a szépet, az igazat, a jót elismerni, s ezért megvalósítani: ***kötelességünk***. Egész életünkre vonatkozó természeti törvény azaz parancs az, hogy ilyen érzületben legyünk és azután tegyünk is! Ez ellen lehet vétkezni, — *de véteknek fogjuk minősiteni;* azzá bélyegzi elkerülhetetlenül a bennünk élő értelmiség önfelismerése. Mi *követeljük,* hogy a haszon a valóság intellectualis alkatának megfeleljen; hogy a dolgok érzéki megjelenésében a szépség uralkodjék, rüpőkség, piszok, pimaszság s minden, a mi természet- és szépellenes, megvettessék; *követeljük* ugy, mint azt, hogy a sociusban éljen a társadalmat fenntartó és építő szeretet, hogy a cselekedet mindezeket szemmel tartsa s az Én teljes szabadságából, önelhatározásából fakadjon.

Arra a sorrendre nézve már most, a melyben az önérték kötelező ereje fokilag nyilvánul, úgy az egyesnek élete, mint a mivelődés történelme ad ujjmutatást. Első sorban a fejlődés menete itt is az, hogy az érzékiséget a képzelem, ezt az értelem és a szabad ész váltja fel. A socialis hasznossággal az aesthetikai formát kapcsoljuk; a közlekedés és társalkodás sima formákba szorul s a decorum szabályai szelídítik a gyermek és ifju vadsági kitöréseit. Azután lép fel az objectiv valóságnak hű utánképzése, melyből a phantasia kiszorul, — vagyis az igazság követelése. Csak ennek megszerzése után állunk elő az erkölcsiség legmagasabb igényeivel, melyek részben az igazság körével összeesnek; — mert hiszen a jó és az erkölcsiség nem más, mint az igaz legfőbb fokának, az öntudatos és hatalmas Én értékének, elismerése és követése. Az erkölcsiség az öntudatos észszerű elhatározás jellemvonását viszi belé az emberi élet fejlésébe, még pedig annak legtávolabbi s legrészletesebb projectióiba is. Azért felteszi a többi értékes viszonyt s az intelligentia legfejlettebb fokának bélyegét nyomja reá az egészre vagyis ezzel önértékké varázsolja mindazt, a mivé az intelligentia maga kifejlett. Az igaz, szép és jó ennélfogva nem kizárási viszonyban álló, hanem concentrikus körök, melyek közös középpontjában a szabad Én székel, honnan sugarai az alkotásokra, gondolatokra, képzelmekre, társadalmi s egyéni viszonyokra kilövelnek. Tőle ered az egésznek megbecslése is, vagyis azon vonás, mely mindezeket értékesekké varázsolja.

S valamint az egyesnél, úgy az egész emberiségnél is fennállónak találunk bizonyos fejlődési sorrendet, — melynek megállapítása a sociologia dolga lesz, ha majd a történelem philosophiájává fog alakulni. Bizonyos ugyanis, hogy az emberiség, az önfentartás kényszerüségét munka által legyőzve, mindenütt a díszítéshez fog: sőt Lippert szerint elsőbb a disz, azután jön a ruha. A képzelem megelőzi a tudást, melyben a phantasia foka után következik az utilistikus inductio, hogy valamikor az idealistikus világnézetben véglegesen megnyugodjék. A tudományok „hierarchiája" ezen értékskálára fog támaszkodni. S csak mindezeknek beálltával léphet fel Kant az akarat primatusával, a melynek valóságot kell megadni az élet minden területén.

Végre még csak egy megjegyzést. A kötelezés nálunk a kényszerüségből fejlőnek derült ki; ennélfogva nem axiologiai, hanem ontologiai kategoria. Kifejezi azon viszonyt, mely van az ideiglenes való és a fejlődés végpontja között. Ily értelemben a kötelezettség minden fejlődésre vonatkozó világkategoria, mert a felsőbb (teljesebb) fok szoritja az egész fejlődés menetét. Kant az erre vonatkozó fejtegetésekben[1] ismereti okot ad a „kell" (Sollen) formájának. Az emberi értelem, természete szerint, kénytelen különbséget tenni a dolgok valósága és lehetősége között; amaz a „Setzung des Dinges an sich selbst (ausser diesem Begriffe)", emez = „die Position eines Dinges resp. auf . . . das Vermögen zu denken". A mi gondolható, az lehetséges; a mi szemléletileg is adva van, az való (ib. 91.). Az erkölcsiségnél is igy áll a dolog; az erkölcsi törvény értelmében szükségképeni a cselekedet, de a valóságban még sem megy végbe mindenkor. Azért „die Vernunft diese Nothwendigkeit nicht durch ein *Sein* (Geschehen) sondern ein *Sein-Sollen* ausdrückt, welches nicht Statt finden vvürde, wenn die Vernunft ohne Sinnlichkeit . . . als Ursache in einer . . . intelligibeln Welt betrachtet vvürde". A subj. felfogásra nézve az érzékiség és értelem (ill. ész) különbsége okozza a „van" és a „kell" különbségét; de voltaképen nála a „Soll" kényszerüség, mely a fejlődés magasabb fokán megvalósul. Azaz: ha a fejlődéssel kapcsolatba hozzuk, akkor a „Soll" a felsőbb foknak nyilvánulása, első jelentkezése az alsóbbnak uralma mellett. Ha ez utóbbi leszorul, akkor az ész kényszerít és uralkodik. Ennélfogva azon nézet, mintha a „Soll" csak subjectiv felfogási mód volna, mint pl. a Futurum vagy a Conjuctivus st. módok (Simmel Gy.), — csak oly értelemben fogadható el, mint az oktörvény „felfogási" formája. Szükségképeni, azaz objectiv viszonyforma, mely lelkemben, mint „kell" jön tudomásomra.

———————

[1] *Kant. Kritik der Urtheilskraft* (1797.) II. 93.

© Copyright Mikes International 2001-2006